

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

Галерија Српске академије наука и уметности /
Gallery of the Serbian Academy Sciences and Arts

РИМСКИ ЛИМЕС И ГРАДОВИ НА ТЛУ СРБИЈЕ
ROMAN LIMES AND CITIES ON THE TERRITORY OF SERBIA

Издавач / Published by

Српска академија наука и уметности / Serbian Academy of Sciences and Arts
Археолошки институт - Београд / Archaeological institute - Belgrade

Главни уредник/Editors-in-chief

Душан Оташевић / Dušan Otašević

Уредници / Editors

Миомир Кораћ / Miomir Korać
Стефан Поп-Лазич / Stefan Pop-Lazić

Рецензенти / Reviewers

Гојко Суботић / Gojko Subotić
Милоје Р. Васић / Miloje R. Vasić

РИМСКИ ЛИМЕС И ГРАДОВИ
НА ТЛУ СРБИЈЕ

ROMAN LIMES AND CITIES ON
THE TERRITORY OF SERBIA

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД САНУ

САДРЖАЈ

8 | Предговор

РИМСКА НАЛАЗИШТА У СРПСКОМ ПОДУНАВЉУ И ЗАЛЕЂУ

- 14 | Стефан Поп-Лазић, Љубомир Јевтовић, Вујадин Вујадиновић, *Римски лимес и провинције на територији данашње Србије*
- 20 | Стефан Поп-Лазић, Вујадин Вујадиновић, Илија Данковић, *Војна ојрема*
- 28 | Стефан Поп-Лазић, *Синигунум*
- 36 | Снежана Голубовић, Немања Мрђић, Миомир Кораћ, *Виминацијум*
- 44 | Иван Богдановић, Драгана Рогоћ, Соња Вуковић-Богдановић, *Виминацијумски амфиитеатар*
- 50 | Мирјана Војвода, Саша Реџић, *Циркулација римској новца у српском делу лимеса (I–V век)*
- 56 | Оливера Илић, *Пољопривреда у средњем додунављу током римској периода*
- 64 | Ангелина Раичковић Савић, Љубомир Јевтовић, Ана Богдановић, *Керамички материјал*
- 72 | Илија Данковић, Бебина Миловановић, Милица Марјановић, *Од девојчице до matronae: животињи ток жена на лимесу*
- 82 | Снежана Николић, Милица Марјановић, *Римске уљане лампе – профана и сакрална намена*
- 88 | Снежана Голубовић, *Медицински инструменти*
- 94 | Снежана Голубовић, *Сахрањивање у римском периоду*
- 100 | Илија Микић, *Антрополошки типови са Виминацијума и покушај реконструкције њихових лица*
- 106 | Соња Вуковић-Богдановић, *Људи и животиње на торњомезијском лимесу: археозоолошка сведочанства*
- 112 | Надежда Гавриловић Витас, *Римска религија и култови на дунавском Лимесу у Србији*
- 126 | Ивана Поповић, *Порфирне скулптуре из српској дела реије лимеса, као сведочанство о њеном сфрагистичко-пропагандном значају у доба касне антике*
- 160 | Гордана Јеремић, *Рано хришћанство на лимесу*
- 166 | Стефан Поп-Лазић, *Феликс Ромулијана (Гамзиџаг)*
- 172 | Надежда Гавриловић Витас, *Касноантичка Медијана*
- 182 | Гордана Јеремић, *Naissus – римски и рановизантијски град*

CONTENTS

9 | Foreword

ROMAN SITES IN SERBIAN DANUBE REGION AND ITS HINTERLAND

- 15 | Stefan Pop-Lazić, Ljubomir Jevtović, Vujadin Vujadinović, *Roman Limes and provinces at the territory of modern Serbia*
- 21 | Stefan Pop-Lazić, Vujadin Vujadinović, Ilija Danković, *Military equipment*
- 29 | Stefan Pop-Lazić, *Singidunum*
- 37 | Snežana Golubović, Nemanja Mrđić, Miomir Korać, *Viminacium*
- 45 | Ivan Bogdanović, Dragana Rogić, Sonja Vuković-Bogdanović, *The amphitheatre of Viminacium*
- 51 | Mirjana Vojvoda, Saša Redžić, *Circulation of Roman coins in the Serbian part of the limes (1st–5th century)*
- 57 | Olivera Ilić, *Agriculture in the middle and lower Danube region during the roman period*
- 65 | Angelina Raičković Savić, Ljubomir Jevtović, Ana Bogdanović, *Ceramic material*
- 73 | Ilija Danković, Bebina Milovanović, Milica Marjanović, *From a girl to a matrona: the life course of the women on the limes*
- 83 | Snežana Nikolić, Milica Marjanović, *Roman oil lamps – profane and sacral use*
- 89 | Snežana Golubović, *Medical instruments*
- 95 | Snežana Golubović, *Burials of the Roman period*
- 101 | Ilija Mikić, *Anthropological types of Viminacium and the attempt to reconstruct faces*
- 107 | Sonja Vuković-Bogdanović, *Humans and animals on the Upper Moesian limes: Archaeozoological testimonie*
- 113 | Nadežda M. Gavrilović Vitas, *Roman Religion and Cults on the Danube Limes in Serbia*
- 127 | Ivana Popović, *Porphyry sculptures from the Serbian part of limes region as testimony of its strategic-popaganda significance in the Late Roman period*
- 161 | Gordana Jeremić, *Early christianity on the limes*
- 167 | Stefan Pop-Lazić, *Felix Romuliana (Gamzigrad)*
- 173 | Nadežda Gavrilović Vitas, *Late Roman Mediana*
- 183 | Gordana Jeremić, *Naissus – a Roman and Early Byzantine city*

- 188 | Извори
- 189 | Скраћенице
- 191 | Литература

KATALOG

- 210 | Скраћенице за називе институција које чувају предмете
- 212 | Стефан Поп-Лазић, Вујадин Вујадиновић, Илија Данковић, *Наоружање и војна опрема*
- 233 | Иван Богдановић, Драгана Рогић, Соња Вуковић-Богдановић, *Виминацијумски амфиитеатр*
- 239 | Мирјана Војвода, Саша Реџић, *Циркулација новца у српском делу лимеса*
- 282 | Ангелина Раичковић-Савић, Љубомир Јевтовић, Ана Богдановић, *Керамички материјал*
- 306 | Илија Данковић, Бебина Миловановић, Милица Марјановић, *Од девојчице до матронае: животињи њок жена на лимесу*
- 329 | Снежана Николић, Милица Марјановић, *Римске уљане лампе – њрофана и сакрална намена*
- 353 | Снежана Голубовић, *Медицински инструменти*
- 365 | Илија Микић, *Антрополошки типови са Виминацијума и њокушај реконструкције њихових лица*
- 367 | Соња Вуковић-Богдановић, *Људи и животиње на њорњомезијском лимесу: археозоолошка сведочанства*
- 372 | Надежда Гавриловић-Витас, Стефан Поп-Лазић, *Римска религија и култови на дунавском Лимесу у Србији*
- 378 | Ивана Поповић, *Порфирне скулптуре из српској дела реије лимеса, као сведочанство о њеном сѡраиешко-ѡројаандном значају у доба касне антике*
- 382 | Ивана Поповић, Стефан Поп-Лазић, *Феликс Ромулијана (Гамзирад)*
- 385 | Надежда Гавриловић-Витас, Ивана Поповић, *Касноантичка Медијана и Ниш*

188		Sources
189		Abbreviations
191		Literature

CATALOGUE

211		Abbreviations for names of Institutions that keep the artefacts
212		Stefan Pop-Lazić, Vujadin Vujadinović, Ilija Danković, <i>Military equipment</i>
233		Ivan Bogdanović, Dragana Rogić, Sonja Vuković-Bogdanović, <i>The amphitheatre of Viminacium</i>
239		Mirjana Vojvoda, Saša Redžić, <i>Circulation of Roman coins in the Serbian part of the limes (1st–5th century)</i>
282		Angelina Raičković-Savić, Ljubomir Jevtović, Ana Bogdanović, <i>Ceramic material</i>
306		Ilija Danković, Bebina Milovanović, Milica Marjanović, <i>From a girl to a matrona: the life course of the women on the limes</i>
329		Snežana Nikolić, Milica Marjanović, <i>Roman oil lamps – profane and sacral use</i>
353		Snežana Golubović, <i>Medical instruments</i>
365		Ilija Mikić, <i>Anthropological types of Viminacium and the attempt to reconstruct faces</i>
367		Sonja Vuković-Bogdanović, <i>People and animals on the Upper Moesian limes: Archaeozoological testimonie</i>
372		Nadežda M. Gavrilović-Vitas, Stefan Pop-Lazić, <i>Roman Religion and Cults on the Danube Limes in Serbia</i>
378		Ivana Popović, <i>Porphyry sculptures from the Serbian part of limes region as testimony of its strategic-propaganda significance in the Late Roman period</i>
382		Ivana Popović, Stefan Pop-Lazić, <i>Felix Romuliana (Gamzigrad)</i>
385		Nadežda Gavrilović-Vitas, Ivana Popović, <i>Late Roman Mediana and Niš</i>

ПРЕДГОВОР

Границу Римског царства – Лимес према спољном свету чинио је низ војних постаја распоређених дуж 7.500 километара од Британије, преко Рајне и Дунава, до Блиског истока и Африке. Данас ови споменици римске културе чине део светске баштине УНЕСКО, а Археолошки институт је већ неколико години укључен у припреме номинације Римског Лимеса на Дунаву за упис на листу УНЕСКО-а.

Интерес за римска налазишта са наших простора сеже још у XVIII век, док прва археолошка истраживања почињу крајем XIX века, са појавом првих школованих археолога у Србији. У последњих сто година испитани су бројни локалитети на Дунаву, нарочито током великих радова на изградњи хидроелектрана у Ђердапу, а истраживања великих легијских логора Сингидунума и Виминацијума трају и данас.

Интензиван живот, који се вековима одвијао на ободу римског царства у војним и цивилним насељима, најбоље се огледа у бројним остацима материјалне културе. Кроз одабране предмете изложба „Римски Лимес и градови на тлу Србије“ има за циљ да осветли и презентује јавности богатство римског наслеђа у Подунављу и његовом залеђу. Један од разлога за постављање ове изложбе је и одржавање 24. Лимес конгреса у Београду и Виминацијуму. Лимес конгрес са традицијом дугом скоро седамдесет година представља један од најважнијих археолошких скупова у Европи који се одржава сваке треће године. Ове године Србија је по први пут домаћин конгреса. Током гласања на 23. Лимес-конгресу у Инголштату у Немачкој, 2015. године Археолошком институту је припала част да буде организатор скупа. Првом конгресу одржаном 1949. године присуствовало је свега 20 научника, а ове године своје учешће пријавило је више од 350 археолога, историчара, антрополога, археозоолога и других стручњака из целог света.

То је био подстрек нашим научницима да светској научној елити, али и свима онима који су вођени жељом за новим сазнањима, на овој изложби представе наша истраживања. А та истраживања обухватају проучавања војске и војне стратегије, градитељства, занатства, уметности, духовне културе, римске религије и култова, као и почетке хришћанства на нашем тлу. Циљ аутора изложбе био је да покрију све ове аспекте живота на граници, али и у градовима у позадини и то прикажу кроз предмете, реконструкције лица људи који су живели пре скоро 2000 година и да уз помоћ савремених технологија дочарају живот на границама Римске империје.

Археолошки институт, иницијатор и организатор изложбе Римски Лимес и градови у Србији у Галерији САНУ, дугује велику захвалност следећим музејима, без чије сарадње и драгоцених предмета које су уступили за ову прилику, не би била могућа реализација овако комплексне изложбе: Музеј Срема – Сремска Митровица, Музеј Војводине – Нови Сад, Музеј града

FOREWORD

The border of Roman Empire with the outer world was established as system of military strongholds along a 7,500 km line from Britain along the Rhine and the Danube to the Middle East and Africa. Today, these monuments of Roman culture represent part of the World Heritage – UNESCO. In the last few years, The Institute of Archaeology has been involved in the preparation for the nomination of part of the Danube Limes to the UNESCO list.

The earliest interest in the Limes monuments in Serbia dates back to the 18th century. Ever since the end of the 19th century, intensive research has been conducted, ever since the first archaeologists were educated. In the last hundred years, numerous sites have been investigated especially on the occasions of the extensive construction projects of the hydro power-plants in Đerdap. Research of the legionary camps in Singidunum and Viminacium have continued to the present day.

The intensive life that was evident for centuries in the military and civil settlements along the Roman border is presented in the best way through the remains of the material culture. The aim of the exhibition is to enlighten and present to the public, through the selected artefacts, the abundance of Roman heritage in the Danube area and its hinterland. One of the reasons for this exhibition is the event of XXIV Limes congress in Belgrade and Viminacium. During the XXIII Limes congress, held in Ingolstadt (Germany), the Institute of Archaeology from Belgrade had the honour of being selected to host the 2018 meeting. With a tradition of 70 years, the Limes Congress is one of the most important archaeological events in Europe, which takes place every third year, this year for the first time in Serbia. Just 20 scientists attended the first Limes congress in 1949, while this year more than 350 archaeologists, historians, anthropologists, archaeozoologists and other experts attended the meeting.

It was an opportunity for our scientists to present our research to the scientific elite as well as to all those who are driven by the desire to acquire new knowledge. This research comprises studies of army and military strategy, engineering, craftsmanship, arts, spiritual culture, Roman religion and cults, as well as the beginnings of Christianity in our area. The aim of the authors of the exhibition was to cover all aspects of life on the border, but also in the hinterland, and to depict it through objects and reconstructions of the faces of the people who lived almost 2,000 years ago, presenting it with aid of modern technologies.

As the organiser of the exhibition, The Institute of Archaeology is grateful to following museums, without whose cooperation and the precious objects that they have lent us for this opportunity, it would not have been possible to realise such a complex exhibition: Muzej Srema – Sremska

Београда, Историјски музеј Србије, Народни Музеј – Пожаревац, Музеј Крајине – Неготин, Народни музеј – Зајечар, Народни музеј – Ниш.

У изради изложбе учествовали су следећи ко-аутори: Ана Богдановић, Иван Богдановић, Мирјана Војвода, Вујадин Вујадиновић, Соња Вуковић – Богдановић, Надежда Гавриловић – Витас, Снежана Голубовић, Илија Данковић, Оливера Илић, Љубомир Јевтовић, Гордана Јеремић, Жељко Јовановић, Милица Марјановић, Илија Микић, Владимир Милетић, Јелена Милетић, Бебина Миловановић, Снежана Николић, Софија Петковић, Стефан Поп-Лазич, Бојан Поповић, Ангелина Раичковић – Савић, Саша Реџић, Драгана Рогић.

Mitrovica, Muzej Vojvodine – Novi Sad, Muzej grada Beograda, Istorijski muzej Srbije, Narodni Muzej – Požarevac, Muzej Krajine – Negotin, Narodni muzej – Zaječar, Narodni muzej – Niš.

The following co-authors took part in the exhibition: Ana Bogdanović, Ivan Bogdanović, Mirjana Vojvoda, Vujadin Vujadinović, Sonja Vuković – Bogdanović, Nadežda Gavrilović – Vitas, Snežana Golubović, Ilija Danković, Olivera Ilić, Ljubomir Jevtović, Gordana Jeremić, Željko Jovanović, Milica Marjanović, Ilija Mikić, Vladimir Miletić, Jelena Miletić, Bebina Milovanović, Snežana Nikolić, Sofija Petković, Stefan Pop-Lazić, Bojan Popović, Angelina Raičković – Savić, Saša Redžić, Dragana Rogić.

РИМСКА НАЛАЗИШТА У
СРПСКОМ ПОДУНАВЉУ
И ЗАЛЕЂУ

ROMAN SITES IN
SERBIAN DANUBE REGION
AND ITS HINTERLAND

РИМСКИ ЛИМЕС И ПРОВИНЦИЈЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ДАНАШЊЕ СРБИЈЕ

Стефан ПОП-ЛАЗИЋ, Љубомир ЈЕВТОВИЋ, Вујадин ВУЈАДИНОВИЋ

Део Дунава од Нештина до Радујевца који данас протиче кроз Србију представљао је све до победе над Дачанима и формирања провинције Дакије 106. године границу према барбарикуму. Током овог периода настале су најстарије фазе утврђивања границе системом војних постаја. Од 106. године па све до напуштања Дакије 272/3. године утврђења на десној обали Дунава немају функцију граничних постаја, али и даље у њима бораве војне посаде, што се може објаснити непрекидном потребом контроле преласка реке¹, речне пловидбе, као и залеђа лимеса у којем су експлоатисане руде у области Космаја, и источне Србије. О тој потреби за војном контролом рудоносних области сведоче и утврђења подигнута унутар саме провинције, на Космају и у долини Белог Тимока – Тимакум минус.²

Освајање Балканског полуострва започето је током II века пре н.е., а завршено тек почетком I века н.е. Пре формирања првих провинција, на тлу данашње Србије живела су различита племена келтског, илирског и трачког порекла. Након устанка локалног становништва 9. године н.е., територија данашњег Срема припала је провинцији Доњој Панонији. У Панонији најстарију посаду је чинила легија II Адјутрикс. Да ли је била смештена у Сирмијуму и даље остаје отворено питање, као и питање легијског логора на месту које је из познијих извора познато као Капут Басијаненсе удаљено три миље од Басијане према западу.³ Најстарији хоризонт изградње војних постаја на Дунаву на Сектору Нештин – Таурунум може се везати за познији период ратова са Дачанима,⁴ мада су за сада подаци са археолошких ископавања везани за познији период.

Део лимеса у Доњој Панонији протезао се од логора легије II Адјутрикс у Аквинкуму (Будимпешта) све до Таурунума (Земун). На овој траси је регистровано тридесетак кастела. Према натписима и донекле на основу археолошких истраживања, на сектору од Нештина до ушћа Саве у Дунав забележено је неколико војних база, у Баноштору (Бононија), Петроварадину (Кусум), Чортановцима (Ад Херкулем), Сланкамену (Акуминкум), Сурдуку (Ритијум), Бановцима (Бургене) и Земуну (Таурунум). Код ушћа Саве у Дунав налазио се прелаз из Паноније у Мезију – путна станица Конфлуентес. Посебну одлику доњепанонског дела лимеса чини положај касноантичког утврђења код Бегеча (Онагринум) и утврђеног пристаништа код Бача, који се налазе

1 Mirković 1996, 39.

2 Борић-Брешковић, Црнобрња 2015, 28–30; Petrović 1986, 514.

3 Душанић 1968, 88–90.

4 Петровић 1995, 16.

ROMAN LIMES AND PROVINCES AT THE TERRITORY OF MODERN SERBIA

Stefan POP-LAZIĆ, Ljubomir JEVTIĆ, Vujadin VUJADINOVIĆ

All the way until the victory over the Dacians and establishment of the province Dacia in 106, part of the Danube from Neštin to Radujevac represented a bordering line towards Barbaricum. During this period, the oldest erection phases of border fortifications with a system of military strongholds took place. From 106 A.D. and until the abandoning of Dacia in 272/3, those forts along the right Danube bank did not possess a function of fortifications along the border, although they were still inhabited by soldiers. This can be explained with an unbroken need to control river crossing¹, sailing, as well as controlling the Limes hinterland where in Kosmaj and eastern Serbia regions, ores were exploited. Fortifications erected within the province itself, on mount Kosmaj and in the Beli Timok valley (Timacum Minus)² give testimonies about the need for military control over mining areas.

Conquer of the Balkan Peninsula was initiated during the 2nd century BC and was finalized only at the beginning of the 1st century AD. Before establishing the earliest provinces, the territory of modern Serbia was inhabited by different tribes of Celtic, Illyrian or Thracian origin. After the rebellion by the local population in the year 9 AD, the territory of modern Srem became part of the province Lower Pannonia. The oldest military unit stationed in Pannonia was the legion II Adiutrix. The question still remains open whether it was stationed in Sirmium. The same refers to the question about a legionary fort known from later sources as Caput Bassianae, at the distance of three miles to the west from Bassianae.³ The oldest horizon of military strongholds along the Danube between Neštin and Taurunum can be connected to the later phase of warfare against the Dacians,⁴ although so far, data are only known from archaeological excavations related to a later period.

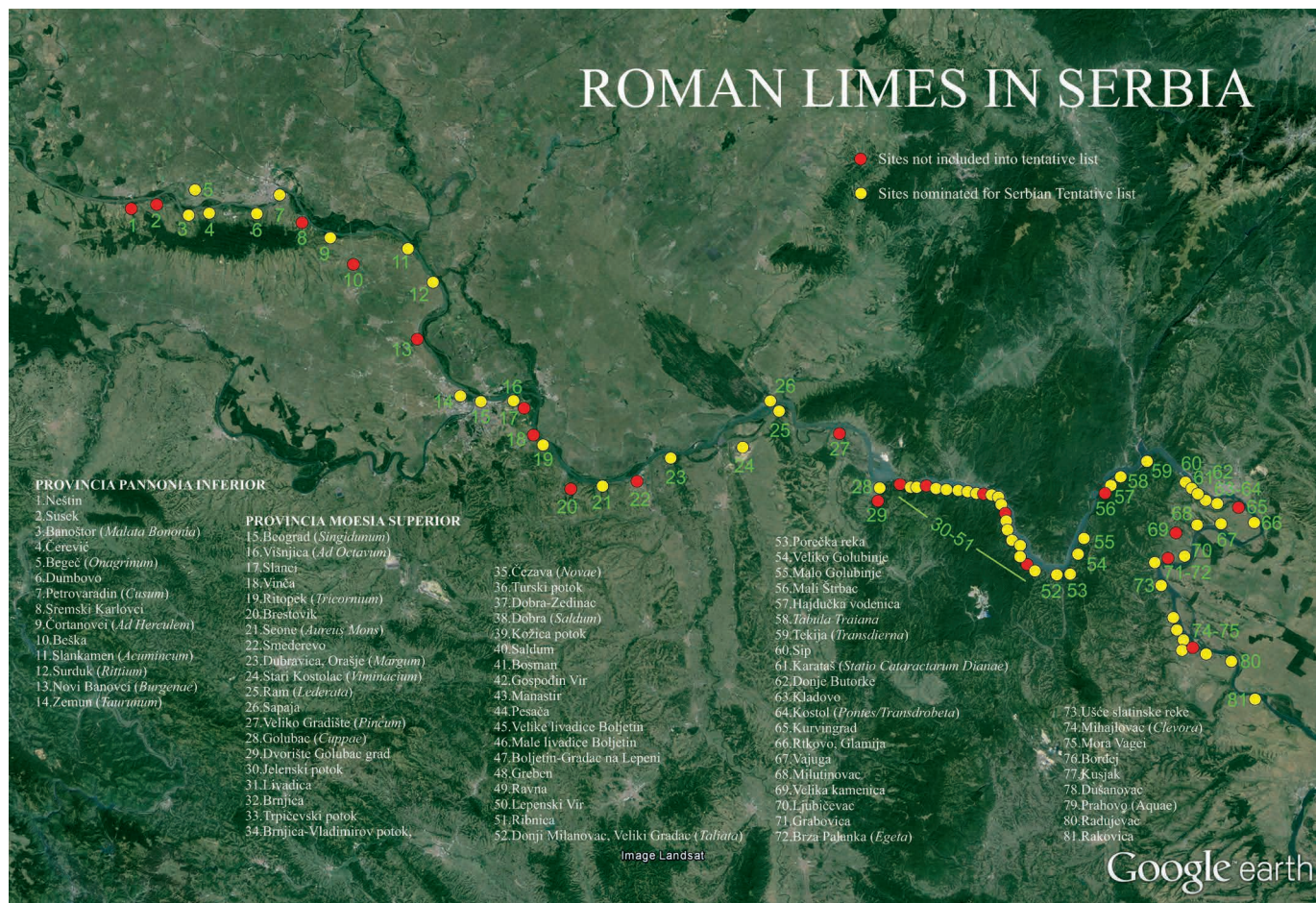
Part of the Limes in Lower Pannonia spread from the legionary fort of the legion II Adiutrix in Aquincum (Budapest) downstream to Taurunum (Zemun). Some thirty castella were noted along this line. According to the inscriptions and partially also according to archaeological research, in the sector from Neštin to the mouth of Sava into the Danube, several military strongholds were noted, like Banoštor (Bononia), Petrovaradin (Cusum), Čortanovci (Ad Herculem), Slankamen

1 Mirković 1996, 39.

2 Борић-Брешковић, Црнобрња 2015, 28–30; Petrović 1986, 514.

3 Душанић 1968, 88 90.

4 Петровић 1995, 16.

Сл. 1. Антички локалитети на Дунаву у Србији.

Fig.1 Roman sites on Danube in Serbia.

на левој обали Дунава.⁵ Уз „Римске шанчеве“ у Бачкој, они су чинили посебан систем одбране лимеса, који је омогућавао контролу над територијом непријатељског племена Сармата.⁶

У области данашње Србије јужно од Дунава, 16. године је настала провинција Мезија. Прву посаду нове провинције чиниле су легије IV Скитска и V Македонска. Најраније сведочанство о изградњи пута на Мезијској граници на Ђердапу о војној посади у западном делу Мезије током прве половине I века представљају натписи који су ове јединице уклесале у литицу за време владавине цара Тиберија, 33/34. године код Госпођиног Вира и Лепенске стене и на истом простору нешто касније за време цара Клаудија.⁷

Промене у распореду трупа настају формирањем провинције Тракије. Легија VII Клаудија је премештена из Далмације у Мезију, а могуће је да је и VIII Аугуста чинила део мезијске посаде.⁸ Ратови са Дачанима крајем I и почетком II века, стварање провинције Дакије, као

5 Vasić, 2003, 143–150.

6 Ivanišević, Bugarski 2018, 233.

7 Petrović, Vasić, 1996, 19; Mirković 1996, 30–31.

8 Mirković 1996, 33–35.

(Acumincium), Surduk (Rittium), Banovci (Burgenaë) and Zemun (Taurunum). At the confluence of the Sava and the Danube, there was a crossing point from Pannonia to Moesia – the station Confluentes. A special feature of the Lower Pannonia Limes part are positions of the Late Roman fortification near Begeč (Onagrinum) and the fortified port near Bač, both situated at the left Danube bank.⁵ Together with “Roman trenches” in Bačka, they represented a special defensive Limes system that made it possible to control the territory of the confronted tribe of Sarmatians.⁶

In the year 16 AD, at the territory of modern Serbia to the south of the Danube, the province Moesia was established. The earliest military units of the province included legions IV Scythica and V Macedonica. The earliest testimony about road construction along the Moesian border in the Iron Gates and about military units stationed in the western part of Moesia during the first half of the 1st century include inscriptions carved by these units during the reign of Emperor Tiberius in 33/34, in the cliffs at Gospođin Vir and Lepenska stena. Later on, during the reign of Emperor Claudius, inscriptions were carved in the same area.⁷

After the province of Thrace was established, disposition of troops was changed. The legion VII Claudia was transferred from Dalmatia to Moesia, with the possibility that also VIII Augusta was stationed in Moesia.⁸ Wars against the Dacians at the end of the 1st and the beginning of the 2nd century, creation of the province Dacia and the abandoning of this territory at the end of the 3rd century all represent reasons why the system of military strongholds from Singidunum to Radujevac showed a very dynamic development. The earliest legionary fort in Viminacium was created most likely during Domitian’s wars against the Dacians. It is possible that during this period, the earliest military fort in Singidunum was also erected.⁹ So far, the question remains opened where the legion IV Flavia was stationed after it was transferred from Dalmatia to Moesia in the year 86.¹⁰ Regarding the border line from the legionary fort of IV Flavia in Singidunum to the fort of VII Claudia in Viminacium, there are data about the fortifications in Višnjica (Ad Octavum), Ritopek (Castrum Tricornia), Seona (Aureus Mons) and near Dubravica (Margum), at the mouth of the river Morava into the Danube.

At the sector from Ram to Radujevac, a row of fortifications was noted and partially also excavated. Terrain configuration, control over crossing or sailing the river, as well as control over the hinterland led to the fact that many military units were stationed in this area. The larger ones include forts of auxiliary troops in Čezava (Novae), Donji Milanovac (Taliata), Karataš (Diana), Kostol (Pontes), Brza Palanka (Egeta) and Prahovo (Aquae). Smaller forts were discovered at sites Saldum, Boljetin, Ravna, Golubinje, Hajdučka vodenica, Tekija, Sip, Rtkovo, Vajuga, Milutinovac, Glamija, Ušće Slatinske reke, Mihajlovac and Borđej, while watchtowers were discovered at sites Livadice near Golubac, Zidinac, Gospođin vir, Pesača and Lepenski vir.¹¹

Besides land roads that used to connect these fortifications, an important connection between distant Limes parts also included fluvial roads. Fleet played an important role in establishing-

5 Vasić, 2003, 143–150.

6 Ivanišević, Bugarski 2018, 233.

7 Petrović, Vasić, 1996, 19; Mirković 1996, 30–31.

8 Mirković 1996, 33–35.

9 Petrović, Vasić, 1996, 20–21.

10 Mirković 1996, 36–37.

11 Petrović, Vasić 1996, 18

и напуштање ове територије крајем III века, представљају разлоге због којих је систем војних постаја од Сингидунума до Радујевца имао веома динамичан развој. Први легијски логор у Виминацијуму настаје вероватно у време Домицијанових ратова са Дачанима. Могуће је да је у овом периоду подигнут и први војни логор у Сингидунуму.⁹ За сада остаје отворено питање где је боравила легија IV Флавијева после премештања из Далмације у Мезију 86. године.¹⁰ За потес мезијског лимеса између логора легија IV Флавијева у Сингидунуму и VII Клаудијеве у Виминацијуму, постоје подаци о утврђењима у Вишњици (Ад Октавум), Ритопеку (Кастра Трикорнија), Сеони (Ауреус Монс) и код Дубравице (Маргум), на ушћу Мораве у Дунав.

На сектору од Рама до Радујевца забележен је и делом истражен читав низ утврђења. Конфигурација терена, контрола прелаза и речне пловидбе, као и контрола залеђа условили су да велики број војних јединица буде распоређен на овом простору. У већа се убрајају логори помоћних јединица у Чезави (Нове), Доњем Милановцу (Талијата), Караташу (Дијана), Костолу (Понтес), Брзој Паланци (Егета) и Прахову (Акве). Мања утврђења су откривена на локалитетима: Салдум, Бољетин, Равна, Голубиње Хајдучка воденица, Текија, Сип, Ртково, Вајуга, Милутиновац, Гламија, Ушће Слатинске реке, Михајловац и Борђеј, док су куле осматрачнице идентификоване на локалитетима: Ливадице код Голупца, Зидинац, Госпођин вир, Песача и Лепенски вир.¹¹

Осим копненог пута који је повезивао ова утврђења, важну везу међу удаљеним деловима лимеса омогућавала је речна пловидба. Флота је имала значајну улогу у обезбеђивању мира на граници, превозу трупа и опреме, и снабдевању војске. Остали су записи о постојању речних флота организованих према припадности провинцијама. Тако је пристаниште *Classis Flavia Rannonica* било у Земуну¹², док су остаци пристаништа на територији Горње Мезије откривени у Брзој Паланци и Курвинграду.¹³

Након напуштања Дакије, крајем III, односно у првој половини IV века цареви Диоклецијан и Константин су спроводили свеобухватне реформе Царства. Дошло је до нове војно-административне поделе, према којој је поделом Доње Паноније настала провинција Друга Панонија, док је од западног и средишњег дела Горње Мезије формирана Прва Мезија, од источног дела Приобална Дакија, а од јужног и југоисточног Дакија Медитеранеа. У овом периоду је спроведена и реорганизација римске војске и система одбране. Основане су нове војне јединице, док су старе легије подељене на мање делове, које су прераспоређене дуж лимеса. С друге стране, археолошки налази показују да је унутрашњост војних логора почела да настањује и цивилна популација.

Током последње две деценије IV века, напади варвара на подунавске провинције су интензивирани, а ослабљено Царство више није било у стању да одржи јединствен систем одбране. Археолошка истраживања сведоче да је у наредном периоду живот у појединим утврђењима настављен, али нису приметни трагови обнове одбрамбених структура. Хунским разарањем средином V века престао је да функционише систем римског лимеса на Дунаву.¹⁴

9 Petrović, Vasić, 1996, 20–21.

10 Mirković 1996, 36–37.

11 Petrović, Vasić 1996, 18

12 Душанић 1968, 107.

13 Petrović, Vasić 1996, 19–20.

14 Ivanišević 2015, 659.

peace at the border, transport of troops and equipment and troop supplying. Inscriptions remained preserved about the existence of river fleets organized according to their province affiliation. Therefore, the port of Classis Flavia Pannonica was in Zemun¹², while port remains at the territory of Moesia were discovered in Brza palanka and Kurvingrad.¹³

After Dacia was abandoned at the end of the 3rd century, actually during the first half of the 4th century, Emperors Diocletian and Constantine introduced general reforms of the Empire. They included a new military and administrative division and according to it, the province of Lower Pannonia was turned into Pannonia Secunda. At the same time, the western and central part of the province Upper Moesia was turned into Moesia Prima, while the eastern part turned into Dacia Ripensis. The southern and south-eastern part of the province now became Dacia Mediterranea. In this period, a re-organization of the Roman army and defense system also took place. New military units were established, while the old legions were divided into smaller parts and re-located along the Limes. On the other hand, archaeological finds show that many military forts were now inhabited by civilians.

During the last two decades of the 4th century, barbarian attacks on the Danubian provinces became more and more intense. The weak Empire was no longer capable of keeping a unique system of defense. Archaeological excavations indicate that in the period to come, some forts were still inhabited, although there were no noticeable traces of defensive structures' renovation. Hunnic invasion during the middle of the 5th century led the function of Roman Limes system on the Danube to an end.¹⁴

12 Душанић 1968, 107.

13 Petrović, Vasić 1996, 19–20.

14 Ivanišević 2015, 659.

ВОЈНА ОПРЕМА

Стефан ПОП-ЛАЗИЋ, Вујадин ВУЈАДИНОВИЋ, Илија ДАНКОВИЋ

Основно оружје римског војника био је кратки мач, *гладијус*. Пошто се римска војска борила у збијеном реду, у коме је сваки војник имао унапред одређен задатак, појединац није имао довољно простора за индивидуалну борбу са дугачким оружјем. Сразмерно мала дужина, од око 65 cm, омогућавала је вешто баратање гладијусом у непосредној борби прса у прса и надмоћ над непријатељима, који су углавном имали знатно теже и гломазније мачеве.

Из Дунава код Дубравице потичу два примерка гладијуса који се могу датовати у I век.¹ На основу типолошких карактеристика налази из Дубравице могу се датовати у време присуства легија IV Скитске и V македонске у Подунављу. Налази окова канија из Чезаве, Љубичевца и Салдума припадају нешто познијем периоду изградње првих камених утврђења на Ђердапу с краја I и почетка II века.²

Гладијус је ношен опасан с десне стране, а војници су били посебно увежбани да га брзо извуку десном руком. С временом је овај концепт борбе промењен, нарочито због суочавања са све већим бројем непријатеља који су се борили на коњима. Стога је и римска војска прихватила дужи мач, који је опасиван с леве стране. Да би његово ношење било лакше, коришћена је посебна врста ремена пребациваног преко десног рамена.³

Из Каструма Сингидунума потиче мач (Кат. IV, 1)откривен у каналу поред СИ бедема. Њега карактерише масиван прстенасти крај. Мачеви са прстенастом дршком воде порекло са истока одакле стижу са Сарматима. Сматра се да је први контакт римске војске са оваквом врстом мачева могао бити још у време Трајанових ратова са Дачанима, мада се интензивнија појава може уочити за време ратова са Маркоманима током друге половине II века.⁴ И примерак из Сингидунума је могао тада доспети у логор у Сингидунуму односно у време када је легија IV Флавијева боравила у Аквинкуму. Други примерак мача (Кат. III, 1) припада типу дужих мачева спата, које су значајније заступљене у периоду од краја другог века. Откривен је у оградном рову на некрополи Више гробаља на Виминацијуму.

1 Vujović 2001, 119–121.

2 Vujović 2001, 128.

3 Vujović 2003, 211.

4 Miks 2007, 185.

MILITARY EQUIPMENT

Stefan POP-LAZIĆ, Vujadin VUJADINOVIĆ, Ilija DANKOVIĆ

The basic weapon of any Roman soldier was a short sword – *gladius*. Since Roman army fought in a compact formation in which every soldier had a specific, predetermined task, there was not enough space for any individual to fight using a long weapon. A relatively small length of about 65 cm made skillful *gladius* hand-to-hand combat possible and also overcoming any enemy, who usually used much heavier and longer swords.

From the Danube near Dubravica there are two finds of *gladii* that can be dated into the 1st century.¹ According to their typological features, the finds from Dubravica can be dated into the period related to the presence of legions IV Scythica and V Macedonica in the Danube valley. Finds of sword scabbard plating from Čezava, Ljubičevac and Saldum belong to a somewhat later period of stone fortifications erected in the Iron Gate, actually to the end of the 1st and the beginning of the 2nd century.²

Gladius was worn on the right side and soldiers were especially trained to draw it quickly with their right hand. In time, this combat concept was changed, especially with the growing number of enemies who were rider warriors. This is why Roman army also introduced a longer sword, worn on the left side. In order to make it easier to carry such a sword, a special kind of strap was used, worn over one's right shoulder.³

From Singidunum *castrum* there is a sword (cat. IV, 1) discovered in a canal near the north-eastern rampart. Its special feature is a massive ring-like handle. Swords with a ring-like handle have their origin in the East, brought to this region by the Sarmatians. It is considered that the earliest encounter of the Roman army with this kind of swords occurred already during Trajan's wars against the Dacians. However, intense usage can be noticed during Marcomannic wars, actually during the second half of the 2nd century.⁴ The example discovered in Singidunum could have also ended up in the Singidunum *castrum* during that period, actually the period in which the legion IV Flavia was stationed in Aquincum. The second example (cat. III, 1) belongs to the longer type of swords, the *spata*, that were frequently used from the end of the 2nd century onwards. It was discovered in a perimeter ditch at the cemetery Više Grobalja in Viminacium.

1 Vujović 2001, 119–121.

2 Vujović 2001, 128.

3 Vujović 2003, 211.

4 Mijs 2007, 185.

Из Каструма Сингидунума потичу налази две ушице каније мачева. Једна је израђена у облику делфина (Кат. IV, 2) и припада групи од преко двадесет пет налаза који потичу из утврђења у Британији, као и са Рајнског и Дунавског лимеса.⁵ Друга ушица (Кат. IV, 3) израђена је од кости и има два бочна отвора за провлачење врпце за причвршћивање на канију. Обе ушице су карактеристичне за период III века када се носе дужи мачеви – спате са леве стране.⁶

О раном присуству војске током I века на нашим просторима сведоче налази из Сремске Раче међу којима се у оквиру примерака офанзивног наоружања издвајају дуго копље – пилум (Кат. I, 5) и долабра специфична врста секире (Кат. I, 3) која је имала двојаку функцију. Једна страна је коришћена као сечиво, док је друга страна, са будаком, коришћена за ископ земље.

Два шлема (Кат. II, 1, 2) откривена у Сави припадају типу калотастих шлемова са штитником за врат карактеристичних за II век. На основу натписа власника на вратобрану може се претпоставити да су их носили легионари или припадници помоћних јединица који су боравили у југоисточној Панонији током I века.⁷

Изузетно ретке налазе представљају остаци каричастог и плочастог оклопа (Кат. I, 1, 2). Они су поред обручастог представљали уобичајене делове опреме римског војника. Намена им је била да зауставе продор сечива или пројектила. Један од нераздвојних делова дефанизивне опреме римских легионара представљао је штит. Легионарски штит лучног облика био је начињен од дрвета. На ивицама и на средини са спољне стране рукохвата, имао је метална ојачања. Примерак средишњег ојачања – умбо, откривен је у подножју каструма легије IV Флавијевој у Доњем граду (Кат. I, 4).

Посебно значајна група налаза припада типу касноантичких богато декорисаних композитних шлемова. Међу њима се издвајају шлем из Јарка (Кат. VIII, 2)⁸ и налаз из Беркасова (Кат. VIII, 1) где су поред шлемова откривени и делови појасне гарнитуре (Кат. V, 1–4), као и коњске опреме (Кат. V, 5–6). Заједно са налазом из Сингидунума⁹ они сведоче о присуству високих официра на територији Друге Паноније и Прве Мезије током IV века.

Делови одеће

У свакодневном животу, римски војници су носили тунике потпасане појасевима. Војнички опасач је представљао део личне опреме сваког војника и разликовао се од појасева које су носили цивили. Стога је и на одређен начин представљао и статусни симбол, пошто се на основу појаса римски војник разликовао од грађана.¹⁰ Појас је служио и за опасивање мача и бодеза тако да са променом у начину ношења мача током 3. века долази и до промене у изгледу и делова појасева.¹¹ Налази делова војничких појасних гарнитура из Сингидунума

5 Miks 2007, 289–292; Vujović 2013, 37.

6 Vujović 2013, 37.

7 Милошевић 1987, 15.

8 Dautova Ruševljan, Vujović 2011, 8.

9 Bugarski 2005, 137.

10 Radman Livaja 2004, 86.

11 Vujović 2003, 211–212.

From the Singidunum *castrum* there are finds of two scabbard slider. One of them is dolphin-shaped (cat. IV, 2) and it belongs to a group of over twenty-five finds coming from fortifications in Britain, as well as from those along the Rhine and the Danube valleys.⁵ The second slider (cat. IV, 3) is made of bone and it possesses two side openings for the rope that was used to fasten it to the scabbard. Both items are typical for the 3rd century, actually the period in which long swords, the *spathae*, were worn on the left side.⁶

From the early presence of Roman army during the 1st century at our territory there are finds from Sremska Rača. Among offensive weapon pieces, there is a long spear – *pilum* (cat. I, 5) and a *dolabra*, a specific kind of ax (cat. I, 3) that possessed a double function. One of its sides was used as a blade, while the other one, with a pickaxe, was used for digging soil.

Two helmets (cat. II, 1, 2) discovered in the Sava River belong to the type of calotte-shaped helmets with neck protection typical for the 1st century. According to the inscription of the owner at the neck protection part, it can be presumed that they were worn during the 1st century by legionaries or members of auxiliary troops stationed in south-eastern Pannonia.⁷

Remains of armors composed either of rings or of plates belong to extremely rare finds (cat. I, 1, 2). They represented usual components of a Roman soldier's equipment. Their purpose was to stop blade or projectile penetration. One of the inevitable pieces of Roman legionaries' defensive weapons was a shield. Legionaries' shields were oval in shape and made of wood. Along their edges and in the middle of the outer handle sides, there was a strengthening made of metal. An example of such a strengthening positioned in the middle – a boss, was discovered at the foot of the Roman *castrum* of the legion IV Flavia in Donji grad (cat. I, 4).

An especially important group of finds includes Late Roman richly decorated composite helmets. Among them there is the helmet from Jarak (cat. VIII, 2)⁸ and the find from Berkasovo (cat. VIII, 1), that also includes parts of a belt set (cat. V, 1–4) and horse equipment (cat. V, 5–6). Together with the find from Singidunum⁹, they give testimonies about the presence of high-ranking officers at the territories of *Pannonia Secunda* and *Moesia Prima* during the 4th century.

Garment parts

During everyday activities, Roman soldiers wore belted tunics. A military belt represented part of personal equipment of every soldier and it was distinguished from the belts worn by civilians. This is why, in a way, it also represented a symbol of social status, since it clearly separated Roman soldiers from civilians.¹⁰ Such a belt was used to belt a sword and a dagger. This is why in the 3rd century, after changes were introduced in carrying swords; appearance and composition of belts were also changed.¹¹ Finds of military belt set parts from Singidunum originate from the area of the legionary fort and its

5 Miks 2007, 289–292; Vujović 2013, 37.

6 Vujović 2013, 37.

7 Милошевић 1987,15.

8 Dautova Ruševljan, Vujović 2011, 8.

9 Bugarski 2005, 137.

10 Radman Livaja 2004, 86.

11 Vujović 2003, 211–212.

потичу са простора легијског логора и његове непосредне близине односно са локалитета на Великом Калемегдану и из Рајићеве улице односно на простору непосредно испред улаза у легијски логор.

Током II века долази до промене у изгледу делова појасних гарнитура и веома су чести окови појасева рађени техником проламања са две заковице на крајевима.¹² Ширина појасева је одређивала дужину окова. Из каструма Сингидунума потичу два примерка од којих је један откривен у слоју засипања рова (Кат. VI, 14) а други у оквиру објекта унутар каструма (Кат. VI, 15). Нешто ређи тип окова појаса (оков заобљеног средишњег дела са правоугаоним горњим крајем) представља фрагментован примерак (Кат. VI, 2) који потиче из нивоа изнад платоа испред улаза у каструм. Пређице из овог периода имају оквир кроз који се провлачи ремен чији се повијени крај нитном причвршћује за тело појаса.¹³ Примерак пређице овог типа откривен је у Рајићевој улици (Кат. VI, 10) испред трећег одбрамбеног рова у слоју II века.

О значајној промени која се дешава премештањем мача са десног на леви бок сведоче налази пређица и језичака. једноставан начин подвезивања појаса омогућавале су престенасте пређице које су имале једноставан кружан облик (Кат. VI, 11). Нешто декоративнију варијанту представљају млађи примерци с краја III века откривени на простору *via сагуларис* поред југозападног бедема каструма (Кат. VI, 8) односно у јами укопаној у ниво касноантичке улице у Рајићевој улици (Кат. VI, 9).

Од краја II века мач се носи окачен о посебан ремен (балтеус) пребачен преко рамена. Језичци појасева који су служили да се десни крај опасача провуче кроз пређицу и носи обешен с краја II и III века су заступљени са две варијанте. Једну представља већи језичак откривен у касноантичком укопу у плато испред порта декумане (кат. VI, 1), док је други (кат. VI, 6) откривен у нешто старијем хоризонту (II-III века) на истом простору.

Римски војници су често око врата носили привеске. Иако привеске у облику фалуса срђемо и на другим местима за сингидунумски примерак (Кат. VI, 4) можемо претпоставити да га је носио војник с обзиром да је откривен на простору *via сагуларис*.

У периоду краја III и током IV века војнички каиш о који се опасује мач често на себи имаојачања у облику пропелера.¹⁴ Један примерак оваквог окова (Кат. VI, 13) откривен је у касноантичкој јами из друге половине IV века на простору ретентуре каструма. Делови богато украшених појасних гарнитура украшених техником ровашења уобичајено се везују за период самог краја IV и почетка V века када долази до новачења војске међу федератима. Оков с краја IV века украшен техником ровашења (Кат. VI, 12) сведочи о финалној фази коришћења ретентуре каструма и судећи по месту налаза може се довести у везу са присуством федерата.¹⁵

Важан део одеће римских војника нарочито у хладним пределима Балкана чинили су огртачи који су ношени омотани око торзоа и пребачени преко рамена. Крајеви огртача су спајани фибулама на десном рамену. Међу налазима из каструма Сингидунума издваја се већи број предмета чији се развој прати од најранијих примерака из I века представљених специфичном

12 Radman Livaja 2004, 94.

13 Ibidem.

14 Radman Livaja 2004, 97.

15 Popović 1987, 136; Ivanišević 2015, 658.

closest neighborhood, actually from sites at Veliki Kalemegdan and from Rajičeva Street. This was the area situated directly in front of the legionary fort entrance.

During the 2nd century, changes were introduced in the appearance of belt sets. From that period there are common finds of belt plates made in breaking technique and with nails at both endings.¹² Belt width determined plate length. From the Singidunum *castrum* there are two examples, one of which was discovered in a ditch filling layer (cat. VI, 14), while the other one came from a structure within the *castrum* (cat. VI, 15). A somewhat rarer belt plate type (plate with a rounded middle part and a rectangular upper part) is represented with a fragmented example (cat. VI, 2) that comes from the layer above the plateau in front of the *castrum* entrance. Belt loops from this period possess frames for straps. Straps' bent endings were fastened onto the belt with a pin.¹³ An example of this type of loops was discovered in Rajičeva Street (cat. VI, 10), in front of the third defensive ditch, in the layer dated into the 2nd century.

A significant change occurred as swords were transferred from the right to the left hip, confirmed with finds of loops and belt-tongues. A simple way of belting was enabled with usage of ring-shaped loops of simple circular shape (cat. VI, 11). A somewhat more decorative variant includes younger examples from the end of the 3rd century, discovered in the area of *via sagularis*, next to the south-western *castrum* rampart (cat. VI, 8) actually in a pit dug in the Late Roman level of the Rajičeva Street (cat. VI, 9).

From the end of the 2nd century, swords were worn hanged upon a special strap (*balteus*) and over one's shoulder. At the end of the 2nd and in the 3rd century, there were two variants of belt tongues used for the right belt ending to be placed though the loop and worn hanged. The first one includes a larger belt tongue discovered in the Late Roman pit at the plateau in front of *porta decumana* (cat. VI, 1), while the second one (cat. VI, 6) was unearthed at the same spot in a somewhat older horizon (2nd to 3rd century).

Roman soldiers often wore pendants around their necks. Although phallus-shaped pendants are also encountered elsewhere, it can be presumed for the example from Singidunum (cat. VI, 4) that it was worn by a soldier, since it was discovered in the area of *via sagularis*.

During the end of the 3rd and in the 4th century, a soldier's belt for hanging a sword usually had propeller-shaped plating.¹⁴ An example of such a plating (cat. VI, 13) was discovered in a Late Roman pit from the second half of the 4th century in the area of the *castrum* retenture. Parts of richly decorated belt sets decorated with stamping technique are usually dated at the very end of the 4th and the beginning of the 5th century, as troops were enlarged with the arrival of new *foederates*. Plating from the end of the 4th century, decorated with stamping technique (cat. VI, 12) gives testimony about the final phase of the *castrum* retenture and according to its finding place it can be connected with the presence of the *foederates*.¹⁵

An important clothing part of Roman soldiers, especially in the cold Balkans regions, included cloaks. They were wrapped around one's body and tossed over one's shoulder. Cloak endings were buttoned with brooches upon one's right shoulder. Among the finds from *castrum* Singidunum there is a larger number of items – their development can be followed from the earliest period of

12 Radman Livaja 2004, 94.

13 Ibidem.

14 Radman Livaja 2004, 97.

15 Popović 1987, 136; Ivanišević 2015, 658.

фибулом откривеном над платоом у Рајићевој улици (кат. VII, 3). Њу издваја међу осталим примерцима овог типа постојање шарнир механизма на луку који омогућава обухватање већег комада тканине. Из најранијег хоризонта након изградње каструма потиче једна фибула у облику крчага (Кат. VII, 8) украшена разнобојним емајлом, као и снажно профилисана фибула (Кат. VII, 13) откривена у једној од барака. Истом типу припада веома кородирани примерак (кат. VII, 10) откривен испод касноантичке комуникације у Рајићевој улици. Мањи примерак изразито профилисане фибуле са два дугметаста задебљања на луку (кат. VII, 4) откривен је у каструму заједно са новцем цара Хадријана. Примерци коленастих фибула са полукружном потпорном гредом (кат. VII, 14, 17) откривени су у слојевима изнад платоа у Рајићевој улици и могу се шире датовати у II-III век, док су најзаступљеније коленасте фибуле са шарнир механизмом откривене изван каструма испод нивоа улице (кат. VII, 16) и у каструму унутар јаме (кат. VII, 15). Посебну варијанту ових фибула чине примерци из каструма откривени изнад виа сагуларис (кат. VII, 7) и у једној од барака (кат. VII, 6). Са истог простора потиче једна плочаста фибула рађена техником проламања (кат. VII, 12) као и један примерак у облику зеца у трку (кат. VII, 9). Међу једноставне форме се убраја примерак који припада типу такозваних омега фибула (кат. VII, 11) који потиче из грађевине у каструму за коју се претпостављала да је имала намену војне болнице. Из хоризонта краја III и почетка IV века потичу примерци т фибула (кат. VII, 1, 5) откривених у рову у Рајићевој улици. За период IV века посебно су карактеристичне луковичасте фибуле од којих је откривено неколико типова како у касноантичким хоризонтима каструма, тако и на простору испред југоисточне капије легијског утврђења (кат. VII, 18–22).

the 1st century, which is represented with a special brooch discovered upon the plateau in Rajičeva Street (cat. VII, 3). This brooch is distinguished from other pieces of the same type by its specific closing mechanism – a hinge upon its high arched bow that enables larger pieces of textile to be fastened. From the earliest horizon after the *castrum* erection there is a single find of a jug-shaped brooch (cat. VII, 8) decorated with multicolor enamel, as well as a highly profiled brooch unearthed in one of the barracks (cat. VII, 13). A much corroded example (cat. VII, 10) belongs to the same type. It was excavated beneath the Late Roman road in Rajičeva Street. A smaller example of a highly profiled brooch with two button-like thickenings upon its bow (cat. VII, 4) was discovered within the *castrum*, along with coins of Emperor Hadrian. Examples of Roman brooches with a semi-circular hinge (cat. VII, 14, 17) were discovered in layers upon the plateau in Rajičeva Street. They can broadly be dated into the 2nd and the 3rd century. The best represented type of brooches includes knee-shaped brooches with a hinge unearthed outside the *castrum*, beneath the street level (cat. VII, 16) and within the *castrum*, in one of the pits (cat. VII, 15). A special variant of such brooches includes pieces from the *castrum*, discovered upon the *via sagularis* (cat. VII, 7) and in one of the barracks (cat. VII, 6). From the same area there is a plate brooch made in the breaking technique (cat. VII, 12), as well as an example in the shape of a running rabbit (cat. VII, 9). Among simple forms, there is a piece that belongs to the so-called omega-brooches (cat. VII, 11), unearthed in a structure within the *castrum* presumably representing a military hospital. From the layer dated at the end of the 3rd and the beginning of the 4th century there are examples of T-shaped brooches (cat. VII, 1, 5) discovered in a ditch in Rajičeva Street. More than any other type, the crossbow brooches are typical for the 4th century. Several examples were unearthed both in the Late Roman layers within the *castrum* and in the area in front of the south-eastern legionary fort gate (cat. VII, 18–22).

СИНГИДУНУМ

Стефан ПОП-ЛАЗИЋ

Током периода Римског присуства на Балкану, Сингидунум је био једна од најважнијих војних постаја на Дунаву. Поред Виминацијума једино трајно легијско утврђење у Мезији Супериор се налазило у Сингидунуму, где је легија IV Флавијева трајно боравила од почетка II века¹ па све до краја антике. Насупрот његовом значају историјски извори су поприлично штурни о историји Сингидунума и углавном су повезани са периодом позне антике.²

Настанак римског насеља у Сингидунуму, као и прве римске војне посаде за модерну науку представља енигму. Камени легијски логор није настао пре повратка легије IV Флавијева из Дакије 106. године. О томе сведочи и једно од најранијих гробаља Сингидунума откривено у Цинцар Јанковој улици.³ Чини се да је оно формирано крајем I века, међутим остаје отворено питање где се налазило цивилно насеље становника који су овде сахрањени. Такође је веома значајно питање за рани период Сингидунума да ли се први војни логор налазио у средишту познијег града. Одговор на ова питања ће дати будућа истраживања простора Студентског трга – На овом месту су откривене најстарије грађевине од плетера и лепа и биле су једноставно уређене са пећима унутар средишње просторије.⁴ Недалеко одатле, у улици Кнез Михајловој 30, откривен је дубок одбрамбени ров. Прва половина II века је време када започиње његово затрпавање. Чини се да је овај ров био део фортификационог система најстаријег војног логора у Сингидунуму.⁵ Остаје отворено питање која је војна јединица могла бити смештена у њему. Око њега се током I века могло развити мање насеље (канабе) чији су становници сахрањени у Цинцар Јанковој улици и на Тргу Републике.⁶

Подизањем каменог легијског логора на гребену изнад Ушћа Саве у Дунав мења се однос основних насеобинских елемената. Град Сингидунум се развио у непосредној близини легијског логора односно у југоисточном продужетку гребена, као и на његовим падинама према Сави

1 Према Птоlemeјевој Географији легија IV Флавијева се налази у Сингидунуму у II веку. Ово поткрепљује и натпис ILS 2288.

2 Mirković 1968, 46.

3 Црнобрња, Симић 2006, 28–29.

4 Бојовић 1975, 17–20; Bikić, Nikolić, Simić 2002, 185–199.

5 Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 142.

6 Валтровић 1885, 33–35.

SINGIDUNUM

Stefan POP-LAZIĆ

During the Roman presence on the Balkans, Singidunum represented one of the most important military strongholds on the Danube. Besides Viminacium, the only legionary fort in *Moesia Superior* was the one in Singidunum. From the beginning of the 2nd century¹ and all the way until the end of Antiquity, the legion IV Flavia was permanently stationed in it. Despite its importance, historical sources are rather scarce about Singidunum's past and they are basically related to the Late Roman period.²

Establishment of the Roman settlement in Singidunum, as well as its earliest military garrison represent a mystery for modern science. The legionary fort built of stone was not erected before the legion IV Flavia returned from Dacia in 106. One of the earliest Singidunum cemeteries, discovered in Cincar Jankova Street, gives testimony to this.³ It seems that it was formed already at the end of the 1st century, but the question remains opened regarding position of a civilian settlement in which the people buried there used to live in. Further on, there is a very important question about the early period of Singidunum – was the earliest military fort positioned in the middle of the area later to become the town? Answers to these questions are expected to be revealed during future research of the Studentski trg area. At this spot, the oldest structures made of wattle and daub were unearthed, simply constructed with ovens placed within central rooms.⁴ Not far from there, in Kneza Mihaila 30, a deep defensive ditch was excavated. In the first half of the 2nd century, it started to be filled in. It seems that this ditch used to make part of a fortification system of the oldest military fort in Singidunum.⁵ The question remains opened which military unit was stationed in it. During the 1st century, a settlement could have been developed around it (*canabae*) – its inhabitants being buried at the cemeteries in Cincar Jankova Street and on Trg Republike.⁶

After the erection of a legionary fort made of stone, positioned on the ridge above the confluence of the Sava and the Danube, relationship between basic settlement elements changed. The town of Singidunum developed next to the legionary fort, actually along the south-eastern ridge part, as

1 According to Ptolemy's „Geography“, legion IV Flavia was stationed in Singidunum during the 2nd century. This is confirmed with the inscription ILS 2288.

2 Mirković 1968, 46.

3 Црнобрња, Симић 2006, 28–29.

4 Бојовић 1975, 17–20; Bikić, Nikolić, Simić 2002, 185–199.

5 Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 142.

6 Валтровић 1885, 33–35.

и Дунаву. На основу података из натписа на једном саркофагу време стицања муниципалног статуса се повезује са периодом Хадријанове владавине.⁷ Насеље тог периода се протезало на површини од око 50 Ха од Косанчићевог венца на југозападу до Господар Јованове улице на североистоку. Југоисточну границу насеља је чинио простор око трга Републике где су откривене пећи и најраније сахране.

С обзиром на спорадична истраживања заштитног карактера на простору цивилног насеља само се основне одлике градског насеља могу сагледати. Основна оријентација улица и градских блокова је условљена исто као и код каструма положајем и простирањем калемегданског брега. Главна градска улица оријентисана правцем СЗ-ЈИ простезала се од данашње зграде Етнографског музеја испод данашње Васине улице преко Трга републике и до некрополе у Косовској и Влајковићевој улици.

Међу луксузнија здања из периода II-IV века убрајају се најпре вила откривена на Косанчићевом венцу украшена мозаицима и фрескама, као и терме у Студентском парку и зграда на платоу код Филозофског факултета. Ту се може убројати и зграда на углу Тадеуша Кошћушког и Господар Јованове у којој су откривене фреске.⁸

Доласком легије из Дакије промењена је позиција војног утврђења које је подигнуто на великој површини између северозападне (Дунавске) падине калемегданског брега и Библиотеке града Београда. По својој дужини од 16 актуса или 568 метара ово утврђење би припадало међу веће каструме на Дунаву. На основу односа фортификација и унутрашњег распореда грађевина може се прорачунати да је ширина у делу ретентуре била већа од 400 метара. Значајан проблем у разумевању односа облика и пропорција каструма представља и чињеница да је велики део девастиран изградњом бастионих фортификација XVIII века.⁹ Једини траг бедема на југозападној страни припада касноантичкој фази утврђења, што се може претпоставити и за мањи део трасе бедема откривен на северозападу код споменика Победнику. На североисточној страни су такође уочене различите фазе фортификационих елемената. Испод улице Тадеуша Кошћушког је откривен траг темељне зоне унутрашње правоугаоне куле. Поред ове, једине куле позициониране унутар трасе бедема су оне откривене код СЗ капије (порта преторија), код ЈИ капије (порта декумана). О промени позиције кула у односу на бедему током познијих фаза утврђивања сведоче куле I и II.

Током истраживања су констатоване различите фазе у изградњи структура и грађевина унутар бедема. На простору Париске улице наспрам Библиотеке града Београда откривени су остаци супструкције старије фазе виа декумане која по својој позицији одговара најстаријој фази платоа од ломљеног камена испред ЈИ капије. Ова фаза са ломљеним каменом уливеним у кречни малтер уочава се и испред валетудинариума. Друга фаза виа декумане се може датовати у период краја III или почетак IV века. Она је подигнута над старијом фазом тако што је подигнут ниво терена за око 1.00 метар, а испод поплицања нивелисан терен веома чврстим малтером и нивелацијама опекама. Подизање нивоа тла се уочава и на простору испред ЈИ капије где су откривени слојеви нивелације ломљеним каменом, опекама и малтером испод две касноантичке улице.

7 Mirković 1968, 41.

8 Popović 1997, 10; Bojović 1977, 19–20.

9 Popović 1997, 2, Sl. 1.

well as on the slopes of the Sava and the Danube river banks. According to data from an inscription engraved on a sarcophagus, the period in which Singidunum became a municipium is connected to the reign of Hadrian.⁷ The settlement from this period included some 50 Ha, from Kosančićev venac in the south-west to Gospodar Jovanova Street in the north-east. The southern settlement border was placed in the area of modern Trg Republike, in which kilns and the earliest burials have been unearthed.

Since research was limited to scarce protective excavations in the area of the civilian settlement, only basic urban features were revealed. The same as with the *castrum*, basic orientation of the streets and city blocks was conditioned with position and orientation of the Kalemegdan hill. The main city street was orientated north-west – south-east and it ran from the building of modern Ethnographic museum, beneath Vasina Street, over Trg Republike, to the cemeteries in Kosovska and in Vlajkovićeve streets.

Among luxurious structures from the 2nd to the 4th century there is the villa discovered in Kosančićev venac, decorated with mosaics and frescoes, as well as the public bath (thermae) in Studentski Park and the building unearthed at the Faculty of Philosophy. Further on, there is the building discovered at the corner of Tadeuša Koščuška street and Gospodar Jovanova, in which frescoes were revealed.⁸

After the arrival of the legion from Dacia, position of the military camp was altered, now constructed in a vast area between the north-western (Danubian) slope of the Kalemegdan hill and the modern Belgrade City Library. Due to its length of 16 *acti* or 568 meters, this fort would belong to the bigger *castra* along the Danube. According to the relation between the fortification and the inner arrangement of structures, it can be calculated that its width in the *retentura* part was larger than 400 meters. A significant problem in resolving the relationship between *castrum*'s shape and proportions relates to the fact that its largest part was devastated during the 18th century, as fortification bastions were erected.⁹ The only rampart trace on the south-western side belongs to the Late Roman fortification phase. The same can be presumed for the smaller rampart part discovered in the north-west, close to the monument dedicated to "Pobednik". In the north-eastern side, different phases of fortification elements were also noticed. Beneath Tadeuša Koščuška Street, foundation

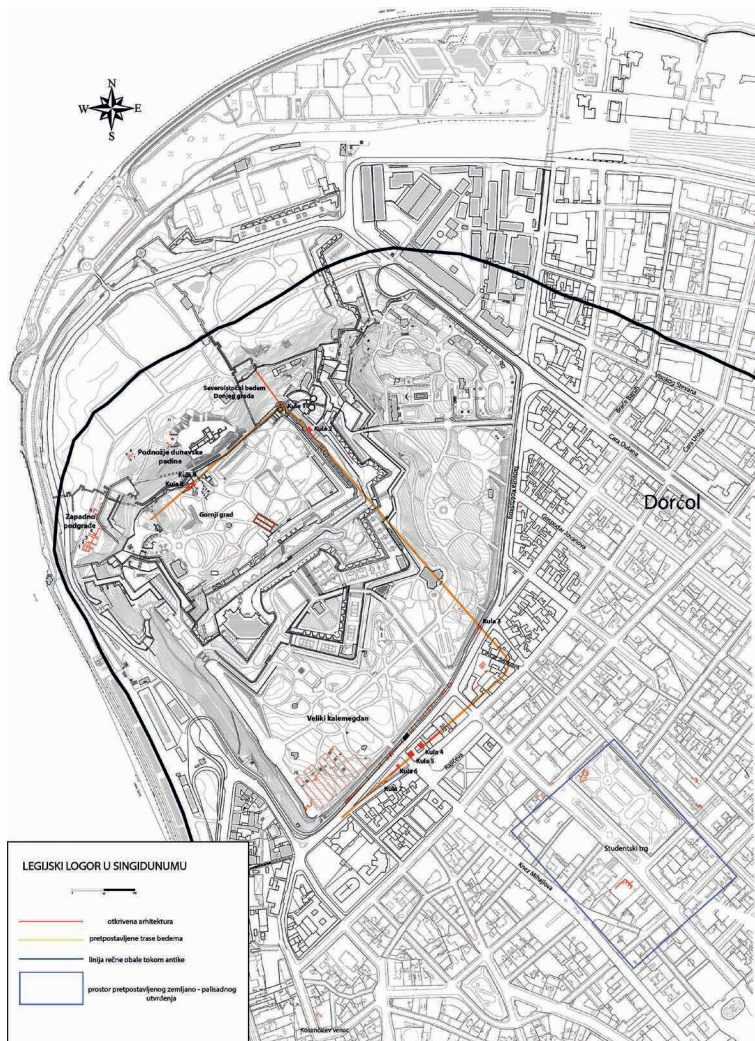
сл. 1. Ши́ра околина Сингидунума.

fig. 1. Wider area of Singidunum.

7 Mirković 1968, 41.

8 Popović 1997, 10; Bojović 1977, 19–20.

9 Popović 1997, 2, Sl. 1.

сл. 2. Каструм Сингидунума.
fig. 2. Singidunum castra.

из старије фазе се уграђују системи подног и зидног грејања. Ниво подова бива подигнут за око 1.00 м, а намена просторија у потпуности промењена. Ранија спаваоница бива зидом подељена у део за боравак и део са ложиштем, које је смештено у сутерен. Део ранијег трема је преграђен парапетом, а под заливен хидростатичким малтером.¹⁰ Сасвим је могуће да ова промена у организацији простора некадашњих барака може да се доведе у везу са смањивањем броја легионара у оквиру једне легије, као и са претпоставком да су у оквиру бедема утврђења могли живети и цивили.

¹⁰ Војовић 1996, 60–63.

Овим улицама унутар и изван логора одговара фаза ЈИ капије чији је део презентован у Римској дворани Библиотеке града Београда. Порта декумана је била монументална грађевина (28.70 × 9.50 м) чији је портал оивичен са две масивне правоугаоне куле (7.50 × 9.50 м). Оловна водоводна цев откривена у каналу темељне зоне СИ пролаза је вероватно напајала терме чији је део откривен испод улаза на Велики Калемегдан.

Бараке откривене у ЈЗ делу Великог Калемегдана су само делимично истражене. Међутим, на основу ширина појединих грађевина и међусобних односа унутрашњег и спољњег простора могу се уочити неке одлике. Све грађевине, као и улице између њих су оријентисане паралелно са виа декуманом и СИ бедемом. То нас упућује на претпоставку да је и овај део каструма био уређен по правилима организације паралелних и наспрамних комуникација и зидова појединачних грађевина, под правим углом.

Оквирна дужина барака је била преко 70 метара. Постављене су тако да се лево и десно од подужног зида налазе веће просторије, које су вероватно коришћене као спаваонице. Даље према улици биле су мање просторије, а на улазу тремови са крововима ослоњеним на камене базе. Између улица и у баракама је уочена промена која се може датовати у период краја III века. Унутар спаваоница

zone traces of an inner rectangular tower were discovered. Besides this one, the only further towers positioned within defensive fort walls include the one at the north-western gate (*porta praetoria*) and at the south-eastern gate (*porta decumana*). Towers I and II give testimonies to the changing position of towers related to the walls during later fortification phases.

During the excavation, different construction and building phases within the fort walls were discovered. In the area of Pariska Street, across the Belgrade City Library, substructure remains of an older *via decumana* phase were unearthed. Its position corresponds to the oldest phase of the plateau in front of the south-eastern gate, made of broken stone pieces. This phase with broken stone pieces covered with lime mortar is also noticeable in front of the *valetudinarium*. The second *via decumana* phase can be dated into the end of the 3rd or the beginning of the 4th century. It is constructed upon the older phase, as the terrain level was lifted for about one meter. Beneath the pavement, terrain was leveled with very hard mortar and leveling bricks. Lifted terrain level can also be noticed in the area in front of the south-eastern gate. Here, beneath two Late Roman streets, leveling layers of broken stones, bricks and mortar were unearthed.

Chronologically, the streets within and outside the fort correspond to the phase of the south-eastern gate which is now visible in the Roman hall of the Belgrade City library. *Porta decumana* was a monumental structure (28.70 × 9.50 m) and its gate was framed with two massive rectangular towers (7.50 × 9.50 m). A lead water-pipe was discovered within the foundation zone canal of the north-eastern passage was used for supplying the *thermae* partially discovered beneath the entrance to Veliki Kalemegdan.

Barracks discovered in the south-western part of Veliki Kalemegdan were only partially examined. However, according to the width of some of the structures and mutual relationship of the inner and outer space, some features can be recognized. All of the structures, as well as the streets between them, were orientated parallel to *via decumana* and the north-eastern rampart. This leads to the conclusion that this *castrum* part was also designed according to the rules of parallel and transversal communications and specific structure walls at the right angle.

An average barracks length was more than 70 meters. They were positioned in such a manner that to the left and right of the longitudinal wall there were larger rooms, most likely used as dormitories. Closer to the streets there were smaller rooms and at the entrances, there were porches with roofs resting upon stone bases. Between the streets and within barracks, a change was noticed that can be dated at the end of the 3rd century. Within the dormitories of the older phase, systems of floor and wall heating were introduced. The floor level was lifted for about one meter and the purpose of the rooms was fully changed. Earlier dormitories were divided with walls into two parts – a sojourn part and a fire-place, now placed underground. Part of an earlier porch was partitioned with a parapet and the floor was covered with waterproof mortar.¹⁰ It is quite possible that this change in spatial organization of the former barracks can be connected to the reduction in number of legionaries within one legion, but possibly also to the fact that civilians were now allowed to live within fortification walls.

The last solid structures building phase is dated into the second half of the 4th century. During this phase, some of the north-south orientated structures were built upon former communications. The same orientation can be observed with remains of the south-western rampart discovered at the Sava promenade.¹¹

¹⁰ Bojović 1996, 60–63.

¹¹ Ibidem.

Последња фаза изградње чврстих структура везује се за период друге половине IV века када поједине зграде оријентисане правцем север-југ настају на простору некадашњих комуникација. Исту оријентацију има и остатак ЈЗ бедема откривен на Савском шеталишту.¹¹

Рапрострањеност гробова из периода римске доминације на територији данашњег Београда омогућила је истраживачима да сагледају неколико главних позиција изван насеобинског дела Сингидунума где обављано сахрањивање током периода II до IV века. Највећи број сахрана је откривен југоисточно од насеобинског дела Сингидунума, на излазу из града, на ширем простору између данашњих улица Македонске, Косовске, Булевара краља Александра, Пионирског парка и Крунске. Са сигурношћу би се могло претпоставити да је у античком периоду тај део Сингидунума представљао периферију града уз главну комуникацију према унутрашњости провинције Мезије. На основу густог груписања сахрана из периода II-III века у Косовској и ближим улицама интензивно сахрањивање би се могло повезати са позицијом комуникације откривене у Влајковићевој 4. Међутим простор некрополе је очигледно заузимао много већи простор уколико се узму у обзир откривене сахране у Добрињској, Крунској и улици Светозара Марковића. Судећи према претпоставци изнетој још пре 50 година ове сахране представљају периферију некрополе која гравитира према главном путу. Простор југоисточне некрополе Сингидунума није међутим био у потпуности прекривен сахранама. На основу истраживања у Пионирском парку може се закључити да се број сахрана смањивао како се удаљавамо од основне осе која је ишла отприлике правцем данашњег Булевара краља Александра.¹²

Уколико посматрамо период коришћења овог простора за сахрањивање јасно се уочавају хронолошке границе које је смештају у период средине II до средине IV века. То је и период у којем се одвија урбанизација градског насеља у ужем делу Сингидунума. Поред овог дела Сингидунума на још два места изван насеља су откривене сахране римског периода. Један је североисточно од насеобинског дела Сингидунума на Дунавској падини на простору данашњих улица господар Јованове и Јевремове са сахранама најближим насељу у улици Симиној и са најудаљенијим гробом откривеним у Јеврејској улици. Наспрам Дунавске, на Савској падини су такође откривени гробови у непосредној близини Бранкове улице. На основу типова гробних конструкција, најпре оних начињених од секундарно употребљених надгробних стела, али и камених оловних саркофага, као и на основу покретних налаза, сахрањивање на овим некрополама се може датовати у касноантички период. Остаје отворено питање да ли је то период тетрархије и сам крај III и почетак IV века, или би се ипак ове сахране могле везати за период средине IV века.¹³

11 Ibidem.

12 Pop-Lazić 2005, 131–132.

13 Pop-Lazić 2002, 86–87.

Position of graves from the period of Roman dominance at the territory of modern Belgrade made it possible for researchers to establish several main positions outside the settlement part of Singidunum used for burials between the 2nd and the 4th century. The largest number of burials was unearthed to the south-east from the Singidunum settlement, at the exit from the city, in the wider area between Makedonska, Kosovska, Bulevar kralja Aleksandra, Pionirski Park and Krunska streets. It can be presumed with great certainty that during Roman times, this part of Singidunum represented city's periphery, positioned along the main road leading into the province Moesia. According to high density of burials from the 2nd and 3rd century in Kosovska and the nearby streets, this cemetery can be connected to the position of a Roman street discovered in Vlajkovićeve 4. However, the area of the cemetery surely included a much larger space, since burials were also discovered in Dobrinjska, Krunska and Svetozara Markovića streets. According to a fifty years old hypothesis, all of these burials only represent outskirts of a necropolis that tends to be established along the main route. However, not the entire space of the south-eastern Singidunum necropolis was engaged with burials. According to the research conducted in Pionirski park, it can be concluded that the number of graves grew smaller as one would move away from the basic axe leading approximately along the modern Bulevar kralja Aleksandra Street.¹²

If one considers the time-span of using this area for burials, chronological frames can easily be established from the middle of the 2nd to the middle of the 4th century. This is the period of civilian settlement urbanization within the narrower Singidunum part. Besides this part of Singidunum, two further spots outside the settlement also revealed burials from the Roman period. One of them is situated to the north-east from the Singidunum civilian settlement, on the slope of the Danube bank, in modern Gospodar Jovanova and Gospodar Jevremova streets. The graves closest to the civilian settlement were unearthed in Simina Street, while the furthestmost grave was discovered in Jevrejska street. Opposed to the Danube slope, actually on the slope of the Sava bank, graves were also discovered very close to Brankova Street. According to the types of grave constructions, the earliest of them made of secondarily used tombstones, further on also stone and lead sarcophagi, as well as according to grave-goods, burials from this area can be dated into the Late Roman period. The question remains opened whether this includes the Tetrarchy period and the very end of the 3rd and the beginning of the 4th century or rather the middle of the 4th century.¹³

12 Pop-Lazić 2005, 131–132.

13 Pop-Lazić 2002, 86–87.

ВИМИНАЦИЈУМ

Снежана ГОЛУБОВИЋ, Немања МРЂИЋ, Миомир КОРАЋ

Села Стари Костолац и Дрмно, 13 км од Пожаревца, леже на остацима Виминацијума, главног града римске провинције Горње Мезије. Његовој величини и значају су током античког периода допринели богато залеђе у долини Млаве и изузетно повољан географски положај, па је и у стратешком погледу имао велику улогу у систему одбране северних граница Царства.

Град је настао на територији келтског племена Скордиска. Из историјских извора је познато да је Виминацијум био значајно војно упориште, у коме је била стационарирана римска легија *VII Claudia Pia Fidelis*. Статус града је добио у првој половини II века, током Хадријанове владавине, највероватније 117. године, када је постао муниципиј (*Municipium Aelium Viminacium*).

Даљи успон Виминацијума делимично је прекинут епидемијом куге за време Марка Аурелија, али само накратко. Средином II века је постао седиште намесника Горње Мезије, а врхунац је достигао за владе Септимија Севера, крајем II века. Почетком владавине Гордијана III (238–244), 239. године је постао колонија и добио право ковања новца. У непосредној близини Виминацијума, 284. године се између двојице римских императора, Диоклецијана и Карина, одиграла пресудна битка за превласт над овим просторима. О том времену сведочи мермерни портрет Кариновог сина Каринуса.¹

Готово да није било римског императора који није прошао кроз Виминацијум, а неки су у њему дуже или краће боравили. Хадријан је у Виминацијуму два пута организовао лов. У два маха га је посетио Сеп-

сл. 1. Акведукт Виминацијума
fig. 1. Viminacium aqueduct

1 Mirković 1986, 55.

VIMINACIUM

Snežana GOLUBOVIĆ, Nemanja MRĐIĆ, Miomir KORAC

The villages Stari Kostolac and Drmno, situated 13 km away from Požarevac, lie upon remains of *Viminacium*, former capital of the Roman province *Moesia Superior*. During Antiquity, it owed its size and importance to the rich Mlava valley hinterland and the extremely favorable geographic position. This is why it also played an important strategic role in defending northern borders of the Empire.

The city was established at the former territory of the Celtic tribe of Scordisci. It is known from historical sources that *Viminacium* represented an important military stronghold in which the legion *VII Claudia Pia Fidelis* was stationed. During the first half of the 2nd century, most likely in 117, during the reign of Hadrian, it received municipal status (*Municipium Aelium Viminacium*). Further rise of *Viminacium* was shortly interrupted by plague epidemic during the reign of *Marcus Aurelius*. In the middle of the 2nd century, it became the seat of *Moesia Superior's* regent, but it reached its peak at the end of the 2nd century, during the reign of *Septimius Severus*. During the early reign of Gordian III (238–244), actually in 239, the city was proclaimed a colony and gained the right to mint coins. In 284, in the vicinity of *Viminacium*, two Roman emperors, *Diocletian* and Carus fought against each other. This battle was crucial for the dominance in these regions. A marble portrait of Carus's son, *Diocletianus* and *Carinus*, gives testimony about this period.¹

Almost every Roman emperor visited *Viminacium* for a longer or shorter period of time. On two occasions, Hadrian organized imperial hunts in *Viminacium*. *Septimius Severus* also visited the city on two occasions, followed by other emperors: *Gordianus III*, *Philippus Arabus*, *Trebonianus Gallus*, *Hosiltianus*, *Diocletianus*, *Constantinus I*, *Constantius I*, *Iulianus* and the last one among them, *Gratianus*.²

During the 4th century, *Viminacium* was a significant episcopal seat.³ It was ultimately destroyed in the middle of the 5th century, during Hunnic invasion. It was never rebuilt again. In the 6th century, during the reign of *Iustinianus I*, it is mentioned again as a military stronghold.

In the 19th century in *Viminacium*, silhouettes of the former Roman city and legionary fort were still visible: wide streets meeting at the right angle, squares, theatres, baths, aqueduct, city walls and towers. The latest archaeological excavations were initiated during the last quarter of the 20th centu-

1 Mirković 1986, 55.

2 Seeck, 1911, 1047.

3 Zeiller 1918, 148.

тимије Север, а касније и други императори: Гордијан III, Филип Арабљанин, Требонијан Гал, Хостилијан, Диоклецијан, Константин Велики, Констанције I, Јулијан и, последњи међу њима, Грацијан.²

У IV веку, Виминацијум је био значајно епископско седиште.³ Дефинитивно је разорен средином V века, у најезди Хуна. Више никада није обновљен, а као војно упориште помиње се у VI веку, у време владавине Јустинијана.

У XIX веку, у Виминацијуму су се још увек назирали обриси античког града и војног логора: широке улице које се секу под правим углом, тргови, позоришта, купатила, водовод, градски бедеми и куле. Нова археолошка ископавања започета су у последњој четвртини XX века, а трају и данас. Истражено је скоро 14.000 гробова и пронађено више од 40.000 предмета, који сведоче о значају и величини града, али и о свакодневном животу његових становника. Посебну пажњу привлаче гробнице осликане, настале средином III и у првој половини IV века, чији колорит, мотиви и стил чине посебан куриозитет у уметности, и то не само римској.

Од 1977. до 1997. године истражени су делови јединствене виминацијумске некрополе, јужно и западно од града.⁴ Од 1997. године започета су и ископавања некрополе источно од војног логора. Највећи број гробова настао је од краја I до IV века, односно у периоду римске доминације. Најисточнији део виминацијумске некрополе откривен је 1997, на локацији Пиривој. Маузолеј истраживан у две кампање, 1997. и 2003. године, откривен је у целости. Зидан је великим каменим блоковима и имао је масивни зид који га је окруживао. Датовање објекта у средину III века пружило је основу за одређивање његовог карактера. Конструкција од два сегмента, подземне крипте и надземног храма, показала је да се ради о маузолеју у коме је била сахрањена истакнута особа. Део маузолеја у виду храма, покојника повезује са боговима и представља место на коме је деификован. На овим просторима је средина III века била изузетно бурна, а у борбама су учествовали и римски императори. Маузолеј је вероватно опљачкан почетком IV века, а његови квадери и стубови су секундарно искоришћени за изградњу гробова. Двадесетак златних предмета и позлаћена фибула налазили су се у гробовима из III и IV века, у непосредној близини места кремације. Некропола је била биритуална, са 439 гробова инхумираних покојника и 75 са кремацијом.⁵

Локалитет Код Кораба се налази у зони источне некрополе Виминацијума, на ширем простору града, око 650 м југоисточно од војног логора. Био је угрожен ширењем површинског копа угља Дрмно. Током заштитних истраживања од 2005. до 2008. године, обављана су геофизичка снимања и археолошка ископавања. Најпре је примењена геофизичка проспекција геоманетском методом, на основу чијих резултата су планирана археолошка ископавања. Откривена је до тада непозната римска некропола, на којој је нађено 211 гробова, 132 са кремацијом и 79 са инхумацијом. Према типовима гробова и предметима нађеним у њима, некропола се датује у период од средине I до средине III века, осим једног гроба из IV века.⁶

2 Seeck, 1911, 1047.

3 Zeiller 1918, 148.

4 Зотовић, Јордовић 1990; Korać, Golubović 2009.

5 Korać, Golubović, Mrđić 2009, 99.

6 Bogdanović 2009, 83–110.

ry and they are conducted until present day. Almost 14.000 graves and over 40.000 small finds were unearthed, that illustrate the importance and size of this city, but also everyday life of its inhabitants. Special attention is dedicated to painted tombs, dated from the middle of the 3rd and in the first half of the 4th century. According to their colors, motifs and style, they represent extraordinary pieces not just of Roman art, but of art in general.

From 1977 to 1997, parts of a unique *Viminacium* necropolis were investigated, positioned to the south and the west from the city.⁴ From 1997, excavations of the necropolis positioned to the east from the legionary fort were initiated. The largest number of graves is dated from the end of the 1st to the 4th century, actually the period of Roman dominance.

In 1997 at the site Pirivoj, the easternmost part of the *Viminacium* cemetery was discovered. The here discovered mausoleum was excavated on two occasions, in 1997 and in 2003 and it is now fully unearthed. It was built of large stone blocks and it possessed a massive wall that surrounded it. The structure was dated into the middle of the 3rd century and it offered a starting point in determining its character. The construction was made of two segments – a subterranean crypt and a temple above it, indicating that it was a mausoleum in which a very significant person was buried. Part of the mausoleum in the shape of a temple connects the deceased with the gods and it represents a place in which he was deified. The middle of the 3rd century was rather turbulent in these regions and Roman Emperors often took part in various battles. The mausoleum was looted probably at the beginning of the 4th century, while its stone blocks and pillars were secondarily used in building other graves. Around twenty golden items and a gold-plated brooch were discovered in graves from the 3rd and the 4th century, just next to the cremation spot. The necropolis included both burial rites, with 439 skeletal graves and 75 cremated ones.⁵

The site “Kod Koraba” is placed in the zone of the eastern *Viminacium* necropolis, in the wider city area, some 650 m to the south-east from the legionary fort. It was endangered by spreading of the lignite coal strip mine Drmno. From 2005 to 2008, during rescue excavations, both geo-physical research and archaeological excavations were conducted. First of all, geo-physical prospection with geo-magnetic method was applied and results thereof were used for planning archaeological excavations. A Roman cemetery was discovered that was previously unknown, with 211 graves – 132 cremated and 79 skeletal ones. According to grave-types and small finds from those graves, the cemetery is dated into the period from the middle of the 1st to the middle of the 3rd century. An exception is a single grave from the 4th century.⁶

сл. 2. Виминацијумски амфитеатар

fig. 2. Viminacium amphitheatre

4 Зотовић, Јордовић 1990; Korać, Golubović 2009.

5 Korać, Golubović, Mrđić 2009, 99.

6 Bogdanović 2009, 83–110.

сл. 3. Гробнице на Виминацијуму.
fig. 3. Tombs in Viminacium.

Због ширења површинског копа рудника угља ка истоку, и археолошка ископавања су усмерена на простор источно од града. Тако је на локацији Над Клепечком, око 800 м источно од легионарске тврђаве, истражено 111 гробова са кремацијом и 94 са инхумацијом, из II и III века. Ископавања су започета 2008, а завршена 2016. године. Остаци пута, рова и великих грађевина констатовани су дуж некадашњег римског пута од Виминацијума до Ледерате, што је омогућило одређивање границе између некрополе и града. Овим истраживањима се дошло до закључка да је виминацијумска некропола почела да се формира источно од града.

Римски логор (*castrum*) је у Виминацијуму саграђен у I веку. Земљано

утврђење, иако археолошки није потврђено, вероватно је настало још почетком истог века, а приписује се једној од првих мезијских легија, IV *Scythica* или V *Macedonica*. Подизање првог каменог утврђења у другој половини I века везује се за легију VII Клаудију, која је ту била стационирана током целог античког периода.

Рушевине Виминацијума евидентирани су још у XVII веку, када је гроф Марсиљи, који је у више наврата обилазио наше крајеве, 1726. године у Хагу публикувао чувено дело *Danubius Pannonico-Mysicus*, у коме је први пут објављена основа града и легијског логора Виминацијума. Крајем XIX и почетком XX века, први српски археолози, Михајло Валтровић и Милоје Васић, су на десној обали Млаве, на локалитету Чаир, обавили археолошка истраживања, која су показала да је логор имао правоугаону основу, димензија 442 × 385 m, и да се недалеко од његових западних бедема налазило цивилно насеље, чија је ужа градска територије имала приближну површину од 220 хектара.⁷

После више од 70 година уследила су заштитна истраживања виминацијумске некрополе, од 1976. до 1997. године. Дуго очекивана систематска археолошка ископавања започета су 2002. године, на простору римског града и војног логора. Од 2002. до 2003. године откривена је северна капија (*Porta praetoria*). Остаци капије са масивним поплочањима, клоаком и богато украшеним архитектонским елементима указују на моћан одбрамбени систем са логором, саграђен на северној граници Царства. Остава бронзаног новца датованог у период од почетка IV до средине V века указује на време страдања логора, који је након хунске најезде 441. године напуштен и више никада није био обновљен.⁸ Године 2015. започета су систематска ископавања северозападног бедема утврђења и до сада су истражени северозападни угао тврђаве са угаоном кулом и делови северног и западног бедема.

⁷ Vasić 1895, 1–61.

⁸ Korać, Golubović, Mrđić 2009, 71.

Due to the spreading of the strip mine towards the east, archaeological research is also focused on the territory to the east from the city. At the site “Nad Klepečkom”, some 800 m to the east from the legionary fort, 111 cremations and 94 skeletal burials from the 2nd and the 3rd century were discovered. The excavation was initiated in 2008 and finished in 2016. Remains of a road, a ditch and some large structures were discovered along the former Roman road from *Viminacium* to *Lederata*. This discovery also made it possible to determine the borders between the cemetery and the city. This research led to a conclusion that the *Viminacium* cemetery first started to develop to the east from the city.

The Roman legionary fort (*castrum*) of *Viminacium* was built in the 1st century. Although it was not confirmed archaeologically, the earth fortification most likely already existed at the beginning of the same century. It is connected to one of the two earliest legions in *Moesia*, either the IV *Scythica* or the V *Macedonica*. Erection of the earliest stone fortification in the second half of the 1st century is connected to the legion VII *Claudia* that was stationed there throughout the Antiquity.

Already in the 17th century, as count Marsigli travelled through this region on several occasions, ruins of *Viminacium* were recorded. After that, in 1726 in The Hague, he published his famous work *Danubius Pannonico-Mysicus*, including the earliest map of the city and the legionary fort of *Viminacium*. At the end of the 19th and at the beginning of the 20th century, the earliest Serbian archaeologists, Mihajlo Valtrović and Miloje Vasić, conducted archaeological research on the right Mlava bank, at the site Čair. They showed that the legionary fort possessed a rectangular ground plan, measuring 442 × 385 m, and that next to its western walls there was a civilian settlement with a city core that included approximately the surface of 220 hectares.⁷

After more than seventy years, from 1976 to 1997, rescue excavations of the *Viminacium* cemeteries took place. A much desired systematic archaeological research was initiated in 2002, in the area of the Roman city and legionary fort. From 2002 to 2003, the northern gate (*Porta praetoria*) was unearthed. Gate remains with massive pavements, a cloaca and richly decorated architectural elements point out to a powerful defense system with a fort, erected on the northern border of the Empire. A hoard with bronze coins dated into the period from the beginning of the 4th to the middle of the 5th century reflexes a period of destruction. After the Hunnic raid in 441, the fort was abandoned, never to be renewed again.⁸ In 2015, a systematic research of the north-western rampart was initiated. Until now, the north-western fort corner with a corner-tower and parts of the northern and the western walls were excavated.

In the spring of 2003, during removing of the unfertile soil, in the zone in front of the lignite coal strip mine in Drmno, at the site Stig, a bagger cut some walls. After archaeological and geo-physical research, it was discovered that they represented parts of gravity canal of the Roman aqueduct. It is presumed that the initial point of these aqueducts (*caput aquae* with capping springs) was situated somewhere in the nearby hilly area. Due to the natural slope of the terrain, fresh water was brought to the city. Rescue excavations included two aqueduct branches in their length of 1.500 m. It was concluded that they led to the area in front of the *castrum*, close to the eastern rampart, most likely to the eastern gate.⁹

The amphitheater of *Viminacium* is situated in the north-eastern corner of the city, some 50 m away from the legionary fort. It was first examined at the end of the 19th century. After geo-physical

7 Vasić 1895, 1–61.

8 Korać, Golubović, Mrđić 2009, 71.

9 Korać, Mrđić, Mikić 2006, 7.

У пролеће 2003. године, приликом радова на уклањању јаловине, у зони испред површинског угљенокопа Дрмно, на локалитету Стиг, багером су пресечени зидови, а њиховим археолошким и геофизичким истраживањима се показало да представљају део гравитационог канала римског акведукта. Претпостављено је да се почетна тачка ових акведуката (*caput aquae* са каптажним изворима) налазила у оближњим брдима, одакле је, коришћењем природног пада терена, вода довођена до града. Заштитним ископавањима су обухваћена два крака акведукта, у дужини од 1.500 м, и закључено је да су водили до простора испред каструма, у близини источног бедема, највероватније код источне капије.⁹

Виминацијумски амфитеатар се налази у североисточном углу града и удаљен је око 50 м од легијског логора. Први пут је истраживан крајем 19. века, а након геофизичких снимања, 2007. године започета су систематска археолошка ископавања. Приликом изградње Амфитеатра делимично је искоришћена конфигурација терена, што је утицало и на оријентацију објекта. Наиме, јужни део грађевине ослања се на природни, а западни, источни и северни су подигнути на вештачким насипима. Најстарији амфитеатар, с почетка II века, био је од дрвета, а у II веку је изграђен нови, од камена и дрвета. Овај објекат, димензија 84 × 74 м, је типичан пример провинцијалних амфитеатара, какви су подизани поред војних утврђења у пограничним провинцијама европског дела Царства. На основу величине гледалишта, процењено је да је могао да прими око 7.000 људи. Крајем III или почетком IV века, Виминацијумски амфитеатар је изгубио своју функцију. Зидови су рушени, грађевински материјал одношен, а читав простор постепено је затрпан. Током IV века, изнад амфитеатра, пре свега у средишњем и југозападном делу, формирана је касноантичка некропола.¹⁰

Терме су у Виминацијуму истраживане у два наврата, од 1973. до 1974. и од 2003. до 2007. То су најстарије терме из римског периода које су до сада познате на територији Србије. Досадашња ископавања су показала да су имале три фазе градње и да су биле употребљаване од друге половине I до краја IV века. Остаци зидних слика, фрагменти мермерне оплате, прозорско стакло и мозаици показују да су биле луксузно украшене.¹¹

Неколико вила рустика (*villae rusticae*) налазило се западно, источно и јужно од града. Потичу из периода II до IV века. Три виле из II века истражене су на локалитету Над Клепечком, а две на локалитету Више гробаља и пет на локалитету Рит датирају се у III век. Виле са локалитета На камењу, Ливаде код Ђуприје, Рудине, Стиг и Бурдељ су подигнуте у IV веку.¹²

Сви до сада откривени археолошки објекти (терме, северна капија, маузолеј, меморија, акведукт) налазе се на подручју недавно отвореног Археолошког парка „Виминацијум“.

9 Korać, Mrđić, Mikić 2006, 7.

10 Nikolić, Bogdanović 2012, 42–45; Nikolić et al. 2014a, 48–52; Nikolić et al. 2014b, 93–98; Nikolić et al. 2017, 63–70; Nikolić, Bogdanović 2015, 553–554.

11 Nikolić, Milovanović, Raičković 2017, 40.

12 Јовичић, Рецић 2011, 378.

measurements in 2007, systematic archaeological research was undertaken. During amphitheater construction, terrain configuration was partially used, that also influenced orientation of the structure. Actually, the southern structure part relies upon a natural slope, while the western, eastern and northern ones were erected. The oldest amphitheater from the beginning of the 2nd century was made of wood, but during the 2nd century a new one was built of stone and wood. This structure, measuring 84 × 74 m, represents a typical example of provincial amphitheaters, like many of those erected next to military forts in the bordering provinces of the Roman Empire. According to the size of the auditorium, it is estimated that it was able to accommodate an audience of about 7.000 people. At the end of the 3rd or at the beginning of the 4th century, the *Viminacium* amphitheater lost its function. Its walls were torn down, its building material was taken away and recycled and the entire area was slowly filled in. During the 4th century, above the amphitheater, but mostly in its middle and south-western parts, a Late Roman necropolis was formed.¹⁰

сл. 4. Терме на Виминацијуму.
fig. 4. Thermae on Viminacium.

The *Viminacium* thermae were examined on two occasions, from 1973 to 1974 and from 2003 to 2007. These are the oldest baths from the Roman period known so far at the territory of Serbia. The research has shown that there were three building phases and that they were used from the second half of the 1st to the end of the 4th century. Remains of wall paintings, fragments of marble plating, window glass and mosaics indicate that they were luxuriously decorated.¹¹

Several rural villas (*villae rusticae*) were situated to the west, east and south of the city. They are dated from the 2nd to the 4th century. Three villas from the 2nd century were discovered at the site Nad Klepečkom. The two villas from the site Više grobalja and five villas from the site Rit are dated into the 3rd century. Villas from the sites Na kamenju, Livade kod Ćuprije, Rudine, Stig and Burdelj were built in the 4th century.¹²

All of the archaeological structures discovered so far (thermae, the northern gate, the mausoleum, memoriae, the aqueduct) are included in the area of the recently opened Archaeological park “*Viminacium*”.

10 Nikolić, Bogdanović 2012, 42–45; Nikolić et al. 2014a, 48–52; Nikolić et al. 2014b, 93–98; Nikolić et al. 2017, 63–70; Nikolić, Bogdanović 2015, 553–554.

11 Nikolić, Milovanović, Raičković 2017, 40.

12 Јовичић, Реџић 2011, 378.

ВИМИНАЦИЈУМСКИ АМФИТЕАТАР

Иван БОГДАНОВИЋ, Драгана РОГИЋ,
Соња ВУКОВИЋ-БОГДАНОВИЋ

сл. 1. Аерофотографија виминацијумског амфитеатра
fig. 1. Aerial photography of the Viminacium amphitheatre.

Амфитеатри су типично римске грађевине великих димензија, елипсасте или овалне основе, које се састоје од борилишта (*arena*), у средишњем делу, и трибина (*cavea*), које су уздижу око арене. Ови објекти су један од симбола античке цивилизације, а у њима су одржаване гладијаторске борбе (*munus gladiatorum*), борбе дивљих животиња и лов на животиње (*venatio*), поморске битке (*naumachia*), егзекуције осуђеника (*damnatio ad bestias*) и друге представе. Најранији амфитеатри изграђени су у јужној Италији, а са ширењем римске државе подизани су у разним областима, пре свега у урбаним центрима и у близини војних утврђења.¹ Они су представљали израз романизације, када их је подизала држава у новоосвојеним областима, али су их градили и истакнути појединци како би увећали

личну добит. Према архитектонским карактеристикама, разликују се дрвени и зидани амфитеатри, који се налазе на равном терену или се ослањају на природне косине и вештачке насипе, а постоје и објекти специфичног изгледа, са свим одликама амфитеатра.²

На територији данашње Србије, амфитеатар је до сада археолошки потврђен само у Виминацијуму (сл. 1–2),³ док се може претпоставити и у другим значајним градовима, попут Сирмијума, Сингидунума и Наисуса.⁴ Виминацијумски амфитеатар истраживан је од 2007. до 2017. године, а истовремено су обављани конзерваторско-рестаураторски радови и изведена је

1 Golvin 1988; Bomgardner 2002; Welch 2009.

2 Golvin 1988.

3 Nikolić, Bogdanović 2015.

4 Вујовић 2011, 266–267.

THE AMPHITHEATRE OF *VIMINACIUM*

Ivan BOGDANOVIĆ, Dragana ROGIĆ,
Sonja VUKOVIĆ-BOGDANOVIĆ

Amphitheatres are typically Roman buildings of large dimensions, with ellipsoid or oval basis, consisting of a fighting pit (*arena*), in the middle part, and seating tiers (*cavea*), rising around the arena. These objects are one of the symbols of the Antique civilisation, and gladiator fights (*munus gladiatorum*), wild animals' fights and hunts (*venatio*), naval battles (*naumachia*), executions of prisoners (*damnatio ad bestias*) and other shows were performed in them. The earliest amphitheatres were built in Southern Italy, and with the spreading of the Roman state they were erected in various areas, most prominently in urban centres and in the vicinity of military fortresses.¹ In cases when they were built by the state in newly conquered areas, they represented a manifestation of the Romanisation; however, they were also built by prominent individuals, in order to increase their personal gain. According to their architectural properties, they can be divided into wooden and masonry amphitheatres, those located on flat terrain or leaning onto natural slopes and artificial mounds, and there are also certain objects of specific shape which have all the characteristics of an amphitheatre.²

On the territory of today's Serbia, the only archaeologically confirmed amphitheatre – so far – is the one from *Viminacium* (fig. 1–2),³ though we may assume that they also existed in other important cities, such as *Sirmium*, *Singidunum* and *Naissus*.⁴ The amphitheatre of *Viminacium* was excavated in the period from 2007 until 2017, and conservation-restoration works were performed at the same time, as well as a partial reconstruction of the building was made. Two basic construction phases were noted, which comprehend a

сл. 2. 3Д реконструкција виминацијумског амфитеатра
fig. 2. 3D Reconstruction of the Viminacium amphitheatre.

1 Golvin 1988; Bomgardner 2002; Welch 2009.

2 Golvin 1988.

3 Nikolić, Bogdanović 2015.

4 Вујовић 2011, 266–267.

делимична реконструкција грађевине. Издвојене су две основне грађевинске фазе, које подразумевају дрвени и зидани објекат.⁵ Првобитни дрвени амфитеатар изграђен је почетком II века, око 60 m северозападно од легијског логора. Приликом његовог подизања, делимично је искоришћена конфигурација терена, што је утицало на оријентацију грађевине, која се простире управо на утврђење. На основу остатака дрвених конструкција дефинисани су борилиште, трибине и улази на главној оси грађевине. Димензије овог амфитеатра су око 81,5 × 67,5 m, арена обухвата површину од 59,5 × 48,5 m, док је капацитет грађевине износио око 5.000 гледалаца.⁶

Амфитеатар од камена и дрвета је до средине II века подигнут на месту дрвеног објекта. Изградњом бедема крајем II века, уклопљен је у простор утврђеног града, који се развијао поред легијског логора. Овај зидани објекат временом је претрпео мање преправке. Средином IV века престала је његова употреба, а крајем IV века изнад његових остатака формирана је некропола. Димензије зиданог амфитеатра су око 84 × 73 m, а борилиште има површину од око 55 × 45 m. Објекат је имао монументалне улазе, уз које су биле мање просторије (*carcer*), као и просторије на крајој оси грађевине, изнад којих су биле свечане ложе (*pulvinar*). Поменуте просторије су мањим пролазима биле повезане са ареном, а њихова намена била је у вези са гладијаторским играма. Дрвене трибине су једним делом изграђене на насипу, а другим на релативно равном терену, а могле су да приме око 7.000 гледалаца. У објекту је постојао и дренажни систем, који је био веома важан део сваког амфитеатра, ради сакупљања и одвођења атмосферских вода изван саме грађевине.⁷ Посебно је значајна сликана декорација на зиду арене, која се састоји од поља уоквирених разнобојним бордурама. Унутар поља наизменично су представљена разапета крзна леопарда и тигра (сл. 3).⁸ Таква декорација није забележена у другим амфитеатрима. Крзно дивљих мачака можда указује на садржај спектакла или је било трофеј учесника у арени, након убијања ових егзотичних животиња, које су довожене из удаљених крајева.

сл. 3. Реконструкција сликане декорације зида арене.
fig. 3. Reconstruction of arena wall painting.

Виминацијумски амфитеатар је типично војни, какав се у провинцијама градио уз утврђења.⁹ Због уклапања у утврђени град, временом је попримио карактеристике цивилне грађевине, што је био случај и са другим, сличним амфитеатрима.¹⁰ У обе грађевинске фазе, објекат је припадао амфитеатрима са компактним супструкцијама.¹¹

Предмети различите намене (кат. 4, 5, 6), на којима су приказани детаљи спектакла у Амфитеатру, као и представе појединих божанстава (кат. 7) и вотивни спо-

5 Nikolić, Bogdanović 2015.

6 Bogdanović, Nikolić 2017.

7 Nikolić, Bogdanović 2015, 551–554.

8 Rogić, Bogdanović 2012; Rogić 2014, 148–154.

9 Golvin 1988, 154–156; Le Roux 1990; Futrell 2001, 147–152; Sommer 2009.

10 Golvin 1988, 154–156; Le Roux 1990.

11 Golvin 1988, 75–156.

wooden and a stone-wooden object.⁵ The original wooden amphitheatre was built in the beginning of the 2nd century, c. 60 m to the North-West from the legionary camp. During the construction, the configuration of the terrain was partially exploited, the fact which influenced the orientation of the building, which is located perpendicularly to the fortification. On the basis of the remains of wooden constructions, arena, stands and entrances were defined on the longer axis of the building. The dimensions of this amphitheatre are ca 81,5 x 67,5 m, the arena spans the surface of 59,5 x 48,5 m, while the capacity of the building was ca 5.000 spectators.⁶

The stone-wooden amphitheatre was built before the middle of the 2nd century in the place of the wooden object. Once the rampart was built in the end of the 2nd century, it became a part of the fortified city, which was developed along the legionary fortress. This stone-wooden object was subject to minor alterations with the passing of time. In the middle of the 4th century it ceased to be in use, and in the end of the 4th century a necropolis was formed atop its' remains. The dimensions of the stone-wooden amphitheatre were ca. 84 x 73 m, and the arena had the surface of ca. 55 x 45 m. The object had monumental entrances, along which minor chambers were placed (*carcer*), as well as chambers on the shorter axis of the building, above which luxury boxes (*pulvinar*) were located. Those chambers were connected to the arena by small passages, and their function was related to gladiator fights. The wooden stands were partly built on embankment, and partly on a relatively flat terrain, and they could accommodate ca. 7.000 spectators. There was a drainage system in the object, which represented a very important part of every amphitheatre, used for gathering and draining away atmospheric water.⁷ Painted decorations on the wall of the arena are especially important, consisting of panels framed with borders of different colours. Within those panels, stretched furs of leopards and tigers were alternatively represented (fig. 3).⁸ Such type of decoration hasn't been noted in other amphitheatres. The wild cats' furs might be an indication of the contents of the spectacles or they could have been trophies of the participants from the arena, after the killing of these exotic animals, which were imported from distant lands.

The amphitheatre of *Viminacium* belongs to the typical military amphitheatres, which were built along fortifications in provinces.⁹ By the time, it got the characteristics of a civilian building so as to fit into a fortified city, as was the case with other, similar amphitheatres.¹⁰ In both of the building phases, the object belonged to the group of amphitheatres with compact substructures.¹¹

Objects of various use (cat. 4, 5, 6), depicting details of spectacles at the amphitheatre, as well as representations of certain divinities (cat. 7) and votive monuments dedicated to them,¹² bear witness on the popularity of games in *Viminacium*, but also on the acceptance of the lifestyle and customs of the Romans. Aside from smaller chambers along the wall of the arena, an indicator of events taking place at the amphitheatre of *Viminacium* is also a monolithic bloc of limestone (fig. 4), discovered in the arena, which was presumably used for tying gladiators and wild animals during spectacles. Also, a very important type of findings are wild animals' bones, such as those of leopards (cat. 1), brown bears¹³ (cat.

5 Nikolić, Bogdanović 2015.

6 Bogdanović, Nikolić 2017.

7 Nikolić, Bogdanović 2015, 551–554.

8 Rogić, Bogdanović 2012; Рогоћ 2014, 148–154.

9 Golvin 1988, 154–156; Le Roux 1990; Futrell 2001, 147–152; Sommer 2009.

10 Golvin 1988, 154–156; Le Roux 1990.

11 Golvin 1988, 75–156.

12 Mirković 1986; Вујовић 2011; Gavrilović 2011; Bogdanović, Vujović 2015.

13 Вуковић 2012; Vuković 2015, 104–106.

меници посвећени њима,¹² сведоче о популарности игара у Виминацијуму, али и о прихватању начина живота и обичаја Римљана. На дешавања у Виминацијумском амфитеатру, осим мањих просторија поред зида арене, упућује и монолитни блок кречњака (сл. 4), откривен на простору борилишта, за који се претпоставља да је служио за везивање гладијатора и дивљих животиња током представа. Веома су важни и налази костију дивљих животиња, попут леопарда (кат. 1), медведа¹³ (кат. 2, 3) и дивљих свиња¹⁴, који указују на садржај спектакла. Издвајају се кости леопарда, које представљају реткост на археолошким локалитетима из римског периода. Налаз жртвеника посвећеног нимфама (кат. 8),¹⁵ поред кога је био велики број фигурина од печене земље и керамичких лампи, показује да су на простору испод трибина, у северном делу Амфитеатра, обављани одређени ритуали. Претпоставља се да је и намена објеката у непосредној близини Амфитеатра, од којих су неки били сакралног карактера, била у вези са представама у арени.¹⁶

12 Mirković 1986; Вујовић 2011; Gavrilović 2011; Bogdanović, Vujović 2015.

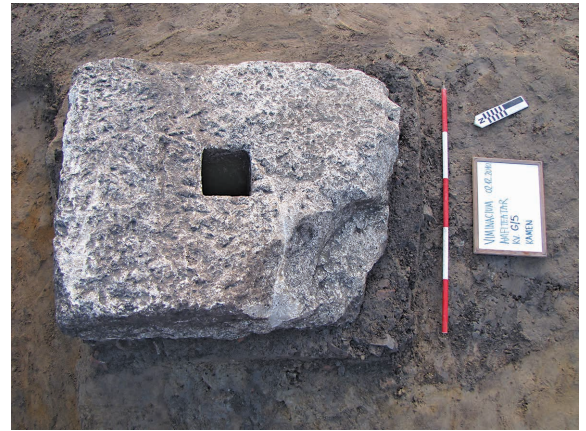
13 Вуковић 2012; Vuković 2015, 104–106.

14 Vuković 2015, 101–103.

15 Ferjančić et al. 2017, 237.

16 Nikolić et al. 2014a, 61; Nikolić et al. 2014b, 50–52; Nikolić et al. 2017, 64–70.

2, 3) and wild boars¹⁴, which indicate the contents of spectacles. Bones of leopards stand out, being a rare occurrence in archaeological sites from the Roman period. The finding of an altar dedicated to nymphs (cat. 8),¹⁵ with a large number of terracotta figurines and ceramic lamps discovered alongside of it, indicates that in the area beneath the seating tiers, in the northern part of the amphitheatre, certain rituals were performed. It is assumed that the purpose of objects from the immediate vicinity of the amphitheatre – some of which had a sacral character – was related to spectacles taking place in the arena.¹⁶

сл. 4. Камени блок у асени.
fig. 4. Stone block in the arena.

14 Vuković 2015, 101–103.

15 Ferjančić et al. 2017, 237.

16 Nikolić et al. 2014a, 61; Nikolić et al. 2014b, 50–52; Nikolić et al. 2017, 64–70.

ЦИРКУЛАЦИЈА РИМСКОГ НОВЦА У СРПСКОМ ДЕЛУ ЛИМЕСА (I–V ВЕК)

Мирјана ВОЈВОДА, Саша РЕЦИЋ

Римско освајање из Македоније ка северу, ради досезања сигурније границе на Дунаву, одвијало се крајем I века пре н.е. и почетком I века н.е. Са формирањем провинције Горње Мезије, успостављени су и стални легијски логори на Дунаву, у Виминацијуму и Сингидунуму, који су ту остали све до краја антике. Запоседање ове територије пратили су процеси асимилације, романизације локалног становништва и урбанизације, који су оставили дубоке трагове на тлу данашње Србије. Стално присуство Римљана, односно укључивање овог простора у административни и војно-политички систем Римског царства, довело је до великих промена у структури привреде новооснованих балканских провинција. Интензиван развој пољопривреде, рударства, занатства и трговине подстицао је унапређење новчане привреде, а самим тим је утицао на појаву знатно веће количине римског царског новца у оптицају.¹

У ранијем периоду, био је у мањој мери присутан новац из северних егејских области, а од III века пре н.е., на простору данашње Србије у употреби је био новац Скордиска и јадранских градова Аполоније и Дирахиона. Римски републикански новац нешто је чешћи од средине II века пре н.е., односно од времена формирања провинције Македоније (148. године пре н.е.), а његов већи прилив забележен је тек од последњих деценија I века пре н.е.² У I веку н.е., нарочито од времена династије Флавијеваца, у оптицају је била знатно већа количина римског царског новца (кат. 1–9), која је врхунац достигла током владавине Хадријана и Антонина Пија (кат. 10–20). Новац из овог периода чини скоро половину свих до сада регистрованих нумизматичких налаза из Горње Мезије, што указује на изузетну економску активност и кретање људи у време када је Царство било у зениту. Међутим, већ крајем II века присутне су прве назнаке свеопште, па и монетарне кризе, која је уследила у III веку, што се одразило и на оптицај новца (кат. 21–24). Од владавине Септимија Севера, због повремених тешкоћа у снабдевању новцем из ковнице Рим, у Горњој Мезији и у обе Паноније је царског новца било знатно мање (кат. 25–32) него провинцијалног (кат. 67–70, 74–78, 80).³ У том периоду, све до отварања ковнице у Вими-

1 Mirković 1968, 22–31; Борић-Брешковић 2013, 142 = Borić-Brešković 2013, 142.

2 Borić-Brešković, Popović 2006, 61–62.

3 За приказ опште слике циркулације новца од I до почетка V века коришћени су израчуни на основу публиковане нумизматичке грађе. За библиографију до 2009. године cf. Борић-Брешковић 2009, 9–29 = Borić-Brešković 2009,

CIRCULATION OF ROMAN COINS IN THE SERBIAN PART OF THE LIMES (1ST-5TH CENTURY)

Mirjana VOJVODA, Saša REDŽIĆ

The Roman conquest of territories starting from Macedonia, towards the north, undertaken with the goal of having a more secure border at the Danube, was conducted in the end of 1st century BC and during the 1st century AD. When the province of *Moesia Superior* (Upper Moesia) was formed, permanent legionary encampments were also established at the Danube, in *Viminacium* and *Singidunum*, and they remained there all the way until the end of the Antiquity period. The conquest of this territory was followed by processes of assimilation, Romanisation of the local population and urbanisation, which left deep traces on the territory of today's Serbia. The permanent presence of the Romans, i.e. the inclusion of this area into the administrative and military-political system of the Roman Empire, led to great changes in the structure of the economy of the newly-founded provinces on the Balkans. Intense development of agriculture, mining, crafts and trade spurred the advancement of monetary economy, and thus influenced the appearance of a significantly larger amount of Roman imperial money in circulation.¹

In the earlier period, coins from northern Aegean areas were present in smaller amounts, and from the 3rd century BC, in the area of today's Serbia, coins of the Scordisci and from the Adriatic cities of Apollonia and Dyrrachion were in use. Roman republican coinage is somewhat more common from the middle of the 2nd century BC, that is to say, from the time of the forming of the province Macedonia (148 BC), and a larger inflow of it was noted only from the last decades of the 1st century BC.² In the 1st century AD, especially since the reign of the Flavian dynasty, a significantly larger amount of Roman imperial money was in circulation (cat. 1–9), reaching the peak during the reigns of Hadrian and Antoninus Pius (cat. 10–20). Coins from this period represent almost one half of all the numismatic findings registered so far from *Moesia Superior*, which is indicative of an extraordinary economic activity and mobility of the people during the time when the Empire was at its' peak. However, it was already in the end of the 2nd century that the first indications were present of a global, and also a monetary crisis, which ensued in the 3rd century, affecting the money circulation as well (cat. 21–24). From the reign of Septimius Severus, because of occasional difficulties in providing the coins from the mint of Rome, there was a significantly lesser amount of imperial (cat.

1 Mirković 1968, 22–31; Борић-Брешковић 2013, 142 = Borić-Brešković 2013, 142.

2 Borić-Brešković, Popović 2006, 61–62.

нацијуму (239. године), потребе за новцем обезбеђивале су македонске провинцијалне ковнице, пре свега Стоби (кат. 74–75), а потом и битинијска ковница Никеја (76–79).⁴ Осим њих, у Горњој Мезији су регистровани налази новца из удаљених провинцијалних ковница: из Арабије, Месопотамије, Египта, из готово свих малоазијских провинција, као и из Ахаје, Тракије, Доње Мезије и Дакије.

Отварањем и затварањем ковница у провинцијама, као и планираном дистрибуцијом њиховог новца, на официјелан начин су привремено решавани проблеми у функционисању монетарног система Царства. Тако је и ковница провинцијалног новца у Виминацијуму, која је основана 239. године, обезбеђивала ситан бронзани новац који је био у оптицају у Горњој Мезији и у обе Паноније (кат. 81–88). Почетак рада ове ковнице и дистрибуција њених издања одмах су се одразили у циркулацији новца. Упркос краткотрајном раду (16 година), ковница у Виминацијуму се од самог почетка издвајала обимном продукцијом и широким циркулацијским дометом.⁵ Приближно у исто време (од 244/249. до 257. године), у Виминацијуму је радила и секундарна империјална ковница, у којој су ковани антонинијани за повремене монетарне интервенције ради задовољења потреба војске у Подунављу (кат. 91).⁶

Отварање бројних ковница царског и провинцијалног новца широм Царства било је само једна од мера које је Рим предузимао у настојањима да унапреди монетарни систем у време надоласке кризе. И поред свих напора, новац се све више кварео (кат. 90–91), што је достигло врхунац у другој половини III века (кат. 33–37), и то због бројних унутрашњих потешкоћа и узурпација власти, али и због непрекидног ратовања на више граничних фронтова. Општа ситуација је донекле побољшана најпре Аурелијановом, а нешто касније и Диоклецијановом монетарном реформом, мада је у Горњој Мезији најмања количина новца који је био у оптицају забележена од владавине Клаудија Готског до краја тетрархије, односно заједничке владе Константина I и Лицинија (кат. 38–46).

Стабилизација политичког и економског система Царства почев од самосталне владе Константина I огледа се у већем приливу новца (кат. 47–54). Највећа количина новца у оптицају била је у време владавине Константинових синова, посебно Констанција и његових цезара (кат. 55–57). Тада су Горњу Мезију и обе Паноније углавном снабдевале ковнице у Сисцији, Тесалоники и Сирмијуму. Ковница у Сирмијуму је, после Виминацијума, била друга ковница која је деловала у античком добу на територији данашње Србије. У њој је кован златни и бронзани новац, а у мањој мери и сребрни. Отворена је у време Константина I, а посебно је била активна током Констанцијеве владавине.⁷ Незнатно смањење количине новца у оптицају уочава се током владавине Валентинијана I и Валенса (кат. 58), а затим је уследио драстичан пад после 378. године (кат. 59), што је такође било повезано са бројним унутрашњим и спољашњим потешкоћама, које су 395. године коначно довеле до поделе Царства на Источно и Западно.

У првим деценијама V века, у циркулацији се појављују велике количине златног новца. То је било проузроковано, с једне стране, унутрашњим разлозима јер су порези, раније у нату-

9–29; након 2009. године cf. Васић 2015, 97–130; Vojvoda, Mrđić 2015; Borić-Brešković, Vojvoda 2016, 7–101; Vojvoda, Mrđić 2017; Vojvoda, Crnobrnja 2018 (in print); Borić-Brešković, Vojvoda 2018, 73–100.

4 Borić-Brešković, Vojvoda 2017, 14; Vojvoda, Crnobrnja 2018 (in print).

5 Borić-Brešković, Vojvoda 2018, 73–100.

6 Borić-Brešković, Vojvoda 2017a, 2.

7 Борић-Брешковић 2013, 208 = Borić-Brešković 2013, 208.

25–32) than provincial coinage (cat. 67–70, 74–78, 80) in *Moesia Superior* and both *Pannoniae*.³ During this period, all the way until a mint was established in *Viminacium* (in 239), the necessary coins were provided by Macedonian provincial mints, most prominently by Stobi (cat. 74–75), and also by the Bythinian mint of Nicaea (cat. 76–79).⁴ Aside from them, coins from distant provincial mints were also registered in *Moesia Superior*: from Arabia, Mesopotamia, Egypt, from almost all Asia Minor provinces, as well as from Achaia, Thrace, *Moesia Inferior* and *Dacia*.

The opening and closing of provincial mints, as well as the planned distribution of coins issued from them, was the official mean from a temporary solution of problems in the functioning of the monetary system of the Empire. Thus, the provincial mint of *Viminacium*, founded in 239, provided small bronze coins which were in circulation in *Moesia Superior* and both *Pannoniae* (cat. 81–88). The beginning of the work of this mint and the distribution of its' issues had an immediate effect on the coins circulation.. In spite of the short period in which it worked (16 years), the mint from *Viminacium* stood out, from the very beginning, because of its' huge production and wide circulation range.⁵ Approximately at the same time (from 244/249 up to 257), a secondary imperial mint was also working at *Viminacium*, in which *antoninians* were minted for occasional monetary interventions in order to meet the needs of the army stationed in the Danubian valley (cat. 91).⁶

The opening of numerous mints of imperial and provincial coins all over the Empire was only one of the measures that Rome undertook in the attempts to improve the monetary system at the time of the oncoming crisis. In spite of all the efforts, the money was deteriorating (cat. 90–91), a problem which reached the peak in the second half of the 3rd century (cat. 33–37), because of numerous internal difficulties and usurpations of power, but also because of incessant warfare on several fronts at the borders. The general situation was slightly improved first by the Aurelian's, and somewhat later Diocletian's monetary reform, although the smallest amount of money in circulation in *Moesia Superior* was noted from the period of the reign of Claudius Gothicus up to the end of the Tetrarchy, i.e. the joint reign of Constantine I and Licinius (cat. 38–46).

The stabilization of the political and economic system of the Empire, starting with the independent reign of Constantine I, can be seen in the larger inflow of coins (cat. 47–54). The largest amount of coins was in circulation during the reign of Constantine's sons, especially Constantius and his ceasars (cat. 55–57). At that time, *Moesia Superior* and both *Pannoniae* were mostly supplied by mints from *Siscia*, *Thessaloniki* and *Sirmium*. The mint from *Sirmium* was, after the one from *Viminacium*, the second mint active on the territory of today's Serbia during the Antiquity. Gold and bronze coins were minted in it, and also, albeit in smaller amounts, silver coins. It was established during the time of Constantine I, and it was especially active during the reign of Constantius.⁷ A slight decrease in the amount of money in circulation can be noted during the reign of Valentinian I and Valens (cat. 58), and it was followed by a drastic fall after 378 (cat. 59), which

3 For an overview of the general picture of money circulation from the 1st up to the beginning of the 5th century, calculations were used which were made on the basis of published numismatic material. For references up to year 2009 cf. Борић-Брешкович 2009, 9–29 = Borić-Brešković 2009, 9–29; after year 2009 cf. Васић 2015, 97–130; Vojvoda, Mrđić 2015; Borić-Brešković, Vojvoda 2016, 7–101; Vojvoda, Mrđić 2017; Vojvoda, Crnobrnja 2018 (in print); Borić-Brešković, Vojvoda 2018 (in print).

4 Borić-Brešković, Vojvoda 2017, 14; Vojvoda, Crnobrnja 2018 (in print).

5 Borić-Brešković, Vojvoda 2018 (in print)

6 Borić-Brešković, Vojvoda 2017a, 2.

7 Борић-Брешкович 2013, 208 = Borić-Brešković 2013, 208.

ри, сада давани у злату, а с друге, огромним износима које је као данак, почев од 430. године, Теодосије II исплаћивао Хунима у злату. И поред тога што су се ти износи у наредним годинама повећавали, Хуни су 441. године прешли дунавску границу. У тој инвазији пали су Понтес, Виминацијум, Маргум и Сирмијум. Непријатељства су се наставила до 443. године, када су страдали Наис, Сердика, Рацијарија и, по други пут, Понтес, о чему сведочи више остава солида нађених дуж овог дела дунавског лимеса (кат. 60–66).⁸

Изучавање циркулације римског царског и провинцијалног новца на простору данашње Србије подразумева праћење заступљености наведених врста ковања и количине новца из појединих ковница, при чему се узима у обзир време ковања и употребе, као и територија распрострања. Без обзира на промене у монетарном систему и са њима повезаним појавама новца различитих номинала и ковница (царских и провинцијалних) у периоду од I до првих деценија V века н.е., топографија нумизматичких налаза у Горњој Мезији показује стално повећање његове присутности у појединим областима. Тако су налази новца груписани око токова Дунава и Саве, као и око великих градских центара (Виминацијум, Сингидунум, Сирмијум) дуж лимеса, односно у подручју које се граничило са варварима, као и у његовом залеђу, уз важне путне правце, а нарочито дуж Моравског слива.

8 Васић 1983, 104–107, н. 15–29 = Vasić 1983, 104–107, ref. 15–29; Васић 2008, 117–118, н. 546–554 = Васић 2008, 117–118, ref. 15–29.

was also linked to numerous internal and external difficulties, which led to the final division of the Empire, in 395, into the Eastern and the Western Empire.

In the first decades of the 5th century, large amounts of gold coins appear in circulation. This was caused, on one hand, by internal reasons, because taxes, which had been paid in nature before that, had to be paid in gold at that time, and, on the other hand, because of the enormous sums which were paid in gold by Theodosius II, starting with 430, as tributes to the Huns. Even though these sums increased in the following years, in 441 the Huns crossed the Danubian border. *Pontes*, *Viminacium*, *Margum* and *Sirmium* fell during this invasion. Conflicts continued until 443, when *Naissus*, *Serdica*, *Ratiaria* and, for the second time, *Pontes* were sacked, as testified by several hoards of *solidi* discovered along this part of the Danubian limes (cat. 60–66).⁸

The research of the circulation of Roman imperial and provincial coins in the area of today's Serbia comprehends the tracking of the presence of the listed types of mintage and the amounts of coins issued from given mints, while taking into consideration the time of the minting and the usage, as well as the territory of spreading. Regardless of the changes in the monetary system and the related occurrences of coins of different denominations and from different mints (imperial and provincial) in the period from the 1st up to the first decades of the 5th century AD, the topography of numismatic findings in *Moesia Superior* shows a constant increase of its' presence in certain areas. Thus, the findings of coins are grouped along the flows of the Danube and Sava, as well as in the surrounding areas of great urban centres (*Viminacium*, *Singidunum*, *Sirmium*) along the Limes, that is to say, in the area along the border with the Barbarians, as well as its' hinterland, along main roads, and especially along the flow of the Morava river.

8 Васић 1983, 104–107, н. 15–29 = Vasić 1983, 104–107, ref. 15–29; Васић 2008, 117–118, н. 546–554 = Васић 2008, 117–118, ref. 15–29.

ПОЉОПРИВРЕДА У СРЕДЊЕМ ПОДУНАВЉУ ТОКОМ РИМСКОГ ПЕРИОДА

Оливера ИЛИЋ

Територија средњег Подунавља захваљујући својим природним условима представља врло погодан простор за живот људи и бављење различитим привредним активностима. Ова област је вековима у прошлости била повезана токовима Дунава и Саве са средњом Европом и Италијом на западу и источним крајевима Балкана све до Црног мора, на истоку, док је долинама Мораве и Вардара била у сталном контакту са медитеранским светом. Римљани су покоривањем ове територије још у I веку нове ере, постали доминантан политички фактор, спроводећи интензивну романизацију освојених области. У новоформираним римским провинцијама, поред аутохтоних насеља која су и даље егзистирала неко време, спроводила се и планска урбанизација. Долази до формирања нових облика руралних насеља, *vici* и *pagi* која су по начину становања била слична предримским насељима староседелаца. Археолошким ископавањима вршеним последњих деценија, утврђено је да су се римска рурална насеља формирала у близини важних путних праваца и на локацијама које пружају повољне услове за експлоатацију природних силовина и радне снаге из околних староседелачких станишта. Све до оснивања пољопривредних добара типа *villa rustica*, ова насеља која су у великој мери настала насељавањем ветерана, представљала су важне производне јединице које су служиле за снабдевање урбаних центара.

Топографски положај насеља између Саве и Дунава у Срему указује на повољне природне услове којима се староседелачко становништво руководило приликом избора места за насељавање и која су у већини случајева наставила да живе и у новим политичким, економским и културним околностима која су настала доласком Римљана. Погодност тла за бављењем земљорадње и сточарства, као и близина текућих вода и шума, потврђује се између осталог и фаунистичким остацима домаћих и дивљих животињских врста која потичу из римских руралних насеља у Срему.¹ Викус подигнут на обронцима Фрушке Горе, у атару села Беочин, у пограничној зони дунавског лимеса, представља добар пример насеља формираног ветеранском дедукцијом, о чему сведочи натпис на камену међашу на коме се помиње додељивање земље села Јосисте, *vicus Iosista*, Титу Клаудију Приску, префекту але *I civium Romanorum* у другој половини I века.²

Пронађени археолошки остаци показују да је поред земљорадње и сточарства, експлоатација шума и занатска производња такође доприносила привредној активности викуса (керами-

1 Блажић 1995, 331–346.

2 Mirković 1971, 81–82, no 79, pl. XII/1.

AGRICULTURE IN THE MIDDLE AND LOWER DANUBE REGION DURING THE ROMAN PERIOD

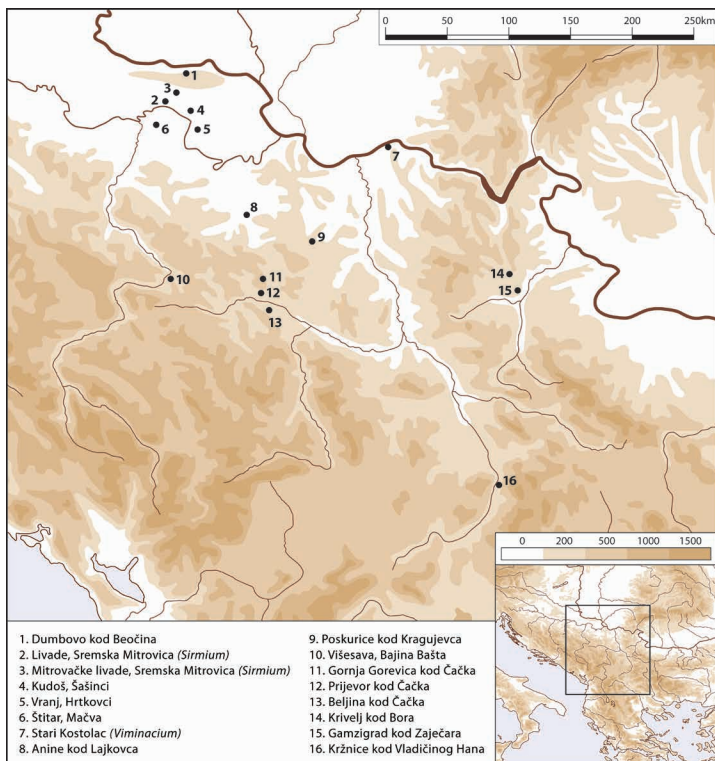
Olivera ILIĆ

Owing to its natural environment, the Middle and Lower Danube territory represents a rather favourable area for living and various agricultural activities. In past centuries, this area was connected along the flows of the Sava and the Danube with the Central Europe and Italy in the West, and Eastern regions of the Balkans all the way to the Black Sea in the East, while along the valleys of the Morava and the Vardar rivers it was in permanent contact with the Mediterranean region. By conquering this territory, the Romans became a dominant political factor in this region, seeking to romanize the occupied territories effectively. In the newly formed Roman provinces, the planned urbanization took place beside the indigenous settlements that still existed for some time. There were new forms of rural settlements, *vici* and *pagi*, which, by way of living, were similar to the pre-Roman settlements of native inhabitants. Archaeological excavations carried out over the last decades show that Roman rural settlements were formed in the vicinity of important road ways and at sites that provided favorable conditions for the exploitation of natural resources and local workforce from the surrounding native settlements. Until the establishment of agricultural properties of the *villa rustica* type, these settlements, which were largely a result of settling veterans, constituted important production units which supplied urban centers.

The topographic position of the settlements between the Sava and the Danube in Srem indicates the favorable natural conditions that the indigenous population was guided by in the selection of the site settlement and which in most cases continued to live in the new political, economic and cultural circumstances that arose from the arrival of the Romans. The suitability of soil for farming and cattle breeding, as well as the proximity of running water and forests, is confirmed, among other things, by faunistic remnants of domestic and wild animal species originating from Roman rural settlements in Srem.¹ Roman *vicus* erected on the slopes of Fruška Gora, in the district of the village of Beočin and the border zone of the Danubian Limes, is a good example of a settlement formed by veteran resettlement, as evidenced by the inscription on the hoarstone mentioning the allocation of the land of *vicus Iosista* to Titus Claudius Priscus, the prefect of ala *I civium Romanorum* in the second half of the 1st century.²

1 Blazic 1995, 331–346.

2 Mirkovic 1971, 81–82, no 79, pl. XII/1.

чка производња, obrada kože i vune, različiti zanati vezani za obradu drveta itd.).³ Možemo pretpostaviti da su ove različite aktivnosti bile u početku ograničene za zadovoljavanje potreba stanovnika vikusa i njihove neposredne okoline. Kasnije, razvojem trgovačkih komunikacija, proizvedena roba je stizala do удаљенијих области и на тај начин представљала саставни део привредног живота провинције. После напуштања викуса на налазишту Думбово код Беочина, мања рустична вила са спекулом подигнута је у IV веку. Ово није усалмљен случај на простору провинције Доње Паноније. Археолошка истраживања су показала да се често раноримска насеља из I и II века налазе на простору касније подигнутих грађевинских комплекса вила рустика или у њиховој непосредној околини (Хртковици, Шашинци, Крњешевци итд.).⁴

Villae rusticae су подизане изван урбаних средишта, а обзиром на намену, оне су пре свега имале привредни значај, као центри руралних

економија у својој области. Овај облик грађевина био је раширен на читавој територији Царства, а разлике у архитектонској концепцији или величини биле су резултат климатских услова, географских специфичности, намене грађевина, економског потенцијала власника вила итд. Виле рустике као комплексне производне јединице поседовале су све што је потребно за функционисање самосталне економије: зграду за становање власника имања и његове породице (*villa habitatoria*), просторије за грејање (*hypocaustum*), купатило (*thermae*), зграду за послугу (*ergastulum*), житнице (*horrea*), стаје за запрежну стоку (*stabulum*), сенике, радионице, складишта за алат, оставе, пушнице, сушаре, пећи, итд. Урбанистички концепт вила зависио је од њиховог карактера, односно да ли су велепоседничка или царска имања, или пак, мања имања слободних сељака, као и од привредних грана којима се становништво бавило.

Досадашња археолошка истраживања показују да је шира територија дунавског лимеса у провинцији Доњој Панонији била интензивно пољопривредно подручје на којем је регистрован знатан број руралних насеља *vici* и *pagi* и пољопривредних имања – *villae rusticae*. Већина њих подигнута је дуж пута Sirmium – Singidunum. Знатан број ових објеката подигнутих у пограничној зони дунавског лимеса служио је снабдевању војних јединица смештених у утврђењима дуж римске границе. Претходно поменути вила са спекулом у Беочину својом пољопривредном и занатском делатношћу утицала је на развој привредног живота у овој области. Подигнута на лимесу у близини каструма *Vononia* и *Cusum*, вила је по свој прилици, имала велики значај за снабдевање војске пољопривредним и занатским производима. Може се претпоставити на основу сачуваних налаза, да је производња житарица, виноградарство и сточарство, чинило основу њеног еконо-

3 Брукнер 1976, 19–43.

4 Брукнер 1995, 137–174.

The found archaeological remains show that in addition to farming and cattle breeding, the exploitation of forests and craft production also contributed to the economic activity of the vicus (production of ceramics, leather and wool processing, various crafts related to wood processing, etc.).³ We may assume that these different activities were initially limited to meeting the needs of vicus inhabitants and their immediate surroundings. Later, through the development of commercial communications, the goods produced reached distant areas and thus represented an integral part of the economic life of the province. After leaving the vicus at the site of Dumbovo near Beočin, a small rustic villa with a *speculum* was erected in the 4th century. This is not an isolated case in the area of the *Pannonia Inferior*. Archaeological researches have shown that early Roman settlements from the 1st and 2nd centuries are often located in the area of later built construction complexes of *villa rustica* or in their immediate surroundings (Hrtkovci, Šašinci, Krnješevci, etc.).⁴

Villa rustica were built outside of urban centers, and given their purpose, they had, above all, economic significance, as centers of rural economy of its area. This form of construction was widespread throughout the territory of the Empire, and the differences in architectural conception or size were the result of climatic conditions, geographical distinctions, purpose, economic potential of the owner, etc. As complex production units, they had everything which was necessary for functioning of an independent economy: a house where the estate owner and his family lived (*villa habitatoria*), heating premises (*hypocaustum*), bathroom (*thermae*), house for the service (*ergastulum*), granary (*horrea*), stables for cattle (*stabulum*), hay-barns, workshops, storage rooms for tools, storehouses, smokehouses, drying houses, furnaces, etc. The urbanistic concept of villas depended on their type, i.e. whether they were the property of estate owners or the emperor, or the property of free tenants, as well as on the branches of economy the population engaged in.

The archeological excavations which have been performed so far show that a large territory of the Danubian Limes in the province of Lower Pannonia was an intensive agricultural area, where a considerable number of rural settlements, *vici* and *pagi*, as well as of agricultural properties – *villae rusticae* were recorded. The majority of them were established along the road between Sirmium and Singidunum. A considerable number of these structures in the border zone of Danubian Limes served to supply the army units located inside the fortifications alongside the Roman border. The previously mentioned *villa rustica* with *speculum* in Beočin, by its agricultural and craftwork, influenced the development of economic life in this area. Built on the Limes in the vicinity of castra *Bononia* and *Cusum*, the villa most likely was of great significance for supplying the army with agricultural and craft products. Owing to the preserved findings, one may assume that the production of cereals, viticulture and cattle breeding was a basis of Roman Empire economic growth. During the 4th century, due to the growing pressure on the borders of the Empire, the villa with watchtower in the Dumbovo valley was of great significance for providing the economic safety in this part of Limes, while at the same time protecting the valley against the enemy invasion of the province.

The significant existence of agricultural weapons in the fortifications mainly of late ancient Limes (coulters, plows, hoes, picks, sickles, billhook, etc.) indicates the changes that occurred in this period in the way of supplying the army. From the time of Diocletianus and later Constantinus the Great, there was a change in the army organization, by introducing the category of standing border troops, *milites limitanei*, who represented the village militia, composed of soldiers– farmers. Bearing in mind the re-

3 Брукнер 1976, 19–43.

4 Брукнер 1995, 137–174.

мског развоја. Током IV века, због све већег притиска на границе Царства, вила са спекулом у думбовачкој долини, била је од великог значаја за обезбеђивање економске сигурности на овом делу лимеса и истовремено штитила долину од упада непријатеља у унутрашњост провинције.

Велика заступљеност пољопривредног оруђа у утврђењима углавном касноантичког лимеса (раоници, плугови, мотике, будаци, српови, косири итд.) указује на промене које су у овом периоду настале у начину снабдевања војске. Од времена Диоклецијана и касније Константина Великог долази до промена у војној организацији, увођењем категорије стајаћих пограничних трупа, *milites limitanei*, који су представљали сеоску милицију, састављену од војника-земљорадника. Имајући у виду остатке цивилних насеља руралног типа, са кућама од дрвене грађе, који су констатовани уз војне логоре на Ђердапском лимесу у периоду касне антике,⁵ налазе пољопривредног алата из касноантичких слојева кастела,⁶ као и одређене покретне налазе откривене унутар појединих касноантичких утврђења,⁷ оправдано можемо говорити о постојању цивилних насеља у близини касноантичких фортификација на лимесу из друге половине IV и почетка V века.⁸ Да ли су у питању насеља породица лимитана или је, пак, дошло до формирања цивилних насеља руралног типа у близини логора ради снабдевања пограничне посаде, за сада не можемо дати поуздан одговор.

Систем допремања и чувања намирница за исхрану војске и становништва у пограничној зони и начин стварања залиха унутар већих сабирних центара, указује да је био веома развијен при чему је прибављање и дистрибуција хране организована од стране војних заподведника у чијој је надлежности било снабдевање. Они су имали на располагању *horrea* изван војних логора, који су представљали сабирне центре из којих се вршила дистрибуција. Један такав сабирни центар подигнут је на Ушћу Поречке реке на Ђердапском делу дунавског лимеса.⁹ Осим њих, тврђаве на лимесу су имале и сопствене мање објекте намењене одлагању и чувању намирница које су могле за извесно време да задовоље потребе војних посада смештених у њима. Као доказ томе сачувани су остаци неколико хореума из утврђења на лимесу у Горњој Мезији.¹⁰

Начин допремања намирница био је комбинован, односно у употреби је био копнени и речни транспорт. На интензитет саме пловидбе утицали су бројни фактори који су неминовно били у вези са процесом романизације освојених подунавских провинција. Окосницу снабдевања фортификација на Дунаву, о чему за сада имамо највише података, чинио је речни транспорт. Сходно томе, фортификације су морале имати пристаништа, од којих је неколико археолошки документовано: Сингидунум (?), Хајдучка Воденица, Егета.¹¹

На крају можемо да закључимо да су освајањем територије јужног обода панонског басена и српског Подунавља у I веку нове ере, Римљани постали доминантан политички фактор на овим просторима вршећи интензивну романизацију освојених области. Током више од четири века римске управе, привредни живот доживео је битне промене. За римску државу нарочито је

5 Петровић, Васић 1996, 22.

6 Поповић 1988, 33–108.

7 У питању су делови накита: наруквице, наушнице, украсне игле и пршљенци који потичу из касноантичког утврђења у Рткову. Cf. Gabričević 1986, 71–91, figs. 23–24.

8 О овој теми делимично расправља М. Вујовић у свом раду о касноантичким шлемовима са дунавског лимеса. Cf. Vujović 2012, 29–43.

9 Петровић 1981, 53–63.

10 Petrović, Vasić 1996, 25, fig. 5.

11 Петровић 1991, 207–216.

mains of civilian settlements of rural type, with timber houses, which were found alongside the military camps in the Djerdap Limes in the late antique period⁵, discovery of agricultural tools from the late antique layers of *castella*,⁶ as well as certain movable findings discovered within some late antique fortifications,⁷ we can rightly talk about the existence of civilian settlements in the vicinity of late antique fortifications along the Limes in the second half of the 4th and early 5th century.⁸ However, for the time being, we cannot tell with certainty whether it was a settlement of families of *limitana*, or rather civil settlements of rural type were formed near the camps for the purpose of supplying the border crew.

The system of supply and storage of foodstuff for the army and population in the border zone and the way of creating stocks within greater assembly centers indicates that it was very developed, whereby the supply and distribution of food was organized by military commanders in charge of supply. They had at their disposal *horrea* outside the military camps, which represented assembly centers from which distribution was made. One such assembly center was erected at the mouth of the Poreč river in the Djerdap part of the Danubian Limes.⁹ The fortresses along Limes also had their own smaller facilities intended for storing and keeping of foodstuff which could, for a certain period of time, satisfy the needs of the army crews located inside these fortresses. As evidence, the remains of several *horrea* from the fortifications on the Limes in the *Moesia Superior* were preserved.¹⁰

The method of supplying food was combined, i.e. inland and river transport was in use. The intensity of the navigation itself was influenced by numerous factors that were inevitably related to the process of Romanization of the conquered Danube provinces. The backbone of supplying fortifications on the Danube, for which we have gathered the most data for the time being, was river transport. Accordingly, the fortifications had to have quays, some of which are archaeologically documented: Singidunum (?), Hajdučka Vodenica, Egeta.¹¹

Finally, it may be concluded that by conquering the territory at the southern edge of the Pannonian basin and the Serbian Danube region in the first century AD, the Romans became the dominant political factor in these regions, thus romanization was largely effective in the conquered areas. For more than four centuries of Roman government, economic life had undergone significant changes. The issue of agricultural production

5 Петровић, Васић 1996, 22.

6 Поповић 1988, 33–108.

7 These are parts of jewelry: bracelets, earrings, ornamental pins and whorls found in late antique fortification in Rtkovo. Cf. Gabričević 1986, 71–9 1, figs. 23–24.

8 This topic is partly discussed by M. Vujovic in his work on late antique helmets from the Danubian Limes. Cf. Vujović 2012, 29–43.

9 Петровић 1981, 53–63.

10 Petrović, Vasić 1996, 25, fig. 5.

11 Петровић 1991, 207–216.

било важно питање пољопривредне производње као једне од фундаменталних грана привреде, имајући у виду близину дунавске границе и снабдевање војске пољопривредним производима. Доносећи нове видове организације производње, аутохтоно становништво се укључивало са више или мање успеха, што је неминовно утицало на економско-социјално раслојавње и процес романизације који је био интензивнији у равничарским регионима, за разлику од брдско-планинских области Балканског полуострва где се услед мање погодних природних услова и изолваности простора углавном задржао традиционални облик привређивања.

was particularly important for the Roman state, as one of the fundamental branches of economy, bearing in mind the proximity of the Danube border and the supply of the army with agricultural products. By introducing new forms of production organization, the indigenous population was involved with more or less success, which inevitably influenced the economic and social disintegration and the process of romanization that was more intensive in the low-lying regions, unlike the mountainous areas of the Balkan Peninsula where, due to less favourable natural conditions and the isolation of the area, the traditional form of economy was maintained for the most part.

КЕРАМИЧКИ МАТЕРИЈАЛ

Ангелина РАИЧКОВИЋ-САВИЋ, Љубомир ЈЕВТОВИЋ,
Ана БОГДАНОВИЋ

Експериментисање са експлоатацијом глине, њеним обликовањем и термичком обрадом довело је до развоја грнчарског и цигларског заната још у праисторијском периоду. У античко доба глина постаје један од најпогоднијих материјала, употребљаван за производњу предмета различите намене – од керамичког посуђа преко грађевинског материјала до предмета који су коришћени у културне сврхе. Због тога керамика представља најбројнију групу налаза приликом археолошких истраживања римских локалитета, што сведочи о широкој примени и важности глине у свакодневном животу Римљана. У римско доба производња предмета од глине добија готово индустријске размере – од Британије до северне Африке, и од Иберијског полуострва до Германије, отворане су многобројне радионице различитог капацитета, али са донекле стандардизованим процесима производње и репертоаром производа, који су трговином стизали до најудаљенијих делова Царства, па чак и ван његових граница.

Утврђено је да су највећи производни центри подизани у близини већих насеобина, како би била задовољена локална потражња и како би се користила развијена мрежа путева за даљи транспорт и трговину. Производња керамичких предмета није била централизована, већ су постојале бројне мање радионице које су снабдевале локална тржишта. Њихове заједничке карактеристике огледају се у организованој производњи, која је захтевала непосредан приступ изворима глине, великим количинама воде, као и дрвне грађе и другог биолошког материјала који је коришћен као гориво у пећима. Будући да су пећи представљале велики извор загађења и сталну опасност од пожара, подизане су ван насеља, често на простору некропола. Археолошки налази унутар и око пећи показују да су у радионицама истовремено прављене све врсте предмета од глине, а пре свега посуде, лампе и грађевински материјал.

Основу производње и често једини сигуран траг керамичарске и опекарске делатности представљају саме пећи. Сматра се да облик основе и димензије пећи зависе од њихове намене. Пећи за печење керамичког посуђа биле су кружне или овалне основе, мањих су димензија и делом укопане, док су цигларске имале правоугаоне или квадратне основе и већих димензија.¹ Треба напоменути да ово није нужно правило, будући да су познати бројни примери пећи једног облика које су коришћене за печење различитих производа.² У склопу радионица су се налазили и други објекти, попут позајмишта глине, бунара за воду, тремова за сушење тек израђених

1 Swan 1984

2 Jeremić 2001, 133

CERAMIC MATERIAL

Angelina RAIČKOVIĆ-SAVIĆ, Ljubomir JEVTIČIĆ,
Ana BOGDANOVIĆ

Experimenting with exploitation of clay, its moulding and firing has led to the development of pottery and brick making in prehistoric times. In antiquity, clay became one of the most utile raw materials, used for production of various items – from vessels to building materials and items used for religious purposes. For this reason, ceramic material is the largest group of archaeological finds found during the excavations of Roman sites, which further proves a wide use and the importance of clay in Roman everyday life. In Roman era, the production of materials made out of clay became almost industrial in its proportions – from Britain to Northern Africa and from Iberian Peninsula to Germania, existed many workshops of various capacity with a standardised production process and the repertoire. Through trade these items would find their way to even the most remote parts of the Empire, and in some cases even further, beyond its borders.

The largest production centres were established in the vicinity of bigger settlements in order to satisfy the local demand and make use of the highly developed road network, for further transportation and trade. The production of ceramics was not centralised, but numerous smaller workshops existed instead, which supplied the local markets. Their mutual characteristics reflect in organised production which required an immediate access to the sources of clay, large amounts of water and lumber or other biological materials used as fuel for kilns. Since the kilns were a great source of pollution and a constant risk of fires, they were built outside the settlements, often in the territory of the necropolises. Archaeological finds discovered inside and around the kilns confirm that all types of ceramic material were made at the same place, mostly vessels, lamps and building material.

The basis of production and often the only certain trace of pottery and brick making in the certain area are the kilns themselves. It is assumed that the shape of the base and the dimensions of a kiln depended on its purpose. The kilns for ceramic vessels were oval or round in shape, smaller in dimensions, while those for bricks had a rectangular or square bases and were generally larger.¹ It should be mentioned that this was not a strict rule, since there are several examples of kilns of the same type used for making various products.² Within the workshops, other objects were found, such as clay pits, wells, porches for

1 Swan 1984

2 Jeremić 2001, 133

предмета, као и јама за чување влажне глине и одбацивање неуспелог материјала и нуспроизвода.³ Радионице су биле у приватном или државном власништу, под покровитељством самог цара, у поседу провинција и градова, па чак и под управом појединих јединица римске војске (легија, помоћних јединица и флота).⁴

На територији провинција Горње Мезије и Доње Паноније, односно данашње Србије, радионички комплекси за израду керамичких предмета откривени су у непосредној близини великих урбаних и војних центара, попут Сирмијума, Виминацијума и Сингидунума. У Сирмијуму, односно на његовим некрополама, констатовано је више од 20 керамичарских⁵ и седам опекарских пећи,⁶ од којих је већина истражена. На некрополама Виминацијума откривено је више од 25 грнчарских и цигларских пећи⁷, што представља највећи број истражених занатских целина у овом делу Балканског полуострва. Појединачни налази грнчарских радионица познати су из Сингидунума⁸ и Маргума.⁹ Претпоставља се да је радионица за израду глеђосаних посуда постојала на простору Космаја,¹⁰ док је већа грнчарско-опекарска радионица, која је припадала *Classis Flavia Pannonica*, регистрована на локалитету Прогарски виногради код Земуна.¹¹

Керамичке посуде и фигурине

Технологија израде керамичких посуда, лампи и фигурина била је у римском периоду на високом нивоу. Коришћена је глина доброг квалитета, која је обликована на грнчарском точку или помоћу калупа, а затим дорађивана и украшавана различитим алаткама, и печена у пећима на температури од око 800⁰ С.¹² Велики број посуда разноврсних облика и квалитета израде, који су зависили од њихове функције, сведочи о развијености грнчарског заната, али и о спретности самих мајстора. Варијације приметне на готовим керамичким посудама проузроковане су хемијским саставом глине, додатим примесима од органских материја, температуром печења, али и врстом грнчарских пећи које су биле отвореног и затвореног типа.¹³ У зависности од примарне намене, керамичке посуде најчешће су коришћене за припрему, конзумацију, транспорт и складиштење намирница, док су одређене форме биле намењене за религијске обреде. Најбројније је било посуђе за свакодневну употребу попут здела, лонаца, тањира, пехара и крчага, али су постојале и форме које се не могу сврстати ни у једну од наведених група. Ради се о минијатурним посудама, штедној касици и клепсидри, односно „воденом сату”.¹⁴ Балсамаријуми су коришћени за чување мањих количина појединих производа, а могли су имати и погребни

3 Swan 1984, 6, 43–49; McWhirr 1984, 49–51

4 Brodrigg 1979, 211

5 Премк 1992, 363

6 Јерemić 2000, 131

7 Јордовић 1994; Raičković 2007; Jovičić, Milovanović 2017

8 Свјетићанин 2000

9 Марић 1951, 121

10 Цвјетићанин 2001, 77

11 Dimitrijević 1968

12 Raičković 2012, 163

13 Raičković, Redžić 2006, 82

14 Спасић-Ђурић 2002, 130–132

drying, and pits for storing the wet clay and casting off the rejects and by-products.³ The workshops were either privately or state owned, under the direct patronage of the emperor, run by provinces and cities, or even under the control of some units of roman army (legions, auxiliary units and fleets).⁴

On the territory of *Moesia Superior* and Lower Pannonia, which is present-day Serbia, the workshop complexes for the production of ceramic goods were discovered in the vicinity of great urban and military centres such as Sirmium, Viminacium and Singidunum. In Sirmium, or rather in its necropolises, over 20 ceramic⁵ and 7 brick kilns⁶ were identified, most of which were fully excavated. In the area of Viminacium necropolises over 25 kilns for pottery and brickmaking were excavated⁷, which is the largest number of researched workshops in this part of the Balkans. Individual finds of pottery kilns are known from Singidunum⁸ and Margum.⁹ It is assumed that a workshop for production of glazed vessels existed on Mt Kosmaj¹⁰ while a large pottery and brick making workshop belonging to *Classis Flavia Pannonica*, was registered on the site Progarski Vinogradi near Zemun.¹¹

Ceramic vessels and figurines

The technology of making the ceramic vessels, lamps and figurines was on a very high level in Roman era. The good quality clay was used, which was shaped on a pottery wheel or with moulds, and then decorated using different tools followed by being baked in kilns on temperatures of around 800° C.¹² A great number of vessels of various shapes and different quality, proves the high level of pottery development but also the skilfulness of the potters themselves. The variations noticeable on finished ceramic vessels are caused by the chemical composition of clay, additions of organic matters, the baking temperature and also the type of kiln used (open or closed ones).¹³ Depending on their primary function, the ceramic vessels were most often used for preparation, consumption, transportation and storage of food and liquids, while some forms were used for religious purposes. Vessels for everyday use are most common: bowls, pots, plates, goblets, and jugs. There are also some types of pottery that cannot fall into any of mentioned categories. These are miniature vessels, a saving box and a clepsydra, i.e. a 'water clock'.¹⁴ Balsamaria were used for storing smaller quantities of certain products, and could have a funerary character.¹⁵ The situation is similar with the prosopomorphic vessels, used as goblets or as grave goods.¹⁶ For storing and transportation of grain, fruit, spices and liquids pithos and amphorae

3 Swan 1984, 6, 43–49; McWhirr 1984, 49–51

4 Brodrigg 1979, 211

5 Премк 1992, 363

6 Jeremić 2000, 131

7 Јордовић 1994; Raičković 2007; Jovičić, Milovanović 2017

8 Свјетићанин 2000

9 Марић 1951, 121

10 Цвјетићанин 2001, 77

11 Dimitrijević 1968

12 Raičković 2012, 163

13 Raičković, Redžić 2006, 82

14 Спасић-Ђурић 2002, 130–132

15 Nikolić, Raičković 2008, 327

16 Nikolić, Raičković 2009, 139

карактер.¹⁵ Слично је и са просопоморфним посудама, које су употребљаване као пехари и као гробни прилози.¹⁶ За складиштење и транспортовање житарица, воћа, зачина и течности коришћени су питоси и амфоре. Поред импортованих облика амфора, које су од великог значаја за проучавање процеса трговине и дистрибуције сировина, на локалитетима широм некадашње провинције Горње Мезије наилазимо и на форме из локалних радионица. Провинцијски мајстори су налазили своје узорке у репертоарима већих грнчарских центара, а затим су, мањим модификацијама у димензијама и технологији израде, своје производе учинили доступним ширем локалном становништву.¹⁷ Иновацију у развоју керамичарског заната донело је глеђосање посуда, односно nanoшење стакластог премаза преко основне форме, стварајући тако ексклузивну врсту грнчарије. У Горњој Мезији, грнчари су поред својих локалних облика производили и нове форме водећи се репертоаром занатлија галских и германских радионица. Налази калуца за рељефне посуде пружају доказе о изради луксузне керамике у Виминацијуму, док технологија израде и избор коришћених мотива указују на велику инвентивност виминацијумских мајстора.¹⁸

У оквиру керамичарских радионица, грнчари су израђивали и фигурине, које су имале више намена. Биле су украс у свакодневном животу, успомена или играчка, али су такође могле имати и вотивни карактер. За њихову производњу коришћени су калуци, при чему су мајстори узорке налазили у каменим и металним скулптурама. Опус представа је врло обиман и углавном су приказане животиње или божанстава из римског Пантеона.

Грађевински материјал

Посебну групу керамичких налаза чини грађевински материјал, чија је производња представљала важну грану римске привреде. Опеке су биле један од основних грађевинских материјала римског царства, омиљен због своје издржљивости, економичности и прилагодљивости. За изградњу различитих конструктивних елемената, Римљани су правили опеке разних величина и облика, које су одговарале одређеној намени.¹⁹ Опеке правоугаоне или квадратне основе, различитих димензија (*bessalis*, *pedalis*, *lydon*, *sesquipedalis*, *bipedalis*), коришћене су за грађење зидова, поплочавање подова и изградњу канала. Подови су били поплочани малим опекама хексагоналног, лептирастог или правоугаоног пресека, које су ређане попут мозаика. За стубове су коришћене опеке мањих формата, квадратног или кружног пресека, а за водоводне системе посебно израђиване цеви. Системи зидног грејања прављени су помоћу зидних цеви квадратног пресека (*tubuli*) и опека са брадавичастим испупчењима (*tegulae mammatae*) које су постављане на зидове попут оплате. Објекти су покривани кровним опекама (*tegulae*) правоугаоног или трапезоидног облика, са истуреним ивицама, које су полагаане на дрвену конструкцију. Истакнуте ивице тегула су спајане и прекриване опекама полукружног пресека (*imbrices*), чија је завршна линија затварана посебним, често изразито декорисаним антефиксима (*antefixa*), на којима је најчешће приказана палмета, глава неког божанства или позоришна маска.

15 Nikolić, Raičković 2008, 327

16 Nikolić, Raičković 2009, 139

17 Bjelajac 1996, 95–106

18 Bjelajac 1990, 143–147

19 McComish 2015

were used. Beside the imported amphorae types, which are significant for research of the process of commerce and distribution of raw materials, we can find locally made examples throughout the sites of *Moesia Superior* and Pannonia. The provincial potters found their models in the repertoires of bigger pottery centres, in order to make products more available and affordable to a wider local community, by modifying dimensions and production technology of vessels.¹⁷ Innovation in the development of pottery was glazing of the vessels, i.e. applying a glass-like coating over the base form, creating an exclusive type of pottery. In *Moesia Superior*, the potters were producing new forms, apart from their usual local shapes, led by the array of products offered by Gallic and Germanic workshops. The finds of moulds for relief vessels provide evidence of the luxury ceramics production in Viminacium, while the production technology and the choice of used motifs show creativity of the local potters.¹⁸

Within ceramics workshops, the potters were making the figurines used for various purposes. They were used as interior decorations in everyday life, a toy or a souvenir, but could also have a votive character. Moulds were used for their production, for which the craftsmen found models in stone or metal sculptures. Although these represented different objects, animals or Roman Pantheon deities were the most common ones.

Building material

Ceramic building material represents a special group of ceramic finds whose production was an important branch of Roman economy. The bricks and tiles were one of the basic building materials of Roman Empire, favoured for their durability, adaptability and economically. For building different constructive elements, Romans used bricks of various shapes and sizes, depending on their purpose.¹⁹ Rectangular or square bricks of different dimensions (*bessalis*, *pedalis*, *lydon*, *sesquipedalis*, *bipedalis*), were used for constructing walls, tiling the floors and building the canals. The floors were tiled with small hexagonal, butterfly or rectangular shaped bricks, which were layered as a mosaic. Round or square bricks of smaller formats were used for pillars, and there were specially designed pipes for the water supplying and sewage systems. The wall heating systems were made of pipes of square shape (*tubuli*) and bricks with nipple-like protuberance (*tegulae mammatae*) which were used for covering the walls. The roofs were covered by rectangular or trapezoid shaped tiles (*tegulae*) with protruding edges, which were laid on a wooden construction. The prominent tegulae edges were linked and covered in crescent shaped bricks (*imbrices*), whose end line was closed by a special, often very decorated antefixes (*antefixa*), which usually had an image of a palm tree, a head of a deity or a theatre mask on them.

Due to massive production, the workshops would stamp their products, to emphasise their quality, prevent misuse and loss during transport, or to monitor production capacities.²⁰ Thanks to these stamps it is possible to identify the workshops. However, not all bricks were stamped, and the criteria that decided which ones would be marked is not yet understood. The finds of bricks with a

17 Bjelajac 1996, 95–106

18 Bjelajac 1990, 143–147

19 McComish 2015

20 Kurzmann 2006, 21, 30–31

Због масовне производње, радионице су производе обележавале печатима, како би истакле њихов квалитет, спречиле злоупотребу и губитак приликом транспорта, или да би пратиле своје производне капацитете.²⁰ Захваљући жиговима, насталим утискивањем печата, и данас је могуће идентификовати радионице. Међутим, нису све опеке печатиране, а није познат критеријум избора оних које ће бити обележене. Налази опека са жигом показују да су на простору данашње Србије примат у производњи керамичког грађевинског материјала имале војне циглане, пре свега легија IV Флавија из Сингидунума и легија VII Клаудија из Виминацијума, са више од 3.000 опека откривених на локалитетима у Подунављу или у унутрашњости провинција, дуж важних путева. Печати понекад пружају и додатне информације, попут имена и чина команданта јединице или мајстора, почасне империјалне титуле или назива места у коме је опека настала. Опеке са жигом су важан извор за проучавање војних јединица, њихове организације, распореда или грађевинске активности.

На опекама се често могу видети и други трагови, настали случајно или намерно пре печења, док је глина још била влажна и мека. Нису ретки отисци стопала, војничких чизама или животињских шапа на површини. Мogle су послужити и као подлога за писање, па се на њима могу пронаћи и текстови, урезани штапићем у влажну глину, који су изражавали личне поруке, импресије и ставове појединца. Посебно је занимљива кровна опека која је послужила за вежбање писања. Неки примерци су били украшени цртежом, који је могао бити апстрактан и са одређеном, нама непознатом функцијом, или веома детаљан, готово импресионистички. Посебну врсту представљају опеке са шрафираном површином, којима је промењена првобитна намена и које су служиле као подлога за различите игре на табли.

20 Kurzmann 2006, 21, 30–31

stamp show that on the territory of present-day Serbia, the main manufacturers of ceramic building material were military owned tileries, and above all the IV Flavian legion (*Legio IV Flavia Felix*) from Singidunum and VII Claudian legion (*Legio VII Claudia pia fidelis*) from Viminacium, with over 3.000 bricks discovered on the sites along the Danube and within the provinces, along important roads. The stamps sometimes give additional information, such as the names and ranks of the unit commanders, honorary imperial titles or the places they were made in. The stamped bricks are an important source for the research of military units, their organisation or building activities.

Other traces, made accidentally or on purpose before firing, while the clay was still wet and soft are also visible on the bricks. Footprints are very common, either of an army boot or animal paws on the surface. They could be used as a base for writing, so we can see texts, carved by a stick into the wet clay, containing personal messages, impressions and attitudes of an individual. A tegulae that served for writing practice is particularly interesting. Some examples are decorated by a drawing, which could be abstract or very elaborate, almost impressionistic. A special category consists of bricks with hatched surface whose use had been changed and which served as a surface for playing various board games.

ОД ДЕВОЈЧИЦЕ ДО *MATRONAE*: ЖИВОТНИ ТОК ЖЕНА НА ЛИМЕСУ

Илија ДАНКОВИЋ, Бебина МИЛОВАНОВИЋ, Милица МАРЈАНОВИЋ

Животни пут од девојчице до *matronae* подељен је у неколико јасно одвојених стадијума, о којима сведоче како писани и ликовни извори тако и археолошки остаци. Првих осам дана након рођења, девојчица није постајала пуноправна чланица заједнице, што је последица високе стопе смртности новорођенчади. Пријем у породицу дешавао се тек на свечаности називаној *dies lustricus*, када је било уприличено ритуално купање, као и давање имена детету. Исти обичај је за децу мушког пола практикован девет дана након рођења. Иако су Римљани били свесни подвојености деце на полове, њихово најраније детињство, *infantia*, протицало је у заједничким активностима, а делили су и исту материјалну културу, одећу и физички изглед. Наиме, пожељан је био хермафродитски идеал лепоте, што значи да ни на који начин није била наглашена припадност једном од два пола. Антички писци нас обавештавају да су деца била обучена у идентичне *togae praetexte* и носила дуге косе.¹

Предмети материјалне културе карактеристични за детињство су, због поменуте велике смртности у најранијим периодима живота, најчешће имали апотропејски карактер. У њих спадају *bullae*, лунуласти и фалусоидни привесци, шкољке, звона, перфорирани зуби дивљих животиња, пробушени новац, перле (често са мотивом „урокљивог ока”), а у ретким случајевима звечке и комади сумпора.² Сви могу бити обједињени латинским термином *crepundia*, у чијем корену је реч *crepare* – звецкати, правити звук, што упућује на то да им је основна функција била растеривање злих сила звуком који су производили.³ Неки предмети имају и конкретне улоге, па би тако зуби дивљих животиња требало да олакшају избијање зуба код деце.⁴

Антички аутори сматрају да су на дан именовања дечаца даровани златном булом, коју су, као симбол слободнорођеног грађанина, носили до иницијације у свет одраслих, док је код девојчица исту улогу имао привезак у облику полумесеца – *lunula*.⁵ Археолошким

1 Courtney 2013, 538; Sebesta 2001, 46–48.

2 Milovanović 2016; Barber, Bowsher 2000, 325.

3 Martin-Kilcher 2000, 67.

4 Dasen 2010, 25.

5 Olson 2008, 15–20; Sebesta 2001, 46–48, Dasen 2009, 208.

FROM A GIRL TO A *MATRONA*: THE LIFE COURSE OF THE WOMEN ON THE LIMES

Ilija DANKOVIĆ, Bebina MILOVANOVIĆ, Milica MARJANOVIĆ

The life path from a girl to a *matrona* is divided into several clearly defined stages, as is visible from archaeological remains, historical written sources and visual culture. In the first eight days after birth, a girl would not yet become a full member of the community as a consequence of the high infant mortality rate. The initiation into a family would happen at a ceremony known as *dies lustricus*, when a ritual bath is prepared and the child would be given a name. This custom was also practiced for baby boys, on the ninth day of their life. Although aware of two different sexes, the Romans would have the children's earliest childhood, *infantia*, spent in shared activities, material culture, clothes and physical appearance, regardless of their gender. The hermaphrodite ideal of beauty was desired, which meant that being either a male or a female was not emphasised in any way. Ancient writers have taught us that children used to be dressed up in identical *togae praetexte* and had long hair.¹

Due to the aforementioned high mortality rate, the material culture characteristic for childhood in most cases was apotropaic in its nature. It includes *bullae*, crescent and phallic shaped pendants, shells, bells, perforated wild animals' teeth, pierced coins, beads (often with the 'evil eye' motif) and occasionally rattles and pieces of sulphur.² These can all be referred to by a Latin term *crepundia*, which originates from the root word *crepare* – to rattle, to make a sound, which further indicates that their primary function was to chase off evil spirits by the sound they produce.³ Some objects had more concrete roles and thus the wild animals' teeth should ease the growth of children's teeth.⁴

Ancient authors believed that boys were given a golden bulla on the naming-day, as a symbol of a free-born citizen, worn until their initiation into adulthood, while girls would receive a crescent shaped pendant – *lunula*, for the same purpose.⁵ However, archaeological research

1 Courtney 2013, 538; Sebesta 2001, 46–48.

2 Milovanović 2016; Barber, Bowsher 2000, 325.

3 Martin-Kilcher 2000, 67.

4 Dasen 2010, 25.

5 Olson 2008, 15–20; Sebesta 2001, 46–48, Dasen 2009, 208.

истраживањима је ова теорија оповргнута, будући да се буле јављају у гробовима деце оба пола и различитог узраста.⁶

Заштитну улогу имале су и капсуле од сребрног и бронзаног лима – *tubuli*, у којима се неретко налазе свици, такође од златног и сребрног лима – *lamellae*, са урезаним магијским текстовима и симболима.⁷ На основу аналогичности широм Царства, познато је да су ови текстови понекад имали општу апотропејску улогу, а да су у неким случајевима прављени посебно ради заштите од одређеног злог бића или излечења од неке болести.⁸

Након почетне фазе живота, чија би горња граница оквирно могла бити око седме године, улазило се у најзначајнији период друштвеног развоја. Материјална култура заузимала је важно место у успостављању и јачању друштвених улога које девојчице очекују у животу.⁹ Бројни антички аутори препоручују да се интересовања детета обликују и усмеравају игром и играчкама. У својој дискусији о правилном одгоју, Квинтилијан каже да у почетку, учењу кроз игру треба дати предност у односу на строго образовање, које би могло да створи отпор детета уколико му се приступи прерано.¹⁰ Међу многим играчкама се издвајају лутке – *puppe*, које су биле израђене од различитих материјала (слоновача, кост, платно итд.), а које увек карактерише наглашеност полних атрибута. Заузимале су значајно место у процесу припреме девојчица за физиолошке промене које их очекују у пубертету, као и за будуће улоге супруге и мајке.¹¹

Упркос правној забрани поседовања приватне својине, претпоставља се да су жене у свом власништву имале ковчежић у коме су држале личну имовину и који је био препознатљив део визуелног идентитета удате жене. Сматра се да су се девојчице у узрасту између 7 и 12 година симболично припремале за пријем у свет одраслих тако што им је повераван први ковчежић, како би научиле важност личног власништва и одговорности. У њему су чувале поломљене фибуле и накит, шарене облутке, перле и сличне ситнице.¹² Материјално сведочанство о овом обичају може се претпоставити у гробу девојчице старе између 7 и 14 година, откривеном на северној некрополи Виминацијума. Поред осталих гробних прилога, у пределу између костију грудног коша и леве руке налазиле су се четири геме, без трагова прстења или другог накита у који су могле бити уметнуте, као и 15 перли од различитих материјала и различите форме. Иако се не може сигурно тврдити, поменути предмети одговарају опису оних који су имали улогу у социјализацији и образовању деце женског пола.

Почетак пубертета представљао је преломни тренутак у животу девојчица, када су ступале у такозвани период невиности. Припаднице ове старосне категорије називане су *virgo*. У римском праву, доња старосна граница ове групе је 12. година живота, иако се сматра да прва менструација у антици није наступала пре 14. године, на шта упозоравају и римски медицинари,¹³ те не препоручују сексуалне односе пре овог догађаја.¹⁴

6 Stojić 2015.

7 Korać, Rici 2017.

8 Kotansky 1994.

9 Baxter 2005, 39.

10 Quint. *Instit. Orat. I* 1.20.

11 D'Ambra 2007, 62; Dasen 2010, 25.

12 Wileman 2005, 85; Brødholt 2012, 5.

13 Sor. *Gyn. I*.20.

14 Alberici, Harlow 2007, 196.

contradict this theory, as *bullae* can be found in graves of individuals of both sexes and various ages.⁶

Capsules made of silver and bronze sheets (*tubuli*) also had a protective role, often with gold and silver scrolls inside – *lamellae*, with engraved magical symbols and texts.⁷ Based on analogies throughout the Empire, it is known that these writings had a generally apotropaic function and that, in some cases, they were used as protection from an evil entity or to cure a specific disease.⁸

After the initial life stage, which lasted until the age of seven, the most important stage of the social development would start. Material culture had an important place in establishing and strengthening the social roles awaiting girls in their adult life.⁹ Numerous ancient authors suggest that a child's interests are to be shaped and directed through play and with toys. In his discussion on proper upbringing, Quintilian states that studying through play should be given advantage in the beginning, as a more strict education could create resistance if practised too soon.¹⁰ Among many other toys, dolls (*puppae*) were very prominent. These could be made of various material (ivory, bone, cloth, etc) and were always characterised by emphasized sexual attributes. Their role was significant, as they participated in the preparation of girls for the physiological changes that awaited them in puberty, and later on, when they become wives and mothers.¹¹

Despite legal prohibition of having private property, it is assumed that women had in their possession a case or a casket to keep their personal belongings in. These were a part of the visual identity of a married woman. It is considered that girls between 7 and 12 years of age were used to symbolically be prepared for the initiation into the world of adults by being given their first private casket. This meant to teach them the value of personal belongings and responsibility. They kept broken fibulae and jewellery in them, along with colourful pebbles, beads and similar trinkets.¹² Material traces of this custom are evident in a grave of a girl aged between 7 and 14, discovered in the northern necropolis of Viminacium. Apart from other grave goods, between her rib cage and left arm, four *intaglios* were found, without any traces of rings or other pieces of jewellery they could have been embedded in. There were also 15 differently shaped beads made of various materials. Although it cannot be asserted with certainty, the mentioned items match those that played a role in socialisation and education of little girls.

The start of puberty was a pivotal point in the life of girls, as they would enter the so-called age of innocence. They were referred to as *virgo*. In Roman law, the lower age limit of this group was 12 years, although the first menstrual cycle would not occur until the age of 14, as suggested by Roman doctors¹³ who do not recommend sexual relations before this event.¹⁴

6 Stojić 2015.

7 Korać, Ricl 2017.

8 Kotansky 1994.

9 Baxter 2005, 39.

10 Quint. Instit. Orat. I 1.20.

11 D'Ambra 2007, 62; Dasen 2010, 25.

12 Wileman 2005, 85; Brødholt 2012, 5.

13 Sor. Gyn. I.20.

14 Alberici, Harlow 2007, 196.

Сматрало се да девојке овог узраста представљају осетљиву групу становништва, али и да су потенцијално опасне за поредак заједнице, у овом конкретном случају због губитка контроле над сексуалним поривима, којима је једино прикладно место био брак. Из тог разлога су највећи део времена проводиле унутар домаћинства, а римски лекари препоручују начин исхране и активности за сузбијање сексуалне жеље.¹⁵

Смрт девојке стасале за удају, која није ступила у брак, у римском друштву је сматрана изузетно трагичним догађајем. Свака заједница, у циљу свог настављања, прижељкује брак који подразумева и стварање потомства, док је смрт очекивана и оправдана само у старости. Најбоље сведочанство о том ставу изражено је цитатом из Јувеналовог дела *Сатирије*:¹⁶

*Природа захтева да уздахнемо,
Када сусретнемо њојребну њоворку девојке
којој није било суђено да се уда...¹⁷*

У археолошком регистру, емоције родитеља поводом губитка ћерке која није ступила у брак показују често богати гробни прилози, при чему су изабрани специфични предмети, што је у античком периоду био случај на целом Средоземљу.¹⁸ У веома романизованим областима, претежно у западним провинцијама Царства, издвојена је група гробова девојака и младих жена са изузетно великим бројем комада накита од скупоцених материјала, као и са још неким специфичним деловима гробног инвентара.¹⁹

На виминацијумским некрополама је откривено неколико гробова који се, на основу инвентара, могу сврстати у ову категорију. Првенствено их одликује неуобичајено раскошан накит од злата, ређе од сребра, са уметнутим драгим камењем или стаклом.

Друга важна карактеристика ових гробова је присуство различитих амулета и предмета апотропејског карактера. Интересантан је медаљон од злата, са уметнутом камењем од плавог камена, на којој је представљена Медуза. Апотропејска моћ овог митолошког бића штитила је особу на чијем је накиту представљена. Медуза је посебно штитила жене, пошто је њен окамењујући поглед деловао само на мушкарце.²⁰

Конечно, треба нагласити предмете од гагата, који су у Виминацијуму нађени у више од половине гробова девојака преминулих пре удаје. То је интересантно јер поједини антички аутори, међу којима и Плиније Старији, истичу лековита својства овог материјала за репродуктивне органе жене.²¹

Уколико живот девојке није био трагично окончан, наредни очекивани догађај у њеном животу био је веридба. Овај чин није подразумевао јасно одређени протокол или обред, па је, у неким случајевима, договор између просца и породице испрошене девојке гарантован одређеном сумом новца, а у другим даривањем вереничког прстена. У неким писаним изворима се наводи да је до краја I века, веренички прстен (*anulus pronubus*) израђиван од гвожђа и да је

15 Alberici, Harlow 2007, 196–197.

16 Iuv. *Sat* XV, 138–141.

17 Слободан превод са енглеског језика И. Данковића.

18 Dasen 2010, 25.

19 Oliver 2000, Martin-Kilcher 2000.

20 Milovanović, Anđelković Grašar 2017, 173.

21 Plin, *N.H.* XXXVI.XXXIV.

The girls in this age group were considered a particularly sensitive social group, and also a potentially dangerous one for social order, in this particular case due to a potential loss of control over their sexual urges, whose appropriate place was exclusively in marriage. For this reason, they would spend most of their time inside the household, and Roman doctors recommended the diet and activities to suppress the sexual desire.¹⁵

A death of a girl mature enough for marriage was a particularly tragic event. Every community, in order to continue its existence, desires a marriage that produces an offspring, while death was expected and justified only in old age. The best proof of this attitude was expressed by the following quote from *The Satires* of Juvenal:¹⁶

*We sigh at Nature's command,
when earth closes over a baby too young for the funeral pyre,
or the death of a virgin confronts us, not her wedding day...*

In archaeological records, emotions of parents caused by a loss of a daughter not yet married are often shown by luxurious grave goods, which mostly consist of specifically chosen items, as was the case in the entire Mediterranean.¹⁷ In Romanized areas, mostly in western provinces of the Empire, a group of girls and young women's graves stands out, with numerous pieces of jewellery made of luxurious materials, among other parts of grave inventory.¹⁸

There are several graves found in Viminacium that can fall into this category, based on their inventory. These were primarily distinguished by gold (rarely silver) jewellery with embedded gemstones or glass.

The second important characteristic is the presence of various amulets and items with apotropaic function. A particularly interesting one is a golden medallion, with a cameo made of blue stone, with the representation of Medusa. The apotropaic power of this mythological creature should protect the wearer, especially women as her look affected only men.¹⁹

Lastly, we should specifically mention the artefacts made of jet, found in more than a half graves of unmarried girls, found in Viminacium. This is interesting as some ancient authors, Pliny the Elder among others, emphasise the healing properties of this material in curing illnesses of female reproductive organs.²⁰

If a girl's life has not ended tragically, the next expected event in her life was engagement. This act did not have a clearly defined protocol or custom, and so, in some cases, an agreement between the suitor and the girl's family would be guaranteed by a certain amount of money, and in others, by an engagement ring. In several written sources, it is found that the engagement ring (*annulus pronubus*) used to be made of iron until the end of the I century. It was without any decorations, and only later some examples made of precious metals, decorated with gemstones

15 Alberici, Harlow 2007, 196–197.

16 Iuv. Sat XV, 138–141; English translation by Rolfe Humphries.

17 Dasen 2010: 25.

18 Oliver 2000, Martin-Kilcher 2000.

19 Milovanović, Anđelković Grašar 2017, 173.

20 Plin, N.H. XXXVI.XXXIV.

био без украса, а да су касније почели да се употребљавају примерци од племенитих метала, углавном украшавани драгим камењем или гравирањем.²² Чест мотив на вереничком прстењу из римског периода био је руковање десном руком, *dextrarum iunctio*, који су неретко пратили натписи *concordia* или *otonoia*. Према писаним изворима, саставни део брачне церемоније, чиме се симболично завршавао овај обред, управо је било руковање супружника десном руком. У складу с тим, овај мотив био је погодан за вереничко прстење, будући да је симболизовао тренутак када су мушкарац и жена постајали супружници.²³

Девојке су, у највећем броју случајева, у брак ступале у касним „тинејџерским” и раним двадесетим годинама живота.²⁴ Чин венчања имао је јавни карактер и добијао је форму процесије која се кретала од невестиног дома до куће њеног изабраника. Током ове церемоније, називане *deductio in domum mariti*, ношена је јасно прописана свадбена одора, а такође су коришћени специфични ритуални предмети. Тако су неизоставни елемент венчања била огледала,²⁵ као и украсни прибор за предење вуне, који се састојао од преслице и вретена.²⁶ Ови предмети су остајали у власништву *matronae*, симболично представљајући брачну заједницу.

У очима римског друштва, главна улога жена била је брига о породици и домаћинству, а од сваке матроне се очекивало да буде отелотворење женске врлине. Порука о испуњавању предвиђених дужности могла је бити манифестована и у материјалној култури, нпр. прстењем и укусоницама са минијатурним кључевима.

Мада према римском закону женама није било дозвољено бављење политиком и заузимање јавних функција, потребно је нагласити да су многе од њих учествовале у различитим областима производње и трговине, и да су имале важну улогу у економији Царства.²⁷ Ипак, највећи број жена је највероватније обављао послове везане за домаћинство. Предење вуне, као и ткање, сматрано је женским послом и од жена се очекивало да опскрбе породицу одећом.²⁸ Ткање је вероватно било препуштено млађим укућанкама или робињама, пошто је захтевало већи напор. То је, заправо, био и једини физички захтеван рад који су жене обављале, у складу са мировним уговором склопљеним након отмице Сабињанки.²⁹ Власнице домаћинства су највероватније ткале украсне порубе и појасеве, уз помоћ ткачких плочица.

У римском периоду, од матроне се очекивао одређени образац понашања, које се одликовало смерношћу, љубазношћу, поштовањем и посвећеношћу породици. Сматрало се да њихов физички изглед треба да одражава друштвени статус и богатство породице, али и да одговара идеалу женске врлине. Требало је да у сваком тренутку буду отмене и елегантне, али уједно и скромне.³⁰ Поједини антички писци сматрају женски накит претераним луксузом и расипништвом, и о њему говоре у негативном контексту.³¹ Упркос томе, велики број ликовних приказа и налаза накита у гробовима жена из римског периода сведочи о његовој популарности и широкој употреби.

22 Hersch 2010, 41.

23 Hersch 2010, 49, 190; Kuzmanović-Novović 2017, 124.

24 Hopkins 1965; Allason-Jones 2005, 22–23.

25 Mihajlović 2011, 188.

26 D'Ambra 2007, 75.

27 Becker 2016, 927.

28 Allason-Jones 2005, 104.

29 Larsson Lovén 1998, 87.

30 Batten 2010, 148, 154.

31 Plin. *N.H.* 33.95; *Iuv. Sat.* 6.501–03; *Col. Rus. XII Praef.* 9.

or intaglios, were introduced.²¹ The motif that was regularly depicted in engagement rings was a right hand handshake, *dextrarum iunctio*, often with inscriptions *concordia* or *omonoia*. According to the written sources, a part of the wedding ceremony, which symbolically ended the ritual, as a matter of fact was a handshake between the spouses. For this reason, the motif was appropriate for engagement rings, as it symbolised the moment when a man and a woman became spouses.²²

In most cases, girls entered the married life in their late teens or early 20s.²³ The wedding was public and it had a form of a procession from the bride's home to the house of her future husband. During the ceremony, known as *deductio in domum mariti*, a strictly defined wedding gown was worn, and specific ritualistic items were used. The obligatory element of the wedding were mirrors²⁴, and decorative items used for wool spinning consisting of a distaff and a spindle.²⁵ These items would remain the property of *matronae*, symbolically representing marriage.

In the eyes of the Roman society, the main role of women was taking care of the family and the household, and every *matrona* was expected to be an ideal of woman's virtue. The message about fulfilling the expected obligations was manifested in the material culture as well, for example by rings or hairpins with the miniature keys.

Although according to the Roman law, women were not allowed to participate in political life, or to have a public role, it is necessary to emphasise that many of them used to participate in various fields of production or trade, and had an important role in the economy of the Empire.²⁶ Still, the majority of women mostly did household work. Spinning wool and weaving were considered women's jobs, and they were expected to supply the family with clothes.²⁷ Weaving was probably done by younger family members or slaves, as it required harder labour. This was, in fact, the only physically demanding task women would perform, in accordance with the peace treaty signed after the Rape of the Sabinian Women.²⁸ Household owners probably weaved decorative bands and belts, with the help of weaving tablets.

In Roman times, certain behaviour was expected of women, which was characterised by modesty, politeness, respect and commitment to the family. It was considered that their physical appearance should reflect their social status and the family's wealth, but also to correspond with the ideal of woman's beauty. They were supposed to be elegant and classy, but also modest at all times.²⁹ Certain ancient authors state that jewellery is a luxury and a waste, and speak about it negatively.³⁰ Despite this, a large number of drawings and jewellery finds speak of its popularity and wide use by women in the Roman times.

21 Hersch 2010, 41.

22 Hersch 2010, 49, 190; Kuzmanović-Novović 2017, 124.

23 Hopkins 1965; Allason-Jones 2005, 22–23.

24 Mihajlović 2011, 188.

25 D'Ambra 2007, 75.

26 Becker 2016, 927.

27 Allason-Jones 2005, 104.

28 Larsson Lovén 1998, 87.

29 Batten 2010, 148, 154.

30 Plin. N.H. 33.95; Iuv. Sat. 6.501–03; Col. Rus. XII Praef. 9.

Козметички и тоалетни прибор, заједно са накитом, дуго је сматран атрибутом жена, па је у иконографији још у античком периоду често симболично коришћен ради истицања припадности женском полу и наглашавања женствености.³² Иако ове предмете нису користиле само жене, антички писци их често означавају збирним називом *mundus muliebris*, што се односи на „прибор који су жене користиле за улепшавање”.³³ Њихов репертоар чине козметичке и тоалетне бочице и посуде од стакла, пиксиде од кости или бронзе, камене палете за мешање пигмената и козметичких препарата, чешљеви, укоснице, козметичке спатуле, огледала итд.

Назив *ornatus/ornamenta* односио се на накит и драго камење, тј. на све предмете који су служили за украшавање.³⁴ Осим естетске, имали су и утилитарну и апотропејско-симболичку вредност. Луксузни комади представљали су статусни симбол, али су били и део акумулираног богатства које се преносило са генерације на генерацију.

Будући да племенити метали, из финансијских разлога, нису били доступни свим слојевима становништва, популаран је био накит од бронзе јер је њеним полирањем добијан сјај сличан злату. Као пандан накиту од злата и сребра, израђивани су примерци од приступачнијих материјала. Ту се убрајају наушнице, наруквице, огрлице и прстење које, уместо гема и камеја, имају једноставно урезане орнаменте.

32 Berg 2002, 15.

33 Berg 2002, 17.

34 Berg 2002, 18.

Cosmetics and toiletries, together with jewellery, were long considered a woman's attribute, and they were used symbolically in iconography to emphasise the female sex and femininity.³¹ Although these items were not exclusively used by women, ancient authors often call them by term *mundus muliebris*, which referred to the 'items used by women for beautification'.³² These consist of cosmetic bottles, and glass containers, pyxis made of bone or bronze, stone palettes used for mixing pigments and cosmetics, combs, hairpins, spatulas, mirrors etc.

The term *ornatus/ornamenta* referred to jewellery and gemstones, i.e. everything that was used for decoration.³³ Other than aesthetic, these items had a pragmatic and apotropaic value as well. The luxury items represented the status symbol, but were also a part of cumulative wealth that was passed on from generation to generation.

Since the precious metals were not available to everyone due to financial reasons, it was popular to wear jewellery made of bronze, which, once polished, resembled the glow similar to that of gold. Items made of cheaper materials were used as a substitute for jewellery made of gold and silver, these include earrings, bracelets, necklaces and rings which, instead of intaglios and cameos were decorated by simple engraved ornaments.

31 Berg 2002, 15.

32 Berg 2002, 17.

33 Berg 2002, 18.

РИМСКЕ УЉАНЕ ЛАМПЕ – ПРОФАНА И САКРАЛНА НАМЕНА

Снежана НИКОЛИЋ, Милица МАРЈАНОВИЋ

Уљане лампе су у Риму почеле да се користе још у III веку пре н.е., када су преузете из грчких градова на југу Италије. У писаним изворима, у зависности од периода, за лампе се наводе различити термини – *lychnus*, *lampa*, *lucerna*... Најчешће су израђиване од керамике и метала. Као гориво су углавном употребљавана биљна уља, а за фитиљ влакнасти материјали који спорије горе, као што су памук, лан, конопља, трска итд.

Поред утилитарне намене – за осветљавање јавних и приватних објеката, не мање важну улогу лампе су имале и у сакралном животу. Често су полагане у гробове да би симболично осветљавале покојнику прелазак у други свет. Паљене су и приликом даћа које су одржаване у одређеним данима, када је одавана пошта умрлим прецима. Коришћене су и у приватним кућама, при упражњавању различитих обреда, најчешће везаних за култ предака и кућна божанства која штите породицу. Лампе су употребљаване и током других култних церемонија везаних за поједине празнике, када су као вотивни дарови приношене у храмове и светилишта.

Керамичке лампе су чести налази у археолошком материјалу, а због великог броја различитих облика, њихову класификацију је урадило неколико аутора. Типологије С. Лешкеа и Д. Ивањи,¹ иако настале почетком XX века, и данас се користе при обради ове врсте предмета. Осим једноставније обликованих лампи, са једним кљуном, кружним или елипсастим диском, које су често без дршке, наилазимо и на комплексније моделоване примерке, међу којима су најзанимљивије оне са фигурално изведеним реципијентом. Реципијент може бити и четвороугаон, са једним или више пламеника, при чему је дршка најчешће у облику стилизованог листа или, знатно ређе, орла. Код неких облика, на дну лампе је печат са именом мајстора, најчешће на латинском, мада се у римском периоду јављају и лампе са грчким именима. Прве лампе са потписом на латинском језику потичу још с краја III века пре н.е.² Осим имена, на дну лампе се често налази мотив гранчице, листа или концентричних кругова. Украс је најчешће смештен на диску и рамену, а богат иконографски садржај обухвата приказе божанстава и митолошких сцена, затим флоралне и геометријске мотиве, као и представе животиња, театарских маски,

1 Loeschcke 1919; Ivanyi 1935.

2 Harris 1980: 128.

ROMAN OIL LAMPS

– PROFANE AND SACRAL USE

Snežana NIKOLIĆ, Milica MARJANOVIĆ

The use of oil lamps in Rome began as early as the 3rd century BC, when they were adopted from Greek cities in the south of Italy. Depending on the period, different names in written sources were used for these objects – *lyhnus*, *lampa*, *lucerna*,... They were made mainly of ceramic and metal. Natural oils were commonly used as fuel, while wicks were usually made of slow-burning fibrous materials, such as cotton, flax, hemp, cane, etc.

Aside from their utilitarian role – to provide light for public and private objects, lamps also played a very important role in sacral life. They were often placed in graves, to symbolically light the road for the deceased while crossing to the other world. Lamps were also lit during memorial services, which were held on given dates, when homage was paid to deceased ancestors. They were used in private houses too, during various rituals, most commonly linked to the cult of the ancestors and domestic divinities which protected the family. Lamps were also used for other cult ceremonies linked to certain holidays, when they were offered as votive gifts in temples and sanctuaries.

Ceramic lamps are common finds in archaeological material, and because of the large number of different shapes, their classification has been done by several authors. Typologies made by S. Loeschcke and D. Ivanyi¹, even though they date from the beginning of the 20th century, are used even today during the processing of this type of objects. Apart from those shaped in a more simple manner, with one nozzle, circular or ellipsoid discus, often without a handle, we may also find lamps modelled in a more complex manner, the most interesting of which are those with figural recipients. Recipients may even be rectangular, with one or more nozzles, with the handle usually shaped as a stylized leaf or, more rarely, in the shape of an eagle. Certain types of lamps commonly have a stamp with the name of the craftsman at the base, usually in Latin, although Greek names can also be found on the lamps from the Roman period. The first lamps with signatures in Latin were made in the end of the 3rd century BC². Beside names, motives of a branch, leaf or concentric circles could also be found at the bottom of lamps. Decoration is most commonly located on the discus or the shoulder of a lamp, and the rich iconographic scheme contains representations of divinities and mythological scenes, also floral and geometrical motives, as well as animal representa-

1 Loeschcke 1919; Ivanyi 1935.

2 Harris 1980: 128.

гладијатора итд. Ови елементи нису чинили само декоративне детаље већ су имали и симболично значење.

Долазак римске популације, најпре војске и пратећих трговаца, у провинције је донео и нове обичаје, који су знатно променили дотадашњи живот аутохтоног становништва. То се, између осталог, огледа и у употреби уљаних лампи.

Због широке примене ових предмета, увозне лампе више нису задовољавале потребе домаћег становништва, те су познати италски произвођачи отварали радионице и у провинцијама, а веома брзо су почели да их израђују и локални мајстори. У неким провинцијама, њихова производња је почела већ крајем I века, да би током II и III века настала масовна серијска продукција керамичких лампи. Провинцијски мајстори су своје примерке углавном радили по узору на импортне, а осим облика и украсних мотива, они су често преузимали и потписе италских мајстора. Да су локални мастори радили и по сопственом нахођењу показују облици, украси и печати који нису познати међу римским лампама.

Најранији импортовани примерци на нашем простору доспели су из северноиталских центара, у последњим деценијама I века. У највећем броју, чине их лампе (Loeschcke тип I, Ivanųi тип I) са угластим кљуном и волутама (кат. 6), на којима су приказани глава коња, делфин, кантарос и др. Током II и III века, потврђена је масовна производња лампи у локалним радионицама. Оне су, заједно са другим керамичким предметима (посуде, опеке, фигурине...), израђиване у већим радионицама. Највећи центар за израду керамичких производа код нас откривен је на Виминацијуму, одакле потиче и највећи број калупа за њихову израду (кат. 1–5).³ У периоду интензивне локалне производње, међу лампама са нашег подручја налазе се исти или слични облици, али и украсни мотиви и печати које срећемо и на италским производима. Међутим, чистоћа глине, квалитет премаза и прецизност у изради детаља не могу да се пореде са импортованим примерцима. Локалне лампе су најчешће од недовољно пречишћене глине, углавном црвене боје печења, а премаз, такође у нијансама црвене боје, је непостојан или се љупа.

За разлику од керамичких, производња металних лампи није потврђена на нашем простору, те можемо претпоставити да оне представљају импорт. Због високе цене, њих су могли да приуште само имућнији грађани, што је и разлог малог броја налаза. Због компликованије, али и скупље израде у односу на керамичке лампе, знатно је сиромашнији избор њихових облика, мада се сличне форме јављају на примерцима и од керамике и од метала. Међу њима су занимљиве лампе у облику једног или два стопала у сандалама (кат. 7, кат. 53).

Слабљење римске државе, социјална и економска криза у касноантичком периоду, одразили су се на све друштвене сфере, па самим тим и на трговину и занатство. Као и код других производа, на керамичким лампама се јасно уочавају ове промене. Оне су приметне како у импорту тако и у локалној делатности. Малобројне импортоване лампе, попут оне нађене у Сингидунуму (кат. 50), су на тржиште на нашој територији доспеле из северноафричких центара. Локална производња керамике, па и лампи, била је знатно мањег обима, а квалитет израде, разноликост облика и украса задовољавали су само њихову основну функцију. Најчешће су то

3 Приликом ископавања Виминацијума нађен је велики број калупа за израду керамичких лампи различитих облика, који се чувају у Народном музеју у Пожаревцу.

tions, theatrical masks, gladiators, etc. These elements weren't merely decorations, they also had a symbolical meaning.

The arrival of the Roman population – first the army with accompanying merchants – brought new customs to the provinces, thus considerably altering the life of the autochthonous population. These changes can be noted, among other things, in the use of oil lamps.

Because of the wide usage of these objects, imported lamps couldn't meet the needs of the local population any more, hence, famous Italic manufacturers began to open workshops in provinces as well, local craftsmen also began to produce them shortly thereafter. In some provinces, their production had already begun by the end of the 1st century, and during the 2nd and the 3rd centuries, the serial production of ceramic lamp got under way. Provincial artisans usually modelled their products based on the imported ones, and apart from shapes and decorative motives, they would often adopt the signatures of Italic craftsmen as well. The notion that local manufacturers also worked at their own discretion is proven by shapes, decorations and stamps of provincial products, unknown among the Roman lamps.

The earliest imported examples of lamps in these areas came from Northern Italic centres, from the last decades of the 1st century. The largest number of them are lamps with an angular nozzle and volutes (Loeschke type I, Ivanyi type I) (cat. 6), with depictions of a horse's head, dolphin, kantharos, etc. During the 2nd and the 3rd century, there is evidence of a massive lamp production in local manufacture centers. They were, along with other ceramic products (vessels, brick, figurines...), made in larger workshops. The largest production centre for the ceramic items in this area was discovered at Viminacium, and the largest number of moulds for their production comes from there (cat. 1–5)³. In the period of intense local production, we may find, among the lamps from these areas, identical or similar shapes, but also decorative motives and stamps, which can be seen on Italic products as well. However, the purity of clay, the quality of glaze and the precision in the rendering of detail cannot be compared to those of imported products. Local lamps were usually made of insufficiently refined clay, often colored red from firing, while the firnis, also in shades of red, exfoliated or was impermanent.

As opposed to ceramic lamps, the production of metal lamps in these areas is not confirmed, so it can be assumed that they were imported. Because of their high prices, only rich citizens could afford them, which is the reason for the small number of such finds. Since it was more complicated, and also more expensive to make them, compared to ceramic lamps, the variety of forms is significantly smaller, although similar types were made of both ceramic and metal. Among them, it is interesting to note lamps in the shape of a foot or two feet in sandals (cat. 7,53).

The decline of the Roman state, social and economic crisis during the Late Antiquity period affected all social spheres, trade and crafts as well. Same as with all other products, we can note these changes very clearly in the case of ceramic lamps, both when it comes to imported products and the local production as well. The few imported late Roman lamps, such as the one found at Singidunum (cat. 50), came to our market from the North-African centres. Local ceramic production, as well as that of lamps, was of a significantly smaller scale, and production quality, diversity of shapes and decoration met only their basic functions. Those were usually simply modelled spec-

3 During the excavations at Viminacium, a large number of lamp moulds of various shapes was discovered; they are kept at the National Museum of Požarevac.

једноставније моделовани примерци, без украса, прављени од глине са примесама песка, сиве или мркоцрвене боје печења. Уколико постоји, премаз је углавном од оловне глеђи, у нијансама зелене и мрке боје.

За разлику од ранијег периода, када су биле ретка роба, крајем IV и у V веку почињу да се користе стаклене лампе, које су посебно биле популарне током VI века. Најчешће су биле у облику издужене купе и, за разлику од керамичких, нису стајале самостално, већ су биле окачене на металне носаче.

imens without decoration, made of clay with admixtures of sand, and with grey or dark red firing colour. When present, the slip is usually glaze the shades of green and brown.

As opposed to previous periods, when they were rare goods, in the end of the 4th and in the 5th century, glass lamps were used more often, and they were especially popular during the 6th century. They were usually in the shape of an elongated cone, and, unlike ceramic lamps, they weren't standing on their own; instead, they were hung onto metal supports.

МЕДИЦИНСКИ ИНСТРУМЕНТИ

Снежана ГОЛУБОВИЋ

Брига о здрављу и његовом очувању сеже до праисторијских времена. Развој медицине почиње још у старом Египту, а затим се, преко вавилонских и најстаријих индијских и кинеских лекара, прати до оснивача западне медицине – грчког лекара Хипократа. У његовом добу, лечења су обављана у Асклепијевим храмовима. Наиме, првобитна медицинска пракса заснивала се на магији и искуству лечења биљем, што се преносило генерацијама. Велики број откривених амулета, као заштите од разних болести и урока, сведочи о њиховој дуготрајној, а често и основној улози у лечењу, које је било комбинација магијског врачања, култних молитви и завета, и примене биљних лекова. Зато не чуди што се лечење одвијало у храмовима и што су свештеници били најбољи лекари. Култ Ескулапа постепено се ширио Римским царством, доводећи до оснивања школа (*schola medicorum*) за оне који су желели да се баве лечењем, најпре са средиштем у Александрији, а потом и у Риму.¹

Податке о медицини у Римском царству пружају три врсте извора. Пре свега, то су доступни писани извори. Први познати римски лекар био је Целзус, који је дотадашња медицинска знања сакупио у осам сачуваних књига на латинском језику, из којих потичу прва сведочанства о операцији киле, катаракте, трепанацији лобања, ампутацији, па чак и о првим пластичним операцијама на лицу, а све то уз детаљан опис медицинских инструмената.²

Други извор су надгробни споменици лекара (*stelae*), који указују на њихово присуство широм Римског царства. Са доласком римске војске у провинције Доњу Панонију и Горњу Мезију, вероватно су пристигли и први професионални лекари. Споменик из Аквинкума, на коме се помиње лекар IV Флавијеве легије,³ стациониране у Сингидунуму, доказује да је ова јединица имала лекара. По закону цара Августа, свака легија је морала да има пет лекара (*medicus*), а свака кохорта једног, док је по закону цара Антонина Пија, у главним градовима провинција било дозвољено највише десет лекара који су носили титулу *archiatri populares*.⁴

Трећи извор података су медицински инструменти нађени током археолошких ископавања. Судећи по великом броју предмета ове врсте, здравствена заштита је очигледно

1 Daremberg, Saglio 1904, 1684.

2 Wokaunn, Manenica 2010, 245.

3 Gummerus 1932, 9.

4 *Ibid.*, 8

MEDICAL INSTRUMENTS

Snežana GOLUBOVIĆ

Health care and prevention run back to prehistory times. Development of medicine started already in ancient Egypt, followed by Babylonian and the oldest Indian and Chinese medicals, until the founder of the western medicine – the Greek physician Hippocrates. During his time, medical treatments were performed in Asclepius' sanctuaries. Actually, the earliest medical care was based on magic and experience in herbal treatments, handed down over generations. Huge number of discovered amulets applied as protection against different diseases and spells, gives testimony about their long-lasting, but often also crucial role in curation, actually representing a combination of magical spells, cultic prayers and oaths and applications of herbal medicines. This is why it is not surprising that treatments were performed in temples and that priests were the best physicians. The cult of *Asclepius* was gradually spread throughout the Roman Empire, leading to the establishment of schools (*schola medicorum*) for those who wished to practice medical treatments. Initially, their seat was in Alexandria and later on in Rome.¹

Data about medicine within the Roman Empire come from three different kinds of sources. First of all, they include available written sources. The first known Roman physician was *Celsus*, who collected all of the known medical knowledge in eight volumes written in Latin. From these volumes, the earliest testimonies about operations of hernia, cataract, skull trepanning or amputation are known, also even about the earliest facial plastic surgeries, all of this with detailed descriptions of medical instruments.²

The second source includes physicians' tombstones (*stelae*), pointing out to their presence all over the Roman Empire. With the arrival of the Roman army into the provinces of Lower Pannonia and *Moesia Superior*, most certainly also the earliest professional physicians reached these territories. The monument from *Aquincum*, mentioning a physician from the legion IV *Flavia*,³ stationed in *Singidunum*, proves that this military unit employed a doctor. According to the law issued by Emperor Augustus, each legion was obliged to include five doctors (*medicus*), and each cohort was obliged to have one. According to the law issued by the Emperor *Antoninus Pius*, in capital cities of each province, a maximum of ten physicians was allowed, all of them entitled as *archiatri populares*.⁴

1 Daremberg, Saglio 1904, 1684.

2 Wokaunn, Manenica 2010, 245.

3 Gummerus 1932, 9.

4 *Ibid.*, 8

била добро развијена. Медицински инструменти указују на лекаре различитих специјалности, нпр. хирурге (*medicus chirurgus*), очне лекаре (*medicus ocularius*), лекаре (*medicus clinicus*) који су радили у болницама (*valetudinaria*). Сваки војни логор (*castrum*) морао је да има болницу, у којој су ординирали лекари с титулом *medicus castrensis* и *medicus chirurgus*, несумњиво веома важни и угледни, вероватно и високог чина јер су војсци били неопходни.⁵

Најважнији хируршки инструмент био је скалпел (*scalper, scapellus*), односно нож углавном листоликог сечива и четвороугаоне дршке. Најчешћи археолошки налаз представљају сонде, које су се могле користити и у козметици или фармацији. Сонде (*cyathiscomela*) са горњим кашикастим делом, који је служио за узимање и наношење лека, и доњим у облику маслине, за спаљивање рана (*cauterium*), као и сонде са оштрим врхом на једном крају, којим је засећана кожа да би се малим кашикастим завршетком на другом уносио лек (*auriscalpium*), коришћене су у медицини. Куке су биле медицински инструменти коришћени у различите сврхе, као и пинцете (*vulsella, volsella*), које су такође имале широку примену. За чување медицинских инструмената служиле су цилиндричне кутије (*theca vulneraria*). Налажене су у гробовима лекара, са комплетом инструмената у њима.⁶ Чест прилог у гробовима лекара су и кутије за лекове у виду пастила или таблета. До сада су са територије Горње Мезије позната само два печата лекара, и то очних, иако су у другим деловима Римског царства прилично бројни. Израђени су од камена, у виду плочице квадратног облика, са урезаним текстовима на ужим странама.⁷

Током више деценија заштитних археолошких ископавања на виминацијумским некрополама откривено је неколико гробова лекара. Међу њима је посебан онај истражен 1985. године и дефинисан као гроб лекара – специјалисте за болести ока (*medicus et chirurgus ocularius*).⁸

На једној од источних некропола Виминацијума, почетком XXI века је истражен гроб за који се сматра да припада лекару (Г1–8, Над Клепечком). Ради се о етажном гробу са кремацијом, типа Мала Копашница – Сасе, правоугаоног облика са заобљеним угловима, оријентисан у правцу запад–исток. Димензије првог етажа су 3,1 × 2,1 × 0,2 m. Зидови су црвено и неравномерно запечени и дебели 1 cm, а дно етажа је местимично запечено. Други етаж, димензија 1,5 × 0,6 × 0,6 m, има зидове који се конично сужавају ка дну, тако да су димензије дна 1 × 0,1 m. Његови зидови, дебљине 5–7 cm, су јако запечени и сиве боје, док је дно незапечено. У земљи која је испуњавала други етаж нађена је мања количина кремираних костију.

У испуни првог етажа налазило се неколико фрагментата различитих керамичких посуда, фрагмент жишка и оштећени лонац, а у испуни другог етажа, на нивоу дна првог, у његовом северозападном делу, бронзани новац датован у II век.

Занимљиво је да су унутар другог етажа нађени бронзани медицински инструмент – сонда (*spathomela*), бронзана медицинска кутија цилиндричног облика (*theca vulneraria*), у којој су биле бронзана кашикаста сонда (*cyathiscomela*) и бронзана сонда (*auriscalpium*), затим фрагментован гвоздени предмет (вероватно нож), калотаста бронзана посуда са сунђерастом масом у унутрашњости, палета од ахата, фрагментована бронзана лекарска кутија са шест

5 *Ibid.*, 14.

6 Künzl 1983, 50, 69.

7 Крунић 1992, 23.

8 Кораћ 1986, 53–71.

The third source of data includes medical instruments discovered during archaeological excavations. According to the great number of such finds, health care was obviously well-developed. Medical instruments point out to doctors with different specializations, like surgeons (*medicus chirurgus*), oculists (*medicus ocularius*) or physicians (*medicus clinicus*) who used to work in hospitals (*valetudinaria*). Each military camp (*castrum*) needed a hospital in which entitled doctors would work, the *medicus castrensis* and *medicus chirurgus*, doubtlessly very important and respectable, possibly also with a high military rank, since they were very much needed in the army.⁵

The most important surgical instrument was a scalpel (*scalper, scapellus*), actually a knife, usually with a leaf-shaped blade and a rectangular handle. The most common archaeological finds include probes, used in cosmetics or in pharmacy. Probes (*cyathiscomela*) had a spoon-like upper part, used for seizing and applying medicines, and an olive-shaped lower part, used to burn wounds (*cauterium*). There were also probes with sharp endings on one side, used to cut skin, and with a small, spoon-like ending on the other side, used to enter medicine into a wound (*auriscalpium*). Hooks were medical instruments used for different purposes, as well as tweezers (*vulsella, volsella*), also widely applied. Cylindrical boxes (*theca vulneraria*) were used for keeping medical instruments. They were discovered in physicians' graves, with full sets of medical instruments within them.⁶ A common grave-good in physicians' graves were also boxes used to keep medicines in the shape of pills or tablets. At the territory of *Moesia Superior*, only two physicians' stamps are known so far, both of them oculists, although in other parts of the Roman Empire they were rather numerous. They are made of stone, shaped as square plates with inscriptions engraved on both narrower sides.⁷

Over the past few decades of rescue archaeological research at the *Viminacium* cemeteries, several physicians' graves were unearthed. Among them, a special place belongs to the one excavated in 1985 and described as the grave of an oculist – specialist for eye diseases (*medicus et chirurgus ocularius*).⁸

At the beginning of the 21st century, on one of the eastern *Viminacium* cemeteries, a grave was excavated that is considered to belong to a doctor (G1–8, Nad Klepečkom). It is a multi-leveled cremation grave that belongs to the Mala Kopašnica – Sase type. Its ground plan was rectangular, its corners rounded and it was west – east orientated. The first level measures 3.1 × 2.1 × 0.2 m. Its walls were unevenly red burned and 1 cm thick, while the bottom of this level was only partially burned. The second level measured 1.5 × 0.6 × 0.6 m and had walls that ran narrower towards the bottom. Therefore, at the bottom, it measured only 1 × 0.1 m. Its walls were 5–7 cm thick; they were intensively grey burned, while the bottom remained unburned. Within the soil that filled the second level, a smaller quantity of cremated bones was unearthed.

The filling of the first level included several shards of different pottery vessels, an oil-lamp fragment and a damaged pot. In the filling of the second level, at the bottom of the first level, in its north-western corner, there was a bronze coin dated into the 2nd century.

It is interesting to notice that within the second level, medical instruments made of bronze were unearthed – a probe (*spathomela*) and a cylindrical medical box (*theca vulneraria*) that included a spoon-shaped probe (*cyathiscomela*) and another probe (*auriscalpium*). Further on, there was a fragmented iron object (most likely a knife), a calotte-shaped bronze vessel with a spongy mass within it, a

5 *Ibid.*, 14.

6 Künzl 1983, 50, 69.

7 Круних 1992, 23.

8 Коран 1986, 53–71.

медикамената, од којих један на бази олова. Лекарска кутија је првобитно била у платненој врећици, судећи према деловима тканине на њој.

Не може се сигурно утврдити да ли је покојник био војни или цивилни лекар, али треба имати на уму да није био само вешт хирург већ и врстан познавалац лековитих биљака, од којих је правио разне лекове, односно препарате (таблете, масти, облоге). Доказ за то пружа инвентар гроба медукуса, чије је име остало непознато. У лекарској торби, коју су у његов гроб ставили они које је за живота лечио, налазили су се добро очувани медицински инструменти, а у малој бронзаној кутији, са поклопцем украшеним урезаном представом Ескулаповог штапа, неколико таблета – биљних пастила спремних за употребу.

palette made of agate, a fragmented medical box made of bronze and including six tablets, one of them lead-based. According to textile remains upon this medical box, it was originally placed in a linen bag.

It cannot be said with great certainty whether the deceased was a military or a civil doctor, but one must bear in mind that he was not just a skilled surgeon, but also very well acquainted to medical herbs, using them to make various medicaments, actually remedies (tablets, creams, compresses). Grave-goods discovered in this physician's grave, his name remaining unknown, offer proves to this. In his medical bag, deposited into his grave by those he treated during his lifetime, there were well preserved medical instruments. In a small bronze box with a lid decorated with a carved image of Asclepius' staff, there were several tablets – herbal pills ready to be used.

САХРАЊИВАЊЕ У РИМСКОМ ПЕРИОДУ

Снежана ГОЛУБОВИЋ

Можда се чини парадоксалним, али главни извор сазнања о животу људи у прошлим временима „лежи” управо у посмртним остацима и ритуалима везаним за смрт. Није претерано тврдити да скелети покојника, гробни прилози, погребни обреди и архитектура гробова представљају „симболе” живота минулих епоха. Погребни обичаји и ритуали, облик и тип гробова пружају драгоцене податке о веровањима, религији, односима у друштву илу социјалном статусу. Коштани остаци сведоче о изгледу људи, о њиховој грађи, висини, исхрани и болестима од којих су патили. На основу тих драгоцених података покушавамо да проникнемо у њихову веру, религију или положај у заједници.¹ Извођење закључака о животу тих људи проучавањем њихових посмртних остатака изузетно је сложен и тежак задатак, и захтева мултидисциплинарни приступ. Од далеке 1882. године, када је прве податке о некрополама Сингидунума и Виминацијума забележио М. Валтровић, до данас су у проучавање некропола или „градова мртвих”, осим археолога, укључени и антрополози, геофизичари, архитекти, стручњаци за 3Д реконструкције.

Према римском обичају, некрополе су формиране на простору ван града, вероватно уз комуникације које су у њега водиле. На тлу Србије, већина некропола из римског периода је биритуалог карактера, односно заступљени су и кремација и инхумација, што се посебно односи на велике урбане центре, као што су Сирмијум, Сингидунум² и Виминацијум,³ о којима се највише зна јер су највише и истражени. Етничка припадност покојника у појединим развојним фазама некропола, судећи према разноликим облицима гробова, у периоду римске доминације била је шаролика и комплексна. Ту су сахрањени домаћи, аутохтони или досељени, а романизовани становници, у чијем су погребном ритусу сачуване поједине неримске особености (гробови са кремацијом типа Мала Копашница – Сасе). Ради се о обичним или етажним ракама, чији су зидови углавном црвено, а понекад и сиво запечени. Постоји више варијанти оваквих гробова: обичне раке правоугаоног облика, некад са покривачем од опека сложених равно или на две воде, са даском или уздужном половином веће амфоре као покривачем, и етажне раке које могу бити са озиданим унутрашњим етажом. У археологији, овај облик гробова са кремацијом, тип Мала Копашница – Сасе, који је у својој типологији установио М. Гарашанин по епонимним

1 Jones 1977, 20.

2 Pop-Lazić 2002, 7–100.

3 Korać, Golubović 2009.

BURIALS OF THE ROMAN PERIOD

Snežana GOLUBOVIĆ

It might sound like a paradox, but the main source of data about people's lives in the past "lie" exactly in their death remains and rituals connected to death. It would not be exaggerated to claim that skeletal remains, grave-goods, funerary rituals and grave constructions represent "symbols" of life from the past. Funerary traditions and rituals, grave shapes and types, offer valuable data about beliefs, religion, public relationships or social status. Bone remains give testimonies about the looks of people, their statures, height, diets and diseases they suffered from. According to these valuable data, we try to understand their beliefs, religion or position within the society.¹ Drawing conclusions about these people's lives revealed after studying their death remains is a very complex and difficult task and it requires a multidisciplinary approach. Ever since 1882, as M. Valtrović first noted some data about the cemeteries of *Singidunum* and *Viminacium*, until modern days and besides archaeologists, anthropologists, geo-physicians, architects and 3D modeling experts are included in research of those cemeteries, or "the cities of the dead".

According to Roman customs, cemeteries were formed in the area outside the city walls, most likely along the roads leading in and out of the city. At the territory of Serbia, most of the cemeteries from the Roman period show a bi-ritual character, meaning that both cremations and skeletal burials were represented. This is especially significant for huge urban centers, like *Sirmium*, *Singidunum*² and *Viminacium*.³ They are best-known, since they are best examined. During the Roman period, in specific cemetery development phases and judging according to different grave shapes, ethnic affiliation of the deceased was various and complex. Romanized local, autochthonous people or immigrants were buried there, with specific non-Roman features still kept in their funerary rites (cremated graves of the Mala Kopašnica – Sase type). They include simple or multi-leveled grave-pits, their walls being mostly red, but sometimes also grey burned. There are several variants of such graves: simple, rectangular grave-pits sometimes covered with bricks placed horizontally or as a gable-roof, with a plank or a longitudinally-cut half of a larger amphora as cover or multi-leveled grave-pits that sometimes possess a plastered inner level. For almost thirty years, this type of cremated graves, the Mala Kopašnica – Sase as typologically defined by M. Garašanin (naming them after

1 Jones 1977, 20.

2 Pop-Lazić 2002, 7–100.

3 Korać, Golubović 2009.

локалитетима,⁴ већ тридесетак година побуђује велико занимање. Наиме, то је типичан облик гроба са кремацијом у југоисточној Панонији, Горњој Мезији, захвата делове Дакије и Тракије и источне Далмације, и то у периоду од I до III века. Изгледа да се његова појава, у свим провинцијама у којима се иначе јавља, може сигурно везати за крај I века, а само неколико гробова је датовано у IV век.⁵

Међу гробовима са кремацијом истиче се једна специфична форма сахрањивања – гробови у облику бунара. На подручју античког Сингидунума, први пут су истражени крајем XIX века, када су се и археолози у Европи сусрели са овим обликом гробова. Наши истраживачи су имали прилику да их најпре ископавају у Сирмијуму и Сингидунуму, мада се на некрополама Виминацијума јављају у највећем броју. Археолошка истраживања су омогућила реконструкцију облика гроба и погребног ритуала: раке имају кружну основу, дубоко су укопане (од 3,20 до 9,60 м), са пречником од 0,75 до 3,00 м. Гробови су цилиндричног облика и углавном се постепено сужавају ка дну. Њихов хронолошки распон обухвата период од краја I до средине III века. Велики број истражених гробова у облику бунара, који се јављају највише у Галији, затим у Енглеској и јужној Немачкој, указује на Гале као њихове носиоце. За боравак Гала на нашем простору постоје и историјске потврде. У Горњу Мезију су доспели у војном походу крајем I века, што је посведочено најстаријом војном дипломом из Мезије, са именима десет кохорти, међу којима су III, IV, V, VII i VIII *Gallorum*. То је тип гробова својствен становништву других делова Римског царства, односно представља „културну позајмицу”.⁶

За Римљане су карактеристичне керамичке урне, камени сандуци за пепео, металне урне и камени реципијенти у виду пехара. Као урне су најчешће коришћени керамички лонци рађени на витлу, који су примарно били употребљавани у домаћинству, а затим су, након што су оштећени, послужили за сахране. У урнама су налажени скромни прилози: новац, фибуле, гвоздени ножеви или керамичке посуде.⁷

У случају инхумације, покојници су најчешће сахрањивани у обичним ракама, увијани само у платнени покров. По бројности следе сахране у дрвеним ковчезима, затим разноврсни гробови са конструкцијом од опека, потом оловни ковчези и камени саркофази. Гробови са инхумацијом се у Горњој Мезији јављају крајем I века. Разликују се две групе тог типа: у једну спадају гробови са богатим прилозима (накит од драгоцених метала, керамичке и стаклене посуде, жишци), који су стављани у оловне саркофаге или у гробове зидане од опека, а у другој су они без или са скромним прилозима, у којима су покојници слободно укопавани или су полагаани у дрвене сандуке. Богати гробови обично се приписују добростојећим досељеницима из источних провинција Римског царства, посебно из Мале Азије. У другој половини III века, инхумација је постала доминантан облик сахрањивања.

Уобичајени прилози у гробовима су крчази, жишци, односно лампе, и новчићи који се стављају као обол. Понеки предмет може да упути на занимање, а тиме и на друштвени статус преминулог. Међутим, полагање предмета који носе такве податке не мора бити правило. Општеприхваћено објашњење је да гробни прилози нису служили да означе статус преминулог, већ да обезбеде исхрану, комфор и заштиту души преминулог док борави у гробници, на путу или

4 Garašanin 1968, 5–34.

5 Jovanović 2000, 209.

6 Golubović 2008, 117.

7 Јовановић 1984, 119.

the sites they were discovered at)⁴, arouse great interest among archaeologists. Basically, from the 1st to the 3rd century, this was a typical cremated burial in south-eastern *Pannonia*, *Moesia Superior*, but also in parts of *Dacia*, *Thrace* and eastern *Dalmatia*. It seems that its appearance in all of the named provinces can certainly be connected to the end of the 1st century, while only a few graves can be dated into the 4th century.⁵

Among cremation graves there is one specific burial form – graves in the shape of wells. At the territory of ancient Singidunum, they were first examined at the end of the 19th century, which is the same time as other European archaeologists also came into contact with such a burial type. They had the opportunity to excavate them in Sirmium and Singidunum, although their greatest number was discovered at the *Viminacium* cemeteries. Archaeological research made it possible to reconstruct shapes of such graves and the funerary ritual: grave pits possess a circular ground-plan, they are dug in deeply (from 3.20 to 9.60 m), with a diameter range from 0.75 to 3.00 m. Graves are cylindrical and in most cases, they gradually run narrower towards the bottom. Their chronological span includes the period from the end of the 1st to the middle of the 3rd century. A large number of excavated graves in the shape of wells, being most frequent in Gaul, further on in England and southern Germany, point out to the Gaul as their carriers. There is historical evidence about the presence of Gauls at our territory. They reached *Moesia Superior* during a military expedition at the end of the 1st century, already attested with the find of the oldest military diploma from *Moesia*. This diploma lists ten cohorts, among them also the III, IV, V, VII and VIII *Gallorum*. This is a grave type specific for inhabitants of other parts of the Roman Empire and therefore, it actually represents a “cultural borrowing”.⁶

Typically Roman burials include pottery urns, stone coffins as ash containers, metal urns and beaker-shaped stone vessels. Wheel-thrown pots were most commonly used as urns, initially used in households. After they suffered damages, they were used for burials. Simple grave-goods were discovered within urns: coins, brooches, iron knives or pottery vessels.⁷

Regarding skeletal burials, the dead were usually buried in simple grave-pits, rolled up in simple burial garments made of linen. Slightly less numerous are burials in wooden coffins, further on different graves with brick constructions, followed by lead and stone sarcophagi. In *Moesia Superior*, skeletal graves were first encountered at the end of the 1st century. Two groups of this type can be distinguished: the first one includes graves with precious grave-goods (jewelry made of precious metals, pottery and glass vessels, oil-lamps), placed in lead sarcophagi or graves built of bricks, while the second one includes graves without any grave-goods or just with simple ones. This group includes burials without coffins or just simple wooden ones. Graves with many precious grave-goods are usually ascribed to wealthy newcomers from the eastern provinces of the Roman Empire, especially from *Asia Minor*. During the second half of the 3rd century, skeletal graves became the dominant burial form.

Usual grave-goods include jugs, oil-lamps and coins deposited as oboloi. Some grave-goods might indicate deceased's occupation and therefore also his/her social status. However, depositing this kind of grave-goods does not represent a rule. It is a generally accepted explanation that grave-goods were not intended to describe social status of the deceased, but to ensure food, comfort and protec-

4 Garašanin 1968, 5–34.

5 Jovanović 2000, 209.

6 Golubović 2008, 117.

7 Јовановић 1984, 119.

у загробном животу. Неки предмети су посебно били везани за покојника, па су чланови породице осећали да морају да их ставе у гроб или на ломачу како би умилостивили духове или избегли да њиховим посредством душа преминулог негативно делује на новог власника. На веровање да духови предака (*manes*) могу да ишетају из гроба и утичу на живе указују посебне мере спровођене како би се то избегло: саркофази, зидане гробнице, полагање гвоздених ексера у раку и слично, које су посебно биле неопходне у случају насилне смрти или кад је реч о младој особи.⁸

За обе римске провинције карактеристичне су осликане гробнице, које се у већем броју јављају почетком IV века. У Панонији је најпознатија гробница истражена у Бешкој,⁹ а у Мезији у Брестовику,¹⁰ затим неколико десетина откривених током ископавања виминацијумске некрополе.¹¹ За касноантички период је посебно значајно истраживање касноантичке некрополе у Јагодин Мали у Нишу, која потиче из периода од IV до VI века н.е., на којој су нађени зидани гробови, камени саркофази, многобројне полуоблично засведене гробнице, од којих је најпознатија осликана представама Св. Петра и Св. Павла.¹² Нажалост, и поред обимног корпуса надгробних стела из Сингидунума и Виминацијума, ниједна није нађена *in situ*, изнад гроба коме припада. С обзиром на то да ископавања некропола још трају, таква могућност и даље постоји.

8 Barber, Bowsher 2000, 323.

9 Marijanski-Manojlović 1987.

10 Đurić 1985, 5–18.

11 Kogać 2000.

12 Поповић, ур. 2014.

tion of the soul while he/she lies in the grave, is in transition or during afterlife. Some items possessed special importance for the deceased and therefore, family members felt the urge to place them within graves or upon stakes in order to induce mercy in the spirits or avoid the soul of the deceased to use them with the intention to have negative impact on a possible new owner. Belief that spirits of the dead (*manes*) might walk out of their graves and impact the living is illustrated with special measures undertaken in order to prevent this: sarcophagi, constructed tombs, placing iron nails into grave-pits and other similar actions, especially needed in cases of violent death or when it comes to a very young person.⁸

Painted tombs are typical for both Roman provinces. They are encountered in a larger number at the beginning of the 4th century. In *Pannonia*, the best known tomb was discovered in Beška,⁹ while in *Moesia*, it is the tomb from Brestovik,¹⁰ but also several dozens of such tombs unearthed during the excavation of *Viminacium*.¹¹ Of special importance for the Late Roman period is the research of the necropolis in Jagodin Mala in Niš, dated into the period from the 4th to the 6th century. Constructed graves, stone sarcophagi and vaulted tombs were discovered there, the best known among them being the tomb with depicted images of St. Peter and St. Paul.¹² Unfortunately, despite the voluminous collection of tombstones from *Singidunum* and *Viminacium*, none of them was unearthed *in situ*, above the grave it once belonged to. Since the cemeteries are still being excavated, there is still a possibility to make this kind of discoveries.

8 Barber, Bowsher 2000, 323.

9 Marijanski-Manojlović 1987.

10 Đurić 1985, 5–18.

11 Korać 2000.

12 Поповић, ур. 2014.

АНТРОПОЛОШКИ ТИПОВИ СА ВИМИНАЦИЈУМА И ПОКУШАЈ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ ЊИХОВИХ ЛИЦА

Илија МИКИЋ

Досадашњим археолошким ископавањима Виминацијума највише су обухваћене некрополе, на којима је истражено више од 14.000 гробова са преко 20.000 скелета. Готово једну трећину чинили су кремирани покојници. Међу обиљем скелетног материјала хуманог порекла констатовано је најмање 10 антрополошких типова, и то према морфолошким, а затим и метричким карактеристикама. Као специфичан феномен, јављају се и вештачки деформисане лобање, које су такође уврштене у укупан број.

Реконструкције лица представљају резултат пројекта који је током 2017. године реализован под покровитељством Министарства културе и информисања Владе Републике Србије, са називом *3Д скенирање 10 антрополошких типова са Виминацијума и покушај реконструкције лица*. Методологија коришћена том приликом подразумевала је рад антрополога, историчара, уметника, стручњака из области 3Д моделинга, односно формирање мултидисциплинарног тима.

Међу истраженим скелетима са некропола Виминацијума, најзаступљенији је медитерански антрополошки тип, који је представљен са два засебна варијетета.

Дугоглави медитерански тип је ниског раста, а припада му највећи број до сада ископаних и антрополошки обрађених скелета са античких некропола Виминацијума. По вредностима дужинско-ширинског индекса, овај тип је често на граници између долихокраније и мезокраније. У латералној пројекцији је изражена, пре свега, ушна висина и релативно груба морфоструктура костију лица. Церебрални део лобање је правилно положеног елипсоидног облика. Глабела и надочни луци су умерено развијени. Назион лежи врло дубоко у односу на глабелу. Нос је проминентан. Горња вилица је висока и правилно моделована. Доња вилица је осредње јачине, релативно широких углова на крајевима. Посматрано у фацијалној пројекцији, лице је мање рељефно. Очне дупље су округласте (наочарасте). Носни отвор је издуженог, крушкастог облика. Зигомасиларна ширина је велика. Горња вилица је релативно уска, али висока. Плитке носне канине су присутне на обе стране. Углови доње вилице долазе до изражаја. У целини, лице је трапезоидног облика, са ужом страном окренутом надоле. Врло типична потковичаста форма

ANTHROPOLOGICAL TYPES OF VIMINACIUM AND THE ATTEMPT TO RECONSTRUCT FACES

Ilija MIKIĆ

The archaeological excavations of Viminacium so far include the necropolises, where more than 14,000 graves with over 20,000 skeletons have been explored. Almost one third were cremated deceased. Among the abundance of skeletal material of human origin, at least 10 anthropological types have been identified, in terms of morphological and also metrical characteristics. As a specific phenomenon, artificially deformed skulls occur as well, which are also included in the total number.

The reconstructions of faces represent the result of a project that was realized in 2017 under the auspices of the Ministry of Culture and Information of the Government of the Republic of Serbia, named *3D scanning of 10 anthropological types from Viminacium and an attempt to reconstruct their faces*. The methodology used at that time included the work of anthropologists, historians, artists, experts in the field of 3D modeling, or the multidisciplinary team of experts.

Among the investigated skeletons from the Viminacium necropolises, the most common is the Mediterranean anthropological type, which is represented by two separate varieties.

The long-headed Mediterranean type is characterized by short stature, and the largest number of skeletons from the Viminacium ancient necropolises excavated and anthropologically processed so far, belongs to this type. According the values of the longitudinal-width index, this type is often characterized by dolichocrania and mesocrania. In the lateral projection, the ear height and relatively rough morphostructure of the facial bones are most expressed. The cerebral part of the skull is of proper ellipsoidal shape. Glabella and brow arches are moderately developed. Nasion is very deep in relation to glabella. Nose is prominent. The upper jaw is high and properly modeled. The lower jaw is of medium strength, with relatively wide angles at the ends. Observed in the facial projection, the face is less contoured. The eye sockets are rounded (arched). The nasal cavity is longer, pear-shaped. Zigo-maxillary width is large. The upper jaw is relatively narrow but high. Shallow fosae caninae are present on both sides. Mandibula angles are rather expressed. On the whole, the face is trapezoidal, with a narrower side facing down. A very typical horseshoe shape is character-

одликује окципиталну доњу пројекцију, док је у вертикалној присутан карактеристичан ромбоид (уз проминентан нос у фронталној равни).¹

Дуге кости посткранијалног скелета одликује изражени робустицитет.

Крайкоілави медитерански ѿиий је ниског раста и он најбоље представља медитеранског човека уопште. И поред брахикраних вредности лобањског индекса, скелет у целини има изразито грацилну грађу. У латералној пројекцији лобању карактерише усправно чело, благо лучан и кратак лобањски свод, са незнатно извученом окципиталном регијом у доњем делу. Мастоидни наставци су мали и кратки (једва приметни). Лице је ниско. Назион је низак и дубок у односу на глабелу. Горња вилица је незнатно проминентна (прогната), а доња вилица је врло грацилна и правилне грађе. У фацијалној пројекцији, поред знатне ширине, присутне су велике наочарасте очне дупље, неразвијена глабела, као и неразвијени надочни лукови. Носни отвор је осредње ширине и осредње висине, али благо лучних страница. Горња вилица је висока. Мандибула нема изражене углове и протуберанције. Лице је лаке грађе, али са знатном зигомаксиларном ширином. Лоптаст облик, са видним мастоидеусима у основи, карактерише окципиталну, а ромбоид широког чела вертикалну пројекцију.²

Неіроидни ѿиий је такође констатован на Виминацијуму. Његове карактеристике се прилично разликују од претходних. Као један од најупечатљивијих антрополошких типова, био је предмет многих дискусија. На Виминацијуму је за сада познат само један његов налаз. Латерална пројекција показује да је лобања дугачка уколико се посматра мерна тачка од глабеле до опистокраниона, што представља највећу дужину лобање. Зигоматишне или јагодичне кости су изражене и робустне, док је цело лице постављено ниско због депресије у области брегме, која се налази на средишњој тачки између споја фронталне и паријеталних костију. Сагитална контура је заравњена, што се такође може окарактерисати као специфична и учестала појава код негроида. Чело је помало заобљено, али ипак стрмо и у целости постављено веома ниско. Нос је широк и овалан, а из профила је заравњен. У фацијалном делу се може запазити истуреност горње вилице ка напред и, услед тога, прогнатизам лица у целости. Очне дупље су овалног облика. Мастоидни наставци су под косим углом, са карактеристичном малом квргом дуж доње линије, тако да су веома препознатљиви. Доња вилица је ниска и широка.³ Посткаранијални скелет је изражено робустан.

Нордијски ѿиий има специфичну, долихокрану форму лобање. У овом случају се ради о вештачком деформисању лобање, на основу чега се може закључити да то није њен природан облик. Пракса вештачког деформисања лобања је на наше просторе доспела из Азије, посредством највероватније Хуна. На Виминацијуму, такве лобање су нађене на некрополи Више гробаља. Реч је о серији од 31 вештачки деформисане лобање. Још увек не постоји поуздано објашњење разлога за праксу вештачког деформисања, али се сматра да је спровођена како би се изразили естетски идеали или исказао одређени друштвени статус. Занимљиво је да се јавља и код жена и код мушкараца, али и код деце. Најчешће је коришћена техника бандажирања, тракама преко чеоне и паријеталних костију, да би се добио што издуженији облик главе. Вештачко

1 Микић 1980, 117–122.

2 Ibid.

3 Blumenfeld 2000, 25.

ized by occipital lower projection, while in the vertical there is a characteristic rhomboid (with a prominent nose in the frontal plane).¹

The long bones of postcranial skeleton are characterized by extreme robusticity.

The short-skull Mediterranean type is characterized by short stature and it is the best example of the Mediterranean man in general. Beside the brachycephalic values of cranial index, the skeleton as a whole is distinctly gracile. From the lateral side the skull is characterized by upright forehead, a slightly arched and short cranial vault with a slightly drawn out occipital region in the lower part. The mastoid parts are small and short (barely noticeable). The face is low. The nasion is low and deep in relation to the glabella. The upper jaw is slightly prominent and the lower jaw is very gracile and of regular shape. When it comes to the face, in addition to the considerable width, there are large, rounded eye sockets, undeveloped glabella, and undeveloped brow ridge. The nasal cavities are of medium width and medium height, but with slightly arched sides. The upper jaw is high. Mandible has no distinctive angles and protuberances. The face is light, but with a significant zigo-maxillary width. The occipital projection is characterized by a ball shape, with visible mastoids in the basis and the vertical projection is characterized by a broad-headed rhomboid.²

Negroid type is also found on Viminacium. Its characteristics are quite different from the previous ones. As one of the most remarkable anthropological types, it was the subject of many discussions. For the time being, only one finding is known at Viminacium. Lateral projection shows that the skull is long if the measuring point from glabella to opistocranium is observed, which is the largest length of the skull is. The zygomatic or cheek bones are prominent and robust, while the whole face is set low due to depression in the area of the bregma, located at a middle-point between the joint of the frontal and parietal bones. Sagittal contour is oblate, which can also be characterized as a specific and frequent occurrence in negroids. The forehead is slightly rounded, but still steep and completely set very low. The nose is wide and oval, and from the sideward it is oblate. In the facial part, the forward jaw is pushed forward and, consequently, the prognathism of the face as a whole. The eyeballs are oval in shape. Mastoids are at a sloping angle, with characteristic small bumps along the lower line, so that they are very recognizable. The lower jaw is low and wide.³ The post-cranial skeleton is prominently robust.

The Nordic type has a specific dolichocranic skull. In our case, this is an artificial deformation of the skull, which leads us to conclude that this is not its natural form. The practice of artificial deformation of the skull came to our region from Asia, through the most likely Huns. In Viminacium, such skulls were found at the Više Grobalja necropolis. This is a series of 31 artificially deformed skulls. There is still no reliable explanation of the reasons for the artificial deformation practice, but it is thought to have been implemented to achieve aesthetic ideals or to show a certain social status. It is interesting that it occurs in both women and men, and also children. The most commonly used technique is bondage technique, ribbons over the front and parietal bones, in order to get the most elongated head shape. The artificial deformation of the skull began

1 Микић 1980, 117–122.

2 Ibid.

3 Blumenfeld 2000, 25.

деформисање лобања је почињало да се спроводи од веома раног детињства, када су кости још увек флексибилније и подложније променама. Код старијих особа се бандажирањем није могао постићи жељени ефекат.⁴

Тренутна поставка изложбе са само четири реконструкције лица на основу лобања не пружа целокупну слику о најмање 10 до сада констатованих антрополошких типова и стога је овом приликом представљен само мањи део популације Виминацијума. Самим тим, ова слика захтева употпуњење до коначног броја, што је била и идеја аутора како би се дочарао један важан сегмент живота у Виминацијуму, односно разноликост становништва главног града римске провинције Горње Мезије.

4 Mikić 1999, 257–268.

to take place from a very early childhood, flexible and susceptible to deformation when the bones are still subject to change. In the elderly, the desired effect could not be achieved by bonding.⁴

The current exhibition setting with only four facial reconstructions based on the skull does not provide an overall picture of at least 10 anthropological types that have been identified so far, and therefore only a small part of the Viminacium population is presented. Therefore, this picture requires completion to the final number, which was the author's idea in order to depict an important segment of life in Viminacium, i.e. the diversity of the population of the capital city of the Roman province of Mesia Superior.

4 Mikić 1999, 257–268.

ЉУДИ И ЖИВОТИЊЕ НА ГОРЊОМЕЗИЈСКОМ ЛИМЕСУ: АРХЕОЗООЛОШКА СВЕДОЧАНСТВА

Соња ВУКОВИЋ-БОГДАНОВИЋ

Археозоолошка истраживања, односно проучавања остатака животиња са археолошких налазишта, у знатној мери доприносе разумевању римске економије, пољопривреде, култова, реконструкцији исхране и осталих видова односа људи и животиња у римском периоду. Анализом животињских костију могу да се прате процеси романизације и урбанизације, као и различити аспекти друштвених и културних феномена који су се дешавали у антици на нашим просторима. Један од највећих фаунистичких узорака са римских налазишта у Србији и једини са горњомезијског лимеса потиче из Виминацијума, и то са простора римског Амфитеатра,¹ виминацијумских некропола² и околних насеља.

У фаунистичким збиркама Виминацијума преовлађују кости домаћих животиња коришћених у исхрани, понајвише говечета, знатно су заступљени и остаци свиња, оваца и коза, а у мањој мери и пернате живине (кокошке, гуске и патке). На основу уједначених трагова сечења, начињених сатарамима и ножевима током третмана животињских трупова (клање, драње коже, черечење и филетирање), може се закључити да су у римским градовима на горњомезијском лимесу животиње брзо и вешто касапљене. Неки трагови на костима упућују и на чување и сушење усољеног говећег меса. Месо дивљачи (јелена, срндаћа, зечева, дивљих свиња и медведа), чији су остаци, у односу на домаће животиње, неупоредиво мање заступљени, ређе је конзумирано, вероватно само у посебним приликама. Будући да је сточарство било веома развијено, стратегије преживљавања становника римских градова и насеља нису биле усмерене на лов. Знатније присуство дивљих животиња на простору Виминацијумског амфитеатра, поготово медведа, највероватније је у вези са спектаклима одржаним у овом објекту.³ Слатководна риба (шаран, сом, штука, смуђ, кечига) такође је повремено конзумирана, а занимљиво је да се наилази и на остатке веома крупне моруне, чије месо је још од праисторије било веома цењено у Подунављу. Ове велике рибе, до изградње Хидроелектране „Ђердап”, из Црног мора су долазиле у Дунав како би се мрестиле и могле су бити уловљене у Ђердапској клисури, која је због специфичних

1 Vuković 2015, 1–172.

2 Vuković 2010, 57–82; Vuković, Jovičić 2015, 687–702.

3 Vuković 2015, 104–106, 141–144, 163–172; 2011, 315–338.

HUMANS AND ANIMALS ON UPPER MOESIAN LIMES: ARCHAEOZOOLOGICAL TESTIMONY

Sonja VUKOVIC-BOGDANOVIC

Archaeozoological studies, or the study of faunal remains from archaeological sites, significantly contribute to the understanding of Roman economy, agriculture, cults, food reconstruction and other forms of human and animal relationships during the Roman period. The analysis of animal bones enables following of Romanization and urbanization processes as well as various aspects of social and cultural phenomena that took place during the antiquity across our area. One of the largest faunal assemblages from the Roman sites in Serbia and the only one from Upper Moesian limes originates from Viminacium, from the area of Roman Amphitheater,¹ Viminacium cemeteries² and surrounding settlements.

The bones of domestic animals used in the diet are dominant in the faunal collections of Viminacium, especially the bones of cattle. The remains of pigs, sheep and goats are significantly present while poultry (hens, geese and ducks) are present to a lesser extent. On the basis of uniform butchery marks made by cleavers and knives during the treatment of animal carcasses (slaughtering, skinning, dismembering and filleting), it can be concluded that the animals were quickly and skillfully butchered in the Roman cities of Upper Moesian Limes. Some traces on the bones indicate the habit of storage and drying of salted beef. Meat of wild game (red deer, roe deer, hares, wild boars and brown bears) whose remains, compared to domestic animals, are incomparably less represented, were less consumed, probably only on special occasions. Since cattle-breeding was highly developed, the foraging strategies of the inhabitants of Roman cities and settlements were not hunting-oriented. The significant presence of wild animals in the area of Viminacium amphitheater, especially brown bears, is most likely related to the spectacles held at this object.³ Freshwater fish (carp, catfish, pike, zander, sterlet) was also occasionally consumed, and it is also interesting to find the remains of a very large beluga sturgeon, whose meat had been highly appreciated in the Danube region since prehistoric times. Before the construction of the hydroelectric power plant “Djerdap”, these big fish used to migrate from the Black Sea to the Danube in order to spawn and

1 Vuković 2015, 1–172.

2 Vuković 2010, 57–82; Vuković, Jovičić 2015, 687–702.

3 Vuković 2015, 104–106, 141–144, 163–172; 2011, 315–338.

винова била погодна за хватање ових риба.⁴ Ту су се, током римског периода, налазила утврђења помоћних јединица, па се може претпоставити да су градови на горњомезијском лимесу у Ђердапу снабдевани овим рибама. Сачувани римски рецепти показују да су сосови од морских риба често коришћени у исхрани. На горњомезијском лимесу, на употребу морске рибе у исхрани указују налази амфора,⁵ које су употребљаване за складиштење усољене рибе и сосова, и које су трговином стизале из удаљених медитеранских области. Љуштуре морских шкољки, најчешће острига, говоре о конзумацији ове egzотичне хране, која је вероватно у усољеном облику транспортована на простор централног Балкана.

Један од основних видова гајења животиња у римском добу је унапређено сточарство. У Виминацијуму, али и на другим римским налазиштима у Србији,⁶ пронађени су остаци веома крупних раса, пре свега говеда, али и оваца и коза. Претпоставља се да су аутохтоне расе домаћих животиња унапређиване генетички – укрштањем са крупним расама из других делова Царства, али и увођењем нове сточне хране. Оснивање градова и долазак римске војске наметнули су потребу за крупнијом стоком, због коришћења њене мишићне снаге приликом обраде земље и транспорта, и због производње веће количине меса.

На простору Виминацијума пронађени су остаци коња, магараца, али и њихових хибрида, мула. Ове животиње су углавном служиле за јахање, пренос намирница и поште између путних станица, али и за обрађивање земље. Коњи су коришћени у ратним походима и као тркачке животиње, у различитим спектаклима. Терет су преносиле и камиле, које су широм провинција довођене из удаљених области, а чији остаци су нађени на већем броју локалитета у Србији,⁷ уз главне римске путеве. На основу ДНК анализа из костију камила у Виминацијуму, утврђено је да су на тло Србије у том периоду увођени хибриди једногрбих и двогрбих камила, највероватније из Анадолије и Сирије. На костима коња и камила из Виминацијума уочени су трагови сатара и ножева, који показују да су кожа, коштана срж, али и месо били употребљени након што ове животиње, највероватније због старости или болести, више нису могле да испуњавају своју примарну улогу.

У римско време, као и данас, кућни љубимци су били пси и мачке. У Виминацијуму су, осим мачака, пронађени остаци паса различитих величина и пропорција, па се може закључити да су на горњомезијском лимесу укрштане различите расе и да су гајени како ситнији пси, попут данашњих малтезера и јазавичара, тако и веома крупни, који су коришћени у лову.

Из текстова античких писаца, приказа на споменицима и других археолошких података, познато је да су животиње током римског периода заузимале важно место у различитим обредима. Иако се одређени остаци животиња тешко могу повезати са ритуалима у прошлости, поједини налази из Виминацијума могу се довести у везу са церемонијалним активностима. Ту, пре свега, спадају сахране паса, које су посведочене на виминацијумским некрополама.⁸ Пси су сахрањивани заједно са покојницима, вероватно својим власницима, али и самостално и са прилозима. Ове сахране биле су у складу са античким веровањима да пси спроводе душе умрлих у

4 Živaljević 2017, 1–286.

5 Bjelajac 1996, 29–32, 87–91, 109–114.

6 Nedeljković 2009, 7–42; Blažić 2006, 19–20; Vuković-Bogdanović 2017, 99–114.

7 Vuković, Bogdanović 2013, 251–267; Vuković–Bogdanović, Blažić 2014, 281–295.

8 Vuković, Jovičić 2015, 687–702.

could have been caught in the Iron Gates, which was suitable for catching these fish owing to specific whirlpools.⁴ During the Roman period, the fortification of auxiliary units were located there so it can be assumed that the cities in Upper Moesian Limes were supplied with these migratory fish from Iron Gates. Roman recipes indicate that the marine fish sauces were frequently used in the diet. The findings of amphorae⁵ indicate the use of marine fish in diet on Upper Moesian Limes. The amphorae were used for storage of salted fish and sauces brought from distant Mediterranean region through trading networks. Marine mussels, most often oysters, indicate the consumption of this exotic food that was probably transported to the Central Balkans when salted.

One of the basic features of animal breeding in Roman times was improved livestock breeding. In Viminacium, but also at other Roman sites in Serbia,⁶ the remains of very large breeds of cattle, sheep and goats were found. It is assumed that autochthonous breeds of domestic animals used to be genetically improved – crossing with large breeds from other parts of the Empire, while improved livestock might also be related to introducing of new stock fodder. The founding of cities and arrival of the Roman army imposed a need for larger cattle because of their muscular strength used for land cultivation and transport and because of the production of larger quantities of meat.

The remains of horses, donkeys, and mules were found within the area of Viminacium. These animals were mainly used for riding, food transport and mail transfer between road stations, but also for land cultivation. The horses were used in war actions and as racing animals in various spectacles. Cargo was also transported on camels that were brought from remote areas to the provinces and whose remains were found on a large number of sites in Serbia⁷ along the main Roman roads. Based on the analysis of the ancient DNA of Viminacium camels, it was established that the hybrids of both one and two humped camels were introduced to the Balkan provinces of the Empire, most probably from Anatolia and Syria. Cleaver and knife marks were found on the bones of horses and camels, indicating that the skin, bone marrow and meat were used once these animals could no longer fulfill their primary role, most probably due to illness or age.

In Roman times, like nowadays, dogs and cats used to be pets. Besides the cats, the remains of dogs of various sizes and proportions were found in Viminacium; therefore it can be concluded that cross breeding took place in Upper Moesian Limes and that smaller dogs, such as today's Maltese dog and dachshund were bred as well as very big ones that were probably used for hunting.

Based on ancient texts, iconography and other archeological findings, it is known that animals had a significant role in different rituals during the Roman period. Although it is difficult to relate faunal remains to rituals in the past with certainty, some findings from Viminacium can be connected with ceremonial activities. These findings, foremost, include dog burials evidenced at Viminacium cemeteries.⁸ Dogs were buried together with the deceased, probably their owners, but also on their own and with grave goods. Those funerals were in accordance with the ancient belief that dogs escort the souls of the deceased to the underworld. Apart from being buried, dogs were

4 Živaljević 2017, 1–286.

5 Bjelajac 1996, 29–32, 87–91, 109–114.

6 Nedeljković 2009, 7–42; Blažić 2006, 19–20; Vuković-Bogdanović 2017, 99–114.

7 Vuković, Bogdanović 2013, 251–267; Vuković–Bogdanović, Blažić 2014, 281–295.

8 Vuković, Jovičić 2015, 687–702.

подземни свет. Осим што су сахрањивани, пси су понекад и жртвовани, највероватније хтонским божанствима. У Виминацијуму су забележени депозити лобања коња и скелета паса, који највероватније представљају трагове одређених ритуалних активности.

У римско време је био развијен косторезачки занат, а од костију крупних животиња, рогова говечета и јелена, али и од егзотичних материјала – слоноваче и љуштура морских шкољки, израђивани су различити украсни и предмети за свакодневну употребу.

sometimes sacrificed most probably to Chthonic gods. Deposits of horse skulls and dog skeletons have been found in Viminacium representing probably the traces of some ritual activities.

The craft of bone carving was developed in the Roman period. Different ornaments and objects for everyday use were made of bones of large mammals, cattle horn cores, red deer antlers, as well as of exotic materials – ivory and marine shells.

РИМСКА РЕЛИГИЈА И КУЛТОВИ НА ДУНАВСКОМ ЛИМЕСУ У СРБИЈИ

Надежда ГАВРИЛОВИЋ-ВИТАС

Археолошка истраживања потврђују да су први стални војни логори легија на дунавском Лимесу на простору римске провинције Горње Мезије били у већим урбаним центрима као што су *Singidunum*, *Margum*, *Viminacium*, *Ratiaria*, *Oescus* итд. Већина утврђења на дунавском Лимесу на тлу данашње Србије је припадало типу утврђења средње величине, са помоћним јединицама које су чиниле окосницу провинцијске војске. Војна утврђења овога типа су заузимала простор мање површине него што је простор потребан за смештај легије (површина утврђења је била величине између једног до два и по хектара, на којој се могло сместити око 500 војника) и у њима су били смештени војници различитог порекла из разних делова римског царства.¹ Поред сваког утврђења се формирало и цивилно насеље у коме је живело романизовано аутохтоно становништво, занатлије, трговци, ветерани, робови и ослобођеници, различитог порекла и провенијенције, са сопственим религиозним веровањима и обичајима.² Од значаја је био и контекст аутохтоних култова и религија, с обзиром на мањи или већи степен прихватања или одбијања божанстава из Римског пантеона од стране локалног становништва, као и других религија (грчка религија, малоазијске религије, сиријске религије итд.), што се огледало у мањој или већој популарности богова у питању. Епиграфски споменици, остаци различитих типова светилишта и разне врсте археолошког материјала са јасном култном функцијом, су потврђени на више локалитета дунавског Лимеса у Србији, сведочећи о важности различитих религија током периода римске владавине, али и потреби становника овога дела централног Балкана за практиковањем религијских ритуала.

Као врховно божанство римског пантеона, бог Јупитер је био најомиљенији бог и на територији дунавског Лимеса. Бог победе и покровитељ Римске државе, Јупитер је био повезан са највећом влашћу и моћи и како је расла снага Римске државе, тако је паралелно са њом јачао и утицај бога Јупитера у римској држави. Епиграфски споменици посвећени Јупитеру Најбољем и Највећем (*Jupiter Optimus Maximus*) спадају међу најбројније епиграфске споменике,

1 Kao na lokalitetima Čezava, Taliata, Diana, Pontes, Drobeta itd. Mala utvrdjenja tipa burgus-quadrigrugia, su potvrđena na lokalitetima Mihajlovac i Ljubičevac, dok su kule osmatračnice otkrivene na lokalitetima Lepenski Vir i Zidinac, Petrović, Vasić 1996.

2 Price 2012, 1–19.

ROMAN RELIGION AND CULTS ON THE DANUBE LIMES IN SERBIA*

Nadežda M. GAVRILOVIĆ-VITAS

Archaeological excavations confirmed that first permanent camps of Moesian legions on the Danube Limes in the territory of the province of Moesia were in larger centres like Singidunum, Margum, Viminacium, Ratiaria and Oescus. The majority of forts on the Danube Limes in today's Serbia, however, belonged to the type of medium auxiliary forts, with auxiliary units, who formed the backbone of the provincial army. The forts of this type encompassed the smaller space than the space needed for the accommodation of a legion (surface area varied from 1 to 2.5 hectares and could accommodate around 500 soldiers) and there were stationed soldiers of different origins from various parts of the Roman Empire.¹ Near every fort, was a civilian settlement consisting of indigenous Romanised inhabitants and traders, artisans, veterans, slaves, freedmen of different origin and provenience, with their own customs and religions.² The significant factor in understanding religion and cults in Roman period, however, was also the local context of indigenous cults and customs and the degree of acceptance or resistance towards the newly introduced cults and religions. Epigraphic monuments, the remains of different types of sanctuaries and different kinds of archaeological material with a clear cultic function, were discovered in numerous localities of Danube Limes in Serbia, confirming the importance of different religions during the period of Roman reign, but also the spiritual needs for practicing religious rituals of the inhabitants who lived in these parts of the Central Balkans'. As the most important deity of the Roman pantheon, god Jupiter was the most popular god in the territory of the Danube Limes as well. The god of victory and the protector of a Roman state, Jupiter was associated with the greatest power and triumph and, as the power of Roman Empire grew, so his importance did as well. Epigraphic dedications to *Jupiter Optimus Maximus* (Jupiter the Best and the Greatest) are the most numerous, mostly made on votive altars,

* This article is a result of the work within the project *Romanization, urbanization and transformation of urban centres of civilian and military character in the Roman provinces in the territory of Serbia* (No. 177007), financed by Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

1 Like in localities Čezava, Taliata, Diana, Pontes, Drobeta etc. Ibid, 18. Small fortifications of the type *burgus-quadruburgia*, existed in localities Mihajlovac and Ljubičevac, while watchtowers were confirmed in localities Lepenski Vir and Zidinac, Petrović, Vasić 1996.

2 Price 2012, 1–19.

посвећене најчешће здрављу императора и добробити и благостању породице дедиканта. Са територије Београда (*Singidunum*) је познато 36 вотивних споменика бога Јупитера, што није зачуђујуће имајући у виду да је Сингидунум био један од најважнијих центара провинције Горње Мезије, где је и Легија IV Флавија била стационирана од почетка другог века па све до периода касне антике.³ Мермерне скулптуре бога Јупитера углавном представљајући брадатог зрелог мушкарца како стоји са орлом поред себе или како седи на трону са орлом, нису бројне, непознате су провенијенције и највећи део њих се чува у Народном музеју у Београду.⁴ Као главни град Горње Мезије, Виминацијум је представљао не само важан војни центар, већ и стратешки и економски значајан град, на изузетно повољном географском положају, с обзиром на раскршће битних путева и постојање луке. Култ бога Јупитера је у Виминацијуму потврђен са седам вотивних споменика и са фрагментованом мермерном скулптуром Јупитера са орлом.⁵ Поред култа Јупитера Најбољег и Највећег, у Виминацијуму су епиграфским споменицима и археолошким материјалом потврђени и култови богова Јупитера Долихена (*Iupiter Dolichenus*), Јупитера Турмасгада (*Iupiter Turmasgades*) и Јупитера Оца (*Iupiter Paternus*).⁶ На локалитету Костол (*Pontes*) је пронађен јединствен споменик са посветом „Јупитеру Најбољем и Највећем Планинском“ (*Iupiter Optimus Maximus Montanus*) на постољу скулптуре бога на престолу са орлом поред његове леве ноге.⁷ Овај иконографски тип скулптура бога Јупитера, припада типу представа познате култне скулптуре Капитолинског Јупитера и аналоган је мермерној статуи из Текије (*Transdierna*), што би могло указати на исту радионицу где су скулптуре биле израђене (могуће у центрима попут Арчара или Виминацијума).⁸ Други култни налази са представом бога Јупитера, попут вотивне плоче са локалитета Текија или фрагментоване мермерне скулптуре божанства са локалитета Караташ (*Diana*), представљају локалне производе из средине 3. века. Бронзане статуе бога Јупитера као наог брадатог зрелог мушкарца у стојећем положају са муњом у једној руци и скиптром у другој руци, су готово искључиво пронађене на различитим локалитетима из области дунавског Лимеса као што су Костол (*Pontes*), Рам (*Lederata*), Текија (*Transdierna*) и Арчар (*Ratiaria*), што јасно указује на популарност бога међу војницима, као и на постављање статуета у мала светилишта типа *lararia* или *sacella* у оквиру утврђења и насеља. Бронзане статуе бога Јупитера углавном представљају производе локалног порекла и датирају се у 2. и 3. век.

Тесно повезан са култом бога Јупитера је био култ римског императора, који је уживао велику популарност у римској војсци, превасходно симболишући успех и војну победу над непријатељима Римске државе.

3 Votivni spomenici posvećeni bogu Jupiteru su publikovani u: IMS I (n. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 79, 80, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102.), AE 1727, AE 1997, n. 1301, IL Jug 1986, n. 502; Petković 2002, 219–224.

4 Bošković Robert 2006, S.1, S. 3.

5 IMS II, n. 18, 19, 20, 22, 23, 24 i 25.

6 Za kult Jupitera Dolihena u Viminacijumu i generalno na prostoru rimskih provincija Centralnog Balkana pogledati Gavrilović 2010, 173 i dalje. Za kult Jupitera Turmasgada Ibid, 178–181. Za votivni spomenik posvećen Jupiteru Paternu, IMS II, 102.

7 Гарашанин, Васић, Марјановић-Вујовић 1984, 48–50.

8 Tomović 1992, 107, n. 138, fig. 45.1–4.

for the health of the emperor or the well-being of the dedicant's family. From the territory of Singidunum, important *municipium* (in the period of the reign of Emperor Hadrian) and later a colony (in the 3rd century), a total number of 36 votive dedications to *Jupiter Optimus Maximus* have been confirmed, which is not at all surprising considering that Singidunum was one of the most important centres in *Moesia Superior*, where *legio IV Flavia* was stationed from the beginning of the 2nd century until Late Antiquity.³ Marble fragmented sculptures represent the god Jupiter as a standing mature bearded man or with an eagle seated on a throne, they are of unknown provenience and most of them are kept in National Museum in Belgrade.⁴ As the capital of *Moesia Superior*, Viminacium represented not only important military centre, but also a strategically and economically significant city, situated in a very favourable geographical place, considering the vicinity of main roads and the existence of the harbour. The cult of god Jupiter is confirmed in Viminacium with seven votive monuments and with fragmented marble sculpture of Jupiter with an eagle.⁵ Beside the cult of Jupiter Optimus Maximus, in Viminacium the cults of Jupiter Dolichenus, Jupiter Turmasgades and Jupiter Paternus were also confirmed with epigraphic and archaeological monuments.⁶ A unique dedication to *Jupiter Optimus Maximus Montanus* was discovered in locality Kostol (*Pontes*) on a base of a statue of the god on throne with an eagle was found.⁷ This iconographic type of Jupiter sculptures belongs to the type of the famous cult sculpture of Jupiter Capitoline and is analogous to the marble sculpture from the locality Tekija (*Transdierna*), which could imply the same workshop (possibly in centres like Arčar or Viminacium).⁸ Other cult finds with the representation of god Jupiter, like votive relief from the locality Tekija or fragmented marble sculpture of the deity from the locality Karataš (*Diana*), represent local products from the middle of the 3rd century. Bronze statuettes of god Jupiter as nude, bearded mature man in standing position with a thunderbolt in one hand and sceptre in other hand, were almost exclusively found in different localities in the Danube Limes like Kostol (*Pontes*), Пам (*Lederata*), Текија (*Transdierna*) и Арчар (*Ratiaria*), which clearly implies god's popularity among soldiers, as putting the statues in small sanctuaries like *lararia* or *sacella* in forts and settlements. Bronze statues of god Jupiter mostly represent products of local workshops, dated into the 2nd and 3rd century.

Very closely tied to the mightiest Roman god Jupiter, was the cult of the emperor, the imperial cult, which was very dominant in the army. Emperor worship was not only usual in all the units of the Roman army, it was even obligatory for ensuring victory over the enemies of the Roman State.

The supreme female deity of the Roman pantheon, the goddess Juno was the protectress of women and female principles in life, childbirth and marriage, but also a saviour of the Roman State.⁹ The marble sculpture of goddess Juno from Tekija (*Transdierna*)¹⁰ presents a female figure standing,

3 Votive monuments dedicated to *Jupiter Optimus Maximus*, from the territory of Singidunum are published in: *IMS I* (n. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 79, 80, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102.), *AE 1727*, *AE 1997*, n. 1301, *IL Jug* 1986, n. 502, Petković 2002, 219–224.

4 Bošković Robert 2006, 134, S.12, Pl. 46/2.

5 *IMS II*, n. 18, 19, 20, 22, 23, 24 and 25.

6 For the cult of Jupiter Dolichenus in Viminacium and generally in central Balkan Roman provinces, see Gavrilović 2010, 173 etc. For the cult of Jupiter Turmasgades, *Ibid*, 178–181. For votive dedication to Jupiter Paternus, *IMS II*, 102.

7 Гарашанин, Васић, Марјановић-Вујовић 1984, 48–50

8 Tomović 1992, 107, n. 138, fig. 45.1–4.

9 *IMS II*, n. 25.

10 Вулић 1941–48, 259; Tomović 1992, 97.

Богиња Јунона, као заштитница жена, брака, порожаја, али и Римске државе, епиграфски је потврђена вотивним споменицима из Виминацијума, са епитетом Краљица (*Regina*), што указује на њену димензију заштитнице не само императора, већ и Римске државе у политичком и војном смислу.⁹ Мермерна скулптура богиње Јуноне из Текије (*Transdierna*)¹⁰ приказује женску фигуру у стојећем положају, у хитону са пребаченим химатионом преко рамена, вероватно са скиптром у једној руци, за разлику од мермерне статуе богиње из Радујевца,¹¹ која приказује Јунону слично римској матрони са велом. Оба споменика се датују у 3. век.

Римска богиња Минерва представља треће божанство Капитолинске тријаде, уз бога Јупитера и богињу Јунону. Минерва је била заштитница заната, проналазака, уметности и науке, али такође и богиња рата и гарант војне победе. Вотивни споменици посвећени богињи Минерви су откривени на локалитетима Сингидунум и Виминациум, где је богиња била поштована заједно са Јупитером и Јуноном. Судаћи по бројности бронзаних статуета Минерве, на којима је божанство приказано у стајаћем положају са кацигом на глави носећи штит са мотивом Медузине главе у једној руци, док би у другој руци држала суд патеру ослањајући се на дугачко копље, ова богиња је уживала не малу популарност међу војницима дунавског Лимеса, нарочито у Сингидунуму и другим локалитетима Лимеса.¹² Статуете се датирају у 2. и 3. век.

Бројни епиграфски и археолошки споменици посвећени богу Херкулу су откривени на више локалитета дунавског Лимеса у Србији, тако потврђујући изузетну омиљеност божанства од стране војника. Таква чињеница не треба да чуди, с обзиром да је Херкул престављао бога успеха и победе како међу римском војском, тако и међу локалним становништвом. Вотивни споменици посвећени самом богу или пак Херкулу у заједници са другим божанствима (као што су Јупитер, Минерва и Нептун) су познати са више локалитета дунавског Лимеса, са посветама од стране војних лица.¹³ Три вотивна споменика из Виминацијума су посвећена Херкулу Чувару (*Hercules Conservator*), Светом Херкулу (*Hercules Sanctus*) и Херкулу победнику (*Hercules Victor*), баш од стране војника. Омиљеност култа овога божанства је могуће сагледати и у имену локалитета Чортановци – *Ad Herculem*. Фрагментоване мермерне скулптуре бога Херкула, као и скулпторалне композиције из различитих Херкулових подвига су пронађене на локалитетима Арчар (*Ratiaria*), Београд (*Singidunum*), Виминацијум, Маргум, Прахово и Караташ, од којих је већина моделована по грчким узорима представа Белведерског торза и Херкула Фарнезе од скулптора Лисипа.¹⁴ Међу поменим скулптурама треба истаћи скулптуралне композиције Херкула са Телефом из Сингидунума и Виминацијума, датоване око 320. године, које су иконографски блискије оригиналним скулптурама вајара Лисипа, него аналогне копије

9 IMS II, n. 25.

10 Вулић 1941–48, 259; Tomović 1992, 97.

11 Срејовић, Цермановић-Кузмановић 1987, 86, n. 34, fig. 33; Tomović 1992, 93, n. 92, fig. 29.4.

12 Античка бронза Сингидунума 1997, 69, n. 47; Veličković 1972, 20, n. 12.

13 Na votivnim spomenicima iz rimske provincije Gornje Mezije, bog Herkul nosi epitete augustus, conservator, sanctus, invictus i victor. Dok epitet augustus implicira oficijalni karakter kulta, epitete invictus i victor su najraniji poznati epitete boga i ukazuju na njegovo poštovanje kao božanstva snage, nepobedivosti i uspeha, za više pogledati Gavrilović 2014, 17–23.

14 Ibid, 29–34.

in chiton with himation thrown over her shoulder and probably a scepter in one hand, unlike the marble statue from Radujevac,¹¹ in which Juno is represented like Roman matron with the veil. Both monuments are dated to the 3rd century.

The goddess Minerva represented the third deity in the Capitoline triad, beside Jupiter and Juno. Minerva was the goddess who presides over handicrafts, inventions, arts and sciences, but also a goddess of war and a guarantee of victory. Votive monuments dedicated to Minerva were found in the localities of Singidunum and Viminacium, where the goddess is venerated along with Jupiter and Juno. Judging by the majority of bronze statues of Minerva, where the goddess is presented standing with the helmet on her head and aegis with Medusa in one hand while in the other hand there was a patera, the goddess enjoyed some popularity in the Danube Limes, since two statues have been found in the territory of Singidunum, and three statuettes were discovered in the region of the Limes.¹² The statues are dated to the 2nd and the 3rd century.

Numerous epigraphic and archaeological monuments dedicated to Hercules have been found in many localities in the Danube Limes area in Serbia, confirming the god's popularity as a powerful god of success and victory among soldiers, but also within the autochthonous population. This fact is not surprising, since Hercules presented the god of success and victory as in Roman army, as among the indigenous population. Votive monuments dedicated to Hercules alone or with other deities (like Jupiter or Jupiter, Minerva and Neptune) are mostly known from the Danube Limes region and represent dedications from soldiers.¹³ Three votive altars from Viminacium are dedicated to *Hercules Conservator*, *Hercules Sanctus* and *Hercules Victor* by soldiers. The popularity of the Hercules cult in the Limes region can also be perceived in the name of the locality *Ad Herculem* (Čortanovci). A similar situation repeats regarding the concentration of marble statues of Hercules and sculptural compositions from different Hercules' tasks – the majority of whole and fragmented sculptures and sculptural compositions was found in the localities of Arčar (Ratiaria), Belgrade (Singidunum), Viminacium, Margum, Prahovo and Karataš, from which many were modelled by the Greek prototypes of *Torso Belvedere* and *Farnese Hercules* by Lysippos.¹⁴ A particularly exquisite sculpture of Hercules with Telephos from Singidunum and Viminacium, dated to around 320, is more analogous to the original statue of Lysippos than the copies from Rome and Naples.¹⁵ Bronze statuettes of Hercules are also known from the territory of Danube Limes, but only a statuette from Arčar is important for the connection with the Limes area. It is quite clear that the majority of Hercules' worshippers were soldiers, situated in forts and auxiliary camps in the Limes area (particularly Singidunum and Viminacium) whose dedication to the god are mostly dated to the period of the reign of emperors Commodus, Septi-

11 Срејовић, Цермановић-Кузмановић 1987, 86, n. 34, fig. 33; Tomović 1992, 93, n. 92, fig. 29.4.

12 Античка бронза Сингидунума 1997, 69, n. 47; Veličković 1972, 20, n. 12.

13 In votive monuments from *Moesia Superior*, Hercules is usually mentioned with the epithets *augustus*, *conservator*, *sanc-tus*, *invictus* and *victor*. While the epithet *augustus* implies the official character of the cult (the first monuments dedicated to *Hercules Augustus* are dated to the 2nd century), epithets *invictus* and *victor* are the earliest known epithets given to Hercules and they imply that under them, the deity was venerated as the god of strength, invincibility and victory, for more Gavrilović 2014, 17–23.

14 Ibid, 29–34.

15 Bieber 1955, 36–37; Pollitt 1986, 50–51; Gavrilović 2014, 31, cat. 24, fig. 24.

из Рима и Напуља.¹⁵ Бронзане статуете бога Херкула су такође познате са територије дунавског Лимеса, међутим само статуета из Арчара указује на јасну везу култа бога са војском. Већина поштовалаца бога Херкула су свакако били војници, стационарани у војним логорима на дунавском Лимесу, превасходно током периода владавине римских императора Комода, Септимија Севера и Александра Севера. Остаци светилишта бога Херкула су откривени на локалитету Равна (*Campsia*).

Култ бога Марса, у почетку божанства шума и природе, а доцније бога рата и заштитника римске нације и војске, је такође потврђен на локалитетима дунавског Лимеса. Символ не само сирове снаге и храбрости у ратних походима и сукобима, већ и гарант непобедивости и успеха над непријатељима Римске државе, бог Марс је био посебно популаран међу војницима који су му се молили пре борби, за помоћ и успех у ратовима. Поред шест вотивних споменика на којима се дедикације чине Марсу Светом (*Sacrum*), Марсу коњаника (*Equitum*) и Марсу богу поља (*Campester*),¹⁶ познато је и шест бронзаних статуета божанства које представљају добро познати иконографски тип Марса који кажњава (*Ultor*).

Вечити путник и заштитник путева и путника, трговаца и трговине, али такође и покровитељ уметности, младих и мртвих душа, бог Меркур је био поштован на локалитетима дунавског Лимеса како од стране војних лица, тако и од локалног становништва. Фрагментоване мермерне скулптуре, скулптуралне композиције као и бројне бронзане статуете су пронађене на локалитетима Арчар, Београд, Текија, Караташ и Мале Ливадице, као и један вотивни натпис посвећен богу. Већина бронзаних статуета припада иконографском типу представа познатих као *Hermes Kerdos* и представља углавном локалне производе солидног квалитета из 2. и 3. века, за разлику од статуете из Текије где је бог приказан са крилатим шеширом и крилатим сандалама држећи корњачу и статуете из Караташа где Меркур држи кесу новца (*marsupium*) и штап (*caduceus*) које свакако спадају у статуете знатно квалитетније израде.¹⁷

Култ богиње Дијане, божанства природе, шума, лова, рудника, али такође и заштитнице жена и порођаја, је потврђен на више локалитета дунавског Лимеса, како због њене везе са богом Марсом, тако и због њене заштите спољних граница царства и заштите живота и благостања војника стационараних на границама. Топоним *Diana* који се односи на утврђење на Караташу (*Statio Cataractarum*), је могуће и настао по имену богиње односно светилишту које је свакако постојало на локалитету. Вотивни споменици посвећени само богињи или богињи у заједници са боговима Аполоном или Силваном, су откривени у Арчару и Виминацијуму, где су такође пронађене и мермерне скулптуре које приказују богињу у лову, а које припадају иконографском типу представа Праксителове *Artemis Brauronia* и Леохарове *Artemis Agrotera*.

Либер и Либера, односно култ бога Диониса заједно са његовом паредром и његовим тијасом (*thiasos*) је био слављен као култ бога заштитника пољопривреде, плодности, вина, радости, доброг расположења и гозбе, али такође и као покровитеља рудника и рудара, божанства са ијатричком и хтоском димензијом. Бројни вотивни споменици, као и рељефи, скулптуре и статуете сведоче о омиљености култа Либера и Либере и потичу са локалитета

15 Bieber 1955, 36–37; Pollitt 1986, 50–51; Gavrilović 2014, 31, cat. 24, fig. 24.

16 Gavrilović 2010a, 266–278.

17 Летица 1984, 183–184, fig. 1; Gavrilović 2014, 72–73, cat. 122.

mius and Alexander Severus. Remains of Hercules' sanctuary were also discovered in the locality Ravna (Campsia).

The Roman deity Mars, the god of war, at first an agricultural deity and protector of the crops, evolved later into a protector of the Roman nation and its army and as a dignified ancestor of Romans, he symbolised not only the raw strength and courage in war, but also invincibility and victory over the enemies of the Roman Empire. Particularly popular among the soldiers of the Roman army, the god Mars was invoked before any impending danger, because of his warrior nature, to give help and bring success in battles. In the territory of today's Serbia, the cult of Mars has been confirmed with six votive monuments, on which the god is mentioned either alone or with the epithets *Sacrum* (votive monument from Viminacium), *Campester* and *Equitum*.¹⁶ Of the so far known six bronze statuettes of Mars, three were found in the localities of the Limes area (localities of Viminacium and an unknown site in the Limes region), presenting a well known iconographic type of *Mars Ultor*.

An eternal traveller and protector of roads and voyagers, seamen, traders and their transactions, but also a patron of the arts, the youth and dead souls, god Mercury and his popularity among soldiers situated in the Limes region are confirmed with one votive inscription, two marble statues from Viminacium and numerous bronze statuettes from different localities like Ratiaria, Singidunum, Tekija, Karataš and Male Livadice.¹⁷ The majority of the statuettes belong to the iconographic type of *Hermes Kerdos* and represent solid provincial work dated to the period of the 2nd – 3rd century. However, two statuettes from the localities of Tekija (Transdierna) and Karataš (Diana) represent exquisite imported works of art, where the god is shown naked, with a winged *petasos* on his head and winged sandals on his feet, holding a tortoise in his hand (statuette from Tekija), or a marsupium and caduceus (missing) in the case of a statuette from Karataš.

The cult of the goddess Diana, protectress of nature, forests, hunting, mines, but also women and childbirth, deity of wild and remote spaces and invincible huntress concerned with the chase, enjoyed enviable popularity in the Limes area, partly because of her association with Mars and partly because of her responsibility for the outer frontiers and the protection of lives and the welfare of soldiers who were stationed on the frontiers. The toponym *Diana*, which refers to the fort in Karataš (*Statio Cataractarum*), was maybe given because of Diana's sanctuary that existed there. Votive monuments dedicated to Diana alone or with other deities (Apollo or Silvanus), were found in several localities in the territory of *Moesia Superior*, like Arčar (Ratiaria) and Viminacium. Also, fragmented marble sculptures of Diana presenting the deity in the hunt were found in Viminacium, iconographically belonging to the type of Praxiteles' *Artemis Brauronia* and Leochares' *Artemis Agrotera* with a deer.

The cults of Liber and Libera, that is of the god Dionysus (Bachus) and his thiasos, celebrated the deities as patrons of agriculture, fertility, wine, vine growing, joviality, good spirits and feast, but also as protectors of mines and miners, iatric and chthonian deities. The cults of Liber and Libera have been confirmed with votive monuments, sculptures and statuettes found in Singidunum, Viminacium and Kostol (Pontes). The votive monuments are dedicated to either Liber alone (with

16 Gavrilović 2010a, 266–278.

17 Летица 1984, 183–184, fig. 1; Gavrilović 2014, 72–73, cat. 122.

Београд, Виминацијум и Костол (*Pontes*). Вотивни споменици су посвећени било самом богу Либеру (са епитетима *Pater, Sacrum, Augustus, Sanctus*),¹⁸ било са богињом Либером заједно или са неким од других богова и богиња, као што су Јупитер, Меркур, Јунона и Тера Матер. Бог Либер, односно Бах или Дионис, је најчешће приказиван као наг младић у стојећем положају, са јеленском кожом пребаченом преко рамена и атрибутима попут грозда, путничког штапа (*pedum*), виноградарског ножа (*cultellus*) или кантароса.¹⁹ Изузетан налаз међу споменицима култа божанстава представља мермерни вотивни рељеф са натписом из Костола (*Pontes*), датован у почетак 3. века, са представом Либера и Либере у друштву дечака и Менаде у централном пољу рељефа, док се у доњем делу рељефа налази сцена „Пентејеве смрти“.²⁰

Иако превасходно богиња љубави, лепоте, уживања, плодности и просперитета, Венера је под епитетом *Victrix* (Победница) осигуравала војну победу над непријатељима римске државе. До сада није познат ниједан вотивни споменик посвећен богињи Венери из области дунавског Лимеса у Србији, али су зато пронађене фрагментоване мермерне скулптуре и статуете богиње на локалитетима Београд, Виминацијум и Караташ (*Diana*).²¹ Најчешћи иконографски тип представа богиње Венере је тип *Venus Pudica*, односно наге женске фигуре која покрива своју чедност једном руком, као што је случај са бронзаном статуетом откривеном на локалитету Ртково-Гламија.²² Међутим, има више иконографских сличности између оловних статуета богиње Венере познатих са локалитета Сирмијум и Виминацијум, с обзиром да су у оба случаја у питању производи локалних радионица које су вероватно постојале у поменутиим центрима и израђивале овај тип статуета у току II и III века.²³

Култ богиње Немезе је потврђен како вотивним споменицима, тако и мермерним скулптурама са посветама, откривеним на локалитетима Сингидунум и Виминацијум.²⁴ Богиња Немеза је била поштована као заштитница војника и као гарант војног успеха и победе, под епитетима *Augusta, Sancta, Regina*, који имплицирају блиску везу између божанства и царског култа, почевши од периода владавине цара Клаудија.²⁵ Значајне споменике богињиног култа у контексту Немезе као заштитнице римске државе и симбола војне победе и мира, представљају две мермерне скулптуре из Виминацијума, нарочито скулптура са натписом која приказује богињу Немезу док гази лежећу фигуру која симболично представља непријатеља Римске државе. На основу до сада познатих епиграфских и археолошких споменика богиње Немезе, може се претпоставити постојање њених светилишта у Београду и Виминацијуму, где је њен култ свакако био у вези са амфитеатром и гладијаторским играма.²⁶

Ијатричка божанства, Асклепије и Хигија, судећи по до сада познатим епиграфским и археолошким споменицима њиховог култа, нису уживали велику омиљеност у области

18 IMS I, n. 16, 17; IMS II, n. 27, 28; AE 1938, 93.

19 Tomović 1992, 109, n. 150, fig. 38.1; 110, n. 151, fig. 47.3; 111, n. 157, fig. 41.3.

20 Za detaljnije pogledati Васић, Јовановић 1987, 127–134, fig. 1.

21 Tomović 1992, 87–89, n. 65–81.

22 Gabričević 1986, 74, fig. 1.

23 Za detaljnije pogledati Pop Lazić 2012, 151–164.

24 Gavrilović 2011, 191–203.

25 Hornum 1993, 13–19.

26 Gavrilović 2011, 194–199.

the epithets *Pater, Sacrum, Augustus, Sanctus*),¹⁸ with Libera or with some other deity/deities, like Jupiter and Mercury, or the goddesses Juno and Terra Mater. God Liber, that is Bacchus or Dionysus was most frequently represented in relief, sculpture and small statues as a young naked standing man, with a *nebris* over his shoulder and attributes such as a *thyrsus, cantharus*, grapes, *pedum* or a *cultellus*.¹⁹ A marble votive relief with an inscription found in Kostol (Pontes) represents an exquisite find, dated to the beginning of the 3rd century and it shows Liber and Libera with a *putto* and Maenad in the main scene, while in the lower register there is a scene depicting “The death of Pentheus”.²⁰

Although primarily the goddess of love, pleasure, beauty, fertility and prosperity, Venus, with the epithet *Victrix*, was believed to ensure victory over enemies. No votive monuments dedicated to Venus are known from the Danube Limes area, but there are marble fragmented sculptures and statuettes of the goddess found in localities of Singidunum, Viminacium and Karataš (Diana).²¹ The goddess was mostly presented as an iconographical type of *Venus pudica*, as a naked standing female figure covering her *pudenda* with one hand, as is the case with a bronze statuette found in the locality of Rtkovo-Glamija I.²² However, there are more iconographical differences between the lead statuettes of Venus known from the localities between Sirmium and Viminacium.²³ They represent the products of local workshops, which probably existed in Sirmium and Viminacium and were producing this type of statuette for local shrines (*aediculae*), during the 2nd and the 3rd century.

The cult of the goddess Nemesis is confirmed with votive monuments and marble sculptures from the localities Singidunum and Viminacium.²⁴ The goddess was honoured as the protectress of soldiers and, generally, as the goddess of military success and victory, with the epithets *Augusta, Sancta, Regina*, which imply a connection between the goddess and the official cult, beginning with the emperor Claudius.²⁵ Two marble monuments particularly emphasise the role of Nemesis as the goddess who is the destroyer of the enemies of the Roman State and who brings victory and peace to the Romans – particularly interesting is the fragmented marble sculpture of Nemesis trampling on a prostrate figure, with a dedication from Viminacium.²⁶ From the thus far known epigraphic and archaeological material, it can be presumed that the goddess had sanctuaries at Singidunum and Viminacium and that her cult was also connected to the amphitheatre in Viminacium and gladiatorial games.

The cults of the iatric deities, Asclepius and Hygieia, judging by thus far known epigraphic and archaeological monuments, were not so popular in the Danube Limes area, since epigraphically, their cults have only been confirmed in the locality of Arčar (Ratiaria), near the Danube.²⁷

The cult of the Thracian Horseman or Thracian Hero, known in the territories of the Roman provinces of Thrace, *Moesia Superior* and *Moesia Inferior*, related to an indigenous Thracian god of

18 *IMS* I, n. 16, 17; *IMS* II, n. 27, 28; *AE* 1938, 93.

19 Tomović 1992, 109, n. 150, fig. 38.1; 110, n. 151, fig. 47.3; 111, n. 157, fig. 41.3.

20 Васић, Јовановић 1987, 127–134, fig. 1.

21 Tomović 1992, 87–89, n. 65–81.

22 Gabričević 1986, 74, fig. 1.

23 Pop Lazić 2012, 151–164.

24 Gavrilović 2011, 191–203.

25 Hornum 1993, 13–19.

26 Gavrilović 2011, 194–199.

27 *AE* 1902, 42.

дунавског Лимеса, с обзиром да је њихов култ потврђен само једним вотивним натписом из Арчара (*Ratiaria*).²⁷

Култ Трачког коњаника или Трачког Хероја, познат у римским провинцијама Тракији, Горњој и Доњој Мезији, представља култ непознатог аутохтоног бога из Тракије, комплексне теологије, који је био врло омиљен међу римским војницима и ветеранима. Епиграфски споменици посвећени *Deo Heroni*, *Deo Tatoni* и *Deo Mundryto*, су познати са локалитета Београда и Виминацијум,²⁸ али нарочито интересантан пример потврде култа божанства представља вотивни споменик из Караташа (*Diana*) посвећен *Deo Toto*. Иако је В. Кондић претпостави да се под поменутиим именом крије египатски бог Тот (*Toth*), нове епиграфске анализе су указале на вероватнију могућност да је у питању *Deus Totovittio* који представља заправо Трачког коњаника са вотивног споменика из Свиленграда, где се посвета чини *Heroni Totoivhiano*.²⁹

Вотивни споменик посвећен Дачком Генију (*Genius Daciarum*) је откривен близу претпостављеног насеља на локалитету Текија (*Transdierna*), које је било хронолошки истовремено са утврђењем у Текији из I–II века.³⁰

Од култова богова малоазијског и сиријског порекла, свакако су на дунавском Лимесу у Србији два бога која су уживала највећу омиљеност били бог Јупитер Долихен и персијски бог Митра. Култ бога Јупитера Долихена је потврђен са више епиграфских и археолошких споменика.³¹ Епиграфски споменици божанства су углавном посвећени здрављу (*pro salute*) императора и његове породице и углавном се везују за период владавине царева из династије Севера (193–235), када је култ Јупитера Долихена и доживео свој врхунац популарности у целом римском царству. На готово половини вотивних споменика, дедиканти су војна лица, као на пример гувернер провинције Горње Мезије, војници, кохорта или свештеници култа (који су уједно имали службу у војсци). Вотивни споменик пронађен на локалитету Гламија сведочи о посвети од стране свештеника култа Јупитера Долихена и Сиријске богиње, *Dea Syria*,³² а на основу до сада откривених споменика бога, може се претпоставити постојање његових светилишта на локалитетима Караташ (*Diana*), Арчар (*Ratiaria*), Виминациум и можда на Чезави и Гламији.³³ Систематско пљачкање и уништавање светилишта бога Јупитера Долихена дуж Рајнског и дунавског Лимеса, за време владавине цара Максимиана Трачанина (235–238) је довело до потпуног нестајања култа бога.³⁴

Персијски бог Митра је судећи по епиграфском и археолошком материјалу са локалитета дунавског лимеса у Србији, био врло омиљен међу припадницима римске војске, од II до IV века. Вотивни споменици посвећени богу Митри су пронађени на локалитетима

27 AE 1902, 42.

28 IMS I, 2; IMS II, n. 16, 21, 309; Cermanović-Kuzmanović 1963, 38, n. 52.

29 Grbić 2013, 14–16.

30 Цермановић-Кузмановић 1984, 341–342.

31 Votivni spomenici i različite vrste arheoloških spomenika posvećenih bogu Jupiteru Dolihenu su poznati sa lokaliteta: Arčar (Ratiaria), Košava (Vidin), Jasen, Veliko Gradište (Pincum), Čezava (Castrum Novae), Kličevac (Viminacium), Karataš (Diana) and Brza Palanka (Egeta) Gavrilović 2010, 293–302.

32 Габричевић 1987, 144–146.

33 Za detaljnije pogledati rad N. Gavrilović Vitas „Dolicheneum and Dolichenus’ Cult Objects from the locality Brza Palanka – Egeta. Contribution to the Study of the Cult of Iuppiter Dolichenus“, 2018 (u štampi).

34 Tóth 1973, 112–114.

complex theology, who enjoyed considerable popularity among Roman soldiers and veterans. Epigraphic monuments dedicated to *Deo Heroni*, *Deo Taton* and *Deo Mundryto*, are known from the localities of Singidunum and Viminacium,²⁸ but particularly interesting example presents the monument from the locality of Karataš (Diana), dedicated to *Deo Toto*. Although V. Kondić presumed that, by the name *Deo Toto*, the Egyptian god Toth was considered, after new epigraphic analyses, it is more probable that the monument was dedicated to *Deus Totovitio* who is analogous to the inscription discovered at Svilengrad, dedicated to the Thracian Hero referred to as *Heroni Totoivhiano*, actually erected in honour of the Thracian Hero. The dedicant of the monument was a Roman soldier from legio IV Flavia, probably of Thracian origin.²⁹

A votive altar dedicated to *Genius Daciarum* was found near the supposed settlement in the locality of Tekija (Transdierna), which was contemporary with the fort in Tekija from the 1st - 2nd century.³⁰

Among different deities of Asia Minor and Syrian origin whose cults have been confirmed in the territories of the Central Balkan Roman provinces, the cult of the god Jupiter Dolichenus, along with the Persian cult of the god Mithras, were the most popular in the Danube Limes area. This fact is not surprising, considering the symbolism they had for soldiers as invincible, victorious and saviour gods, although the theologies (and, logically, ritual practices) of those two cults differed. The cult of Jupiter Dolichenus is confirmed with numerous epigraphic monuments, marble sculptures, two bronze triangular votive plates, one tabula ansata, one bronze statuette and one terracotta.³¹ The epigraphic monuments of the god, found in localities in the Limes area, are mostly dedicated *pro salute* of the Roman emperor/emperors and are connected to the period of the reign of the emperors from the dynasty of Severi (dating from 193. to 235.), when the cult of the god flourished and reached the peak of its popularity. In almost half of the monuments, dedicants are military persons – a governor of *Moesia Superior*, soldiers, the cohort or the priests of the cult (who were also in the army), which further supports the presumption regarding the popularity of Jupiter Dolichenus as one of the most prominent gods among *dii militares*. Of particular interest is a votive monument found in the locality of Glamija (village Rtkovo), dedicated by a priest of Jupiter Dolichenus and Dea Syria.³² The only confirmed sanctuary that is, in our opinion, a *sacrarium* of the god Jupiter Dolichenus was discovered in the locality of Brza Palanka (Egeta), although it can be presumed that other sanctuaries of the god existed in the localities of Karataš (Diana), Arčar (Ratiaria), Viminacium and perhaps Čezava and Glamija, near Kostol (Pontes).³³ Systematic plundering and destruction of Jupiter Dolichenus' temples along the Rhine and the Danube Limes during the reign of Maximus Thrax (235–238.), rapidly contributed to the disappearance of the god's cult.³⁴

28 *IMS* I, 2; *IMS* II, n. 16, 21, 309; Cermanović-Kuzmanović 1962, 38, n. 52.

29 Grbić 2013, 14–16.

30 Цермановић-Кузмановић 1984, 341–342.

31 Votive monuments and different kinds of archaeological monuments dedicated to Jupiter Dolichenus are known from the localities: Arčar (Ratiaria), Košava (Vidin), Jasen, Veliko Gradište (Pincum), Čezava (Castrum Novae), Kličevac (Viminacium), Karataš (Diana) and Brza Palanka (Egeta) Gavrilović 2010, 293–302.

32 Габричевић 1987, 144–146.

33 A detailed analysis and the argument for the existence of several *dolichena* that probably existed in other localities in the Danube Limes area, are given in an article by the author N. Gavrilović Vitas "Dolicheneum and Dolichenus' cult objects from the locality Brza Palanka – Egeta. Contribution to the study of the cult of Iuppiter Dolichenus", 2018., which is currently in print.

34 Tóth 1973, 112–114.

Арчар (*Ratiaria*), Смедерево (неки споменици су оригинално донешени из Виминацијума), Сингидунум, Виминацијум и Прахово (*Aquae*),³⁵ док су вотивне иконе божанства откривене не само на бројним локалитетима области дунавског Лимеса, већ и у унутрашњости провинције Горње Мезије. Најчешћи епитет бога Митре под којим му се чине посвете јесте Непобедиви (*Invictus*), због јасне димензије бога као заштитника дедиканта и његове породице, али у ширем контексту и императора и римске државе. Бројне вотивне иконе садрже представу чина тауроктоније, односно Митриног убијања бика. На основу до сада познатих епиграфских и археолошких споменика, могуће је претпоставити постојање светилишта бога Митре, митреума (*mithraeum*), на више локалитета, при чему је на локалитету Брза Паланка (*Egeta*) где је откривено светилиште бога Јупитера Долихена (*sacrarium*) вероватно постојао истовремено и митреум. Упркос изузетној популарности међу припадницима римске војске, за разлику од на пример другог соларног култа, култа бога Непобедивог Сунца (*Sol Invictus*), култ бога Митре никада није укључен међу званичне култове римске државе и као моћан противник јачајућем хришћанству, нестаје током 4. века.

Претпоставку о постојању магичних обреда на неким од локалитета дунавског Лимеса у Србији дозвољава откриће икосахедрона од кварца, откривеног на локалитету Чезава (*Castrum Novae*), вероватно из 3. века. Учења неопитагорејске и неоплатонске школе из 2.-ог и 3.-ег века, имплицирају да је икосахедрон био коришћен као мистично-магијски објекат, вероватно од стране неког од официра кохорте стациониране у утврђењу на локалитету Чезава, који је био довољно учен да би разумео и интерпретирао симболику објекта.³⁶

У недостатку писаних извора у контексту религиозних церемонија и ритуала практикованих од стране римске војске на локалитетима дунавског Лимеса у Србији, једини путоказ за спознају истих нам пружају епиграфски и археолошки налази. Међутим, од одређеног значаја је свакако религиозни календар пронађен на папирусу на локалитету Дура Еуропос, познатији као *Feriale Duranum*, који пружа увид у култне церемоније које су припадници римске војске практиковали током читаве календарске године. Разноврсне религиозне светковине и ритуалне радње у част различитих божанстава су свакако представљале део свакодневног живота римске војске на дунавској граници, тако их чинећи још уједињенијима у њиховим веровањима, без обзира на њихово различито порекло и провенијенцију.

35 AE 1966, 344; IMS II, n. 29, 30, 31, 32, 34, 308; IIJug 7; IIJug 483; IMS I, 104

36 Vasić 1994, 167.

The cult of the Persian god Mithras was very popular in the Danube Limes localities from the 2nd to the 4th century. As a creator and warrior against Evil, Mithra was an excellent *exemplum* to follow for soldiers and military officials, offering the hope of salvation and rebirth in his theology. The votive monuments dedicated to Mithras are known from localities such as Arčar (Ratiaria), Smederevo (originally from Viminacium), Singidunum, Viminacium and Prahovo (Aquae),³⁵ while votive relief icons have been found in numerous localities not only in the Limes region, but also in the interior of the Central Balkan Roman provinces territory. In most of the votive monuments, Mithras is mentioned by the epithet *Invictus*, as the deity under whose protection the dedicant and his family put themselves. Numerous votive icons with a main scene of *tauroctony* in the middle register were discovered in Danube Limes localities, among which the most interesting are a votive icon found in the *sacrarium* in the locality of Brza Palanka (Egeta), discovered along with other epigraphic and archaeological finds connected to the cult of Jupiter Dolichenus (allowing the hypothesis that a *mithraeum* existed in the vicinity of the *dolicheneum* presumed to be situated in the locality of Egeta). However, unlike the cult of the god Sol Invictus, another important solar deity whose cult was adopted in the 2nd century and particularly emphasised from the 3rd century, and who was a part of the official imperial ideology and propaganda of different emperors, the cult of Mithras was never included into the official cults of the Roman State and lasted until the 4th century when as a powerful opponent to the Christianity it was destroyed and forgotten.

The possibility of the existence of magic practices in some of the localities in the Danube Limes should be presumed because of the discovery of an icosahedron of quartz crystal in the western semicircular tower of the southern gate of the locality of Čezava (Castrum Novae), probably dated to 3rd century. According to the teachings of leading philosophical schools of the 2nd and 3rd century neopythagorean and neoplatonical school, the icosahedron from the locality of Čezava was probably used as a mystical-magical object, by some higher officer of the cohorts stationed in Castrum Novae, educated to understand the symbolism of the object.³⁶

Due to the lack of literary sources concerning the religious ceremonies of the Roman army, we are bound to mainly turn to epigraphical evidence and archaeological sources. However, a religious calendar preserved on a papyrus found in Dura Europos about the cult ceremonies held by the Roman army throughout the course of the year, known as *Feriale Duranum*, proves that Roman soldiers were united in different cult practices by a calendar with festivals and ceremonies (with sacrifices as part of ritual rites). Thus forming a social unity, they were a part of religious practices and cult acts performed in honour of their favourite god, goddess or Roman emperor/empress. Different religious practices and ceremonies were certainly a part of daily life in the Roman forts on the Danube frontier too, about which religious beliefs and rites together with numerous epigraphic and archaeological finds discovered in the Limes area represent a strong and lasting testimony.

35 *AE* 1966, 344; *IMS* II, n. 29, 30, 31, 32, 34, 308; *IIJug* 7; *IIJug* 483; *IMS* I, 104.

36 Vasić 1994, 167. The analogies to the find of icosahedron from the locality Čezava can be found in the finds discovered in Germany, Britain, Italy and Turkey, but only icosahedron from Italy, found in a female grave near the locality Arezzo and dated to the 1st century and icosahedron from Turkey, represent the closest analogies to the find from Čezava, for more details look Kostov 2014, 25–26.

ПОРФИРНЕ СКУЛПТУРЕ ИЗ СРПСКОГ ДЕЛА РЕГИЈЕ ЛИМЕСА, КАО СВЕДОЧАНСТВО О ЊЕНОМ СТРАТЕШКО-ПРОПАГАНДНОМ ЗНАЧАЈУ У ДОБА КАСНЕ АНТИКЕ*

Ивана ПОПОВИЋ

Порфир као симбол царске моћи

Црвени порфир, најтврђи камен на Земљи, има вишеструку симболику. Својом тврдоћом манифестује моћ и снагу, а својом пурпурном бојом асоцира на узвишеност и достојанство. Име је добио управо по боји, имајући у виду да старогрчка реч *porphyrous* значи пурпуран, по боји која се добијала из тела шкољке *murex*, а чији је визуелни ефекат стварао слику царске моћи, светости и мистицизма.¹ Порфир је експлоатисан само у Египту, на рубу Источне пустиње, у каменолому на планини Гебел Абу Докхан (*Gebel Abu Dokhan*)² (сл. 1). Римљани су јој дали име *Mons Porphyrites*, према налазима пурпурног камена, који су они прозвали *porphyrytes* (*порфурит*), а име *порфир*, у средњовековним текстовима *porphyra*, појављује се касније, да би се одредили варијетети и боја овог камена.³

Анализа епиграфских споменика показала је да је каменолом Гебел Докхан у римском добу постао царско добро, а најстарији нађени натписи су из времена Тиберијеве владе. Плиније бележи да је префект Египта *Vitrasius Pollio* наручио статуу цара Клаудија у овом црвенопурпурном мермеру, уз напомену да нико не може да је имитира, мада су порфирне фигуре израђиване и касније. Производња у радионици уз каменолом је обухватала израду архитектонских елемената, фигура, ваза, базена, што потврђују још увек видљиви *in situ* налази једне полузавршене вазе и бисте.⁴ Међутим, осим поменуте Плинијеве опаске, не постоје друге потврде да су током раноцарског периода израђиване скулптуре царева у порфиру. Наиме, у Капитолинском музеју у Риму чува се колосал-

* Текст је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактер у римским провинцијама на тлу Србије (бр. 177007). Заснован је на резултатима анализа које је ауторка публиковала у следећим радовима: Поповић 2016, 371–390; Поповић 2016, 2017, 115–131; Поповић 2017; Поповић 2018, 68–79. Унете су неке исправке постојећих текстова и нове билиографске јединице.

1 Del Bufalo 2012, 11–12.

2 Maxfield, Peacock 2001; Peacock, Maxfield 2007.

3 Ibid., 55.

4 Faedo, 2000, 61–63.

PORPHYRY SCULPTURES FROM THE SERBIAN PART OF LIMES REGION AS TESTIMONY OF ITS STRATEGIC-PROPAGANDA SIGNIFICANCE IN THE LATE ROMAN PERIOD*

Ivana POPOVIĆ

Porphyry as symbol of imperial power

The red porphyry, the hardest stone on Earth, has manifold symbolics. By its hardness it manifests power and strength, and by its purple color it reminds of sublimity and dignity. It got its name because of its color, having in mind that the ancient Greek word *porphyrous* means purple, after the color extracted from the body of the seashell *murex*, whose visual effect created the picture of imperial power, sanctity and mysticism.¹ The porphyry was being exploited only in Egypt, on the edge of the Eastern Desert, in the quarry on the mountain Gebel Abu Dokhan² (fig. 1). The Romans named it *Mons Porphyrites*, after the discoveries of purple stone, which they called *porphyrytes* (*porphyry*), and the name *porphyry*, *porphyra* later appears in the medieval texts in order to define the variations and the color of this stone.³

The analysis of the epigraphic monuments has shown that the quarry Gebel Dokhan became in the Roman period an imperial estate, and the oldest inscriptions are from the period of Tiberius' rule. Plinius writes down that the prefect of Egypt Vitrasius Pollio has commissioned the statue of emperor Claudius made of this red-purple rock, making a remark that it is forbidden to imitate it, although later on the production of porphyry figures was continued. The production in the workshop next to the quarry included the architectural elements, figures, vases, fountains, which is confirmed by a semi-finished vase and bust, still visible *in situ*.⁴ However, except the Plinius' remark, there are no other data

* This article is the result of the project *Romanisation, urbanisation and transformation of urban centres of civil, military and residential character in Roman provinces in the territory of Serbia* (no 177007) founded by Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia. The text is based on the results of the same author's research, published in the following publications: Popović 2016, 371–390; Поповић (2016), 2017, 115–131; Popović 2017; Popović 2018, 68–79. Some corrections in the existing texts are made and new bibliographical references are added.

1 Del Bufalo 2012, 11–12.

2 Maxfield, Peacock 2001; Peacock, Maxfield 2007.

3 *Ibid.*, 55.

4 Faedo, 2000, 61–63.

сл.1 Каменолом порфира на планини Гебел Абу Докхан (Gebel Abu Dokhan - Mons Porphyrites), Египат
fig. 1. Porphyry quarries on the Gebel Abu Dokhan mountain (Gebel Abu Dokhan - *Mons Porphyrites*), Egypt

на порфирна скулптура без главе,⁵ која приказује мушкарца у тоги, за коју се претпостављало да је статуа Трајана и која је била постављена у близини Трајановог форума. На овом форуму се можда налазила и велика порфирна скулптура Дачанина, такође из Трајановог времена, данас у Фиренци, у врту Боболи.⁶ Међутим, у новијој литератури изражена је сумња у овакво датовање, па се указује на касноантичку провенијенцију ових скулптура.⁷ Сигурно датоване скулптуре царева, целе извајане у порфиру, потичу тек из тетрархијског периода. Портрети царева из овог времена, настали у радионицама у Александрији и делом у онима уз каменолом на планини Гебел Абу Докхан, упркос локалном стилу, нису били радови намењени Египту и ближој околини, већ централној дистрибуцији.⁸ Требало је да они, као и мермерни царски портрети, буду дистрибуирани на што широј територији, уз контролу царске власти.⁹

Порфир као симбол тетрархијске идеологије

Портрети царева и приватних лица, настали током последњих деценија III века, на веома добар начин осликавају промене које су се у претходном периоду краткотрајних владавина „војничких царева” догодиле у римском друштву, наговештавајући, истовремено, уобличавање новог стила у портретисању, који је последица наступајуће нове епохе у историји Царства. Портрете из овог времена карактеришу стилска недоследност и стално колебање између традиционалног веризма или импресионизма, и нових тежњи да се израз лица концентрише на поједине детаље, поготово на очи и чело. Као добар пример сукобављања традиционалних стилских решења са елементима новог уметничког правца, могу да послуже портрети нађени на тлу Србије, а настали непосредно пред стварање тетрархијског система власти. Мермерну главу из Дубравице (*Margum*), која је, судећи по димензијама, припадала статуи веће висине од природне, карактерише традиционалан реалистичан приступ у моделовању лица, али са графички приказаним очима, обрвама и борама на челу.

5 Del Bufalo, 2012, 87, no S 12.

6 Faedo 2000, 63, no 215, fig. 3; Del Bufalo 2012, 88, no 16, 17.

7 L'Orange 1984, 100; Falkiner 2012, 6.

8 Laubscher 2000, 227–228.

9 Bergmann 1977, 164–165.

that during the early imperial period were being produced sculptures of the emperors in porphyry. But, in the Capitoline Museum in Rome there is a colossal sculpture without the head,⁵ representing a man dressed in a toga. It is supposed that this is a statue of Trajan, which was standing near the Trajan's Forum. Maybe, on this forum there was also a big statue of a Dacian, also from the Trajan's time, today in Florence, in the Boboli Gardens.⁶ In recent literature some doubts were expressed about such dating and it was pointed to the Late Roman provenance of these sculptures.⁷ The sculptures of emperors dated with certainty, whole carved in porphyry, do not originate sooner than from the period of Tetrarchy. The portraits of emperors from this age, produced in the workshops in Alexandria and partially next to the quarry on the mountain Gebel Abu Dokhan, in spite of their local style, were not the works designed for Egypt and its immediate vicinity, but for the central distribution.⁸ They were supposed, just like the marble imperial portraits, to be distributed on the territory as wide as possible, under the control of the imperial government.⁹

Porphyry sculptures as signs of the tetrarchic ideology

The portraits of emperors and private persons produced in the last decades of the 3rd century provide a very good insight into the changes that had occurred in Roman society in the preceding period of short-lived reigns of the "soldier emperors" and at the same time foreshadow the formation of a new style of portraiture that resulted from the arrival of a new epoch in the history of the Empire. The portraits of this time are characterized by stylistic inconsistencies and perennially wavering between traditional verism or impressionism and new tendencies to concentrate facial expressions on certain facial features, especially on the eyes and forehead. One good example of these stylistic ferments in Roman art is the marble portrait of emperor Carus, found in Dubravica (Margum), the fortress at the mouth of a river Morava to Danube.

Since the age of Diocletian and formation of Tetrarchy the imperial portraits underwent a radical change in style. The sculptures of emperors became frontal, carved as from one block, with cubic heads without any individual characteristics, but with the big, wide-open eyes, bordered by heavy eyelids. The dominant eyes with the graphically modeled corneas and the drilled pupils point that the look was aimed at the far distance, while the face lacks any expression. This form of imperial portraits in plastic art and on coins was supposed to express the new idea about the power of the ruling collegium, and the new moral values. The new imperial portraits had to represent the political morality of tetrarchs, i.e. they were a physiognomic expression of the need for order, discipline, moral values and ruling in accordance with the Roman traditions. New radicalism in the execution of imperial portrait was variously accepted in the contemporary workshops and it became most prominent in the mints in the East and in the workshops of porphyry sculptures under the imperial control. The porphyry sculptures reflect the imperial idea of that time in the most radical and most

5 Del Bufalo, 2012, 87, no S 12.

6 Faedo 2000, 63, no 215, fig. 3; Del Bufalo 2012, 88, no 16, 17.

7 L'Orange 1984, 100; Falkner 2012, 6.

8 Laubscher 2000, 227–228.

9 Bergmann 1977, 164–165.

Од времена Диоклецијана и формирања тетрархије, царски портрети су доживели радикалну стилску промену. Скулптуре царева постале су фронталне, као исклесане из једног блока, са кубичним главама без индивидуалних карактеристика, али са великим, широм отвореним очима, оивиченим тешким капцима. Доминантне очи, са пластично моделованим великом рожњачама и бушеним зеницама, указују на то да је поглед уперен у даљину, док је лице лишено сваке експресије. Овај вид царских портрета у пластици и на новцу требало је да изрази нову идеју о власти владарског колегијума, али и нове моралне вредности. Нови царски портрети требало је да репрезентују политичку моралност тетрарха, односно били су психогноматска експресија потребе за редом, дисциплином, моралним вредностима и владавином у складу са римским традицијама. Нови радикализам у изведби тетрархијског царског портрета различито је приман у савременим радионицама, а до највећег изражаја дошао је у источним ковницама новца и у царски контролисаним радионицама порфирних скулптура. Овај стил је у радионицама мермерних скулптура у Риму комбинован са натуралистичким или

сл. 2 Фигуре тетрарха, pročеље цркве св. Марка, Венеција (документација Д. Дел Буфала)
fig. 2. Tetrarchs, Venice, the front of St. Mark's Basilica (documentation of D. Del Bufalo)

класицирајућим стилем III века, а у провинцијским радионицама је крајње упрошћаван, што потврђује и бронзана глава тетрарха из Адане. Прихватање новог стила са извесним оклевањем уочљиво је и на серији мермерних тетрархијских портрета из Мале Азије. Наиме, провинцијски вајари и њихови градски наручиоци схватили су да се у скулпторским представама тетрарха примењује нови стил, али нису увек разумели како би „правилно” његова визуелна формулација требало да изгледа.¹⁰ Порфирне скулптуре рефлектују империјалну идеју тог доба на најрадикалнији, најконзистентнији начин; оне су доказ легализације нове жеље да се целом Царству пошаље јасна и снажна порука о врлинама колегијума четворице владара и њиховој слози.¹¹ То се постизало царским фигурама лишеним индивидуалних црта лица, које су емитовале идеју о једнакости и сличности (*similitudo*) августа, који су браћа (*fratres*), и цезара, који су њихови синови (*fili Augustorum*).¹² У исто време, ове фигуре је требало да симболишу слогу царева (*concordia*), а лојалност четворице владара најбоље показују фигуре тетрарха које се чувају у Ватиканској библиотеци (сл. 3) и испред цркве Св. Марка у Венецији (сл. 2). На њима су тетрарси приказани тако што се по два владара међусобно грле, дакле представљени су у ставу који има јачу симболику од *dextrarum iunctio* и означава не само слогу већ братство два владара, бришући хијарархијску разлику између августа и цезара.¹³ То се види у разлици између концепције *вајиканске ĩрује*, на којој се грле две августа и два цезара, и *венецијанске ĩрује*, на којој август грли свог цезара.¹⁴

10 Smith 1997, 180–183.

11 Ibid., p. 183.

12 Laubscher 2000, 217.

13 Ibid., 214–215.

14 Hannestad 1988, 306.

consistent way; they are a proof of legalizing the new wish to send a clear and powerful message to the whole Empire about the virtues of the collegium of four rulers and about their concord.¹⁰ This was achieved by use of imperial figures deprived of any individual facial characteristics, which were emitting the idea of equality and similarity (*similitudo*) of Augusti, who are brothers (*fratres*), and of Caesars, who are their sons (*fili Augustorum*).¹¹ At the same time, these figures were supposed to symbolize the concord of emperors (*concordia*), and the legality of four rulers in the best way show the figures of tetrarchs in the Vatican Library (fig. 3) and in front of the San Marco church in Venice (fig. 2). They represent the rulers embracing each other in twos, i.e. they are represented in the posture which has stronger symbolic than *dextrarum iunctio* and which designates not only the concord, but also the fraternity of two rulers, erasing the hierarchical difference between the Augusti and the Caesars.¹² This is represented in the best way by the different conceptions of the Vatican group, in which two Augusti and two Caesars are embraced, and of the Venice group in which each Augustus is embracing his Caesar.¹³

The figures of the members of Tetrarchical collegium were placed on the columns or consoles, after the fashion adopted from the Roman Syria and Cylicia, and, being of relatively small dimensions, they were not reflecting the monumentality, but they were, in a symbolical way, revealing the unity of tetrarchs and the equality of their power.¹⁴ The concept of decorating the columns was adopted in the art of the city of Rome already in the beginning of the 2nd century, if we accept the dating of two porphyry columns from Rome, today in Louvre, into this period. These columns are 2,36 m high, with the bust of Nerva on one of them and of Trajan on the other; both imperial busts were placed on a globe, and their height is 65 cm (fig. 5, 6). About their dating there is a discussion in the existent literature. There are opinions that they originate from the time of these emperors,¹⁵ then that their dating can be widened over the period between the 2nd and the 4th century, but that their later production cannot be excluded,¹⁶ as that they were made at the time of Tetrarchy.¹⁷ Beside the figures and busts placed onto the columns and consoles, or fixed to them, also the life-size statues of tetrarchs, or bigger than that, were produced. If their heads are preserved, several styles in which these works were carved can be distinguished. The characteristic of the period of First Tetrarchy is the so-called “hard style” in art, which includes implicitly that the represented persons have the forehead stressed by horizontal wrinkles (*frons*

сл. 3 Фигуре тетрарха, Ватиканска библиотека
(документација Д. Дел Буфала)
fig. 3. Tetrarchs, Vatican Library
(documentation of D. Del Bufalo)

10 *Ibid.*, 183.

11 Laubscher, 2000, 217.

12 *Ibid.*, p. 214–215.

13 Hannestad 1988, 306.

14 Faedo 2000, 65.

15 Malgouyres 2003, 51–54, no 7–8; Del Bufalo 2012, 123, no B11; 178, no C 4.

16 Laubscher 2000, 219.

17 Falkiner 2012, 6.

Фигуре чланова тетрархијског колегијума биле су постављене на стубове или конзоле, по моди преузетој из римске Сирије и Киликије, а будући да су релативно малих димензија, оне нису одражавале монументалност, већ су на симболичан начин указивале на јединство тетрарха и једнакост њихове моћи.¹⁵ Фигуре из Ватиканске библиотеке, високе 53 cm, постављене су на порфирне стубове висине 3,20 m, док се фигуре тетрарха тзв. венецијанске групе, високе 155 cm, налазе на стубовима висине око 7 m, а са базом и постаментом њихова висина је износила око 10–12 m.¹⁶ Поред тога што су на њих постављане фигуре, и сами стубови су понекад били украшени рељфно изведеним људским фигурама, што је регистровано у Палмири.¹⁷

Концепт украшавања стубова прихваћен је у градској уметности Рима већ почетком II века, уколико се прихвати датовање два порфирна стуба из Рима, данас у Лувру, у овај временски период. Реч је о стубовима висине 2,36 m, с представама бисте Нерве, на једном, и Трајана, на другом; обе царске бисте биле су постављене на глоб (сл. 5, 6), а њихова висина износи 65 cm. О њиховом датовању се у постојећој литератури води дискусија.¹⁸

Осим фигура и биста постављаних на стубове и конзоле или фиксираних за њих, израђиване су и статуе тетрарха у природној величини или већој од ње. Уколико су њихове главе сачуване, може се издвојити неколико стилских праваца у којима су ова дела вајана. За период Прве тетрархије карактеристичан је тзв. „тврди стил” у уметности, који подразумева да приказани ликови имају чело наглашено хоризонталним борама (*frons trux*) и широм отворене очи, моделоване тако да хипнотишу гледаоца. Типични припадници овог стилског правца су биста из места Атрибис (Athribis) у Египту (сл. 4)¹⁹ и фрагментована глава из Текије. Међутим, убрзо долази до ублажавања овог стила, мада упрошћено моделовање, истицање очију и бора на челу, и даље сугеришу симетрију и чврстину као израз тетрархијске идеологије. Фрагментована порфирна глава из Наиса (кат. 20.3.), стилски повезана са тзв. венецијанском групом (сл. 2), припада овој групи скулптура. Сасвим другој стилској групи порфирних царских портрета припада глава цара Галерија, откривена у Гамзиграду (кат. 19.1.). Иако су на њој очи и даље наглашене, а хоризонталне боре на челу такође постоје, црте лица су умекшане, а његов израз је донекле персонализован. Посебну групу тетрархијских порфирних споменика представљају скулптуре царева који седе на престолу. Мада главе скулптура овог типа из Александрије (сл. 7) и Приморске Цезареје (*Caesarea Maritima*) нису сачуване, за александријски примерак се претпоставља да приказује Диоклецијана.²⁰ На Шаркамену је откривен већи број фрагмената порфирне скулптуре која се, на основу постојећих аналогича, може реконструисати као представа цара на престолу (сл. 16).

фиг. 4 Биста тетрарха, Атрибис (Athribis), Египат (документација Д. Дел Буфала)
fig. 4. Porphyry bust of Tetrarch, Athribis, Egypt (documentation of D. Del Bufalo)

15 Faedo 2000, 65.

16 Laubscher 2000, 208; Del Bufalo 2012, 96, no S 49; 177, no C 3; 96, no S 50; 177, no C 2.

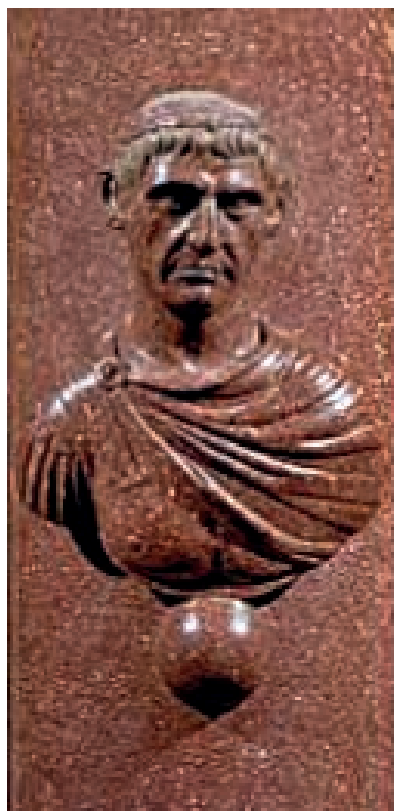
17 Laubscher 2000, 221, Abb. 15.

18 Cf. *infra*, нап. 130–132.

19 Delbrueck 1932, 92–94, Abb. 35, Taf. 118–119; Del Bufalo 2012, no B 16.

20 Delbrueck 1932, 96–98, Taf. 40–41; Del Bufalo 2012, no S 42.

trux) and wide open eyes, modeled in such way that they hypnotize the spectator. The typical representatives of this style are the bust from the place Athribis in Egypt (fig. 4)¹⁸ and the fragmented head from Tekija (fig. 17). But, soon it comes to the softening of this style, although the simplified modeling, emphasizing the eyes and the wrinkles on the forehead, still suggest symmetry and firmness as the expression of the Tetrarchical ideology. The fragmented porphyry head from Naissus (cat. 20.3.), stylistically linked to the so-called Venice group (fig. 3), belongs to this group of sculptures. To entirely different stylistic group of porphyry imperial portraits belongs the head of the emperor Galerius, discovered in Gamzigrad (*Felix Romuliana*) (cat. 19.1.). A special group of the Tetrarchical porphyry monuments represent the sculptures of the emperors sitting on throne. Although the heads on the sculptures of this type from Alexandria (fig. 7) and specimen from Caesarea Maritima are not preserved, the Alexandrian specimen is supposed to represent Diocletian. In Šarkamen was discovered quite numerous fragments of a porphyry sculpture, which can be, on the basis of existing analogies, reconstructed as an image of the emperor on the throne (fig. 16). Although stylistically incoherent, the group of the porphyry sculptures from Serbian part of limes region is one excellent testimony of the significance of this territory in the Late Roman period.

сл. 5 - Порфирни стуб са бистом Нерве на глобу, музеј Лувр, Париз (документација Д. Дел Буфала)

fig. 5. Porphyry column with the bust of Nerva on a globe, Louvre Museum, Paris (documentation of D. Del Bufalo)

сл. 6 - Порфирни стуб са бистом Трајана на глобу, музеј Лувр, Париз (документација Д. Дел Буфала)

fig. 6 Porphyry column with the bust of Trajan on a globe, Louvre Museum, Paris (documentation of D. Del Bufalo)

Porphyry sculptures from the Serbian part of the limes region

According to the historical circumstances in the Balkan-Pannonian provinces of the Empire at the end of the 3rd and in the 4th century clearly shows that exactly in this territory took place the events which will define the further destiny of the Roman Empire. Diocletian came to power after his victory in the battle on the river Morava, the tetrarchs, by origin from the Balkan

¹⁸ Delbrueck 1932, 92–94, Abb. 35, Taf. 118–19; Del Bufalo 2012, no B 16.

сл. 7 - Скулптура типа император на престолу, Александрија, Египат (документација Д. Дел Буфала)

Fig. 7. Sculpture of the type *emperor on the throne*, Alexandria, Egypt (documentation of D. Del Bufalo)

сл. 8 Описи база стубова октогоналног објекта из времена прве тетрархије, Сирмијум (*Sirmium*), локалитет 85.

Fig. 8. Impressions of the column bases in the octagonal structure from the first Tetrarchy time, Sirmium, site 85.

Порфирне скулптуре из српског дела регије лимеса

Историјске прилике у балканско-панонским провинцијама Царства, на крају III и у IV веку јасно показују да су се управо на овој територији десили догађаји који ће одредити даљу судбину Римске империје. Диоклецијан је дошао на власт после победе у бици на реци Морави, тетрарси, родом из балканских провинција, овде су подигли своје утврђене палате, а Константин Велики је пут ка самосталној владавини обезбедио победом у бици код Цибала. Сирмијум је постао једна од четири званичне резиденције Римског царства, а Медијана код Наиса резиденцијална вила у којој су Константин и његови наследници боравили, доносећи важне одлуке. Управо са ових локалитета потичу налази порфирних скулптура (сл. 9), које су у њима подигнуте у различитим историјским околностима, али су увек за циљ имале да славе и величају царску моћ. У региону у којем су се дешавали судбоносни догађаји и у којем су умировљени тетрарси намеравали да проведу остатак живота, царска пропаганда је била једно од најбитнијих оруђа за освајање власти и останак на њој. Изузетно је важно што су порфирне скулптуре са гла Србије, у највећем броју случајева нађене током археолошких ископавања,²¹ те о њиховој провенијенцији не може бити сумње. Нажалост, услед њиховог намерног разбијања, налажене су у секундарном положају, често веома фрагментоване. Па ипак, постоје елементи који неке од њих могу да поставе у одређени археолошки и хронолошки контекст.

Током археолошких ископавања северног дела комплекса царске палате у Сирмијуму (локалитет 85), која су започета 2002. године, фрагменти порфира спорадично су регистровани већ током истраживања 2004. и 2005. године, да би 2012. године, налазом дела лобање са ушном шкољком, постало сасвим јасно да је реч о порфирној скулптури или фигуралној композицији. Фрагменти порфира су нађени унутар и око октогоналног објекта (сл. 10), од кога су сачуване базе четири моћна стуба (сл. 8). После конзервације 50 порфирних фрагмената, констатовано је да је реч о деловима три главе, једној бисти на глобу, и другој, вероват-

но о деловима три главе, једној бисти на глобу, и другој, вероват-

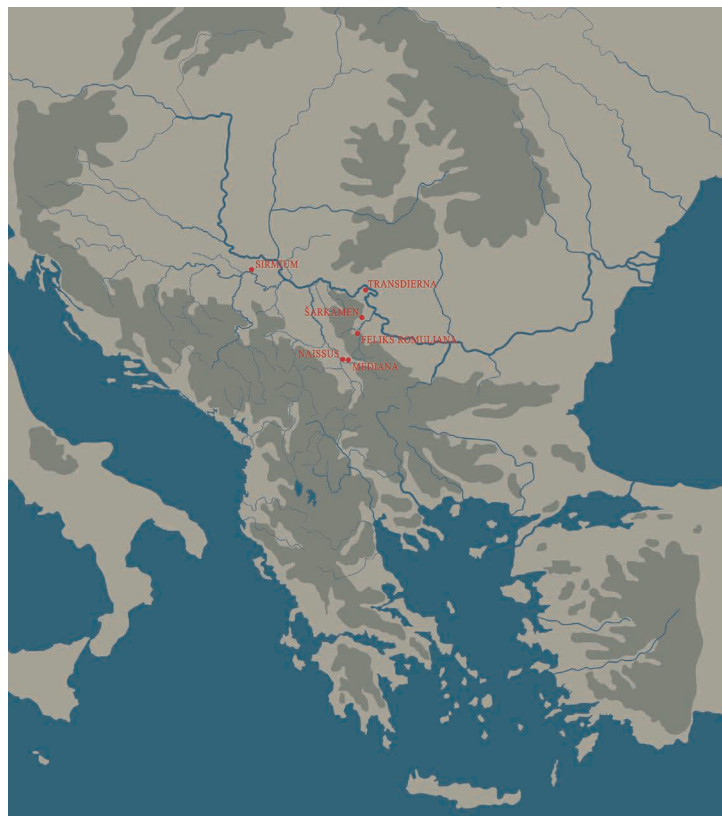
21 Фрагментована глава из Текије је случајан налаз који се, као поклон, чува у приватној колекцији; глава дијарха из Ниша случајно је откривена у Нишкој тврђави.

provinces, build here their fortified palaces, and Constantine the Great secures the road towards the independent rule after the victory in the battle of Cibalae. Sirmium became one of four official residences of Roman Empire, and Mediana near Naissus became a residential villa in which dwelled Constantine and his successors, making important decisions. Exactly from these sites came the finds of porphyry sculptures (fig. 8), which were erected at them under various historical circumstances, but they always had a purpose to celebrate and glorify the imperial power. In the region where the crucial events took place and in which the retired tetrarchs intended to spend the rest of their lives, imperial propaganda was one of the most important tools for seizing power and staying in it. It is extremely important that the porphyry sculptures from the Serbian soil were in most cases found during the archaeological excavations,¹⁹ so there can be no doubt about their provenance. Unfortunately, because of their intentional demolition they were being found in the secondary position, very often fragmented. However, there exist the elements which can put some of them into a particular archaeological and chronological context.

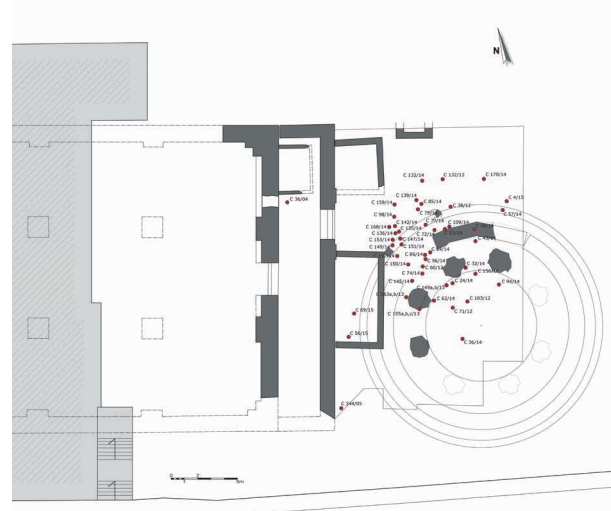
During the archaeological excavations of the northern part of the palatial complex in Sirmium on the site 85, which began in 2002, the fragments of porphyry were sporadically registered already in 2004 and 2005, just to make it, in 2012, with the find of the part of the scull with the auricle, entirely clear that a porphyry sculpture or a figural composition is in question. The exceptional finds of the head and of the bust on a globe, registered in 2014, have confirmed that a complex porphyry composition is in question. The porphyry fragments was found around the

Сл. 10. Октогонална грађевина и налази порфира у Сирмијуму, локалитет 85 (план. Б. Поповић)

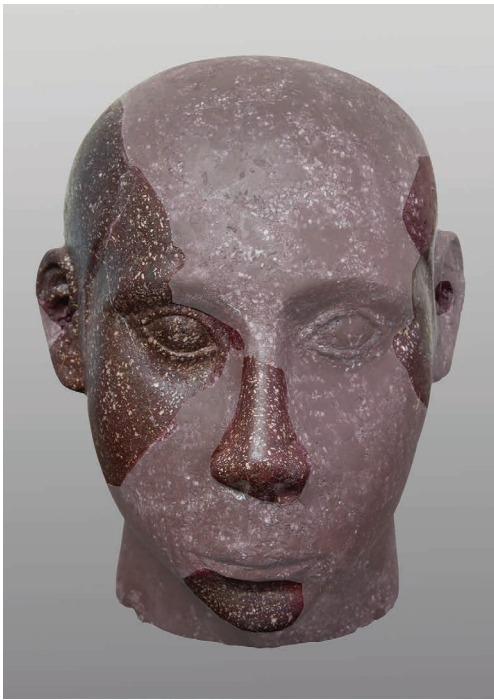
Fig. 10. Octagonal building and finds of porphyry fragments, Sirmium, site 85 (plan by B. Popović)

Сл. 9 – Налази порфирних скулптура у Србији (карта Б. Поповић)
Fig. 9 - Finds of porphyry sculptures in Serbia (drawing B. Popović)

¹⁹ The fragmented head from Tekija is a chance find, which is, as a gift, housed in a private collection; the head of a dyarch from Niš was accidentally discovered in the Niš fortress.

сл. 11. Глава египатског свештеника, реконструисана
Fig. 11. Head of the Egyptian priest, restored

но идентичној, али фрагментованој, о деловима неке скулптуре и архитектонске композиције. Две фрагментоване главе су царски портрети (кат. 1–2), а једна припада египатском свештенику (сл. 11). Анализа фрагмената порфирних скулптура из Сирмијума показала је да су оне настале у различитим периодима, репрезентујући најмање два археолошка хоризонта. Први је везан за крај III – прве године IV века, односно за владавину Диоклецијана и његовог цезара Галерија (фрагментована глава, кат. 1), док је други, из средине IV века, припадао периоду владавине Констанција II (фрагментована глава са дијадемом у коси, кат. 2). Атрибуција прве главе, од које су сачуване само средње партије лица, као портрета Диоклецијана или Галерија, учињена је на основу опуштених црта лица, што је стилски повезује са Галеријевим портретом из Гамзиграда (*Felix Romuliana*).²² Недавно понуђено мишљење да је реч о Галеријевом портрету, базирано на волумену сачуваног дела главе и Лактанцијевој опасци о застрашујућем изгледу овог цара,²³ остаје ипак као једна добро аргументована хипотеза. Приписивање другог дела главе могућем портрету Констанција II изведено је на основу сачуване инсигније, дијадеме начињене од два низа бисера, која се први пут појаљује на Константиновом новцу из 330. године. После Константина, носили су је његови синови и наследници, а спо-

радично ће се задржати све до Јустинијановог времена.²⁴ Судаћи не само по облику дијадеме већ и по фризури цара који је носи, порфирни фрагмент о коме је реч највероватније представља део главе Констанција II, о чему сведоче његови портрети на новцу и гемама. Дobar пример је царев портрет на сребрним силиквама кованим у Сирмијуму од 351. до 355. године²⁵. Тешко се може закључити у које време је израђена глава египатског свештеника. Најинтересантније скулптуре у овом налазу су бисте царева на глобу. Сачувана биста цара на глобу (сл. 15) била је постављена на елипсоидно постоље са усадником, који је улазио у правоугаони отвор на дну глоба. Попрсје је представљено у оклопу, преко кога ја пребачен огртач, наборан око врата и прикопчан на десном рамену фибулом. Од фибуле је сачувана само једна луковица, на основу које се може закључити да припада раној варијанти луковичастих фибула са слабо развијеним луковицама, тип Keller 1/Pröttel 1 A, датованој у крај III и сам почетак IV века.²⁶ Ова биста цара на глобу је јединствено скулпторско дело. Може се претпоставити да иконографски предложак за представу бисте цара на глобу чине порфирне бисте Нерве и Трајана на глобу (сл. 5–6), фиксиране на порфирне стубове, који су пореклом из Рима, а чувају се у Лувру у Паризу. Иако бисте носе портретне карактеристике поменутих царева, о њиховој хронолошкој детерминацији се у науци још увек води полемика.²⁷ За хронолошко одређење и могућу идентификацију бисте

22 Popović 2017, 53–55.

23 Cambi 2017, 16, 124.

24 Поповић 2005, 104–105, 109–114.

25 RIC VII, 389, no 15, 17, 66, 68.

26 Keller 1971, 32–35, fig. 11; Pröttel 1991, 349–353, Fig. 1 A.

27 Cf. напомене 14–16.

octagonal structure (fig. 10) of which the marble basis of four columns was registered (fig. 8). After the conservation of 50 porphyry fragments, it was concluded that parts of three heads are in question (Cat. 1–3), of one bust on a globe (Fig. 12) and of the other, probably identical but fragmented, of the parts of a sculpture and of the architectural composition. Two fragmented heads are the imperial portraits (Cat. 1–2) and one belongs to the Egyptian priest (Fig. 11.). The analysis of the fragments of porphyry sculptures from Sirmium show that they were made in different periods, representing at least two archaeological horizons. The first one is connected with the end of the 3rd – first years of the 4th century, i.e. with the rule of Diocletian and his Caesar Galerius (fragmented head of the emperor, Cat. 1), while the other one, from the middle of the 4th century, belongs to the period of rule of Constantius II (fragmented head with a diadem in the hair, Cat. 2). The attribution of the first head, whose look can be judged only on the ground of the preserved middle parts of the face, as the portrait of Diocletian or Galerius, was based to the hanging features of the face, stylistically close to the Galerius' portrait from Gamzigrad (Felix Romuliana).²⁰ Recently presented opinion that it is the portrait of Galerius, based on the volume of the preserved part of head and Lactantius notes about terrifying expression of this emperor,²¹ for this moment is only one good argued option. The attribution of second part of head as possible portrait of Constantius II is based on the preserved *insignia*, diadem made of strings of beads, appearing for the first time on Constantine's coins minted 330. After Constantine, this type of diadem wear his sons and heirs, and which will sporadically be in use until the time of Justinian.²² According not only to the shape of the diadem, but also to the hairstyle of the emperor wearing it, this is, most probably, a fragment of the head of Constantius II. His portraits on coins and gems bear witness to this; the representation of this emperor on the silver *siliquae*, minted in Sirmium in 353–361²³, is good example for this attribution. It is hard to make a conclusion when the head of the Egyptian priest (fig. 11.) was made. The most interesting sculptures in this find are the busts of the emperors on a globe. Preserved bust of the emperor on a globe (fig. 12) was placed on an ellipsoidal pedestal with a protrusion for fixing the globe to it, which was fitting into a square opening at the bottom of the globe. The bust is represented in armor, with a cloak thrown over it, folded around the neck and clasped on the right shoulder with a fibula. Only one bulb of fibula is preserved. On the basis of this we can draw a conclusion that it belongs to the early variant of bulbous fibulae with a poorly developed bulb, of type Keller 1 / Pröttel 1 A, dated into the end of the 3rd – the very beginning of the 4th century.²⁴ The bust of the emperor on a globe is one unique specimen of sculptures works. A supposition can be made that the iconographic models for representing the emperor's bust on a globe were the porphyry busts of Nerva and Trajan on a globe (fig. 5, 6) fixed to the porphyry columns originating from

сл. 12. Попрсје цара на глобу са постољем,
рестаурисано

fig. 12. Bust of a emperor on a globe with the pedestal,
restored

20 Popović 2017, 53–55.

21 Cambi 2017, 16, 124.

22 Поповић 2005, 104–105, 109–114.

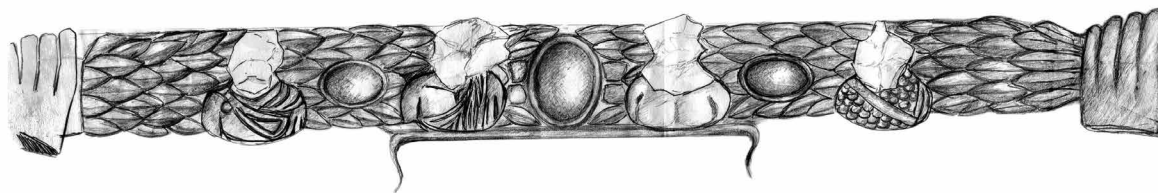
23 *RIC* VII, 389, No 15, 17, 66, 68.

24 Keller 1971, 32–35, fig. 11; Pröttel 1991, 349–353, Fig. 1 A.

на глобу из Сирмијума, од великог је значаја приказ на пиластру А, архитектонском елементу источне капије млађег утврђења у Гамзиграду (*Romuliana*). Пиластар је решен у виду војничког стега (*signum*). У три од пет медаљона овог стега приказане су по две бисте. То су бисте два августа, Галерија и Констанција Хлора, два цезара, Севера и Максимиана Даје, и два старија августа, Диоклецијана и Максимијана Херкулија. Они су абдицирали 305. године, али су добили титулу *seniores augusti*. Подизање пиластра у Гамзиграду може се датовати у период између мајских календи 305. и смрти Констанција Хлора у јулу 306. године. Бисте старијих августа, у доњем медаљону пиластра, биле су постављене на глоб (сл. 14), што показује да су и порфирне бисте царева на глобу носиле снажну династичку поруку. Биста цара на глобу из Сирмијума може бити из истог периода као пиластар из Гамзиграда, али и нешто старија, из времена када су Диоклецијан и Максимијан Херкулије још увек били владајући августу (293–305).²⁸

Ромулијана (*Felix Romuliana*), Галеријева утврђена палата, изграђена је у Гамзиграду, на локалитету у долини реке Тимока, у унутрашњости провинције Приобалне Дакије (*Dacia Ripensis*), око 15 km југозападно од данашњег града Зајечара. Смештена је у средишту природног амфитеатра, који је био насељен од праисторијских времена. Налаз архиволте са натписом FELIX ROMULIANA јасно је показао да се ради о дворцу који је подигао император Галерије. Тиме је добијен сигуран хронолошки оквир у коме је могла бити саграђена Ромулијана. То би било време од избора Галерија на место цезара 1. марта 293. године и његове смрти, вероватно почетком маја 311. године. Сасвим је могуће да је Галерије после 20. новембра 303. године, прихватајући Диоклецијанову одлуку да се августу повуку с престола после навршених 20 година владавине, намеравао да од Ромулијане начини свој резиденцијално-меморијални комплекс, у коме би живео после силаска с престола.²⁹ Многобројна уметничка дела клесана у мермеру красила су палату у Ромулијани. Међу њима је и рељеф с представом уснуле Аријадне. Највећи број споменика повезан је са митом о Дионису, а тиме и са Галеријевом идентификацијом са овим полубогом. Али, у складу са идеолошким концептом тетрархије, по којем су тетрарси земаљски заступници Јуптера и Херкула, најимпресивније су монументалне главе ова два бога, нађене у близини великог храма. Пиластар на коме су представљени тетрарси, као и онај с приказом Викторије, украшавали су главну, источну капију палате, тако да је идеолошки програм тетрархије био видљив сваком ко улази у Ромулијану.

Делови скулптура од порфира су у Ромулијани нађени на различитим местима, у различито време, и то увек у секундарном положају. Најважнија порфирна скулптура са овог лока-

Сл. 13 – Инсигнија на Галеријевој глави, изглед, Гамзиград - Ромулијана (*Felix Romuliana*) (цртеж А. Премк).

Fig. 13 – Insignia on the Galerius' head, Gamzigrad (*Felix Romuliana*) (drawing A. Premk).

28 Popović 2016, 371–390, Popović 2017, 49–67, cat. 1–14; Popović 2018, 69–70, 77, cat.16–21.

29 Синтетички преглед досадашњих истраживања у Гамзиграду изложен је у монографијама Popović 2011; Поповић 2010 и студији Vasić 2007, 33–53.

Rome, today at the Louvre Museum. Although the busts have the portrait characteristics of these emperors, there is still a polemic among scholars about their chronological determination.²⁵ For chronological determination and possible identification of the bust of the emperor on a globe from Sirmium of great importance could be the representation on the single preserved medallion on the pilaster A, the architectural ornament of the eastern gate of the younger fortress in Gamzigrad (*Romuliana*), solved in the form of the military standard (*signum*). In three of five round medallions that form this military standard, there are two busts in each: of two augusti – Galerius and Constantius Chlorus, two caesars – Severus and Maximinus Daia, and of two older augusti – Diocletian and Maximianus Herculus. In 305 they withdrew from power, but they had the title *seniores augusti*. This places the erecting of pilasters in Gamzigrad into the period between their abdication on Calendae of May 305 and the death of Constantius Chlorus in July 306. Their busts, represented in the lower medallion of this pilaster, were placed on a globe (fig.14), which bears witness to the fact that even the porphyry busts solved in this way had a strong dynastic message. The imperial bust on a globe from Sirmium is from the same period or from the some earlier time when Diocletian and Maximianus Herculus was the ruling augusti (293–305).²⁶

Сл. 14 – Бисте Диоклецијана и Максимијана Херкулија на глобу, пиластар А, Romuliana (фото С. Поп-Лазих)

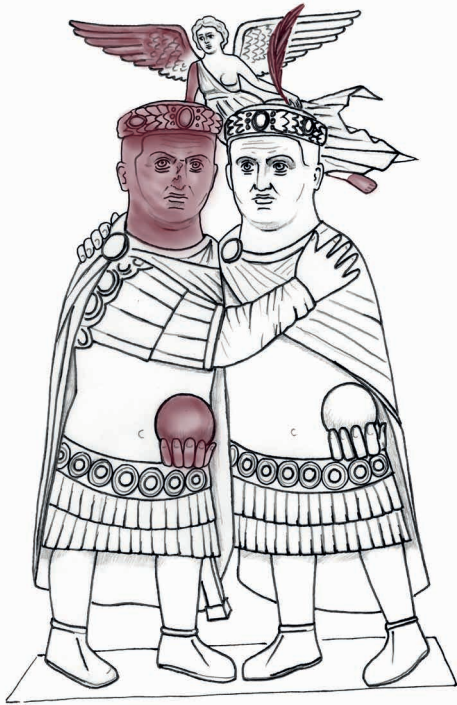
Fig. 14 - Diocletian`s and Maximianus Herculus` busts on a globe, pilaster A, Romuliana (photo S. Pop-Lazić)

Felix Romuliana, the Galerius' fortified palace, was built near Gamzigrad, the site in the valley of the river Timok, in the interior of the province Dacia Ripensis, in the middle of a natural amphitheater that had been inhabited since prehistoric times. The find of an archivolt bearing the inscription FELIX ROMULIANA clearly shows that this was the palace erected by the emperor Galerius. This fact offered a reliable chronological framework within which Romuliana could have been built. It would have been the time when Galerius was appointed Caesar on March 1st 293, till his death, probably at the beginning of March, in the year 311. It is very likely that after November 20th 303, when he accepted Diocletian's decision for the Augusti to step down from the throne after 20 years of rule, Galerius decided to turn Romuliana into a residential-memorial complex where he would retreat after his abdication.²⁷ Numerous works of art, carved in marble, were decorating Romuliana. The relief panel depicting sleeping Ariadne is one of them. Much of them is connected with the myth of Dionysus, which occupied one of the central positions in the iconography in this residence, which is linked to the identification of Galerius with Dionysus and is particularly emphasized by the emblem in the mosaic portraying Dionysus at the entrance to the big triclinium. Few fragmented sculptures of this deity are preserved. The image of boys

25 Cf. notes 14–16.

26 Popović 2016, 371–390, Popović 2017, 49–67, cat. 1–14; Popović 2018, 69–70, 77, cat.16–21.

27 A synthetic survey of researches performed in Gamzigrad until now was set forth in the monograph Popović 2011 and in the study Vasić 2007, 33–53.

Сл. 15. Могући изглед композиције *Викторија овенчава Галерија и Севера или Лицинија* (цртеж Б. Поповић)
 Fig. 15. Possible view of the scene *Victoria crowning Galerius and Severus or Licinius* (drawing B. Popović)

зната са новца кованог 293. године у Кизику (*Cyzicus*) и Антиохији (*Antiochia*), али и са пиластра на источној капији млађег утврђења у Ромулијани. По овој теорији, порфирна група, коју чине два августа и Викторија, постављена је у периоду између 306. и 311. године и приказује Галерија, десно, и Севера или Лицинија, лево од Викторије.³⁰ На основу величине стопала Викторије, висина њене фигуре износила би око 80 cm, што би се уклапало у димензије претпостављене композиције са царском фигуром од око 250 cm, коју она овенчава (сл. 15). Међутим, како су од Викторијине фигуре сачувани само крило, десно стопало и део десне руке, чија шака држи задњи део круне на Галеријевој глави, положај њене леве руке не може се поуздано утврдити, тим пре што остаци другог венца и/или царске главе с њим, нису до сада пронађени.³¹

У близини Ромулијане, у Шаркамену, такође је откривена утврђена палата, поред које су се налазили маузолеј, тумул и други објекти. Комплекс у Шаркамену може највероватније да се веже за Максимиана Дају, Галеријевог нећака, који је на овом месту желео да изгради резиденцијални и сакрални комплекс исти као у Ромулијани.³² Налази великог боја фрагмената порфира (кат.

литета је портрет цара Галерија (кат. 19. 1). Иако репрезентује главне одлике тетрархијског портрета, хоризонталне боре на челу и широм отворене крупне очи, погледа упртот у даљину, Галеријев портрет одликују ублажене и опуштене црте лица, може се чак рећи и извесна индивидуалност. Ипак, оно што га највише одваја од других тетрархијских портрета је инсигнија на његовој глави. То је комбинација тријумфалне круне (*corona triumphalis*) и круне царских свештеника. На њој се медаљони намењени драгуљима, симболи тријумфалне круне, смењују са бистама тетрарха, односно богова чији су они земаљски представници: Диоклецијан је приказан као Јупитер, Максимијан Херкулије као Херкул, лево од Диоклецијана је Констанције Хлор у палудаментуму, а десно од Максимијана Херкулија је Галерије у крљушном оклопу (сл. 13). Круну са бистама богова могао је да носи само царски свештеник, те ова инсигнија идентификује Галерија као врховног свештеника у служби своје божанске фамилије. Ова инсигнија има и тријумфални карактер, одређен драгуљима у њој и чињеницом да њоме цара овенчава Викторија. На основу одговарајућих димензија, сматра се да скулптури, чији је глава део, припада и порфирна шака леве руке, у којој је земаљска кугла. Колосална фигура представљала Галерија као космократора. Постоји, међутим, мишљење да је Галеријева скулптура из Гамзиграда била део композиције која приказује Викторију како крунише два августа, сцену чија је иконографија позната са новца кованог 293. године у Кизику (*Cyzicus*) и Антиохији (*Antiochia*), али и са пиластра на источној капији млађег утврђења у Ромулијани. По овој теорији, порфирна група, коју чине два августа и Викторија, постављена је у периоду између 306. и 311. године и приказује Галерија, десно, и Севера или Лицинија, лево од Викторије.³⁰ На основу величине стопала Викторије, висина њене фигуре износила би око 80 cm, што би се уклапало у димензије претпостављене композиције са царском фигуром од око 250 cm, коју она овенчава (сл. 15). Међутим, како су од Викторијине фигуре сачувани само крило, десно стопало и део десне руке, чија шака држи задњи део круне на Галеријевој глави, положај њене леве руке не може се поуздано утврдити, тим пре што остаци другог венца и/или царске главе с њим, нису до сада пронађени.³¹

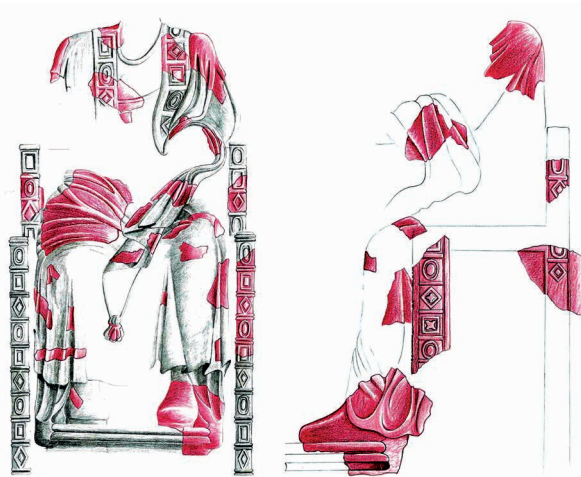
30 Laubscher 2000, 242–250.

31 Popović 2017, 73–80, cat. 15–26 (with quoted literature); Popović 2018, 70–73, 77–78, cat. 22–26.

32 Синтетички преглед досадашњих истраживања у Гамзиграду изложен је у монографијама Popović 2005; Popović 2007, 80–95. Током археолошких ископавања, која су обновљена 2013. године, дошло се до нових сазнања

picking grapes, or only of vines with bunches of grapes, illustrated on the pilasters that decorated the facades of the gateways, also point to the cult of Dionysus. Nevertheless, in accordance with the ideological concept after which the tetrarchs were the earthly representatives of Jupiter and Hercules, the most imposing are the monumental marble heads of these two gods, found near the great temple. The pilasters depicting the tetrarchs, as well as a fragmented pilaster bearing the image of Victoria, were the ornaments on the main, eastern gateway so that the program of the Tetrarchy was visible to whoever entered Romuliana.

The parts of porphyry sculptures in Romuliana were found in different places, at different times, and always in the secondary position. The most important sculpture is a head of the emperor Galerius (Cat. 19. 1). Although it represents the main characteristics of the Tetrarchal portrait, the horizontal wrinkles on the forehead and the wide-open eyes, aiming at the far distance, Galerius' portrait is characterized by softened and hanging facial features, it might be even said by certain individuality. However, what mostly separates it from the other Tetrarchal portraits is *insignia* on his head. It is a combination of a triumphal crown (*corona triumphalis*) and a crown of imperial priests. On it the medallions designed for precious stones, symbols of triumphal crown, alternate with the busts of tetrarchs, i.e. of gods whose earthly representatives they are. Diocletian is represented as Jupiter, Maximian Herculus as Heracles, left from Diocletian is Constantius Chlorus in the paludamentum, and left from Maximian Herculus is Galerius in the scales-armor (fig. 13). The crown with the busts of gods could wear only an imperial priest, so this insignia defines Galerius as a supreme priest in service of his divine family. This insignia also has the triumphal character, defined by the jewels in it and by the fact that Victoria is crowning the emperor with it. On the basis of the corresponding dimensions it is supposed that to the entire sculpture, whose part is the head, also belongs the porphyry hand of the left arm, in which is the earthly globe, so the colossal figure would represent Galerius as the cosmocrator. There exists also the opinion that the sculpture of Galerius from Gamzigrad was a part of the composition representing Victoria crowning two Augusti, a scene whose iconography is known from the coins minted in 293 in Cyzicus and Antioch, and also from the pilaster on the eastern gate of younger fortress in Romuliana. According to this theory, the porphyry group consisting of two Augusti and two Victoriae, was placed in the period between 306 and 311, and it represents Galerius to the right, and Severus or Licinius to the left of Victoria. On the ground of dimensions of the foot, for which we assume that it belongs to Victoria, the height of her figure would be around 80 cm, which would fit into dimensions of the supposed composition with the imperial figure of about 250 cm, which she is crowning (fig. 16). However, as of Victoria's figure are preserved only the wing, the right foot and the part of the right arm, whose hand is holding the back part of the crown on Galerius' head, the position of her left arm can

Сл. 16. Реконструкција изгледа скулптуре типа император на престолу, Шаркамен (цртеж А. Капуран)

Fig. 16. Reconstruction of the sculpture of the type emperor on the throne, Šarkamen (drawing A. Kapuran)

10) показали су да је реч о скулптури типа *император на престољу* (сл. 16). Том типу припада и скулптура из Александрије (сл. 7), за коју се претпоставља да представља Диоклецијана.³³ Фрагментована порфирна глава из Текије (*Transdierna*) (сл. 17) је врло добар пример „тврдог стила” у тетрархијској уметности. Од главе зрелог мушкарца сачуване су само крупне, широм отворене очи и чело са дубоким хоризонталним борама, што лику даје озбиљан и строг израз. Ове стилске карактеристике повезују главу из Текије са бистом из Атрибиса у Египту (сл. 4), која је у литератури идентификована као приказ Галерија, Диоклецијана, Лицинија или Максимиана Даје.³⁴

Порфирна глава дијарха (кат. 20. 3), део херме, нађена је у Нишу (*Naissus*), Константиновом родном граду. Херма се састојала од глава Константина и Лицинија, а могла је да буде постављена током 315. године, али пре 25. јула. Тај споменик је величао идеју сложене владавине ова два цара, а у исто време њиме су се обележавале Константинове деценије.³⁵

Порфирне статуете Асклепија (кат. 20. 1) и Хигије (кат. 20. 2), заједно са још 14 фрагментованих мермерних скулптура, откривене су 1972. године, током археолошких ископавања западног трема Константинове виле у Медијани. Делови статуета од мермера и порфира налажени су и током различитих кампања ископавања Медијане, поготово на између 2000. и 2011. године, када су пронађени лева шака и десно стопало раније откривене Асклепијеве фигуре, и змија идентична оној уз скут хаљине на постојећој Хигијиној статуети. Статуете Асклепија и Хигије су највероватније клесане у Египту (Александрији ?) у време тетрархије, у последње две деценије III или у првој деценији IV века, о чему сведочи и палеографија натписа на плинтама, иако су натписи уклесани касније.³⁶

* * *

Иако показују стилске и хронолошке разлике, све порфирне скулптуре преносе поруку о царској моћи и достојанству. Скулптуре откривене на тлу данашње Србије такође показују ове карактеристике, али и извесне специфичности у приказу инсигније на глави цара. Број налаза порфирних скулптура у регији српског дела лимеса јасно указује на значај царске пропаганде током тетрархијског периода, али и значај ове територије у стратешко-пропагандном смислу.

Значај српског дела регије лимеса у стратешко-пропагандном смислу

Балканске провинције Римског царства биле су од великог значаја за Империју, као област кроз коју су пролазили путеви који су Италију повезивали са источним провинцијама, Јадранским и Егејским морем, као природни ресурс руда и минерала и као важно подручје у стратешком смислу. Тај војни аспект дошао је до посебног изражаја када су, од средине III

о стратиграфској слици локалитета. Према саопштењима др Софије Петковић, вишег научног сарадника Археолошког института у Београду, актуалног руководиоца истраживања на Шаркамену, резултати истраживања југоисточне куле и југоисточног дела утврђења указују на постојање две градитељске фазе.

33 Delbrueck 1932, 96–98, Taf. 40–41; Del Bufalo 2012, no S 42.

34 Popović 2017, 87–88, cat. 28; Popović 2018, 74, 78–79, cat. 28.

35 Vasić 2001, 245–251; Popović 2017, 90–93, cat. 29; Popović 2018, 74, 79, cat. 29.

36 Popović 2017, 96–101, cat. 30–32; Popović 2018, 74, 79, cat. 30–31.

not be determined with certainty, all the more so because the remains of another wreath and/or of imperial head with it were not found until now.²⁸

In the vicinity of Roumuliana, in Šarkamen, a forifietid palace was discovered. This complex can, most probably, be linked with Maximinus Daia, Galerius' nephew, who wished to build a residential and sacral complex in this place, like the one in Romuliana.²⁹ The finding of numerous porphyry fragments show that these are the parts of sculpture of the type *emperor on the throne* (fig. 16), to which also belongs the sculpture from Alexandria (fig. 7), for which it is supposed that it represents Diocletian.³⁰ The fragmented porphyry head from Tekija (Transdierna) (fig. 17) represents a very good example of the "hard style" of Tetrarchic art. The wide-open eyes with heavy eyelids are dominating, and the deep horizontal wrinkles on the forehead give to the face a severe and serious expression, indicating rage and threat. These stylistic characteristics connect the head from Tekija with the bust from the place Athribis in Egypt, which is in literature identified as the representation of Galerius, Diocletian, Licinius or Maximinus Daia.³¹

The porphyry head of a diarch (**Cat. 20. 3**) is the part of a herma found in Naissus, Constantine's native town. The herma with the figures of Constantine and Licinius can be dated in 315, before July 25th. This monument would glorify the idea of rule of these two emperors, i.e. of Diarchy, and, at the same time marking Constantine's *decennalia*.³²

The porphyry statuettes of Aesculapius (**Cat. 20. 1**) and Hygiea (**Cat. 20. 2**), together with another 14 fragmented marble sculptures, were discovered in 1972, during the archaeological excavations of the western portico of Constantine's villa in Mediana. Parts of the marble and porphyry statuettes were being found also during the different campaigns of excavations of Mediana, especially at the excavations between 2000 and 2011, when were found the left hand and the right foot of the earlier discovered Aesculapius' figure and the snake, identical to that one next to the skirt of the dress on the existing Hygiea's statuette. The statuettes of Aesculapius and Hygiea were, most probably, carved in Egypt (Alexandria ?) at the time of Tetrarchy, in the last two decades of the 3rd or in the first decade of the 4th century, to which bears witness the paleography of the inscriptions on the plynths. Although the inscriptions were carved later.³³

* * *

Although they are showing certain stylistic and chronological differences, all porphyry sculptures are carrying a message about the imperial power and dignity. The sculptures found on the territory of present-day Serbia are depicting the mentioned qualities, but they are also rendering some new elements, especially when the forms of insignia for the heads of emperors are in question. The number of porphyry sculptures found in present day Serbia clearly show the importance of imperial propaganda in the Tetrarchic period, but also the great significance of this territory in the strategical – propagandistic sense.

28 Popović 2017, 73–80, cat. 15–26 (with quoted literature); Popović 2018, 70–73, 77–78, cat. 22–26.

29 A synthetic survey of researches performed in Šarkamen until now was set forth in the monographs Popović 2005; Popović 2007, 80–95. Until the renewed archaeological excavations in 2013 it was considered that there is no cultural stratigraphy in the framework of the fortification, but, according to the communications of dr Sofija Petković, senior researcher of the Institute of Archaeology in Belgrade and the actual research director of the excavations in Šarkamen, the explorations done in 2014–2017 in the south-eastern tower and the south-eastern part of the fortress pointed at the existence of two building phases.

30 Delbrueck 1932, 96–98, Taf. 40–41; Del Bufalo 2012, no S 42.

31 Popović 2017, 87–88, cat. 28; Popović 2018, 74, 78–79, cat. 28.

32 Vasić 2001, 245–251; Popović 2017, 90–93, cat. 29; Popović 2018, 74, 79, cat. 29.

33 Popović 2017, 96–101, cat. 30–32; Popović 2018, 74, 79, cat. 30–31.

века, варварска племена почела све више да угрожавају северну границу Царства. Локални војни заповедници, пореклом из тих крајева, који су се истакли у биткама са варварима, били су проглашавани за царе. Деције Трајан (249–251), родом из околине Сирмијума, за цара је изгласан негде у Панонији. Клаудије II (268–270) је у борбу против Гота кренуо из Сирмијума, где се, после значајне победе код Наиса (*Naissus*), данашњег Ниша, вратио и умро од куге. Аурелијан (270–275) је рођен у Сирмијуму, у породици ниског порекла, а његов наследник Проб (276–282), запамћен по садњи винове лозе на оближњој Фрушкој гори, у Сирмијуму је рођен, али и убијен, у такозваној гвозденој кули, која се вероватно налазила на страни градског бедема. Следећи цар рођен у околини Сирмијума је Диоклецијанов савладар Максимијан Херкулије (285–305), који је подигао палату недалеко од града, на земљи где су његови родитељи радили као надничари.³⁷

Диоклецијан (284–305) је пореклом био из Далмације, највероватније из Салоне.³⁸ На власт је дошао после битке на обалама реке Мораве, у којој је победио узурпатора Карина, који је убијен непосредно после тога.³⁹ Одмах по доласку на власт, суочио се са проблемима одбране граница Царства и гушења локалних побуна. Стога је за савладара 286. године именовано Максимијана, а 293. године изабрао је и два цезара, Констанција Хлора и Галерија. Успостављањем владавине два августа и два цезара, тетрархије, договорено је да Максимијан Херкулије и Констанције Хлор буду задужени за одбрану западних провинција, док је Диоклецијан, заједно са Галеријем, преузео одбрану Илирика и источних делова Царства.⁴⁰ Са продорима Сармата и Квада преко северне границе Царства, био је суочен већ на почетку своје владавине, па је, користећи Сирмијум као војну базу, отпочео борбе с њима. Током ратова против Сармата крајем девете и почетком десете деценије III века, Диоклецијан је у неколико наврата боравио у Сирмијуму, а на основу датума царских конституција зна се да је у овом граду боравио 289/90, од 17. до 26. фебруара 293. и 294. године.⁴¹ Мада у науци постоји и мишљење да је Сирмијум био његова царска резиденција у периоду од 290. до 294. године,⁴² за то нема података у писаним изворима. Успостављањем тетрахијског система власти у пролеће 293. године, Диоклецијановом цезару Галерију поверена је одбрана земаља јужно од Дунава, од Алпа до Црног мора; његово седиште било је у Сирмијуму.⁴³ Иако у стручној литератури постоји мишљење да се Галеријева званична резиденција налазила у овој панонској метрополи, где је имао и царску канцеларију у којој су доношени закони,⁴⁴ антички писци то не помињу.⁴⁵ Али постоји податак из списка конзула, да су Диоклецијан и Галерије у Сирмијуму примили конзулат за 294. годину.⁴⁶ Исте године подигнуто је и утврђење *Onagrinum*, преко пута Баноштора (*Bononia*),⁴⁷ а Сармати, против

37 Mirković 1971, 34–35.

38 Wilkes 2009, 335–343; Cambi 2016, 27–33; 165–172.

39 Stein 1968, 65.

40 Ibid., 83–100.

41 *Cod. Iust.* IV, 9,1; 34, 8.

42 Madgearu 2012, 48.

43 Stein 1968, 68.

44 Seeck 1905, 454; Enslin 1930, col. 2519–2520.

45 Mirković 1971, 36.

46 *Cons. Const.*, 230 (a. 294).

47 Ibidem.

Significance of Serbian part of limes region in strategical – propagandistic sense

The Balkan provinces of the Roman Empire were of great significance for the Empire as a region through which were leading the roads connecting Italy with the eastern provinces, the Adriatic and Aegean Sea, as a natural resource of ores and minerals, and an important region in strategical sense. That military aspect became exceptionally prominent when, since the middle of the 3rd century, the barbarian tribes started to threaten more and more the northern borders of the Empire. The local military commanders, coming from these parts of the Empire, who distinguished themselves in the battles with barbarians, were being proclaimed emperors. We are informed that the emperor Decius Traianus (249–251), who was born in the vicinity of Sirmium, was proclaimed emperor somewhere in Pannonia. Claudius II (268–270), went into the battle against Goths from Sirmium, where he returned after the important victory near Naissus, present-day Niš, and died of plague. Aurelian (270–275) was born in Sirmium in a humble family and his successor Probus (276–282), who is remembered for his introduction of viticulture in the nearby Alba Mons (Fruška Gora), was born in Sirmium, but was also assassinated there in the so-called iron tower, which was probably located on the west side of the town rampart. The next emperor born in the vicinity of Sirmium was Diocletian's co-ruler Maximian Herculeus (285–305), who built a palace at the location near the town where his parents worked as laborers.³⁴

Diocletian (284–305) was by origin from Dalmatia, most probably from Salona.³⁵ He came to power after the victory on the banks of river Morava, in which he defeated the usurper Carinus, who was murdered immediately after that.³⁶ Immediately after coming to power, he faced the problems of defending the borders of the Empire and suppressing the local mutinies. Therefore, in 286 he named Maximian a co-ruler, and in 293 he chose two Caesars, Constantius Chlorus and Galerius. By establishing the rule of two Augusti and two Caesars, the Tetrarchy, it was arranged that Maximian Herculeus and Constantius Chlorus were charged with the defense of the western provinces, while Diocletian, together with Galerius, took charge of defending Illyricum and the eastern parts of the Empire.³⁷ The intrusions of Sarmatians and Quadi over the northern border of the Empire he faced already in the beginning of his rule, and, using Sirmium as a military base, he started the fights with them. During his wars with Sarmatians at the end of the ninth and in the beginning of the tenth decade of the 3rd century, Diocletian stayed on few occasions in Sirmium, and on the ground of the imperial constitutions, we know that he stayed in this city in 289/90, from February 26th to 29th 293 and in 294.³⁸ Although there is also an opinion that Sirmium was his imperial residence in the period from 290 to 294,³⁹ there are no records about that in the written sources. After establishing the Tetrarchical system of rule in spring of 293, to Diocletian's Caesar Galerius was entrusted the defending of territories south from Danube, from the Alps to the Black Sea; his seat was in Sirmium.⁴⁰ Although there is an opinion in the scientific literature that Galerius' official residence was in this Pannonian metropolis, where he also had the

34 Mirković 1971,34–35.

35 Wilkes 2009, 335–343; Cambi 2016, 27–33; 165–172.

36 Stein 1968, 65.

37 *Ibid.*, 83–100.

38 *Cod. Iust.* IV, 9,1; 34,8.

39 Madgearu 2012, 48.

40 Stein 1968, 68.

којих је Галерије водио рат крећући из Сирмијума, су побеђени, те су Диоклецијан и његови савладари добили титулу *Sarmaticus Maximus*.⁴⁸ Касније борбе са варварима на Дунаву биле су спорадичне, али Лактанције напомиње да је Галерије у Илирику провео 15 година, спроводећи Диоклецијанове наредбе.⁴⁹ Исти писац бележи да је Диоклецијан имао намеру да изгради Никомедију, тако да постане други Рим.⁵⁰ Идеја *imitatio Romae* била је део Диоклецијановог програма градње и у Сирмијуму.⁵¹ Ниједан други цар се није толико интересовао за природне ресурсе – каменоломе и руднике у околини овог града, које је често обилазио. Иако се у *Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum* историјски догађаји мешају са легендарним, а вероватно је радња оригиналног текста *Пасије* транспонована у Панонију из Египта,⁵² рукопис ипак указује на Диоклецијанову заинтересованост за каменоломе у Панонији. Овај цар је, боравећи током 293–294. године у Сирмијуму, обилазио каменоломе, наручивао камен и готове или полуобрађене статуе. Обилазио је и околне руднике да би граду обезбедио фабрику оружја (*armorum fabrica*) и ковницу (*Moneta*). Диоклецијанов итинерар 294. године највише је био одређен идејом изградње Сирмијума у складу са концептом *imitatio Romae*, а на основу супскрипција Јустинијановог кодекса⁵³ може се закључити да је цар посетио *Demessus* (Стојник на Космају, административно седиште дистрика рудника олова и сребра), као и руднике злата и сребра у јужном делу градске територије Сирмијума, на обронцима планине Цера. Посетио је и „Трибалски” каменолом,⁵⁴ највероватније лоциран код Ескуса (*Oescus*), одакле се трасом Дунав–Сава камен могао пребацити до Сирмијума и употребити за програм *imitatio Romae*.⁵⁵

Археолошким истраживањима северног дела палатијалног комплекса Сирмијума, реализованим у периоду од 2002. до 2015. године, на овом сектору је констатована грађевинска делатност, чије је датовање у Диоклецијаново време потврђено нумизматичким налазима.⁵⁶

Диоклецијанов цезар Галерије рођен је у Приобалној Дакији, не превише далеко од Сердице (*Serdica*), данашње Софије.⁵⁷ Његова мајка је у ову провинцију пребегла пред налетима Карпа, прешавши са леве обале Дунава на десну.⁵⁸ Рано је ступио у војску и стекао је високе чинове под Диоклецијаном, који га је 1. марта 293. године узео за цезара. Већ 294. године био је послат да угуши побуну у Египту, што је успешно и обавио.⁵⁹ Убрзо затим, Диоклецијан га је упутио да се бори са персијским краљем Нарзесом. После почетних неуспеха, сакупивши у Илирику нове војне јединице, Галерије је победио Персијанце, окончавши побуну у Месопотамији миром у Нисибису, чије је услове Нарзесу издиктирао заједно са Диоклецијаном.⁶⁰ Ова победа, као

48 Mócsy 1974, 268.

49 Seston 1946, 131–136.

50 Lact., VII, 8–10.

51 Dušanić 2003, 9.

52 Del Bufalo 2012, 27–29; 61–62. За текст *Пасије* на латинском и енглеском језику, cf. *ibid.*, 65–68; 69–72, а за превод на српски језик, cf. Вулић 1934, 1–22.

53 Cod. Iust. II 13.20 od 22. septembra 294; VI 21.14 od 2. maja 294. i V. 12.21 od 5. avgusta 294.

54 Cod. Iust. VIII 48.5 od 4. decembra 291: *Triballis*.

55 Dušanić 2003, 10–13.

56 Cf. *infra*.

57 Eutrop., IX, 22.

58 Lact. IX, 1–4.

59 Zuckerman 1994, 66.

60 Seston 1946, 166–183.

imperial office in which the laws were enacted,⁴¹ the ancient writers do not mention this.⁴² However, there is an information from the list of consuls that Diocletian and Galerius received in Sirmium the consulate for 294.⁴³ In the same year was built the fortification Onagrinum, opposite from Banoštor (Bononia)⁴⁴ and the Sarmatians, on whom Galerius waged a war starting from Sirmium, were defeated. On this occasion, Diocletian and his co-rulers have received the title *Sarmaticus Maximus*.⁴⁵ The later fights with the barbarians on Danube were sporadic, but Lactantius mentions that Galerius spent 15 years in Illyricum, carrying out Diocletian's orders.⁴⁶ The same author writes down that Diocletian intended to build Nicomedia in such way to become another Rome.⁴⁷ The idea of *imitatio Romae* was a part of Diocletian's building-program also in Sirmium.⁴⁸ No other emperor was so keenly interested in the natural resources – quarries and mines around this city, which he was visiting very often. Although in the *Passio Sanctorum Quattuor Coronatum* the historical events are being mixed with the legendary ones, and the plot of the original text of Passion was probably transposed to Pannonia from Egypt,⁴⁹ the manuscript still points at Diocletian's interest in the Pannonian quarries. This emperor, during his stay in Sirmium in 293–294, was visiting the quarries, ordering stone and finished or half-finished statues. He also visited the neighboring mines to make provisions for the arms-factory (*armorum fabrica*) and for the mint (*Moneta*). Diocletian's itinerary in 294 was mostly determined by the idea of building Sirmium through the concept of *imitatio Romae*. On the basis of subscriptions of Justinian's codex⁵⁰ we can conclude that the emperor visited Demessus (Stojnik on mountain Kosmaj, the administrative center of the district of lead and silver mines), as also the gold and silver mines in the south part of the city territory of Sirmium, on the slopes of the mountain Cer. He also visited the “Tribal” quarry,⁵¹ most probably located near Oescus, from which by the route Danube – Sava the stone could be transported to Sirmium and be used for the *imitatio Romae* program.⁵²

In the course of the archaeological researches of the northern part of palatial complex in Sirmium, realized in the period from 2002 to 2015, in this sector was stated building activity, whose dating into the time of Diocletian was confirmed by monetary finds.⁵³

Diocletian's Caesar Galerius was born in Dacia Ripensis, not too far away from Serdica, present-day Sofia.⁵⁴ His mother escaped to this province in front of the attacks of Carpi, crossing from the left bank of Danube to the right.⁵⁵ He joined the army very early and acquired high ranks under Diocletian, who proclaimed him Caesar on March 1st 293. Already in 294 he was sent to suppress the

41 Seeck 1930, col. 2519–2520.

42 Mirković 1971, 36.

43 *Cons. Const.*, 230 (a. 294).

44 *Ibidem*.

45 Mócsy 1974, 268.

46 Seston 1946, 131–136.

47 Lact., 7. 8–10.

48 Dušanić 2003, 9.

49 Del Bufalo 2012, 27–29; 61–62. For the text of Passion in Latin and English language cf. *ibid.*, 65–68; 69–72.

50 *Cod. Iust.* II 13.20 from September 22nd 294; VI 21.14 from May 2nd 294 and V. 12.21 from August 5th 294.

51 *Cod. Iust.* VIII 48.5 from December 4th 291: *Triballis*.

52 Dušanić 2003, 10–13.

53 Cf. *infra*.

54 Eutrop., IX, 22.

55 Lact. IX, 1–4.

и тријумф прослављен у Антиохији, на Галерија су оставили снажан утисак, што се огледа у његовом афинитету према источњачком сјају и раскоши, видљивом на инсигнији приказаној на његовој глави из Гамзиграда (кат. 19.1), места у коме је подигао палату *Felix Romuliana*, посвећену његовој мајци Ромули, богато украшену мозаицима и скулптурама од мермера и порфира. Игром судбине, није доживео да се после абдикације у њу повуче. Смрт га је затекла непосредно пошто је 311. Године, у Сердики издао први едикт о толеранцији према хришћанима,⁶¹ иако је током своје владавине био њихов прогонитељ.

Галеријев сестрић Максимин Даја (305–313) постао је цезар после Диоклецијанове абдикације 1. маја 305. године.⁶² Рођен је у Илирику,⁶³ по свој прилици недалеко од Галеријеве палате. Место његовог рођења налазило се вероватно у Шаркамену, удаљеном око 40 км од Гамзиграда, локалитету на коме су откривени утврђена палата и меморијални комплекс који се доводе у везу са овим царем.⁶⁴ Запамћен као прогонитељ хришћана, Максимин Даја, као ни његов ујак, није доживео да се, после силаска са власти, повуче у палату коју је изградио.

Најзначајнији касноантички владар и први хришћански цар, Константин Велики (306–337), рођен је у Наису (Naissus), данашњем Нишу.⁶⁵ После боравка на Диоклецијановом двору у Никомедији, отишао је у Јорк код свог оца Констанција Хлора, после чије га је смрти 306. године војска прогласила за августа. То није било добро прихваћено од стране других тетрарха, па је Константин, после састанка колегијума у Карнунтуму (*Carnuntum*) 308. године, добио титулу цезара и управу над Галијом. Ту је 310. године убио или натерао на самоубиство Максимијана Херкулија, који је одбијао да се повуче са власти и, при том, ковао завере против Константина. У отворени сукоб са његовим сином Максенцијем, који је владао Италијом, дошао је 312. године. Победио га је у бици код Милвијског моста на уласку у Рим, 28. октобра 312. године. Следеће, 313. године, у Милану (*Mediolanum*) је донео, заједно са савладарем Лицинијем, едикт о толеранцији према хришћанима, после чега су прогони хришћана у доброј мери престали. Са Лицинијем, коме је за жену дао своју сестру Констанцију, био је у добрим односима до лета 315. године.⁶⁶ Лициније, Галеријев добар пријатељ, родом из Приобалне Дакије,⁶⁷ после састанка у Карнунтуму добио је на управу Италију са Шпанијом и Африком, а касније и Илирик, у коме је боравио, бранећи га, као и Тракију, од упада варвара.⁶⁸ Седиште му је могло бити у Сирмијуму, за шта потврду даје и један натпис са острва Брача, у коме се помиње клесање капитета за Лицинијеве терме у овом граду.⁶⁹ Лициније се са својом породицом и државном благајном свакако налазио у Сирмијуму у време свог првог сукоба са Константином, током битке код Цибала (*Cibalae*), данашњих Винковаца у Хрватској, у октобру 316. године, будући да се, поражен на бојном пољу, вратио у овај град, узео са собом жену, сина и благо и, порушивши мост на Сави, побегао на исток, у Приобалну Дакију.⁷⁰ После ових догађаја, за време владавине Констан-

61 Lact. XXXIV, 1–5.

62 Lact. XIX, 3–6.

63 Aur. Vict., 40, 1.

64 Popović 2005.

65 PPhiloc., 241; Polem. Silv., 265; Origo, 2, 2.

66 Stein 1968, 95–130; Barnes 1982; Wilkes 2005, 124–225; Ферјанчић 2013.

67 Eutrop., X, 4.

68 Aur. Vict., 40, 8, 9.

69 CIL III, 10107.

70 Exc. Val., V, 17; Zos., II, 19.

rebellion in Egypt, what he has done with success.⁵⁶ Soon after that, Diocletian sent him to fight against the Persian king Narses. After the initial failures, gathering in Illyricum new military units, Galerius defeated the Persians, ending the rebellion in Mesopotamia by the peace-treaty in Nisibis, whose conditions he dictated to Narses together with Diocletian.⁵⁷ This victory, as also the triumph celebrated in Antioch, made a great impression on Galerius, which reflects itself in his affinity for the Oriental splendor and luxury, visible on the insignia represented on his head from Gamzigrad (**Cat. 19.1**), the place where he built the palace *Felix Romuliana*, dedicated to his mother Romula, richly decorated with mosaics and sculptures made of marble and porphyry. By a twist of fate, he did not live to retire into it after his abdication. Death took him just after he issued, in 311 in Serdica, the first edict about the tolerance towards Christians,⁵⁸ although during his reign he was their persecutor.

Galerius' nephew Maximinus Daia (305–313) became Caesar after Diocletian's abdication on May 1st 305.⁵⁹ He was born in Illyricum,⁶⁰ in all probability not far from Galerius' palace. The place of his birth was, in all probability, in Šarkamen, some 40 km from Gamzigrad, the site at which were discovered a fortified palace and a memorial complex, being brought into connection with this emperor.⁶¹ Remembered as a persecutor of Christians, Maximinus Daia, like his uncle, did not live to retire, after his abdication, into the palace which he built.

The most important late ancient and first Christian emperor, Constantine the Great (306–337) was born in Naissus, present-day Niš.⁶² After his stay in the Diocletian's court in Nicomedia, he went to Eboracum (York), to his father Constantius Chlorus, after whose death in 306 the army proclaimed him Augustus. This was not well accepted by other tetrarchs, so Constantine, after the meeting of collegium in Carnuntum in 308 got the title of Caesar and the rule over Gaul. Here, in 310, he killed or forced to commit suicide, Maximian Herculeus, who was refusing to withdraw from power and, at the same time, was plotting against Constantine. Into an open conflict with his son Maxentius, the ruler of Italy, he came in 312. He defeated him in the battle at the Milvian Bridge, at the entrance into Rome, on October 28th 312. In the next year, 313, in Milan (Mediolanum) he issued, together with his co-ruler Licinius, the edict about the tolerance towards Christians, after which the persecutions of Christians stopped in large part. With Licinius, to whom he gave his sister Constantia for wife, he was in good relations until the summer of 315.⁶³ Licinius, good friend of Galerius, by origin from Dacia Ripensis,⁶⁴ after the meeting in Carnuntum received the rule over Italy with Spain and Africa, and later on also over Illyricum, in which he dwelled, defending it, together with Thrace, from the barbarian attacks.⁶⁵ His seat could have been in Sirmium, which is also confirmed by an inscription from the island of Brač, mentioning the carving of capitals for the *thermae* of Licinius in this city.⁶⁶ Licinius was, by all means, in Sirmium with his family and the

56 Zuckerman 1994, 66.

57 Seston 1946, 166–183.

58 Lact. XXXIV, 1–5.

59 Lact. XIX, 3–6.

60 Aur. Vict., 40, 1.

61 Popović 2005.

62 FPhiloc., 241; Polem. Silv., 265; Origo, 2, 2.

63 Stein 1968, 95–130; Barnes 1982; Wilkes 2005, 124–225; Ферјанчић 2013.

64 Eutrop., X, 4.

65 Aur. Vict., 40, 8, 9.

66 CIL III, 10107.

тина Великог, Сирмијум је постао једна од четири званичне резиденције Царства. На основу корекција супскрипција Теодосијевог кодекса, може се закључити да је овај цар први пут у Сирмијуму боравио у марту 319, где је остао до краја те године. Током следећих година, Константин је у овом граду боравио у априлу, јуну и септембру 321, у мају и јулу 322, у мају 323, у јануару 324, у априлу, мају и децембру 326. и у марту 329. године. Његов двор се налазио у Сирмијуму од почетка 320. до почетка 324. године, а у исто време у граду је радила и званична ковница златног новца.⁷¹ Два натписа из Сирмијума, у којима се помињу ослобођеници у царској служби, могу се довести у везу са делатношћу царске канцеларије у овом граду за време Константина.⁷² У сваком случају, битка код Цибала била је пресудна за успостављање Константинове будуће самосталне владавине, иако је Лицинија коначно поразио тек 324. године у Тракији.⁷³ Константин је често путовао између Сирмијума и Сердике, пролазећи, по свој прилици, кроз свој родни град Наис, у коме је сигурно боравио у јулу 319. године, а можда и у пролеће 321. и 329. године.⁷⁴

Константинов средњи син Констанс боравио је у Наису шест месеци током 339–340. године, а најмлађи, Констанције II, у овом граду је 350. године прихватио абдикацију узурпатора Ветраниона. Ипак, Констанције II (337–361) је највише времена провео у Сирмијуму, где је оставио снажан печат у изградњи градских цивилних и верских објеката, али и у његовом духовном животу. Наиме, у борби против Магненција, овај цар га је, командујући илирском војском и кренувши из Сирмијума, потиснуо до Осијека (*Mursa*), где је у крвавој бици 351. године савладао узурпатора. Након тога, провео је два месеца у Сирмијуму, да би се следећих година поново враћао у овај град

због ратова на дунавској граници. Током борби са Сарматима, Сирмијум је био седиште цара и место где се сакупљала војска. После ратова 357–358. године, Констанције II је у Сирмијуму прославио тријумф. Међутим, борбе са Сарматима наставиле су се и следеће године, а Констанције II је поново у Сирмијуму прославио тријумф.⁷⁵ За време дугих боравака у овом граду, Констанције II је иницирао његову изградњу, али и поправку пута до Италије, о чему сведочи један миљоказ из Сирмијума.⁷⁶ Сирмијум је имао изузетно важну улогу у оквиру верске политике Констанција II, који је према паганизму заузео оштар став, забранивши законима из 353. и 356. године ноћна жртвовања, али и само поштовање паганских идола. С друге стране, цар је после победе над Магненцијем 350. године остао у Сирмијуму током зиме 351/352. године, потпавши под утицај епископа Валенса из Мурсе, који је проповедао аријанство. Како је Констанције II постао јустар заговорник аријанске јереси, следили су га и бројни локални црквени великодостојници. Од 351. до 358. године, у Сирмијуму су одржана четири

17. Портрет тетрарха, Текија (*Transdierna*), приватна колекција.
17. Portrait of a tetrarch, Tekija (*Transdierna*), private collection.

71 Bruun 1961, 26–46, 102–104.

72 Mirković 1999, 92–97.

73 Stein 1968, 95–130; Barnes 1982; Mac Mullen 1987; Wilkes 2005, 124–225; Ферјанчић 2013.

74 Vasić 2008, 13–14.

75 Amm. Marc. XVI, 10, 20; XVII 12; XIX 11.

76 *CIL* III 10617 = M. Mirković 1971, 88, no 97.

state treasury at the time of the first clash with Constantine, during the battle of Vinkovci (Cibalae) in October 316, because, when he was defeated in the battlefield, he returned to his this city, taking with him his wife, son and treasure. Licinius demolished the bridge on Sava and ran away to the east, to Dacia Ripensis.⁶⁷ After these events, during the reign of Constantine the Great, Sirmium became one of four official capitals of the Empire. On the basis of corrections of subscriptions of Theodosius' Codex the conclusion can be drawn out that this emperor visited Sirmium for the first time in March 319, staying there until the end of that year. During the next years, Constantine stayed in this city in April, June and September 321, in May and July 322, in May 323, in January 324, in April, May and December 326 and in March 329. His court was in Sirmium from the beginning of 320 to the beginning of 324, and at the same time, the official mint of gold coins was working in this city.⁶⁸ Two inscriptions from Sirmium, in which the freedmen in the Emperor's service are mentioned, can be linked with the activity of the imperial office in this city in Constantine's time.⁶⁹ In any case, the battle of Cibalae was decisive for establishing Constantine's future independent rule although he had not finally defeated Licinius until 324 in Thrace.⁷⁰ Constantine often travelled between Sirmium and Serdica, passing, by all means, through his native town Naissus, in which he, for sure, stayed in July 319, and possibly, also in the spring of 321 and 329.⁷¹

Constantine's middle son Constans sojourned in Naissus for six months during 339–340, and the youngest one, Constantius II, in this town, in 350, accepted the abdication of the usurper Vetranio. Still, Constantius II (337–361) spent most of his time in Sirmium, where he left a deep trace in building the civil and religious structures of the city, and also in its spiritual life. Namely, in the fight against Magnentius this emperor, commanding the Illyricum army and setting out from Sirmium, pushed him back to Osijek (Mursa), where he defeated the usurper in a bloody battle in 351. After that, he spent two months in Sirmium, just to return again to this city in the next years, because of the wars on the Danube border. During the fights with Sarmatians Sirmium was the seat of the emperor, and the place where the army was gathering. After the wars in 357–358, Constantius II celebrated his triumph in Sirmium. However, the battles with Sarmatians continued also in the next year, and Constantius II again celebrated the triumph in Sirmium.⁷² During his long stays in this city, Constantius II initiated its building, and also the repairing of the road to Italy, to which bears witness a milestone from Sirmium.⁷³ Sirmium played an exceptionally important role in the framework of the religious policy of Constantius II, who took severe attitude towards paganism, forbidding with his laws from 353 and 356 not only the nightly sacrifices, but also the very worshipping the pagan idols. On the other hand, after his victory over Magnentius in 350 he stayed in Sirmium during the winter of 351/52, falling under the influence of episcopo Valens of Mursa, who was spreading Arianism. When Constantius became a fervent advocate of the Arian heresy, numerous local ecclesiastical high dignitaries followed him. Between 351 and 358 four synods took place in Sirmium. Some of them were organized by the Emperor himself. In them, with help of the episcopos Valens of Mursa, Ursacius of Singidunum and newly elected episcopo

67 Exc. Val., V, 17; Zos., II, 19.

68 Bruun 1961, 26–46, 102–104.

69 Mirković 1999, 92–97.

70 Stein 1968, 95–130; Barnes 1982; Mac Mullen 1987; Wilkes 2005, 124–225; Ферјанчић 2013.

71 Vasić 2008, 13–14.

72 Amm. Marc. XVI, 10, 20; XVII 12; XIX 11.

73 *CIL* III 10617 = M. Mirković 1971, 88, no 97.

црквена сабора, од којих је неке организовао сам цар. На њима је, уз помоћ епископа Валенса из Мурсе, Урсаџија из Сингидунума и новоизабраног сирмијумског епископа Германија, аријанство однео превагу. Сукоби између присталица никејске догме и Аријеве јереси су се наставили и 359. године, када је донета тзв. Четврта сирмијска формула, која је требало да буде компромисно решење за обе супротстављене стране, али је вољом цара измењена одлука већине, па су на синоду у Константинопољу 360. Године, основу вере формулисали аријански бискупи Валенс и Урсаџије. Сабору у Сирмијуму 358. године присуствовао је и аријанац Ђорђе из Александрије, супарник епископа Атанасија, проповедника никејске догме, кога је Констанције II хтео да уклони. То је и успео, поставивши за александријског епископа свог штићеника Ђорђа.⁷⁷

У поход против Констанција II кренуо је 361. године његов брат од стрица Јулијан (361–364), који је тријумфално ушао у Сирмијум, где га је одушевљени народ отпратио до палате (*regia*), а он је затим приредио игре.⁷⁸ Након тога, Јулијан је током лета и јесени 361. године провео у Наису можда чак пет месеци, што је за последицу могло да има појачану градитељску активност у граду и околини.⁷⁹

На почетку своје владавине 364. године, браћа Валентинијан и Валенс су се, на путу из Константинопоља ка западу, задржали у предграђу Наиса, Медијани (*Mediana*), где су издали низ закона, поделили војску и одредили војне заповеднике.⁸⁰ Затим су отишли у Сирмијум, где су одржали састанак на коме су поделили власт; Валентинијан је добио западне провинције, са седиштем у Медиолануму (*Mediolanum*), а Валенс источне области, са седиштем у Константинопољу. Валентинијан се убрзо вратио у Панонију, да би се борио са Квадима и Сарматима, који су упадали на територију Царства и пљачкали је; умро је на дунавској граници 375. године. Три године касније, у Сирмијуму је четири дана провео Грацијан, који се затим Дунавом упутио ка Тракији, водећи војну помоћ стрицу Валенсу у борби против Гота у Тракији. Помоћ је касно стигла, Римљани су 378. године поражени у бици код Хадријанопоља, а сам цар је убијен. Грацијан је за савладара узео Теодосија, који је у то време био *dux* у Мезији. Свечано је крунисан за цара у Сирмијуму 380. године. Али, варвари су постепено напредовали према римским земљама, добијајући одобрење да се населе у пограничним областима.⁸¹ Тиме почиње ново раздобље, које ће 441. године довести до пада римског војног и управног система у Подунављу.

Разарање порфирних скулптура и цареви, прогонитељи хришћана

Порфирне скулптуре са гла данашње Србије, у највећем броју случајева откривене су у већем броју фрагмената, односно биле су намерно разбијане тешким предметима. Отисак маља или сличног оруђа којим је фигура ударена добро је уочљив на једном фрагменту бисте на глобу из Сирмијума, на којој је иначе констатовано шест тачака оштећења, насталих механичком силом.⁸² Од скулптуре из Шаркамена нађено је више од 300 фрагмената, од којих је највећи број

77 Stein 1968, 145–145; 150–154.

78 Amm. Marc. XXI, 10, 1–2.

79 Vasić 2008, 16–19.

80 Amm. Marc. XXVI, 5, 1.

81 Mirković 1971, 40–41.

82 Ове тачке уочила је Мина Јовић приликом конзервације бисте.

of Sirmium, Germanius, Arianism prevailed. The struggle between the adherents of Nicaean dogma and those of Arius' heresy continued also in 359, when the so-called *Fourth Sirmian Formula* was issued. It should have been a compromise solution for both opposed sides, but, according to the Emperor's will, the decision of majority was changed. So, at the synod held in Constantinople in 360, the basis of faith was formulated by the Arian bishops Valens and Ursacius. The synod in Sirmium in 358 was attended by the Arian George from Alexandria, the opponent of episcopo Athanasius, who preached the Nicaean dogma, and whom Constantius II wanted to remove. He succeeded in this, proclaiming his protégé George the episcopo of Alexandria.⁷⁴

In 361 a campaign against Constantius II launched his cousin Julian (361–363), who triumphantly entered Sirmium, where the enthusiastic crowd escorted him to the palace (*regia*), and then he organized the games.⁷⁵ After that, Julian, during the summer and autumn 361, spent in Naissus maybe even five months, which could have as a consequence the intensified building-activity in the town and its vicinity.⁷⁶

In the beginning of their reign, in 364, the brothers Valentinian and Valens on their journey from Constantinople to the west stayed in the suburb of Naissus, Mediana, where they brought a series of laws, divided the army and designated the military commanders.⁷⁷ Then they went to Sirmium, where they held a meeting, at which they divided the power; Valentinian got the western provinces with the seat in Mediolanum, and Valens the eastern regions with the seat in Constantinople. Valentinian soon returned to Pannonia, to fight against Quadi and Sarmatians, who intruded the territory of the Empire, plundering it; he died on the Danube border in 375. Three years later in Sirmium four days spent Gratian, who, after that, down the river Danube went to Thrace, leading the military help to his uncle Valens, who was fighting against the Goths in Thrace. The help came too late, Romans were defeated in the Battle of Adrianople in 378, and the emperor himself was killed. Gratian took for his co-ruler Theodosius, who was at that time *dux* in Moesia. He was ceremonially crowned as an emperor in Sirmium in 380. But, the barbarians were gradually advancing towards the Roman lands, obtaining the permission to settle in the border regions.⁷⁸ With this begins a new period, which will in 441 lead to the fall of the Roman military and administrative system on Danube.

Destruction of porphyry sculptures and the emperors, persecutors of Christians

The porphyry sculptures discovered on the soil of present-day Serbia were in most cases found in bigger number of fragments, i.e. they were intentionally broken with heavy objects. The impression of a bat or a similar tool with which the figure was hit is well noticeable on one fragment of a bust on the globe from Sirmium, on which were, otherwise, stated six points of damage made by mechanical force.⁷⁹ Of the sculptures from Šarkamen over 300 fragments were found, most of them of dimensions

74 Stein 1968, 145–145; 150–154.

75 Amm. Marc. XXI, 10, 1–2.

76 Vasić 2008, 16–19.

77 Amm. Marc. XXVI, 5, 1.

78 Mirković 1971, 40–41.

79 These points noticed Mina Jović during the conservation of the bust.

био димензија 1–3 или 3–6 cm,⁸³ што сведочи о размерама њене деструкције. Делови порфирних скулптура из Гамзиграда откривени су у секундарним положајима, поједини тешко оштећени. Да би се одговорило на питање шта је довело до разарања порфирних скулптура, које је систематски и с намером спроведено, мора се нешто рећи о историјским условима који су обележили време њиховог настанка.

Доба Прве тетрархије, пре свега Диоклецијанову владавину, осим административних, новчаних, војних и верско-идеолошких реформи,⁸⁴ карактерише и прогон припадника хришћанске вероисповести, против којих је он донео неколико аката. Прогони су били нарочито интензивни током 303–304. године, када је Диоклецијан издао свој IV декрет против хришћана. По неким мишљењима, он се тада налазио у Панонији, па су стога прогони верника у овој провинцији били најжешћи.⁸⁵

По броју мученика страдалих за Христову веру, Сирмијум заузима изузетно место. Свака његова стопа била је заливена крвљу верника који, ни под најсвирепијом тортуром, нису хтели да се одрекну свог учитеља. Хришћани су обично под удар закона долазили због непоштовања устаљених норми понашања. Високи државни службеници спроводили су истрагу и суђење, а ток правног поступка је брижљиво регистрован. Један од веродостојних судских записа из те епохе је онај који се односио на процес против Иринеја, првог историјски потврђеног епископа Сирмијума. Он је страдао тако што му је на Ускрс, 6. априла 304. године, одрубљена глава на мосту познатом као *pons Basentis*. Увршћен је у универзални календар мученика (*Martyrologium Hieronymianum*), састављен пред крај антике на основу локалних извора.⁸⁶ Три дана после мученичке Иринејевог смрти, 9. априла исте године, страдао је и његов ђакон Димитрије, за кога се без већег основа понекад сматра да је пренесен у Солун, постајући тако зачетник култа грчког великомученика Димитрија.

Осим Иринеја и Димитрија, у Сирмијуму су погубљени и други мученици. У априлу 304. године страдао је и брачни пар Монтанус и Максима, као и Донатова група мученика, у августу те године погубљена је мученица Басила, а 25. децембра, као последња у низу страдалника из 304. године, мученица Анастасија. У фебруару следеће, 305. године, погубљен је баштован Синерот, после чега су прогони хришћана почели да јењавају.⁸⁷ Имена мученика, позната из судских аката, показују да су хришћанско језгро у Сирмијуму сачињавали Грци.⁸⁸

Иако је радња оригиналног текста *Passio sanctorum quattuor coronatorum* вероватно у Панонију транспонована из Тебаиде у Египту,⁸⁹ овај текст ипак представља сведочанство о прогонима над хришћанима који су у каменоломима на Фрушкој гори радили као осуђеници (*damnati ad metalla*), као и о Диоклецијановој заинтересованости за њихову делатност, односно за поштовање мера које је донео.

83 Tomović 2005, 53.

84 Seston 1946; Stein 1968, 65–82; Barnes 1982; Мирковић 2014.

85 Bratož 2003, 42–43; 71–85; Jarak 2011, 56. Заправо, Диоклецијан је на путу из Антиохије у Рим, на прославу десетогодишњице оснивања тетрархије, у лето 303. године био у Панонији и прошао кроз Сирмијум, cf. Barnes 1982, 49–68.

86 AA SS Nov., 40.

87 Zeiller 1918, 68–104; Mirković 2006, 115–118; Bratož 2003, 29–98; Jarak 2011, 56–68.

88 Поповић 1993, 25–26.

89 Већ је Вулић 1934, 1–22, доневши превод на српски ове легенде, изразио сумњу да се њена радња одиграла на Фрушкој гори.

1–3 or 3–6 cm,⁸⁰ which testify to the size of its destruction. The parts of porphyry sculptures from Gamzigrad were discovered in secondary positions, some of them heavily damaged. To answer the question what caused the destruction of porphyry sculptures, which was systematically and intentionally carried out, few words should be said about the historical conditions, which marked the time of these destructions.

The time of First Tetrarchy, above all, the reign of Diocletian, beside the administrative, monetary, military and religious-ideological reforms,⁸¹ characterize also the persecution of the members of Christian denomination, against whom he issued few acts. The persecutions were particularly intensive during 303–304, when Diocletian issued his IV decree against Christians. According to some opinions, at that moment he was in Pannonia, and because of that, the persecutions of believers were most severe in this province.⁸²

By the number of martyrs who suffered for the faith of Christ, Sirmium has an exceptional position. Its every foot was poured over with blood of the worshippers who, not even under the most cruel torture, did not want to renounce their Teacher. The Christians were usually accused because they did not respect the common standards of behavior. The high state officials conducted the investigation and the trial, and the course of juridical proceedings was carefully registered. One of the reliable court records from that epoch is that one related to the process against Iraeneus, the first historically confirmed episcopus of Sirmium. He suffered in such way that on Easter, April 6th 304, he was decapitated on the bridge known as *pons Basentis*. He was included into the universal calendar of martyrs (*Martyrologium Hieronymianum*), composed at the end of Antiquity on the basis of local sources.⁸³ Three days after the Iraeneus' martyr's death, on April 9th of the same year, suffered also his deacon Demetrius, for whom, without any stronger proofs, it is sometimes assumed that he was transferred to Thessalonike, becoming, by that, the originator of the cult of the great Greek martyr Demetrius.

Beside Iraeneus and Demetrius, in Sirmium were also executed the other martyrs. In April of 304 the married couple has suffered, Montanus and Maxima, as also the Donatus' group of martyrs, in August of that year the martyr Basila was executed, and on December 25th, as the last in the row of martyrs from 304, the martyr Anastasia. In February of the next year, 305, was executed the gardener Synerotes, and after that the persecutions of Christians started to abate.⁸⁴ The names of martyrs, known from the court records, show that the Christian core in Sirmium consisted of Greeks.⁸⁵

Although the plot of the original text of *Passio sanctorum quattuor coronatorum* was probably transposed from Thebais in Egypt into Pannonia,⁸⁶ this text is still a testimony of the persecutions of Christians who worked as convicts (*damnati ad metalla*) in the quarries on Fruška Gora, as also of Diocletian's interest for their activity, i.e. for respecting the measures brought by him.

The persecutions and martyrdoms of Christians found a strong reflection in the works of Christian writers, and the emperors under whom these pogroms took place were depicted in dark colors and treated as persecutors. Therefore, the famous Lactantius' work, in which is described the reign of Dio-

80 Tomović 2005, 53.

81 Seston 1946; Stein 1968, 65–82; Barnes 1982; Мирковић 2014.

82 Bratož 2003, 42–43; 71–85; Jarak 2011, 56. In fact, Diocletian, on his road from Antioch to Rome, to the celebration of ten years since the establishing the Tetrarchy, in summer of 303 was in Pannonia and he passed through Sirmium, cf. Barnes 1982, 49–68.

83 AA SS Nov., 40.

84 Zeiller 1918, 68–104; Mirković 2006, 115–118; Bratož 2003, 29–98; Jarak 2011, 56–68.

85 Popović 1993, 25–26.

86 Already Вулић 1934, 1–22, translating into Serbian this legend, expressed his doubt that its plot took place in Fruška Gora.

Прогони и мучеништва хришћана нашли су снажан одраз у делима хришћанских писаца, а цареви под којима су се ови погроми догодили описани су мрачним бојама и третирани као прогонитељи, тако да познато Лактанцијево дело, у коме се описује владавина Диоклецијана и његових савладара, има наслов *О смрти прогонитеља (De mortibus persecutorum)*. Своју мржњу, овај хришћански писац је посебно усмерио на Галерија; забележио је да је био гори не само од Максимијана Херкулија и Диоклецијана већ и од свих зликоваца који су икада живели, да у њему постоји природно дивљаштво звери, сировост туђа римској крви.⁹⁰ Галеријево умирање у мукама, Лактанције је описао као последицу труљења тела, што је проузроковало смрад који је захватио не само палату већ и цео град.⁹¹ За олакшавајућу околност није му узео ни то што је 311. године донео едикт о толеранцији према хришћанима, напомињући да тим актом није добио за свој злочин опроштај од Бога.⁹²

Лактанције није био блажи ни у описивању карактера и дела Максимиана Даје. Записао је да је он привидно проповедао благод, али је наредио да хришћани буду осакаћени тако што су им вађене очи, одсецане руке и ноге, носеви и уши.⁹³ Његову смрт приказао је као последицу самоубиства отровом, што је изазвало несносне муке, лудило и губитак вида, после чега је, пред смрт, понизно признао Христа.⁹⁴ О личности Максимиана Даје никакве похвале нема ни Еусебије из Цезареје, који бележи да је он прогонио хришћане, обожавао идоле и демоне, пијан издавао наредбе, напаствовао жене.⁹⁵ Овај писац напомиње да је Максимин Даја био први човек кога су сви прогласили за непријатеља и да је у јавним едиктима проглашен за тиранина. Његови портрети и портрети његове деце, постављени у свим градовима, уништавани су, а статуе обаране и разбијане.⁹⁶ Ова Еусебијева белешка о уништавању статуа Максимиана Даје настала је највероватније 313–314. године⁹⁷ и, по свој прилици, последица је Лицинијевој политике према свом супарнику, оличене у поступку *damnatio memoriae*. Међутим, и овај цар је, после пораза од Константина у бици код Цибала, проглашен за тиранина и прогонитеља хришћана,⁹⁸ а његова статуа у позоришту у Ефесу је реупотребљена као потпорни грађевински материјал.⁹⁹

Белешке хришћанских писаца о злоделима тетрарха према хришћанима, што је имало за последицу њихову смрт у мукама, биле су у извесној мери одраз расположења хришћанског становништва према овим царевима, имајући у виду да су књиге већим делом биле недоступне широј популацији, која је, углавном, била неписмена. Али, ови текстови су јавно читани, поставши део усмене традиције, која је била потпомогнута царском влашћу. Признавањем хришћанства за државну религију, непријатељи централне власти налажени су у редовима пагана. Већ за време Констанција II, законима из 353. и 356. године, забрањено је ноћно жртвовање идолима,¹⁰⁰ док

90 Lact. IX, 1–4 (... *Alter vero Maximianus (=Galerius) non his duobus tantum quos tempora nostra senserunt, sed omnibus qui fuerunt malis peior. Inerat huic bestiae naturalis barbaries, effertus a Romano sanguina aliena ...*).

91 Lact. XXX, 7 (... *Odor it autem non modo per palatium, sed totam civitatem pervadit...*).

92 Lact., XXXV, 3–4 (... *Nec tamen ille [Maximianus=Galerius] hoc facto veniam sceleris accepit a deo ...*)

93 Lact. XXXVI, 1–7 (... *Itaque confessoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detruncabantur, nares vel auriculae desecabantur...*).

94 Lact. II, 1–7 (... *Exclambat ergo sicut ii qui rorquentur solent, et non se, sed alios fecisse dicebat. Deinde quasi tormentis adactus fatebatur Christum ...*).

95 Euseb., VIII, 14, 8–16.

96 Euseb., IX, 11, 2.

97 За постојећа мишљења о времену настанка Еусебијевог дела *Historia ecclesiastica*, cf. Marcos 2013, 15, note 12.

98 Montgomery 2000, 132.

99 Smith 1997, 173.

100 Stein 1968, 145.

cletian and his co-rulers has the title *About the Deaths of Persecutors (De mortibus persecutorum)*. His hatred this Christian writer especially directed towards Galerius; he wrote down that he was worse not only than Maximian Herculus and Diocletian, but also than all the malefactors who ever lived, that in him exists the natural savageness of a beast, the cruelty foreign to the Roman blood.⁸⁷ Galerius' death in pains Lactantius described as a consequence of the decay of body, which caused the smell which spread not only over the palace, but over the whole city.⁸⁸ He did not even accept as an extenuating circumstance the fact that in 311 he issued the edict about tolerance towards Christians, remarking that with this act he did not receive forgiveness from God for his crimes.⁸⁹

Lactantius was not milder neither in describing the character and deeds of Maximinus Daia. He wrote down that Daia seemingly preached clemency, but that he ordered that the Christians should be mutilated by taking their eyes out, by cutting off their hands and feet and mutilating their noses and ears.⁹⁰ Daia's death he presented as a result of suicide with poison, which caused insufferable pains, insanity and loss of sight, after which he, before death, humbly recognized Christ.⁹¹ About the personality of Maximinus Daia neither Eusebius from Caesarea has any praises. He writes down that Daia persecuted Christians, worshipped idols and demons, that he gave orders when he was drunk and that he raped women.⁹² This writer mentions that Maximinus Daia was the first man whom all the people proclaimed enemy and that in public edicts he was proclaimed tyrant. His portraits and portraits of his children, placed in all cities, were being destroyed, and the statues being pulled down and smashed.⁹³ This note of Eusebius about the destruction of the statues of Maximinus Daia was written, most probably, in 313–314,⁹⁴ and, by all means, it is a consequence of Licinius' policy towards his opponent, personified in the act of *damnatio memoriae*. But, this emperor also, after he was defeated by Constantine in the battle of Cibalae, was proclaimed tyrant and persecutor of Christians,⁹⁵ and his statue in the theatre in Ephesos was re-used as supporting building material.⁹⁶

The notes of Christian writers about the evil deeds of tetrarchs towards the Christians, which had for a consequence their death in pains, were just in certain measure the reflection of the disposition of Christian population towards these emperors, having in mind that the books were in great measure not available to the wider population, which was, mostly, illiterate. However, these texts were being read in public, becoming a part of the oral tradition, which was supported by the imperial authorities. After the recognition of Christianity as a state religion, the enemies of central authorities were being found in the rows of pagans. Already in the times of Constantius II, with the laws from 353 and 356, the nightly sacrifices to idols were forbidden,⁹⁷ while by the laws of Theo-

87 Lact. IX, 1–4 (... *Alter vero Maximianus (=Galerius) non his duobus tantum quos tempora nostra senserunt, sed omnibus qui fuerunt malis peior. Inerat huic bestiae naturalis barbaries, efferitas a Romano sanguinea aliena ...*).

88 Lact. XXX, 7 (... *Odor it autem non modo per palatium, sed totam civitatem pervadit...*).

89 Lact., XXXV, 3–4 (... *Nec tamen ille [Maximianus=Galerius] hoc facto veniam sceleris accepit a deo...*).

90 Lact. XXXVI, 1–7 (... *Itaque confessoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detruncabantur, nares vel auriculae desecabantur...*).

91 Lact. II, 1–7 (... *Exclamabat ergo sicut ii qui rorquentur solent, et non se, sed alios fecisse dicebat. Deinde quasi tormentis adactus fatebatur Christum ...*).

92 Euseb., VIII, 14, 8–16.

93 Euseb., IX, 11, 2.

94 For the existing opinions about the time of origin of Eusebius' work *Historia ecclesiastica*, cf. Marcos 2013, 15, n.12.

95 Montgomery 2000, 132.

96 Smith 1997, 173.

97 Stein 1968, 145.

је Теодосијевим законима из 392. године укинута поштовање генија, лара и пената.¹⁰¹ Међутим, присталице паганских обреда, које су у редовима сенаторског сталежа чиниле већину, супротставиле су се, па су у Риму почели масовно да се славе римски и оријентални култови, а грађевине подигнуте од материјала узетог са паганских храмова су рушене. Теодосије је ушао у отворени сукоб са паганима и, прешавши 394. године Јулијске Алпе, у северној Италији је победио војску присталица паганства, наредивши да се и на Западу, као што је већ учинио у источним провинцијама, потпуно забране пагански култови.¹⁰²

У Сирмијуму су се, међутим, најжешћи сукоби, још од средине IV века, одигравали између присталица никејске догме и аријанске јереси. Епископ Фотин, веома популаран у својој хришћанској заједници, био је осуђен на четири црквена синода, а Констанције II, присталица аријанства, после црквеног сабора у Сирмијуму 352. године, наредио је његово погубљење. Присталице аријанске јереси у Сирмијуму су потиснуте тек 375. године, после жестоких сукоба и уз помоћ миланског епископа Амброзија. Међутим, учење омиљеног и ученог сирмијумског епископа Фотина еволуирало је у нову јерес Боноса (*Bonosos*), који је око 391. године био епископ Наиса. Ова јерес је имала своје присталице у црквама у средишту Балкана све до Јустинијановог времена.¹⁰³

Верска превирања изазвала су резигнирано расположење осиромашене хришћанске популације. Спонтано, или индиковано потезима власти, то расположење је убрзо прешло у рушилачку силу, пред којом су се прво нашле статуе царева из времена тетрархије. Како је било уобичајено да се израђују од порфира, све скулптуре од овог камена су у бесу разбијане. Вајарска дела у црвеном порфиру асоцирала су хришћане на приказе царева, њихових прогонитеља, па су их систематски уништавали, чак иако су представљала хришћанске владаре, додуше аријанске оријентације, као што је био случај са главом Констанција II из Сирмијума (кат. 2). Остаје отворено питање да ли се, после коначног слома аријанског покрета, Теодосијев боравак у Сирмијуму, где је проглашен за цара 380. године, може довести у везу са разарањем порфирних скулптура. Иако је коначно потиснуо аријанску јерес, сукоб са бројним и добро организованим присталицама паганства у Италији и западним провинцијама Теодосију је тек предстојао.

Страдања којима су хришћани у Илирику и, нарочито, у Панонији били изложени током тетрархијског периода била су велика, а разарање порфирних скулптура, што је свакако непримерена реакција, било је узроковано сложеним историјским приликама и религијским превирањима на крају IV века.

101 Cod.Th. XVI, 10, 12.

102 Stein 1968, 211–214; 215–218.

103 Mirković 2006, 120–124.

dosius from 392 the veneration of Genii, Lares and penates was suspended.⁹⁸ But, the adherents of pagan rituals, who created majority in the rows of the senatorial order, resisted to this, and in Rome started celebrating on massive scale of the Roman and Oriental cults, and the buildings built of the material taken from the pagan temples were being destroyed. Theodosius entered into an open conflict with the pagans, and after crossing in 394 the Julian Alps, in Northern Italy he defeated the army of adherents of paganism, ordering that in the West, as he has already done in the eastern provinces, the pagan cults should entirely be prohibited.⁹⁹

But, in Sirmium, were happening the most intensive clashes between the adherents of the Nicæan Dogma and the Arian heresy since the 4th century. The episcope Photinus, very popular in his Christian community, was condemned in four ecclesiastical synods, and Constantius II, the adherent of Arianism, after the ecclesiastical synod in Sirmium in 352, ordered his execution. The adherents of Arian heresy in Sirmium were repressed only in 375, after the severe clashes and with help of the episcope of Milan, Ambrosius. But, the teaching of the popular and learned episcope of Sirmium, Photinus, evoluated into a new heresy of Bonosos, who was, around 391, the episcope of Naissus. This heresy had its adherents in the churches in the center of Balkans until the time of Justinian.¹⁰⁰

The religious turmoil caused resignation of the impoverished Christian population. Spontaneously, or induced by the moves of the government, that mood soon turned into the destructive force in front of which first came the statues of emperors from the time of Tetrarchy. As they were usually made of porphyry, all sculptures made of this stone were being smashed in rage. The sculptural works in red porphyry associated the Christians with the representations of emperors, their persecutors, and they destroyed them systematically, even if they represented Christian rulers, indeed, of Arian orientation, as it was case with the head of Constantius II from Sirmium (**Cat. 2**). It is an open question if, after the final debacle of the Arian movement, Theodosius' stay in Sirmium, where he was proclaimed emperor in 380, can be linked with the destruction of porphyry sculptures. Although he finally repressed the Arian heresy, the conflict with numerous and well organized adherents of paganism in Italy and western provinces was still ahead of Theodosius.

The hardships to which the Christians in Illyricum and, especially, Pannonia during the Tetrarchical period were exposed were great, and the destruction of the porphyry sculptures was, in any case, an inappropriate reaction, it was caused by complex historical circumstances and religious turmoil at the end of the 4th century.

98 Cod.Th. XVI, 10, 12.

99 Stein 1968, 211–214; 215–218.

100 Mirković 2006, 120–124.

РАНО ХРИШЋАНСТВО НА ЛИМЕСУ

Гордана ЈЕРЕМИЋ

Едиктима о верској толеранцији царева Галерија (311. године) и Константина I (313. године), било је дозвољено слободно исповедање Христове вере, чиме је хришћанској заједници омогућен институционални развој и просперитет у уметничком и градитељском стваралаштву. У урбаним центрима се подижу прве базилике, а ван градских бедема (*extra muros*) се формирају некрополе са црквама које служе култу мртвих.

Процес христијанизације у средњем Подунављу започет је релативно касно у односу на јужни део Балкана, у коме је присутан од I века н.е. Међу најстаријима су подаци о раним хришћанима у доба Диоклецијана (284–305), који их је систематски и веома брутално прогонио, нарочито свештенике, као и римске војнике стациониране у средњем Подунављу, који су се супротстављали паганским обичајима блиским цару.¹ Из Сингидунума потиче већи број мученика из Диоклецијановог времена, међу којима су ђакон *Donatus, diaconicus sanctae ecclesiae Singidoniensis*,² свештеник *Montanus* са својом супругом Максимом (*Maxima*), а неколико година касније погубљена су још два, Хермил (*Hermylus*) и Стратоник (*Stratonicus*), чија су тела испливала низводно од Сингидунума, на месту где су и сахрањени, можда у Вишњици (*Ad Octavum*) или Брестовику.

Епископи Сингидунума имали су важну улогу у црквеној политици Царства током IV века. За време дугог службовања Урзација (*Ursacius; Ursatius a Singiduno*) и његовог наследника Секундијана (*Secundianus*), било је широко распрострањено аријанско учење, не само у Подунављу него и у деловима Илирика, Италији, Галији и на Истоку, а сам Урзације је имао утицаја на цара Констанција II. За то време, у Виминацијуму су били активни епископи *Amantius* и Киријак (*Cyriacus Mysiae*), поборници никејског учења. У време Јустинијана, у VI веку, обновљена су верска седишта на лимесу, епископија у Виминацијуму је уздигнута у ранг митрополије, а дошло је и до одлучне борбе против Боносове јереси, у којој се посебно истакао епископ Аква.³

Археолошки остаци црквене архитектуре из периода раног хришћанства су малобројни. О раним црквама у Сингидунуму и Виминацијуму нема поузданих података, што је последица недовољне проучености ове две метрополе. Из Виминацијума потиче посредни доказ о завр-

1 Zeiller 1967, 53–108.

2 Zeiller 1967, 75–76, 78.

3 Popović 1967, 37, note 69.

EARLY CHRISTIANITY ON THE LIMES

Gordana JEREMIĆ

The edicts of tolerance of Roman emperors Galerius (from year 311) and Constantine I (313) granted the freedom to engage in Christian religious practices, thus enabling the Christian community to develop its institutions and prosper in arts and architecture. First basilicas appear in urban centers, while necropolises with churches to venerate cult of the dead begin to emerge outside the city ramparts (*extra muros*).

The process of Christianization in the middle Danube region started somewhat later than in the southern part of the Balkans, where it began in the 1st century AD. Some of the earliest data about Early Christians come from the time of Diocletian (284–305), who persecuted them ferociously and systematically, especially the priests and the Roman soldiers deployed in the middle Danube region who opposed to the pagan customs endorsed by the Emperor.¹ Many martyrs from Diocletian's reign come from Singidunum—deacon *Donatus*, *diaconicus sanctae ecclesiae Singidoniensis*,² priest *Montanus* with his wife *Maxima* (*Maxima*), while a couple of years later two more were executed—*Hermylus* and *Stratonicus*, whose bodies floated to the surface downstream from Singidunum and were buried at that place, possibly in Višnjica (*Ad Octavum*) or Brestovik.

The bishops from Singidunum had a significant role in the ecclesiastical policies of the Empire during the 4th century. During the long service of Ursacius (*Ursacius*; *Ursatius a Singiduno*) and his successor *Secundianus*, Arianism was widespread not only in the Danube region, but also in parts of Illyricum, Italy, Gaul and on the East, while Ursacius himself was an influence on Emperor Constantius II. Meanwhile, bishops *Amantius* and *Cyriacus* (*Cyriacus Mysiae*), Nicaeanism advocates, were in service in Viminacium. During the reign of emperor Justinian, in the 6th century, the episcopal sees along the Limes were restored, the episcopacy in Viminacium rose to the rank of metropolitan archdiocese, and a decisive battle against the heresy of Bonosus took place, in which the bishop of Aquae played an especially significant role.³

The archaeological remains of church architecture from the period of Early Christianity are not numerous. There are no reliable data about the early churches in Singidunum and Viminacium, since these two metropolises are still insufficiently researched. An indirect evidence of the finalized

1 Zeiller 1967, 53–108.

2 Zeiller 1967, 75–76, 78.

3 Popović 1967, 37, note 69.

шетку градње цркве на градској територији – натпис на подној опеци, који су урезали радници (*artifices*), тражећи благослов за завршетак посла у славу Господу: *Cristus (!) deus dei / filius custodiat / artefices (!) om/nes qui hoc/ [o]pus fecerunt / in domino*.⁴

О интензитету градње цркава и њиховом изгледу у области Подунавља зна се нешто више захваљујући заштитним истраживањима пре изградње ХЕ „Ђердап” I и II. Ископавањима су откривени темељни остаци цркава у утврђењу Чезава (*Novae*), у Доњем Милановцу (*Taliata*), Бољетину (*Smorna*) и Вајуги–Караули. Реч је о једнобродним грађевинама са мањим нартексом, са улазом на западној страни и једним или два анекса, најчешће на јужној страни. У цркви у Талијати, у олтарском делу је био озидани банак (*subselium*), док су у Новама и Сморни постојале зидане крстионице (*baptisterium*). Ове цркве су биле подигнуте у време Јустинијана I (527–565), вероватно током његове обнове лимеса 40-их година VI века, али су страдале крајем истог века, у упадима Авара и Словена преко границе.

Малобројни су гробови и гробнице са приказаним јасним хришћанским симболима (крстови, представе раја са растињем и животињама, небески и земаљски лов и слично). Такви примери су забележени у сликарству гробница у Виминацијуму и Смедереву (*Vinceia*), а на градским некрополама Сингидунума и Винцеје откривени су камени и оловни саркофази који носе недвосмислена хришћанска обележја. У Сингидунуму су нађена два хришћанска споменика из IV века, с представама из циклуса пророка Јоне: камени саркофаг са простора југоисточне некрополе и мала оловна посуда са редукованом сценом (риба између две тикве) са исте некрополе, откривена у гробу код Батал џамије.⁵ Овој некрополи припада и оловни саркофаг с представама крстова на поклопцу. Из музејских колекција у Београду издвајамо две лампе, бронзану и керамичку, са хришћанским симболима (дршка у облику крста, два орната с представом крста), датоване у V–VI век, као и добро очуван кантар из VI века, са натписом (+ΠΑΠΑΚΕΣΟΙΚΟΝΟΜΟΥ+/+ΚΥΡΣΦΙΑ(ΙΚΟ)C+) и тегом у облику бисте византијске царице.⁶

Важан део црквеног инвентара чине предмети од племенитих метала, коришћени у литургијске сврхе. Из Виминацијума потиче група сребрног литургијског посуђа из VI века, која се састоји од пет пехара на високој цилиндричној стопи,⁷ четири зделе различитих профилација, са урезаним христорамима, печатима с крстовима и монограмом у облику крста, са крацима који се завршавају словима Z O C A. Посуде карактеришу једноставност форме, редуковани орнамент и израда од нешто лошијег сребра. Сету припадају и три сребрне кашике које на прелазу дршке у реципијент имају идентичан монограм у лигатури, који се може прочитати као *Aentheus*.

Предмети приватне побожности забележени су на низу налазишта у области Подунавља. О христијанизацији војске најбоље сведоче две апликације за шлем, са христорамом, једна нађена у гробу мушкарца, можда члана посаде осматрачнице у Манастиру,⁸ а друга у Виминацијуму, непознатих услова налаза.⁹ Из Прахова (*Aquiae*) потиче крстообразна фибула са христорамом на дну стопе,¹⁰ коју је можда доделио неки цар у другој половини IV века, поводом годишњице

4 Mirković 1986, no. 216.

5 Валтровић 1886, 70; Idem 1891, 142; Pilipović, Milanović 2016, 220; Jeremić, Илић 2018, у припреми.

6 Вујовић 2014, 166–168.

7 Поповић 1994, кат. 277–281

8 Минић 1984, 153.

9 Вујовић 2013, 33–38.

10 Поповић 2001, кат. 89, сл. 15; Petković 2010, 261.

construction of a church on the area of the city comes from Viminacium– it is an inscription on a floor tile, itched by the construction workers (*artifices*), who ask for the blessing of the completion of their work to the glory of God: *Cristus (!) deus dei / filius custodiat / artefices (!) om/nes qui hoc/ [o]pus fecerunt / in domino.*⁴

Thanks to the rescue research carried out prior to the construction of Iron Gate I and II hydro-power plants, we now know more about the intensity of church building and the way these structures looked. The excavations unearthed the remains of churches' foundations in Čezava fort (*Novae*), in Donji Milanovac (*Taliata*), Boljetin (*Smorna*) and Vajuga-Karaula. These are single-naved structures with a smaller narthex, an entrance on the west side and one or two annexes, most often on the south side. In the church in Taliata, in the altar area, there was a stall structure (*subselium*), whereas in Novae and Smorna there were baptistery structures (*baptisterium*). These churches were erected during the reign of Justinian I (527–565), likely during his renewal of the Limes in the 40s of the 6th century, but were demolished around the end of that same century, in the onrush of the Avars and Slavs.

Graves and tombs with self-evident representations of Christian symbols (crosses, paradisiacal representations with plants and animals, celestial and earthly hunt etc.) are rare. Such examples have been registered among the tomb paintings in Viminacium and Smederevo (*Vinceia*), while stone and lead sarcophagi with indisputably Christian designations were discovered in the city necropolises of Singidunum and Vinceia. Two Christian artefacts from the 4th century, with the representations from the Book of Jonah, have been found in Singidunum: a stone sarcophagus from the area of the northern necropolis and a small lead vessel with a reduced scene (a fish between two squashes) from the south-east necropolis, discovered in a tomb near Batal mosque.⁵ A lead sarcophagus with representations of crosses on the lid also belongs to this necropolis. From the museum collections in Belgrade, we could set apart two lamps, a bronze and a ceramic one, with Christian symbols (the cross-shaped handle, ornate with cross representations), dated to the 5th-6th century, and a well-preserved steelyard balance from the 6th century, with the inscription (+ΠΑΠΑΚΕΣΟΙΚΟΝΟΜΟΥ+/+ΚΥΡΣΦΙΛ(ΙΚΟ)C+) and a weigh in the form of the Byzantine Empress's bust.⁶

Objects made of precious metals constitute an important part of church inventory, used in liturgy. A set of silver liturgical vessels from the 6th century comes from Viminacium, and it consists of five goblets on a tall cylindrical foot,⁷ four bowls with different profiles, with incised Christograms, stamps with crosses, and a cross-shaped monogram whose crossbars end in letters Z O C A. The vessels are characterized by simple form, reduced ornamentation and the silver of somewhat poorer quality. Three silver spoons with an identical ligature monogram placed where the handle merges into the recipient, which could be read as *Aenneus*, also belong to this set.

The objects for private worship have been discovered at a number of sites along the Danube. Two helmet applications with Christogram best testify to the Christianization of the Roman army; one of them was found in the grave of a man, possibly the member of the watchtower garrison in Manastir,⁸ the other one in Viminacium, with unknown circumstances of the find.⁹ A cross-

4 Mirković 1986, no. 216.

5 Валтровић 1886, 70; Idem 1891, 142; Pilipović, Milanović 2016, 220; Jeremić, Ilić 2018, in preparation.

6 Вујовић 2014, 166–168.

7 Поповић 1994, кат. 277–281

8 Милић 1984, 153.

9 Vujović 2013, 33–38.

или државне свечаности. Фибула је можда била део гробног инвентара, заједно са дном стакленог суда рађеног у техници *fondi d'oro*, са натписом VIVAS IN DEO. У утврђењу у Хајдучкој воденици, у слоју из VI века, нађена је бронзана фибула са посувраћеном стопом, на којој се налази недвосмислена представа крста.¹¹ У хришћанском накиту се издвајају два прстена из гроба детета у Виминацијуму (IV век),¹² огрлица са стакленим перлама и бронзаним привеском у облику крста, са локалитета Више гробаља у Виминацију, такође из гроба детета (VI век), као и златна огрлица са два медаљона и крстом из Вишњице (*Ad Octavum*), која такође представља гробни прилог (VI век).¹³

Јединствен налаз је фрагментована бронзана статуета Доброг пастира, нађена у околини Смедерева (*Vinceia*). Добри пастир (*Pastor Bonus*), приказан као младић коврцаве косе, око врата држи јагње.¹⁴ Овакве представе се често срећу у уметничком стваралаштву током касне антике и чине део паганске иконографије, која је своје место нашла у хришћанској уметности, и то због филантропског значења и везе између спасиоца и оних који чекају да буду спасени.

11 Јовановић 1984, 325, Т. III/9.

12 Зотовић 1994, 65.

13 Tatić-Ђурић 1964, 185–192.

14 Валтровић 1891, 109, сл. 1–2.

shaped fibula with a Christogram at the bottom of the foot¹⁰ comes from Prahovo (*Aquae*), and could have been awarded by an Emperor from the second half of the 4th century, on the occasion of an anniversary or a public celebration. The fibula might have been a part of grave inventory, together with the bottom of a glass vessel made in the technique of *fondi d'oro*, with the inscription VIVAS IN DEO. A bronze fibula with a reversed foot with an unequivocal representation of a cross¹¹ was discovered in the fort in Hajdučka vodenica, in the layer from the 6th century. The especially significant finds of Christian jewelry are the ones of two rings from a child's grave in Viminacium (4th century),¹² a necklace with glass beads and a bronze cross-shaped pendant, from the site of Više globalja in Viminacium, also from a child's grave (6th century), as well as a golden necklace with two medallions and a cross from Višnjica (*Ad Octavum*), which also represents one of the grave goods (6th century).¹³

A fragmented bronze statuette of the Good shepherd, found in the vicinity of Smederevo (*Vinceia*), represents a unique find. The Good shepherd (*Pastor Bonus*), represented as a young man with curly hair, carrying a lamb on his shoulders.¹⁴ Such representations are frequent in the art of the Late Antiquity and constitute a segment of pagan iconography, which found its place within the Christian art due to its philanthropic meaning and the relationship between the savior and the ones waiting for salvation.

10 Поповић 2001, кат. 89, сл. 15; Petković 2010, 261.

11 Јовановић 1984, 325, Т. III/9.

12 Зотовић 1994, 65.

13 Tatić-Đurić 1964, 185–192.

14 Валтровић 1891, 109, сл. 1–2.

ФЕЛИКС РОМУЛИЈАНА (ГАМЗИГРАД)

Стефан ПОП-ЛАЗИЋ

Најочуванији и један од најрепрезентативнијих споменика античке прошлости на тлу Србије је Гамзиград (Феликс Ромулијана), задужбина цара Галерија. У историјским изворима је остало забележено да је цар Галерије рођен и сахрањен у месту Ромулијанум, које је добило име по његовој мајци Ромули.¹

Палатијални комплекс се састоји од више целина. Једну чини утврђена резиденција са вилом, храмовима, термама и економским грађевинама. Наспрам ње, на брду Магури су два маузолеја са хумкама. На северној страни превоја на Магури је тетрапилон, грађевина која је симболизовала раскрсницу путева.

Средиште комплекса представља утврђење које се састоји од два фортификациона система настала у веома кратком периоду прве деценије IV века.² Старији фортификациони систем утврда неправилне основе са две капије на источној и западној страни и 16 кула распоређених на капијама, угловима утврђења и бедемском простору између углова и капија. Осим полигоналних (осмоугаоних) кула које бране улазе, остале куле су правоугаоне основе, истурене до пола у односу на бедемско платно. Са унутрашње стране бедема изграђен је портик са стубцима који је омогућавао приступ кулама и бедемима. Основа старијег утврђења је подељена замишљеном осом комуникације правца исток запад, на северни и источни део.

Изградњом млађег утврђења дошло је до промена у концепту фортификација унутрашњег простора. Нови бедеми и куле су подигнути изван старијег са знатно дебљим бедемима и значајно масивнијим кулама. Портик млађег утврђења на неким местима негира темељну зону старијег бедема, док се у неким случајевима ослања на постојеће структуре старијег утврђења. Док је бедем старије фортификације у потпуности девастиран, вероватно ради изградње млађе фортификације, старије куле су у потпуности очуване и у неким случајевима инкорпориране у структуре млађе утврде. Несвакидашњи је пример куле XI око које је подигнут северни бедем и чијом позицијом се негира комуникација у оквиру северног портика.

Према бројним налазима печата на опекама легије V македонске може се заључити да је ова легија имала учешћа у изградњи млађе фортификације.

По својим димензијама и облику куле млађег утврђења су знатно другачије од претходних мада задржавају сличне позиције. Највеће су на угловима споља шеснаестостраничне (пречника 26.65 метара/90 стопа), са 4 радијално распоређена ступца у средишту. Нешто су мање куле

1 Srejović, Vasić 1994, 124.

2 Vasić 1995, 315.

FELIX ROMULIANA (GAMZIGRAD)

Stefan POP-LAZIĆ

The most preserved and one of the most prominent monuments of the ancient past in the territory of Serbia is Gamzigrad (Felix Romuliana), the endowment of the Emperor Galerius. Historical sources indicate that Emperor Galerius was born and buried at the location of Felix Romuliana, named in honor of the Emperor's mother Romula.¹

The palatal site comprises more than one complex. One consists of a fortified residence with a villa, temples, hot baths and public buildings. On the adjacent Magura hill, there are two mounds with mausoleums. A tetrapylon, located on the north side of Magura pass, is a structure which symbolized the intersection of roads.

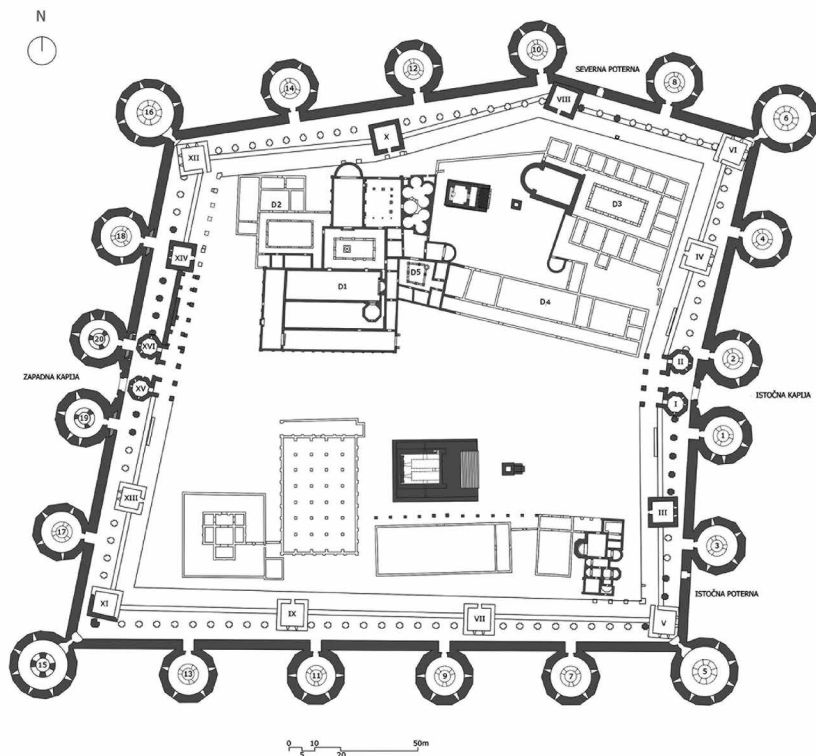
A fortress, consisting of two fortification systems created during a very short period of time in the first decade of the 4th century, represents the central part of the complex.² The older fortification system of fortresses is of irregular base with two gates on the east and west side, and 16 towers arranged above the gates, the corners of fortifications and ramparts between the corners and gates. Except for the octagonal towers defending the entrances, the other towers have rectangular base projecting up to half compared to the rampart wall. A portico with columns was built on the inner side of the rampart, facilitating the access to the towers and ramparts. The base of the oldest fortification is divided by east-west axis to the northern and eastern part.

By building a younger fortress, there has been a change in the concept of fortification of the interior space. Younger ramparts and towers were erected outside the old ones, with significantly thicker ramparts and considerably more solid towers. The portico of a younger fortress in some places does not coincide with the foundation of the older rampart, while in some places it is supported by the existing structures of the older fortification. While the rampart of the old fortification is completely destroyed, probably for the purpose of building younger fortifications, the old towers are completely preserved and in some cases incorporated into the structures of the young fortress. An uncommon example is tower XI, around which the north rampart is erected and the position of which prevents the passage within the northern portico.

According to numerous findings of the Fifth Macedonian Legion marks on the bricks, it may be argued that this legion had participated in the construction of the young fortification.

1 Srejović, Vasić 1994, 124.

2 Vasić 1995, 315.

сл.1. Феликс Ромулијана.
fig. 1. Felix Romuliana.

истоку. Између ове одаје и улаза налазило се двориште у којем је био смештен праефурниум за подно грејање октогоналне просторије. На северној страни палате Д1 откривено је неколико одаја различите основе. Из атријума се приступало у триклинијум са стибадиумом и северни атријум који је повезивао источне одаје сачињене од 8 кружних просторија. Намена ових просторија није до краја докучена и једино што се о њима може рећи је да су биле загреване системом подног грејања. Претпоставка је да су подови били украшени техником *opus sectile*, док су зидови били оплаћени мермером. Западно од триклинијума је откривен анекс са више одаја и централним двориштем. Могуће је да је западно крило палате имало економски карактер са низом мањих помоћних одаја. Главна просторија у северном крилу био је трклинијум, просторија површине преко 230 квм на чијем поду је откривен мозаик који приказује Диониса.

Источно од палате Д1 подигнут је тзв. мали храм. У питању је периптерос са простилом. На основу открића *fossae sanguinis* претпостављено је да је у њему обављан обред тауроболуума и да је био посвећен богињи Кибели. У јужном делу комплекса простором доминира Велики храм. У његовој непосредној близини откривено је неколико фрагмената скулптура које упућују на то да је у њему упражњаван царски култ. Налаз царске представе од египатског порфира у непосредној близини храма упутио је истраживаче на то да је изворно скулптура била постављена у храму а одлике представе да је приказан цар Галерије. Глава цара Галерија је представљала само део велике композиције коју су чиниле две царске фигуре.³ Делови порфирних

3 Laubscher 2000, 244–250.

на источној и западној капији, радијуса око 22 метра, 10 или 8 угаоних спољних лица.

Унутар бедема млађег утврђења откривене су бројне грађевине из различитих грађевинских фаза. Како се на основу досадашњих истраживања чини грађевине су организоване у оквиру северне и јужне половине комплекса подељене основном комуникацијом која се пружа правцем исток запад. Истраживања су започета 1953. ископавањима резиденцијалне грађевине (палате Д1) разуђене основе, у северозападном делу комплекса. Улаз у главни вестибул површине 320 квм налазио се на источној страни. Из њега се ступало у други ходник оријентисан правцем север-исток да би се приступило у примајућу одају површине 400 квм са апсидом на истоку и октогоналним анексом на југо-

By their shape and dimensions, young fortification towers considerably differ from the previous ones, although they retain similar positions. The largest ones are sixteen-sided polygons (26.65 m/90 feet diameter), with 4 radially arranged columns in the center. The towers of the east and west gates are somewhat smaller, with the approximate radius of 22 meters; these are ten or eight-sided towers.

Within the rampart of the younger fortress, numerous buildings from various construction phases were discovered. Based on the research done so far, it seems that the buildings were arranged in the northern and southern parts of the complex with the main passage stretching from the east to the west. Explorations began in 1953, by excavations of the residential palace (palace D1) in the north-western part of the complex.

The entrance to the main vestibule of 320m² was located on the east side. From it one could step into an another north-east-oriented corridor to enter the reception room of 400 m² with an apse on east and octagonal annex on south-east. Between these two rooms and the entrance there was a courtyard in which there was a praefurnium for underfloor heating of octagonal room. On the western side of D1 palace there were several rooms of various basic structures discovered. From atrium one could get an access to a triclinium with a stibadium and a northern atrium that connected rooms on the east side consisting of 8 circular rooms. The purpose of these rooms is not completely understood and the only fact about them is that they had floor heating system. It is assumed that the floors were decorated by applying the technique *opus sectile* while the walls were covered with marble. On the west side from triclinium the annex with several rooms and a central courtyard was discovered. It is possible that the west wing of the palace was of economic nature with the variety of smaller ancillary rooms. The main room in the north wing was a triclinium, a room of over 230 m² with the floor on which a mosaic depicting Dionysus was discovered.

On the east side from D1 palace the so called small temple was erected. It is a peripteros with a prostyle. Based on the discovery of *fossae sanguinis* it is assumed that the ritual of taurobolium was performed in it and that it was dedicated to the goddess Cybele. Big Temple dominated the southern part of the complex. In the immediate vicinity of the Big Temple several fragments of sculptures were discovered indicating that the imperial cult was practised there. Discovery of imperial imagery of Egyptian porphyry in the immediate vicinity of the Temple indicated to the researchers that the initial sculpture was erected in the Temple and the imagery indicates that Emperor Galerius was shown. The head of Emperor Galerius was only a part of a large composition consisting of two figures of emperors³. The parts of porphyry sculptures were also discovered next to the small temple in the residence. Among these sculptures the most prominent is the portrait of Jupiter made of marble and parts of monumental sculpture of the Emperor shown in a military equipment.

Smaller thermae were separated from the residential part and were located in the south-eastern part of the southern complex opposite the temple.

In the southern-west corner the building with cross-shaped base was investigated, the walls of which were frescoed and the floors decorated with mosaics with the same geometric motifs as on the mosaics in D1 palace. An archivolt with the inscription *Felix Romuliana* was discovered inside

3 Laubscher 2000, 244–250.

скулптура су откривени и поред малог храма и у резиденцији. Поред ове међу скулптурама се истичу портрет Јупитера од мермера и делови монументалне скулптуре цара приказаног у војној опреми.

Мање терме су издвојене из резиденцијалног дела и постављене у југоисточни део јужног комплекса наспрам храма.

У југозападном углу истражена је грађевина уписане крстообразне основе чији су зидови били фреско осликани а подови украшени мозаицима са истим геометријским мотивима као и мозаици палате Д1. Унутар грађевине је откривена архиволта са натписом *Felix Romuliana*. Могуће је да је намена зграде била у вези са сећањем на Ромулу –Галеријеву мајку.

Галерије није доживео да посети Ромулијану за живота. Умро је од опаке болести (Фурнијеова гангрена)⁴ у близини Сердикe (данашња Софија). На брду Магура су откривене две хумке и два маузолеја. Веома девастирани маузолеји су имали правоугаону односно кружну основу темељне зоне са криптама унутар базе.⁵ Сматра се да је ту сахрањена Ромула и да је ту, чином апотеозе, након смрти, цар Галерије уздигнут међу богове.⁶ Налази војне опреме откривени у у тумулу 2 указују на ту могућност.⁷

4 Kousoullis et al 2012, 892.

5 Srejović, Vasić 1994b

6 Srejović 1995, 303–304.

7 Vujović 2017, 248.

the building. It is possible that the purpose of this building was related to the memory of Romula-Galerius mother.

Galerius did not live to visit Romuliana for life. He died of a fatal disease (Fournier gangrene)⁴ near the city of Serdica (today's Sofia). On Magura hill two mausoleums and two tumuli were discovered. The mausoleums that were significantly devastated had a rectangular i.e. circular base of the core zone with crypts inside the base.⁵ It is believed that Romula was buried there and that Emperor Galerius elevated among the gods there by the act of apotheosis after death.⁶ The findings of military equipment discovered in tumulus 2 indicate that possibility.⁷

4 Kousoullis et al 2012, 892.

5 Srejović, Vasić 1994b

6 Srejović 1995, 303–304.

7 Vujović 2017, 248.

КАСНОАНТИЧКА МЕДИЈАНА

Надежда ГАВРИЛОВИЋ ВИТАС

Археолошко налазиште Медијана се налази на око 4 км источно од Ниша, поред некадашњег античког пута *Via militaris*, који је из Сингидунума и Виминацијума водио ка истоку, према Сердици и даље према Константинополису (Цариграду). Медијана представља насеље отвореног типа, које обухвата простор од око 80 ha, са источном границом до савременог насеља Брзи Брод. Природну северну границу налазишта представља река Нишава, док се на југу Медијана простирала до тзв. „Влашког брда“. Свој развој из пољопривредног газдинства у луксузан административно-резиденцијалан комплекс са низом објеката различите намене, Медијана дугује чињеници да представља родно место римског цара Константина, који је у периоду између 317. и 334. године често боравио на Балкану и тада на Медијани изградио и реконструисао низ објеката, од којих најзначајнији и археолошки најпотпуније истражен представља вила са перистилом. Медијана је представљала царску резиденцију коју су после смрти цара Константина посећивали његови наследници, а у којој су 364. године, Валентијан I и Валенс, поделили војску и царство.

Вишедеценијска археолошка истраживања на Медијани су започета захваљујући интересовању путописца и истраживача Феликса Каница, који 1864. године описује, поред осталог, и остатке античког објекта с претпоставком да он представља царску летњу резиденцију која је ту могла бити саграђена „због лепоте предела и два лековита врела у близини“. Године 1933. званично почињу прва истраживања Медијане од стране Народног музеја у Нишу, под руководством Адама Оршића-Славетића, а 1935. и 1938. године Рудолфа Братанића. У тим истраживањима су откривени северни део виле са перистилом, део терми и део житнице (*horreum*), а изнад просторије са мозаицима (*сџибаџијум А*), која је откривена 1935. године ради конзервације и очувања мозаика, наредне године бива подигнута зграда Музеја Медијане.

После другог светског рата, 1949. године, као једно од најзначајнијих античких налазишта, Медијана бива стављена под заштиту државе. Прва сондажна истраживања су почета 1961. године под руководством Миодрага Грбића, са циљем да се утврде габарит насеља, вертикална и хоризонтална стратиграфија. У ту сврху је на површини од 80 хектара отворено 246 сонди, а тада добијени резултати омогућили су стварање плана будућих радова на Медијани, пре свега ископавања виле са перистилом и објеката у њеној околини. Обимна заштитна археолошка истраживања, која су 1975, 1980. и 1983. године обављена под руководством др Љубице Зотовић,

LATE ROMAN MEDIANA

Nadežda GAVRILOVIĆ VITAS

The archaeological site Mediana is situated some 4 km to the east from Niš, next to the former Roman road *Via militaris*. It led from Singidunum and Viminacium towards the east, to Serdica and further on to Constantinople (Istanbul). Mediana represents a settlement of an opened type that includes the area of about 80 ha, bordering in the east with the modern settlement Brzi Brod. In the north, the river Nišava represents its natural border while in the south, Mediana stretched to the so-called “Vlaško brdo”. Mediana owes its quick development from a farm to a luxurious administrative and residential complex with series of structures of different kinds primarily to the fact that it represents the birth place of the Roman Emperor Constantine. In the period between 317 and 334, he spent a lot of time in the Balkans and during this time in Mediana, he built and reconstructed a series of structures. The most important and archaeologically best examined one includes the villa with peristyle. Mediana represented an imperial residence and after Constantine’s death, it was visited by his heirs. It was in 364 at this very spot that Valentinian I and Valens divided the army and the Empire.

Many decades ago and owing to the interest of one traveller and researcher – Felix Kanitz, archaeological research of Mediana was initiated. In 1864, along with some other sites, he described remains of a Roman structure with a presumption that they represent an imperial summer residence that could have been erected there “because of the beautiful landscape and two spas in the vicinity”. In 1933, the earliest excavation of Median officially started, conducted by an expert from the National museum in Niš – Adam Oršić-Slavetić. From 1935 to 1938, the excavation was conducted by Rudolf Bratanić. During these excavations, northern part of the villa with peristyle, part of the *thermae* and of the granary (*horreum*) was unearthed. For conservation and mosaic preservation, above the room with mosaics (*stibadium A*), discovered in 1935, a building of Mediana Museum was erected.

After the Second World War, in 1949, being one of the most important Roman sites, Mediana was protected by the state. In 1961, the earliest sondage research took place, conducted by Miodrag Grbić and aiming to establish the size of the settlement, as well as horizontal and vertical stratigraphy. For this purpose, in the area of 80 ha, 246 trenches were opened. The results gained on this occasion made it possible to create plans for future work in Mediana, first of all excavation of the villa with peristyle and other structures in its vicinity. In 1975, 1980 and 1983, voluminous protective excavations were conducted by Lj. Zotović. They resulted in discoveries of two smaller villas (villa A

резултирала су открићима двеју мањих вила (вила А и вила Б), затим зидовима утврђења, као и откривањем остатака система за наводњавање – водоторња и житнице (*horreum*). У периоду од 1979. до 1982. године и од 1984. до 1989. године на Медијани су вођена истраживања виле са октогоном и дворишта, означеним као баптистеријум и сакрални објекат.

Нова етапа истраживања Медијане такође је иницирана потребама инфраструктуре. У периоду од три године, 1994–1996, екипа Археолошког института на челу са др Петром Петровићем приступа заштитним истраживањима на површинама предвиђеним за изградњу акумулационих базена, од укупно 12400 ha. У току ових истраживања план Медијане је допуњен баракама северно од житнице (три тракта грађевина саграђених у облику ћириличног слова П), двама вилама рустикама (објекти Е и G) и мањим сезонским објектима (објекти А, В, С, D). На источној страни виле са перистилом су откривене просторије, пандан баракама са западне стране виле.

У периоду од 2000. до 2007. године, под руководством др Милоја Васића, покренута је реализација идеје *Археолошкој њарка Медијана*, па је у Археолошком институту направљена идејна скица, а у Заводу за урбанизам у Нишу идејни пројекат. У том раздобљу истражен је већи део «Константинове виле», војничке бараке западно од виле са перистилом, оградни зид, монументални улаз у комплекс Константинове виле, извршена је ревизија имплувијума и ходника између виле са перистилом и терми, а констатоване су и две ранохришћанске цркве.

У кампањама 2010–2011. године настављено је са истраживањима простора виле са перистилом, претходно предузетим на основу одлуке Министарства културе Републике Србије, које усваја план о реконструкцији дела виле са перистилом у циљу презентације локалитета посетиоцима. Током две године археолошких истраживања готово цео простор виле са перистилом бива археолошки истражен, али 2012. године идеја о реконструкцији дела виле бива напуштена и Министарство културе Републике Србије доноси одлуку о подизању заштитне балон конструкције изнад виле, услед чега од јануара 2013. године започињу заштитна археолошка ископавања на простору стопа за носаче стубова заштитне конструкције. Истовремено се приступа и археолошким истраживањима простора триклинијума А, односно унутар зграде музеја.

У наставку археолошких истраживања на Медијани, од 2015. године, у потпуности је истражен простор стиадијума Б, простор између стиадијума Б и терми, а настављено је и са денивелацијом северозападног дела Константинове виле. Овим археолошким истраживањима је омогућено потпуно откривање, конзервација и презентност изузетног мозаика на простору стиадијума Б, унутар кога је откривен и јединствен начин грејања, до тада непознат на простору Медијане. У наредним годинама археолошка истраживања би била усмерена ка ископавањима у јужном делу виле са перистилом, денивелацији простора северно од виле, као и завршавању истраживања у стиадијуму А, чиме би у потпуности био истражен простор виле са перистилом испод заштитне конструкције, а ископавањима простора античке капије и терми би се окончала истраживања простора Константинове виле унутар античког оградног зида.

Археолошким истраживањима су утврђене три градитељске фазе на Медијани, које обухватају период од краја III или почетка IV века до половине V века. Интензивни живот на Медијани је трајао у време владавине цара Константина, његових синова Констанса и Констанција II, као и Јулијана Апостате, да би насеље у Медијани било уништено провалом Хуна 441–443. године и трагови поновног насељавања датирају тек из периода средњег века.

and villa B), further on fortification walls, as well as parts of a watering system – a water tower and a granary (*horreum*). In the period from 1979 to 1982 and from 1984 to 1989, excavations in Mediana focused on the villa with octagon and the yard, described as a baptistery and a sacral structure.

The new episode in research of Mediana was also conducted due to infrastructural needs. For three years, actually from 1994 to 1996, a team from the Institute of Archaeology led by Dr. Petar Petrović initiated a protective research in the areas intended for building accumulative pools, with the total area of 12400 ha. During this research, the plan of Mediana was supplemented with barracks to the north from the granary (three sets of structures positioned in the shape of Π), two rural villas (structures E and G) and smaller seasonal structures (structures A, B, C, D). In the eastern side of the villa with peristyle there were further rooms like those discovered on the western villa side.

In the period from 2000 to 2007, under the supervision of Dr. Miloje Vasić, an idea of the *Archaeological Park Mediana* was carried out. At the Institute of Archaeology, an ideal reconstruction was made, while in the Institute for Urbanism in Niš, an ideal project was created. During this period, larger part of “Constantine’s villa”, military barracks to the west from the villa with peristyle, a framing wall and a monumental entrance to Constantine’s villa were examined. A revised excavation of the impluvium and a corridor between the villa with peristyle and the *thermae* was undertaken. Further on, two early Christian basilicas were discovered.

During the campaigns in 2010 and 2011, research of the villa with peristyle was continued, previously conducted after the decision of the Ministry of Culture of the Republic of Serbia. The Ministry accepted the decision about partial reconstruction of the villa with peristyle with the aim of presenting the site to visitors. During these two years of archaeological research, almost the entire area of the villa was excavated. However, in 2012, the idea about villa reconstruction was abandoned by the Ministry of Culture of the Republic of Serbia, while the decision was accepted to erect a light protective construction above the villa. Owing to this, in 2013, protective archaeological research was initiated in the area to be used for supporting pillars of the protective construction. At the same time, archaeological research of the triclinium A area within the museum building was conducted.

From 2015 in Mediana, as the archaeological research was continued, the areas of *stibadium* B and the one between *stibadium* B and the *thermae* were fully investigated. De-leveling of the northern part of Constantine’s villa was continued. These archaeological excavations made it possible to fully unearth the area, conserve it and fully reveal the extraordinary mosaic in the *stibadium* B area. Inside of it, a unique heating system was discovered, previously unknown at the territory of Mediana. In the years to follow, archaeological excavations were focused on the southern part of the villa with peristyle, de-leveling the area to the north from the villa, as well as finishing the excavation of *stibadium* A. Having this brought to an end, the entire area of the villa with peristyle beneath the protective construction would be considered excavated. After the excavation of the ancient gate and the *thermae*, the area of Constantine’s villa within the ancient wall would be considered finished.

Archaeological research revealed three building phases in Mediana, including the period from the end of the 3rd or the beginning of the 4th century until the middle of the 5th century. Intense dwelling in Mediana took place during Constantine’s reign, later on also during the reign of

На Медијани је потврђено више објеката различитих функција, од којих су најзначајнији: средишњи резиденцијални комплекс који обухвата вилу са перистилом, терме, дворишта и свечани улаз, као и објекти изван оградног зида, вила са октогоном, хореум, војничке бараке, водоторањ и две ранохришћанске цркве.

Вила са перистилом обухвата простор укупне површине 4,7 ha, издвојен од осталог дела насеља античким оградним зидом и заједно са капијом и термама представља резиденцијални комплекс. У вилу се улазило кроз монументалну античку капију, која је водила до вестибила, а затим до саме виле. На југу виле се налазе два трема, после којих се улази у веће двориште са имплувијумом окруженим стубовима који образују трем. Из дворишта се улази у велику салу за пријеме. Источно и западно од сале за пријеме се налазе две мање сале за гозбе (*сџибаџијуми*). Просторије у северном делу виле, као и просторије на спрату изнад њих, биле су резиденцијалног карактера, за разлику од просторија на југу, западу и истоку, које су служиле као канцеларије службеника. У северозападном делу, вила је повезана са купатилом (*thermae*) приватног карактера. Бројни елементи архитектонске пластике (капители, мермерне плоче, мермерне оплоте, стубови, архитравне греде итд.) носе обележја касноантичке царске уметности, при чему је коришћен мермер широког дијапазона боја (бела, сива, розе, жута итд.), подеоне камене лајсне бордо боје. Уз то, преовлађују капители јонског и коринтског типа, као и сведене архитравне греде, које су вероватно попут стубова биле традиционално бојене.

У другој градитељској фази су преузете велике реконструкције у средишњем резиденцијалном комплексу – вила са перистилом је украшена мозаицима са геометријским, вегетативним и фигуралним мотивима, од којих су најзначајнији мозаик на улазу у салу за пријеме са представом Леде и лабуда са речним божанством и мозаик са представом главе Медузе у сали за аудијенцију. Мозаици унутар просторија свечаног карактера су знатно квалитетнији од мозаика у другим просторијама виле и указују на јасан утицај дворске радионице мозаика, судећи по њиховом високом техничком и уметничком домету. Зидови стибадијума А и Б су били обложени парпетним плочама, а горње зоне зидова стибадијума Б као и купола, су били украшени позлаћеним мозаичким коцкицама. Зидови у другим здањима су били осликани фреско-сликама различитих боја и мотива, при чему се јасно уочава имитирање у сликању мермерних парпетних плоча, разделних трака и лајсни. Читав простор виле је био украшен митолошким скулптурама од порфира и мермера, које представљају различита божанства, полубожанства и митолошке жанр сцене. Поред мермерних статуа Деа Дарданије, Венере са делфином и Магне Матер, нарочито значајан је групни налаз декапитираних и фрагментованих статуа, откривен у археолошким ископавањима 1972. године, међу којима су порфирне скулптуре Асклепија и Хигије, мермерне скулптуре Асклепија са Телесфором, Хигије, Афродите Сосандре, Херкула, Меркура, Диониса, чланова Дионисовог тијаса (Менада, Сатир). Уз то, изузетан је и налаз бронзане ограде која се састоји од табли (*cancelli*) између којих су биле постављене херме са бистама божанстава Асклепија и Луне. Изузетан налаз свакако представља бронзана ограда која се састоји од табли између којих су биле постављене четири херме са бистама божанстава Асклепија, Хигије, Сола и Луне (на жалост, херме са бистама Хигије и Сола нису пронађене). Ова ограда, направљена око 324. године, по свој прилици је стајала на пролазу у сали за пријеме. Ова ограда, направљена око 324. године, по свој прилици је стајала у апсиди свечане сале.

his sons Constants and Constantius II, as well as Julian the Apostate. It was torn down in 441–443 in Hunnic raids. Traces of later dwellings are dated only in the middle Ages.

In Mediana, several structures of different functions were confirmed. The most important among them are: the central residential complex that includes the villa with peristyle, *thermae*, yards and a ceremonial entrance, as well as structures outside the wall, the villa with octagon, a granary (*horreum*), military barracks, the water-tower and two early Christian churches.

The villa with peristyle possesses the total surface of 4.7 ha. It is separated from the rest of the settlement with a wall. Together with the gate and the *thermae*, it represents a residential complex. The villa was approached through a monumental ancient gate that led to the vestibulum and later to the villa itself. In the south of the villa there were two porches. Behind them, there was an entrance into a larger yard with an impluvium surrounded with columns and forming another porch. From the yard there was an entrance into a large reception hall. To the east and the west from the hall there were two smaller dining halls (*stibadia*). The room in the north of the villa, as well as those on the floor above them, possessed residential character, contrary to the rooms in the south, west and east, that were used as administration offices. In the north-western part, the villa was connected to the bath (*thermae*) of private character. Numerous elements of architectural decoration (capitals, marble plates, marble plating, columns, supporting beams etc.) show features of Late Roman imperial art. Marble of large color spans was used (white, grey, pink, yellow etc.), while the separating plates were maroon. In addition, Ionic and Corinthian order capitals prevail, as well as simple supporting beams, most likely colored in traditional manner, just like the columns.

During the second building phase, large reconstruction work was undertaken in the central residential complex – the villa with peristyle was decorated with mosaics with geometric, floral and figural motifs. Among them, the most important ones include mosaic at the entrance into the reception hall with the image of Leda and the swan and a fluvial deity and the mosaic with the image of Medusa's head in the audience hall. According to their high technical and artistic features, mosaics within the halls of festive character show much higher quality compared to mosaics in other villa rooms and point out to clear influences of an imperial mosaic workshop. Walls of *stibadia* A and B were plated with parapet plates, while the upper wall zones in *stibadium* B and the domes were decorated with gold-plated mosaic pieces. Walls in other structures were fresco painted with different colors and motifs. It can clearly be noticed that they resemble marble parapet plates, dividing ribbons and bands in painting. The entire villa space was decorated with mythological sculptures made of porphyry and marble, representing various deities, semi-deities and mythological genre scenes. Besides marble statues of Dea Dardania, Venus with a dolphin and Magna Mater, a group find of beheaded and fragmented statues is of special importance. It was discovered during the excavation in 1972 and it included porphyry sculptures of Asclepius with Telesphorus, Hygieia, Aphrodite Sosandra, Hercules, Mercury, Dionysus and members of Dionysus' triade (Menade, Satyr). Apart from that, there is also an extraordinary find of a bronze railing consisting of plates (*cancelli*) and hermas between each of them, carrying busts of Asclepius and Luna. There were a total of four hermas with busts of Asclepius, Hygieia, Sol and Luna (unfortunately, hermas with busts of Hygieia and Sol have not been discovered). This railing was made most likely around 324 and presumably, it stood at the apsis entrance of the dining hall.

Вила са октогоном, истражене површине од око 2000м², део је луксузног стамбено-церемонијалног комплекса, са више различитих целина међу којима је и западни део обликован као октогон, али и пространи паркови и вртови повезани тремовима. Налази мермерних оплата, мозаика са геометријским мотивима и фрагмената највероватније митолошких скулптура, указују да је вила била богато декорисана.

У троделном складишту (*horreum*) које чини више просторија из различитих периода грађења, пронађена је знатна количина великих керамичких посуда, *голијума*. Западни део складишта је касније био издељен преградним зидовима, да би се направили базени за цеђење и производњу вина (*cella vinaria*).

Војне бараке и радионице за израду оруђа и оружја су биле изграђене источно и западно у односу на простор виле са перистилом. Боље истражен простор западног комплекса војних барака захватао је површину од око 4 хектара. Војне бараке су биле уске и дуге грађевине са дрвеним тремовима на подужној страни, на појединим деловима са већим просторима (складишта?). Унутар њих су констатовани налази мермерне оплате и фреско сликарства, што имплицира њихову квалитетну изградњу. Источни комплекс војних барака је настао још у првој градитељској фази и по организацији и конструкцији је аналоган западном комплексу војних барака.

У циљу снабдевања насеља водом, крајем III века на падини Влашког брда подигнут је водоторањ (*castellum aquae*), резервоар са два базена за таложење, филтрирање и дистрибуцију воде. Из куле водоторња на северном делу објекта, вода је спровођена главним каналом и једним ревизионим каналом, према насељу.

Виле А и Б, делом уништене приликом изградње пута Ниш-Нишка Бања, подигнуте у IV веку, имале су развијен тлоцрт, са просторијама груписаним око дворишта. Последњем касноантичком насеобинском хоризонту са краја IV и почетка V века, припадају две ранохришћанске цркве, лоциране на око 50 м источно од источног зида виле са перистилом. Оријентисане исток-запад, цркве су изграђене од сполија и дрвета, између барака и западног оградног зида и представљају мање једнобродне грађевине са апсидом на истоку. У, претпоставља се, старијој јужној цркви се на месту амвона налази мозаично поље са представом Христорама.

Досадашњи резултати археолошких истраживања показују да Медијана представља изузетно значајан касноантички локалитет, чија се важност огледа у чињеници да је у питању луксузан царски домен чија архитектура и начин украшавања оличавају тежњу цара Константина (а доцније и његових наследника), за обележавањем места његовог порекла на доличан начин. Обимни и брзи радови на реконструкцији објеката на Медијани и подизање монументалних грађевина у складу са значајем и моћи њиховог власника, били су у вези са припремама прославе тридесет година владавине цара Константина. По завршеној реконструкцији, изглед и значење централног простора у Медијани су промењени – скупоченим градитељским материјалима, луксузним мозаицима и фреско сликарством, као и скулптурама високог квалитета, у потпуности је дат легитимитет правом царском поседу и резиденцији. У складу са тим, монументалност архитектуре и декора објеката на Медијани представљају и царску идеологију. Медијана се налазила поред јавног пута, где би посетиоци на улазу у административно-резиденцијални комплекс виле са перистилом били дочекани статуом Деа Дарданике, богиње заштитнице народа Дарданаца коме је припадао отац цара Константина, Констанције Хлор, а коју је поштовао

The villa with octagon, its surface of about 2000 m² being examined, represented part of the luxurious dwelling and ceremonial complex, with several different units. Among them, the western part was shaped as an octagon, but there were also spacious parks and gardens connected with porches. Finds of marble plating, mosaics with geometrical motifs and fragments of what most likely used to be mythological sculptures indicate that the villa was richly decorated.

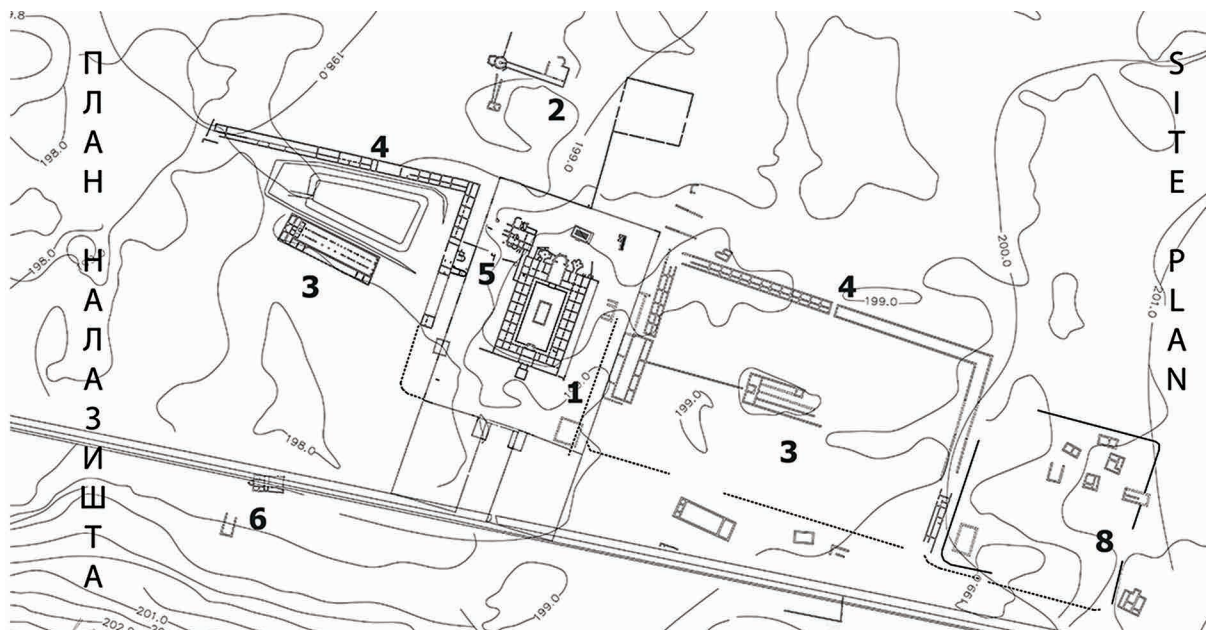
In the triple storage room (*horreum*), consisting of several rooms from different building phases, large amount of pottery vessels was unearthed, the so-called *dolia*. The western part of the storage room was later divided with walls, in order to make pools for crunching grapes and wine production (*cella vinaria*).

To the east and the west from the villa with peristyle, military barracks and workshops for weapons and tools production were erected. A better examined area of the western complex of military barracks included the surface of about 4 ha. The military barracks were long and narrow structures with wooden porches along their longitudinal sides. On some spots, there were larger rooms (storages?). Within them, finds of marble plating and fresco paintings were discovered, indicating that they were built in high quality. The eastern military barracks complex was erected already during the first building phase. According to its organization and construction, it is the same as the western military barracks complex.

At the end of the 3rd century, on a slope of the Vlaško hill and in order to supply the settlement with water, a water tower was erected (*castellum aquae*), a reservoir with two pools for settling, filtrating and distributing water. From the water tower in its northern part, the water was led towards the settlement through the main canal and a spare canal.

Villas A and B were partially destroyed during construction of the road from Niš to Niška Banja. They were built in the 4th century and possessed a complex ground-plan with rooms positioned around a yard. The last Late Roman dwelling horizon from the end of the 4th and the beginning of the 5th century includes two early Christian basilicas, situated some 50 m to the east from the eastern wall of the villa with peristyle. The churches were orientated east – west and made of wood and secondarily used materials, positioned between the barracks and the western wall. They represent small single nave churches with their apses positioned in the east. In the presumably older, southern church, at the ambon, there was a mosaic filed with Christ's monogram.

Results of the archaeological research gained so far show that Mediana represents an extremely important Late Roman site. Its importance lies in the fact that it incorporates a luxurious imperial residence, its architecture and ways of decoration reflect tendencies of Emperor Constantine (and later on his heirs) to mark their place of origin in an appropriate way. Voluminous and urgent reconstruction works of structures in Mediana, as well as erection of monumental structures in accordance with importance and power of their owners all stood in connection with preparations of the thirtieth anniversary of Emperor Constantine's reign. After the reconstruction was ended, appearance and meaning of the central area in Mediana were changed – with expensive building materials, luxurious mosaics, fresco paintings and high quality sculptures; full legitimacy was given to a proper imperial property and residence. In accordance with that, monumental architecture and structure decoration in Mediana also represent imperial ideology. Mediana was positioned next to a public road, with potential visitors being greeted at the entrance to the administrative and residential complex by the sculpture of Dea Dardanica, the protector goddess of Dardanian people, the

Сл. 1. Медијана.

Fig. 1. Mediana

и сам цар Константин. Монументалност архитектуре објекта, украшеног фреско сликарством, мозаицима и порфирним и мермерним скулптурама, је била пажљиво осмишљена, тако да би у потпуности био поштован царски церемонијал, уведен од стране цара Диоклецијана, са јасном поруком о пореклу, значају и моћи владара.

Претпоставља се да се после 383. године, по императоровом наређењу, на простору резиденцијалног комплекса у Медијани насељавају породице готских федерата, чији су гробови пронађени унутар и ван простора виле са перистилом. Нови становници прилагођавају објекте својим потребама, што показује подела простора перистила на два дела зидом у сухозиду, изградња дугачког дрвеног трема дуж источне фасаде, као и издвајање северног дела комплекса виле, зидом од облутака или ломљеног камена повезаног блатом или лошим кречним малтером. Овом периоду припадају и две ранохришћанске цркве око којих је откривена некропола готских насељеника. Живот у античком насељу на Медијани бива прекинут упадом Хуна 441. године, а сам простор бива поново насељен тек од XII века.

folk that Constantine's father Constantius Chlorus belonged to and who was respected by emperor Constantius himself. Monumental architectural features of the structures, decoration with fresco paintings, mosaics and sculptures made of porphyry and marble were carefully designed in order to fully follow imperial ceremony introduced by Emperor Diocletian, with the clear message about the emperors' origin, importance and power.

It is presumed that after 383 and following imperial orders, families of Gothic federates settled down in the residential complex of Mediana, their graves being discovered inside and outside the area of the villa with peristyle. New inhabitants adapted structures to their own needs, indicated with division of the peristyle area into two parts by a dry wall, erection of a long wooden porch along the eastern facade, as well as separation of the northern villa part with a wall made of boulders and broken stone pieces connected with mud or bad quality lime mortar. Two early Christian basilicas also belong to this period. Around them, Gothic newcomers' cemetery was discovered. The Hunnic raid in 441 brought life in Mediana to an end, while the area was populated again only in the 12th century.

NAISSUS – РИМСКИ И РАНОВИЗАНТИЈСКИ ГРАД

Гордана ЈЕРЕМИЋ

Антички Наисус (*Naissus*, Νάισσος, Ναϊσσός, *Naessus*, *urbs Naisitana*, *Navissus*, *Navissum*, Νάισσοῦπολις),¹ данашњи Ниш, развијао се у плодној долини реке Нишаве (*Navissos*), у централним деловима Горње Мезије (*Moesia Superior*), у области Дарданије (*[Nai]ssus Darda[niae]*), како то сведоче Птоlemeј у делу *Geographia* (III, 9. 4) и један надгробни натпис из Рима (*militiae petitori...Naisso Dardaniae...*).² Малобројни археолошки налази и ономастичка сведочанства указују на то да су у граду и на његовој територији били настањени припадници трачког, илирског, келтског и дачког порекла, као и становници из грчких области и из Мале Азије.³

Настао је на размеђи више путева, који су водили према градовима и лукама: *Viminacium*, *Ratiaria*, *Serdica*, *Constantinopolis*, *Thessaloniki* и *Lissus*, војно и економски повезујући разне делове Царства. Насеље домородаца добило је муниципални статус у II веку. Нема директних потврда да је град постао колонија, иако његов значај у историји провинције и Царства не искључује ту могућност. Територија града била је пространа, на југозападу је досезала до данашње Куршумлије (*Ad fines*), на истоку се граничила са Ремезијаном (*Remesiana*, Бела Паланка), а на северу са агером Хореум Маргија (*Horreum Margi*, Ђуприја).⁴

Наисус је имао важну улогу од времена војничких царева у III веку, као и у касној антици. У његовој близини је цар Клаудије II, рођен у околини и добро познајући терен, 269. године однео важну победу над Готима и стекао епитет *Gothicus*. Цар Константин I (306–337) је свој родни град „величанствено украсио” (*Constantinus.... natus in oppide Naiso atque eductus, quod oppidum postea magnifice ornavit*, Orig. Const. 2, 2). Извори бележе да из Наисуса потиче и Констанције III, угледни војсковођа, који је кратко владао 421. године. Наисус је тешко страдао у хунским пустошењима 40-их година V века. О томе је извештавао Приск, који је пролазио кроз град 448. године, бележећи потресне податке о драстичном смањењу популације и о замирању градских служби за лечење болесних и покопавање преминулих.⁵

1 Petrović 1979, 37.

2 *CIL* VI, 32937.

3 Petrović 1979, 33–36.

4 Vasić 2013, 91.

5 Prisc. *frg.* 1 b; Wescher 1868, 89–90.

NAISSUS – A ROMAN AND EARLY BYZANTINE CITY

Gordana JEREMIĆ

The Antique *Naissus* (Naissus, Νάϊσσοσ, Νάϊσσός, Naessus, urbs Naisitana, Navissus, Navissum, Νάϊσσοῦπολις),¹ today's city of Niš, flourished in the fertile valley of the river Nišava, in central parts of *Moesia Superior*, in the province of *Dardania* (*[Nai]ssus Darda[niae]*), as testified by Ptolemy in his work *Geographia* (III, 9. 4) and by a grave inscription from Rome (*militiae petitori... Naisso Dardaniae...*).² The few archaeological findings and onomastic testimonies available indicate that the city and its' territory were populated by people of Thracian, Illyrian, Celtic and Dacian origin, as well as those originating from Greek territories and *Asia Minor*.³

The antique city expanded on the crossroads of several roads which lead to various cities and ports, thus connecting, in the military and economic sense, different parts of the Empire. The settlement of the local people obtained the status of *municipium* in the 2nd century; however, we do not have direct confirmations on whether the city became a colony, even though its' significance in the history of the province and the Empire doesn't allow us to rule that option out. The territory of the city was vast, reaching all the way to today's Kuršumlija – *Ad Fines* in the south-west, bordering *Remesiana* (Bela Palanka) in the east, and the *agger* of *Horreum Margi* (Ćuprija) in the north.⁴

Naissus played an important role from the period of barracks emperors in the 3rd century and in the Late Antiquity, too. In 269, Claudius II, who was born near-by *Naissus* and who knew the terrain very well, won a very important battle against the Goths in the vicinity of the city, thus gaining his nickname *Gothicus*. The Emperor Constantine I (306–337), born and raised at *Naissus* magnificently decorated his home town, “*Constantinus... natus in oppide Naiso atque eductus, quod oppidum postea magnifice ornavit*” (Orig. Const. 2, 2). Sources note that Constantius III, a renowned general who ruled for a short span of time in 421, was also born in this city. *Naissus* was horribly afflicted by the raids of the Huns in 440s, as reported by Priscus, who passed through the city in 448, writing down moving details on the drastic decrease of the number of inhabitants and the declining toils of organizations in charge of treating the sick persons and burying the deceased from the city.⁵

1 Petrović 1979, 37.

2 CIL VI, 32937.

3 Petrović 1979, 33–36.

4 Vasić 2013, 91.

5 Prisc. frg. 1 b; Wescher 1868, 89–90.

У касној антици, у Наисусу је била активна државна радионица (*officina*) за израду предмета од племенитих метала, која је окупљала најбоље мајсторе из различитих делова Царства.⁶ У спису *Notitia dignitatum* помиње се фабрика (*fabrica*) за потребе римске војске. Развој металургије, заната и трговине омогућавала је близина рудника у непосредном окружењу (*Aeraria*). У VI веку, у време Јустинијанових грађевинских подухвата, у Наисусу и околини обновљено је или изнова подигнуто 40 утврђења, што указује на економску и војну важност града и његовог агера.

Археолошка истраживања различитог интензитета се на територији Наисуса спроводе од краја XIX века, али не у довољној мери да би се сагледали изглед и развој предримског и римског града. Римско утврђење, правоугаоне основе, било је подигнуто на месту касније средњовековне и турске тврђаве, на десној обали Нишаве, и претпоставља се да је заузимало површину од 22 хектара. У његовом средишњем делу налазио се форум са храмом (?), од кога су констатоване четири подземне полуоблично засведене просторије, делови цивилне базилике и главних градских улица (*cardo* и *decumanus*).⁷ Испред градских бедема (*extra muros*), према Нишави, испитани су остаци градског купатила (*thermae*), површине око 775 m², које је подигнуто вероватно у II веку, а најинтензивније је коришћено током IV века. Делови архитектуре и вотивни споменик војног лекара *Claudius Magnus medicus-a* из 202. године можда указују на постојање војне болнице (*valetudinarium*) у јужном делу фортификације.⁸ На основу епиграфских сведочанстава и историјских извора, познато је да су посаду касарне у Наисусу чинили припадници *cohors I Cilicum*, која је овде боравила до 134. године, а од времена Марка Аурелија *cohors I Aurelia Dardanorum*.⁹

У непосредној близини утврђења налазиле су се занатско-трговачке четврти (*tabernae*), на месту данашње Аутобуске станице. Део луксузног градског *domus*-а нађен је приликом земљаних радова у северозападном углу касноантичког утврђења, на локалитету Градско поље – пешачка стаза.¹⁰ Од ове грађевине испитано је пет просторија – четири квадратне и једна октогонална, са богатом мозаичком декорацијом, зидовима осликаним фрескама, архитектонском мермерном пластиком и деловима скупоченог намештаја од резбаренх јелењих рогова.¹¹ Претпоставља се да је домус у IV веку имао улогу *palatium*-а, луксузне резиденције за боравак царева или високих државних службеника.¹² У околини града су биле подигнуте виле, међу којима и комплекс из IV века, на локалитету Коњско гробље, на падинама Виника, који је спадао међу најраскошније декорисане, са подовима украшеним фигуралним мозаицима и мермерним сеченим плочицама (*opus sectile*).¹³ Највећи број вила становника Наисуса налазио се око економско-административног центра у насељу удаљеном три римске миље, у данашњем Брзом Броду (*Mediana*).

Становништво Наисуса је сахрањивано на више некропола, међу којима је до сада највише позната она која је трајала од IV до почетка VII века, у данашњој четврти Јагодин Мала.¹⁴ Градска

6 Роровић 1997, 134–138.

7 Петровић 1993, 63–67.

8 Дрча 2001, 19–21.

9 Petrović 1979, 31–32.

10 Јеремић 2007, 87–88.

11 Čerškov, Jeremić, Vitezović 2016, 104–111.

12 Петровић 1993, 63–69.

13 Гушић 1977, 91–96.

14 Роровић 2014, 13–17.

In the Late Antiquity period, a state workshop (*officina*) was active in the city, producing objects made of noble metals, and it gathered the best craftsmen from various parts of the Empire;⁶ also, a document called *Notitia dignitatum* (*Not. dig. or. X, 37*) mentions a manufactory which produced items for the needs of the Roman army. The development of metallurgy, crafts and trade was enabled by mines located in the immediate vicinity of the city (*Aeraria*). In the 6th century, during Justinian's Restoration of the Empire, 40 fortifications were restored or built anew at *Naissus* and its' vicinity, which shows the economic and military importance of the city and its' *ager*.

Archaeological researches on the territory of *Naissus* have been conducted, with varying intensity, from the end of the 19th century; however, they weren't extensive enough to allow us to obtain a comprehensive overview of the appearance and development of the pre-Roman and Roman city. A Roman fortification, with a rectangular basis, was erected in the same place as later medieval and Turkish forts on the right bank of the Nišava, and it is assumed that it spread on the surface of 22 hectare. In the central part of the fortification, a forum with a temple was located, where four subterranean semi-circular vaulted rooms were found, as well as parts of a civilian basilica and remains of the main streets of the city. Outside the city walls (*extra muros*),⁷ towards Nišava, remains of a city bath (*thermae*) were researched, with the surface of ca 775 m², built probably in the 2nd century, with the most intensive use period during the 4th century. Findings of parts of architectural units and of a votive monument of a military doctor *Claudius Magnus medicus* from 202, could serve as indications of the existence of a military hospital in the southern part of the fortification.⁸ On the basis of epigraphic testimonies and historical sources, it is known that the barracks at *Naissus* were manned by soldiers from the *cohors I Cilicum*, which was stationed here until 134. From the reign of Marcus Aurelius, the permanent unit of soldiers in the city consisted of members of the *coh I Aurelia Dardanorum*.⁹

In the immediate vicinity of the fortification, crafts-trade districts (*tabernae*) were situated, in the location of today's bus station. A part of a luxurious city *domus* was discovered during earthworks in the north-western part of the Late Antiquity fortification, at the site of Gradsko polje – *Pešačka staza*.¹⁰ Five rooms of this building were researched – four square rooms and one octagonal, with a rich mosaic decoration, fresco-painted walls, pieces of architecture made of marble and parts of sumptuous furniture, which were made of carved deer antlers.¹¹ It is assumed that the *domus* could have had the role of a *palatium*, luxurious residence of emperors or high dignitaries of the state during the 4th century.¹²

In the surroundings of the city, villas were erected, amongst which the 4th century complex from the site of Konjsko groblje, on the slopes of Vinik, was most richly decorated, with floors ornate with figural mosaics and marble cut tiles (*opus sectile*).¹³ The largest number of villas belonging to the inhabitants of *Naissus*, organized around the economic-administrative centre, was researched in a settlement located at the distance of three Roman miles, in today's city of Brzi Brod (*Mediana*).

The inhabitants of *Naissus* were buried on several necropoles, amongst which the most famous one is the necropolis which was in use during the period from the 4th up to the beginning of the 7th

6 Popović 1997, 134–138.

7 Petrović 1993, 63–67.

8 Drča 2001, 19–21.

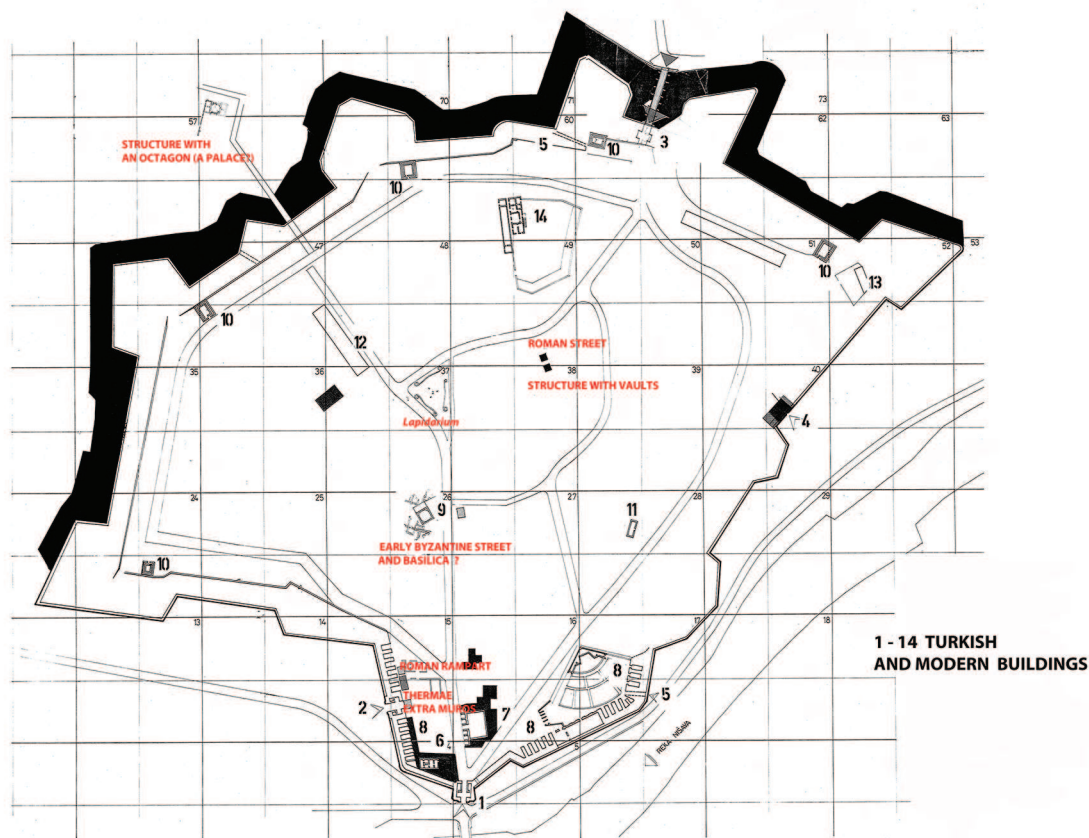
9 Petrović 1979, 31–32.

10 Jeremić 2007, 87–88.

11 Čerškov, Jeremić, Vitezović 2016, 104–111.

12 Petrović 1993, 63–69.

13 Gušić 1977, 91–96.

сл. 1. Naissus

fig. 1. Naissus

некропола дуж пута за Рацијарију била је урбанистички и комунално добро организована, са више гробљанских цркава у средишњем делу, у којима и око којих је сахрањивано привилеговано становништво. На њој су забележени различити облици гробова, од једноставних јама до луксузних породичних гробница и маузолеја, међу којима су многи осликани фрескама са фигуралним, апстрактним и вегетабилним мотивима, претежно у другој половини или крајем IV века.¹⁵

¹⁵ Jeremić 2013, 129–135.

century in today's suburb of Jagodin Mala.¹⁴ This city necropolis, located along the road to *Ratiaria*, was well-organized in the urbanistic and communal sense, with several graveyard churches erected in the middle part, in which and around which members of privileged local families were buried. Various forms of burials were noted at the necropolis, from those in simple grave pits, all the way to luxurious tombs and mausoleums, several of which were fresco-painted (figural, abstract, vegetable motives), mostly in the second half or the end of the 4th century.¹⁵

14 Jagodin Mala 2014, 13–17.

15 Jeremić 2013, 129–135.

ИЗБОРИ/SOURCES:

AA SS – *Acta Sanctorum*, (ed.) J. Bollandus, Paris 1643.

Amm. Marc. – *Ammianus Marcellinus in Three Volumes*, with the English translation by J.C. Rolfe, London–Cambridge Mass., 1964.

Aur. Vict. – *Sexti Aurellii Victoris Liber de Caesaribus*, praecedunt *Origo gentis Romanae* et *Liber de viris illustribus urbis Romae*, subsequitur *Epitome de Caesaribus*, recensuit F. Pichlmayr, Lipsiae, 1911.

Cod. Th. – *Theodosiani Libri XVI cum Constitutionibus Simonidianus*, (ed.) Th. Mommsen, P. M. Meyer, P. Krueger, 2. *Leges*, Berlin 1962; with the English translation: C. Pharr, Princeton 1952.

Cons. Const. – *Consularia Constantinopolitana*, *Chronica Minora saec. IV. V. VI. VII.*, (ed.) Th. Mommsen, vol. I, Berolini 1892, 196–247.

Euseb. – *Eusebii Caesariensis opera*, recognovit G. Dindorfius, vol. IV: *Historiae ecclesiasticae libri I-X*, Lipsiae, 1890.

Eutrop. – *Eutropii Breviarium Historiae Romanae*, ed. H.R. Dietsch, Lipsiae, 1883.

Exc. Val. – *Excerpta Valesiana*, in: *Ammianus Marcellinus in Three Volumes*, with the English translation by J.C. Rolfe, London–Cambridge Mass., 1964, 506–509.

FPhiloc – *Fasti Furii Philocali*, *Inscriptiones Italiae XII: Fasti et Elogia. Fasc II: Fasti Anni Numani et Iuliani. Accedunt Ferialia, Menologia Rustica, Parapegmata*, ed. A. Degrassi, Roma 1963, 237–262, n. 42.

Lact. – *Lactantius, De mortibus persecutorum*, edited and translated by J. L. Creed, Oxford, 1984.

Not. dign., Or. – *Notitia dignitatum: pars Occidentis; pars Orientis; accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum*, (ed.) O. Seeck, Berlin 1876.

Origo – *Origo Constantini Imperatoris, Excerpta Valesiana*, (ed.) J. Moreau, Lipsiae 1961.

Ptolem. Silv. – *Fasti Ptolomeii Silvii*, *Inscriptiones Italiae XII: Fasti et Elogia. Fasc II: Fasti Anni Numani et Iuliani. Accedunt Ferialia, Menologia Rustica, Parapegmata*, (ed.) A. Degrassi, Roma 1963, 263–276, n. 43.

Zos. – *Zosime, Histoire nouvelle*, tome I, texte établi et traduit par F. Paschoud, Paris 1971.

СКРАЋЕНИЦЕ/ABBREVIATIONS:

CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*

RIC I-IX – C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, I, *From 39 BC to AD 69*, London 1984; H. Mattingly, E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, II, *Vespasian to Hadrian*, London 1926, repr. 1962; I. A. Carradice, T. V. Buttrey, *The Roman Imperial Coinage*, Vol. II, Part 1; from AD 69 to AD 96, *Vespasian to Domitian*, London 2007; H. Mattingly, E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, III, *Antoninus Pius to Commodus*, London 1930, repr. 1962; H. Mattingly, E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, IV/1, *Pertinax to Geta*, London 1936, repr. 1962; H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland; *The Roman Imperial Coinage*, IV/2, *Macrinus to Pupienus*, London 1938; H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland; *The Roman Imperial Coinage*, IV/3; *Gordian III to Uranius Antoninus*, London 1949; Webb P.H., *The Roman Imperial Coinage*, V/1, London 1968; Webb P.H., *The Roman Imperial Coinage*, V/2, London 1968; C.H.V. Sutherland; *The Roman Imperial Coinage*, VI; *From Diocletian's reform to the death of Maximinus*, London 1967; Bruun P.M., *The Roman Imperial Coinage*, VII, *Constantine and Licinius A.D. 313–337*, London 1966; Kent J.P.C., *The Roman Imperial Coinage*, VIII, *The family of Constantine I A.D. 337–364*, London 1981; Pearce J.W.E., *The Roman Imperial Coinage*, IX, *Valentinian I to Theodosius I*, London 1951.

SNGANS – Meshorer, Ya'akov. 1981. *Sylloge nummorum graecorum: The collection of the American Numismatic Society*, pt. 6. *Palestine-South Arabia*. New York 1981.

WBR – W.H. Waddington, E. Babelon et Th. Reinach, *Recueil général des Monnaies grecques d'Asie Mineure, Nicée et Nicomédie*, Paris, 1910.

ЛИТЕРАТУРА/LITERATURE

Allason-Jones, L. 2005

Women in Roman Britain, Bootham 2005: The Council for British Archaeology.

Alberici, A. and Harlow, M. 2007

Age and Innocence: Female transitions to Adulthood in Late Antiquity, in: *Constructions of Childhood in Ancient Greece and Italy*, (eds.) A. Cohen and J. B. Rutter, Athens: The American School of Classical Studies at Athens, 193–204.

Barber, B. and Bowsher, D. 2000

The Eastern Cemetery of Roman London: excavations 1983–1990, MoLAS monograph 4, London: Museum of London Archaeology Service.

Barnes, T. D. 1982

The New Empire of Diocletian and Constantine, Cambridge Mass, London 1982: Harvard University Press.

Batten, A. 2010

Clothing and Adornment, *Biblical Theology Bulletin* Vol. 40, No. 3: 148–159.

Baxter, J. E. 2005

The Archaeology of Childhood: Children, Gender and Material Culture, Oxford: Altamira Press.

Becker, H. 2016

Roman women in the urban economy. Occupations, social connections and gendered exclusions, in: *Women in Antiquity: Real Women Across the Ancient World*, (eds.) J. Turfa and S. Budin, London: Routledge, 915–931.

Berg, R. 2002

Wearing wealth. *Mundus muliebris* and *ornatus* as status markers of Women in Imperial Rome, in: *Women, wealth and power in the Roman empire*, (eds.) P. Setälä, R. Berg, R. Hälikkä, M. Keltanen, J. Pölönen and V. Vuolanto, Rome: Institutum Romanum Finlandiae, 15–73.

Bergamann, M. 1977

Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhunderts n. Chr., Bonn: Habelt.

Bieber, M. 1955

The Sculpture of the Hellenistic Age, New York: Columbia University Press.

Bikić, V. 1997

Rezultati zaštitnih arheoloških iskopavanja u Knez Mihailovoj ulici br. 46–48, *Singidunum* 1, 1997: 157–168.

Bikić, V., Nikolić-Đorđević, S. i Simić, Z. 2002

Istraživanja na lokalitetu Studenski trg br.9, *Singidunum* 3:183–220.

Bjelajac, Lj. 1990

Terra sigillata u Gornjoj Meziji, Import i radionice Viminacium-Margum, Beograd: Arheološki institut.

Bjelajac, Lj. 1996

Amfore gornjomezijskog Podunavlja, Beograd: Arheološki institut.

Блажић, С. 1995

Остаци животињских врста са локалитета на траси ауто-пута кроз Срем, у: *Археолошка истраживања дуж ауто пута кроз Срем*, (ур.) З. Вапа, Нови Сад: Покрајински Завод за заштиту споменика културе, 331–346.

Blažić, S. 2006

Fauna arheoloških lokaliteta u Vojvodini, Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Blumenfeld, J. 1999

Racial Identification in the Skull and Teeth, *The University of Western Ontario Journal of Anthropology*, Vol. 8 Iss. 1: 20–33.

Богдановић А. 2017

Керамичке посуде са печатним орнаментима из Виминацијума“, *Зборник Народној музеја XXIII/1*: 267–282.

Bogdanović, I. 2009

Rezultati arheološko-geofizičkih istraživanja na lokalitetu Kod Koraba (istočna nekropola Viminacijuma), *Archaeology and Science* 5: 83–110.

Bogdanović, I. and Vujović, M. 2015

The terracotta lamp in the shape of a gladiator's helmet from the Viminacium amphitheatre, *Arheološki vestnik* 66: 317–331.

Bogdanović, I. and Nikolić, S. 2017

In the Beginning There Was a Timber Construction... The Wooden Amphitheatre of Viminacium, in: *Columna Traiani. Traianssäule – Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern: Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9–12 Mai 2013*, (eds.) F. Mitthof and G. Schörner, Wien: Holzhausen, 87–94.

Бојовић, Д. 1975

Прилог урбаној историји Београда у периоду римске доминације, *ГГБ XXII*, 1975: 5–27.

Бојовић, Д. 1977

Римске терме у парку на Студентском тргу у Београду, *ГГБ XXIV*, 1977: 5–22.

Бојовић, Д. 1982

Прилог проучавању култа подунавског коњаника, *Стираринар XXXII* (1981): 79–82.

Војовић, Д. 1983

Rimske fibule Singidunuma, Beograd: Muzej grada Beograda.

Бојовић, Д. 1984

Rimski mač iz Singidunuma, *Vesnik* 30: 201–207.

Војовић, Д. 1996

Le Camp de la Légion IV Flavia à Singidunum, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, (ed.) P. Petrović, Belgrade: Archaeological Institute, 53–68.

Vomgardner, D. L. 2002

The Story of the Roman Amphitheatre, London and New York: Routledge.

Борић-Брешковић, Б. 1992

Реверсне представе на новцу муниципијума Стоби, *Нумизматичар* 15: 25–46

Борић-Брешковић, Б. 2009

Античка нумизматика у Србији. Збирке и истраживања, *Антички свет, евројска и српска наука*, Београд: Народни музеј, 9–29.

Борић-Брешковић, Б. 2013

Римска управа и римско царско ковање у доба Принципата; Ковница новца у Сирмијуму, *Златни пресек*, Београд: Народни музеј, 142–143.

Borić-Brešković, B. and Popović, P. 2006

Coins of the Roman Republic. Collections of the National Museum in Belgrade and Belgrade University, Beograd: National Museum.

Borić-Brešković, B. and Vojvoda, M. 2016

A Hoard of denarii and antoniniani from the village of Sikirica near Paraćin (Sikirica I), *Numizmatičar* 34: 7–102.

Borić-Brešković, B. and Vojvoda, M. 2017

Coins of the Stobi Colony from the necropolises of Viminacium – Više Grobalja and Pećine, *Numizmatičar* 35: 7–31.

Borić-Brešković, B. and Vojvoda, M. 2017a

Exhibition: Viminacium – Imperial and Provincial Mint, Viminacium: 1–10.

Borić-Brešković, B. and Vojvoda M. 2018

Circulation of Provincial Coins of the Viminacium Colony, In: *VIVERE MILITARE EST, From Populus to Emperors - Living on the Frontier, Vol. II*, Belgrade: Institute of Archaeology, 73–100.

Bošković Robert, A. 2006

Le Culte de Jupiter en Mésie Supérieure, Paris 2006.

Bratož, R. 2003

Dioklecijanovo preganjanje kristijanov v provincah srednjega Podunavja in zahodnega Balkana, u: *Mednarodni znanstveni simpozij ob 1700-letnici smrti Viktora Ptujskega*, (ur.) S. Kranjc, Ptuj: Minoritski samostan sv. Viktorina, 29–98.

Brodribb, G. 1979

Markings on tile and brick, in: *Roman brick and tile, studies in manufacture, distribution and use in the western Empire*, (ed.) A. McWhirr, Oxford: Bar International Series 68, 211–221.

Brødholt, I. 2012

Socialization of infants and children in Roman Britain. An analysis of burial customs with special focus on the Lankhills cemetery, M.A. Thesis. University of Oslo.

Брукнер, О. 1976

Vicus и villa rustica у пограничној зони лимеса између Cusum-а и Bononia-е, *Грађа за истраживање сѐменика културе Војводине VI-VIII*: 19–43.

Брукнер, О. 1995

Римска насеља и виле рустике, у: *Археолошка исцртавања дуж аутопута кроз Срем* (ур.) З. Вапа, Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе, 137–174.

Bruun, P. 1961

Studies in Constantinian Chronology, *Numismatic Notes and Monographs* No. 146, New York: The American Numismatic Society.

Bugarski, I. 2005

Ulomak poznorimskog paradnog šlema iz Singidunuma, *Singidunum* IV:137–146.

Валтровић, М. 1885

Римски гробови у облику бунара, *Сѐаринар* II (1885): 35–45, 69–74.

Валтровић, М. 1886

Старохришћански саркофаг нађен у Београду, *Сѐаринар* III (1886): 70–71.

Валтровић, М. 1891

Добри пастир, *Сѐаринар* VIII (1891): 109–130.

Varbanov, I. 2005

Greek Imperial Coins. Thrace (from Adbera to Pautalia), Vol. II, Bourgas.

Васић, М. 1895

Колонија Виминацијум – археолошка студија, *Сѐаринар* XII (1895): 1–61.

Васић, М. 1983

Налаз солида Теодосија II у каструму Понтес, *Нумизматичар* 6: 99–112

Васић, М. и Јовановић, Ђ. 1987

Мермерна икона Либера и Либере, *Бергајске свеске* IV = *Cahiers des Portes de Fer* 4: 127–134.

Vasić, M. 2001

On the Porphyry Head from Niš once more, *Сѐаринар* L: 245–251.

Vasić, M. 2003

The Ripa Pannonica in Serbia, The Roman Army in Pannonia – An archaeological guide of the Ripa Pannonica, (ed.) Zs. Visy, Budapest, Teleki Laszlo Foundation.

Васић, М. 2004

Хроника ископавања Медијане 2001–2002. године, *Сџаринар* LIII-LIV: 288–294.

Vasić, M. 2007

Felix Romuliana (Gamzigrad) – Palast und Gedenkmonument des Kaiser Galerius, in: *Roms Erbe auf dem Balkan. Spätantike Kaiservillen und Stadtanlagen in Serbien*, (eds.) U. Brandl, M. Vasić, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 33–53.

Vasić, M. 2008

Prolasci i boravci rimskih imperatora u Nišu krajem III i u IV veku, *Naissus* I: 7–23.

Васић, М. 2008

Златници и сребрни новац касне антике (284–450. године) из збирке Народног музеја у Београду: Београд: Народни музеј.

Vasić, M. 2013

Cities and imperial villae in Roman provinces in the territory of present day Serbia, in: *Constantine the Great and the Edict of Milan 313. The birth of Christianity in the Roman provinces on the soil of Serbia*, (eds.) I. Popović, B. Borić-Brešković, Archaeological Monographs 22: Belgrade: National Museum, 76–101.

Васић, М. 2015

Оставе римског новца из III века и земљишни посед на територији провинције Горње Мезије, *Зборник Народног музеја* XXII/1: 97–130.

Vasić, M., Milošević, G., Gavrilović Vitas, N., and Crnoglavac, V. 2016

Constantine's villa at Mediana, Niš: National Museum Niš.

Vasić, Č. 1995

Chronological Relations of Palace and Fortification System of Gamzigrad, in: *The Age of Tetrarchs* (ed. D. Srejović), Belgrade: Gallery of the Serbian Academy of Sciences and Art, 315–323.

Величковић, М. 1972

Римска сивина бронзана илацика у Народном музеју, Београд: Народни музеј.

Vojvoda, M. and Mrđić, N. 2015

Coin Finds from Viminacium Necropolis Više globalja and their Role in Funeral Ritual, Beograd: Institute of Archaeology.

Vojvoda, M. and Mrđić, N., 2017

Coin Finds from Viminacium Necropolis Pećine and their Role in Funeral Ritual. Beograd, 2017.

Vojvoda, M., and Crnobrnja, A. 2018 (in print)

Circulation of the coins of Bithinian mint of Nicaea in *Moesia Superior*; *Proceedings of the Symposium Circulation of the Antique Coins in Southeastern Europe*, (eds.) V. Ivanišević, B. Borić-Brešković, M. Vojvoda, Belgrade: Institute of Archaeology.

Vujović, M. 2001

Gladii from Dubravica: A contribution to the study of Roman swords on the territory of Serbia, in: *Vestigatio vetustatis, to Aleksandrina Cermanović – Kuzmanović, from friends, colleagues and students*, Beograd: Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja, 119–133.

Vujović, M. 2003

Late Roman Belt Phalerae from the Territory of Serbia, in: *Rad Dragoslava Srejovića na istraživanju antičke arheologije*, Memorijal Dragoslava Srejovića, Zbornik radova 2, Kragujevac, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Kragujevcu, 211–223.

Вујовић, М. 2011

Представе гладијатора са римских налазишта у Србији, *Зборник Народног музеја* XX-1: 243–276.

Vujović, M. 2011

Ceramic Plaque with Two Gladiators from Viminacium, *Весник Војног музеја* 38: 199–206.

Vujović, M. 2012

Few contributions on the Late Roman helmets from Iron Gate, *Весник Војног музеја* 39: 29–43.

Vujović, M. 2013

Roman Weapons and Military Equipment from Singidunum, *Vesnik Vojnog muzeja* 40: 29–48.

Vujović, M. 2014

Рановизантијски кантар из Београда, *Сѝаринар* LXIV: 161–183.

Vujović, M. 2017

Ring mail from Galerius's burial Rite at Gamzigrad (Romuliana), in: *Ante portam auream: studia in honorem professoris Aleksandar Jovanović*, (ed.) M. Vujović, Belgrade: Faculty of Philosophy, 239–250.

Vuković, S. 2010

Ostaci životinja sa jugozapadnog dela lokacije Pirivoj (Viminacijum), *Arheologija i prirodne nauke* 5: 57–82.

Вуковић, С. 2011

Медвед у римском спектаклу. Студија случаја амфитеатра у Виминацијуму, *Гласник Српској археолошкој друштва* 27: 315–338.

Vuković, S. 2015

Životinje u rimskim amfiteatrима. Studija slučaja amfiteatra u Viminacijumu, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Vuković-Bogdanović, S. 2017

Roman archaeozoology in Serbia: State of the discipline and preliminary results, *Arheologija i prirodne nauke* 12: 99–114.

Vuković, S. and Bogdanović, I. 2013

A Camel Skeleton from the Viminacium Amphitheatre, *Сѝаринар* LXIII: 251–267.

Vuković-Bogdanović, S. and Blažić, S. 2014

Camels from Roman Imperial sites in Serbia, *Anthropozoologica* 49: 281–295.

Vuković, S. and Jovičić, M. 2015

Dog Burials from the Cemeteries of the Roman City of Viminacium (*Moesia Superior*, Kostolac, Serbia); in: *LIMES XXII. Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies. Ruse, Bulgaria, September 2012.*, (eds.) L. Vagalinski, N. Sharankov, Sofia: National Archaeological Institute with Museum Bulgarian Academy of Sciences, 687–702.

Вулић, Н. 1934

Passio sanctorum IV coronatorum, *Гласник Српске Краљевске Академије* LXXXII: 1–22.

Вулић, Н. 1941–48

Антички споменици наше земље, *Сѝоменик СКА*, XCVIII: 1–335.

Вучковић-Тодоровић, Д. 1966

Светилиште Јупитера Долихена у Брзој Паланци, *Сѝаринар* XV–XVI: 173–182.

Gabričević, M. 1986

Rtkovo – Glamija I, – une forteresse de la basse époque, *Ђергајске свеске III = Cahiers des Portes de Fer* 3: 71–91.

Габричевић, М. 1987

Натпис са локалитета Гламија I, *Ђергајске свеске IV = Cahiers des Portes de Fer* 4: 144–146.

Gavrilović, N. 2010

Kultovi maloazijskih i sirijskih božanstava u rimskim provincijama na centralnom Balkanu, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Gavrilović, N. 2010a

The Cult of Mars in Central Balkans: A Roman or Romano-Celtic Deity?, in: *Celtic Religion Across Space and Time*, (ed.) J. Alberto Arenas-Esteban, Albacete 2010, 266–278.

Gavrilović, N. 2011

Ceramic *Crustulum* with the Representation of Nemesis-Diana from Viminacium: A Contribution to the Cult of Goddess Nemesis in Roman Provinces of Central Balkans, *Сѝаринар* LXI: 191–203.

Gavrilović, N. 2014

Kult Herkula i Merkura u Gornjoj Meziji od I do IV veka n. e., Beograd 2014: Arheološki institut.

Garašanin, M. 1968

Razmatranja o nekropolama tipa Mala Kopašnica-Sase. Ka antičkom razgraničenju Ilira i Dačana u rimsko doba, *Godišnjak VI*: 5–34.

Гарашанин, М., Васић, М. и Марјановић-Вујовић, Г. 1984

Трајанов мост – Castrum Pontes, *Ђергајске свеске II = Cahiers des Portes de Fer 2*: 25–84.

Kult Herkula i Merkura u Gornjoj Meziji od I do IV veka n. e., Beograd 2014: Arheološki

Golvin, J. C. 1988

Lamphithéâtre romain: Essai sur la theorisation de sa forme et de ses fonctions, Paris: Diffusion De Boccard.

Golubović, S. 2008

Grobovi u obliku bunara sa nekropola Viminacijuma, Beograd: Arheološki institut.

Grbić, D. 2013

The Thracian Hero on the Danube. New Interpretation of an Inscription from Diana, *Balkanica XLIV*: 7–20.

Gummerus, H. 1932

Der Arztstand im römischen Reiche nach den Inschriften I, Commentationes humanarum litterarum III. 6, Helsingfors: Akademische Buchhandlung.

Gušić, S. 1977

Објект са мозаицима на Винику, *Нишки зборник 4*: 91–96.

Davidov, D., Pešić, D. and Jocić, M. 2004

Arheološko blago Niša od neolita do srednjeg veka = Archaeological treasure of Niš from the Neolithic to the Middle Ages. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

D'Ambra, E. 2007

Roman Women, New York: Cambridge University Press.

Daremberg, C. and Saglio, E. 1904

Dictionnaire des Antiquités, Grecques et Romaines, Tome III, Paris: Hachette.

Dasen, V. 2009

Roman birth rites of passage revisited, *Journal of Roman Archaeology 22*(1): 199–214.

Dasen, V. 2010

Archeologie funéraire et histoire de l'enfance dans l'Antiquité: nouveaux enjeux, nouvelles

Perspectives, in: *L'Enfant et la mort dans l'Antiquité I. Nouvelles recherches dans les nécropoles grecques Le signalement des tombes d'enfants*, (eds.) A. Guimier-Sorbets et Y. Morizot, Paris: De Boccard, 19–44.

Dautova-Ruševljan, B. and Vujović, M. 2006

Римска војска у Срему, Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Dautova-Ruševljan, V. and Vujović, M. 2011

Late Roman Helmet from Jarak, Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Delbrueck, R. 1932

Antike Porphywerke. Studien zur spätantiken Kunstgeschichte, vol. 6, Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter inc.

Del Bufalo, D. 2012

Porphyry. Red Imperial Porphyry. Power and Religion, Turin: Umberto Allemandi and C.

Dimitrijević, D. 1969

Istraživanje rimskog limesa u istočnom Sreму s posebnim osvrtom na pitanje komunikacija, *Osječki zbornik XII*: 81–121.

Drča, S. 2001

Claudius Magnus medicus, *Zbornik Narodnog muzeja Niš 10*:19–26.

Dušanić, S. 1968

Римска војска у источном Срему, *Зборник радова Филозофској факултету (Београд)* 10–1: 87–113.

Dušanić, S. 2003

Diocletian's Visitas to Quarries and Mines in the Danubian Provinces, in: *Die Archäologie und Geschichte der Region des Eisernen Tores zwischen 275/602 N. Chr.*, Kolloquium in Drobet-Turnu Severin (2.-5. November 2001), București: Rumänisch-jugoslawische Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores, 9–15.

Ђурић, S. 1985

The Late Antique Painted Tomb from Beška, *Zoograf* 16: 5–18.

Živaljević, I. 2017

Ribolov na Djerdapu u ranom holocenu (10.-6. milenijum pre n.e.), neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Živaljević, I., Askeyev, V., Galimova, D. N., Askeyev, O. V., Monakhov, S. P. and Stefanović, S. in press

Size estimations of sturgeons (Acipenseridae) from the Mesolithic-Neolithic Danube Gorges, in: *Proceedings of the 9th Conference on the Mesolithic in Europe*, (eds.) D. Borić, D. Antonović, S. Stefanović and B. Mihailović, Oxford: Oxbow books.

Živić, M. 2011

Artistic Achievements in the Imperial Palace, in: *Felix Romuliana – Gamzigrad*, (ed.) I. Popović, Belgrade: Institute of Archaeology, Institute for Theological Research: 107–139.

Zeiller, J. 1918

Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain. Paris: E. de Boccard.

Zeiller, J. 1967

Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain, Roma: L'Erma di Bretschneider.

Зотовић, Љ. 1994

Рано хришћанство у Виминицијуму кроз изворе и археолошке споменике, *Viminacium* 8–9: 59–72.

Зотовић, Љ. и Јордовић, Ч. 1990

Viminacium I, некропола Више Гробаља. Археолошки институт: Београд.

Zuckerman, C. 1994

Les campagnes des tétrarques, 296–298. Notes de chronologie, *Antiquité tardive* 2: 65–70.

Ivanyi, D. 1935

Die panonischen Lampen-ein typologisch-chronologische Übersicht, Budapest: Sárkány-druckerei.

Ivanišević, V. 2015

The Danubian Limes of the Diocese of Dacia in the 5th Century, Romania Gothica II, in: *The Frontier World Romans, Barbarians and Military Culture*, (ed.) T. Vida, Budapest: Eötvös Loránd University, Institute for Archaeological Sciences, Martin Optiz Kiadó, 653–665.

Ivanišević, V. and Nikolić-Đorđević, S. 1997

Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu – Lokalitet Knez Mihailova 30, *Singidunum* 1: 65–150.

Ivanišević, V. and Bugarski, I. 2018

Roman ditches' in: *Bačka and the outer limites of Pannonia, Vadrózsából tündérsípöt csináltam, Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*, Nyíregyháza: Kiadja a Jósa András Múzeum, 223–239.

Јанковић, Ђ. 1981

Истраживање споменика у Врелу, Шаркамен, *Сшаринар* XXX: 87–94.

Jarak, M. 2011

Ranohrišćanski mučenici Panonije, u: *1700 godina svetih Srijemskih mučenika, Zbornik radova s međunarodnog simpozija o 1700. obljetnici Sirmijsko-panonskih mučenika (3004–2004)*, (prir.) D. Damjanović, Đakovo: Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, 51–70.

Jeremić, G. 2007

Мозаици грађевине са октогоном из античког Наиса у: *Ниш и Византија. Зборник радова V* (ур.) М. Ракоција = *Niš and Byzantium. The Collection of Scientific Works V* (ed.) М. Rakocija, Ниш; Град Ниш, ИГП „Просвета“, 87–97.

Jeremić, G. 2013

Burials in *Naissus* in Late Antiquity – case study of the necropolis in Jagodin Mala, in: *Constantine the Great and the Edict of Milan 313. The birth of Christianity in the Roman provinces on the soil of Serbia*, (ed.) I. Popović, B. Borić-Brešković, Belgrade: National Museum in Belgrade, 126–135.

Jeremić, G., Ilić, O. 2018

Evidence of Early Christianity on the Danube Limes, from Singidunum to Aquae, in: *Vivere militare est. From populus to emperors. Living on the frontiers*, (ed.) M. Korać, Belgrade: Institute of Archaeology, 197–246.

Jeremić, M. 2000

Brick kilns in Sirmium, *Starinar* L: 131–154.

Јовановић, А. 1975

Неки аспекти проблема скупног налаза скулптура са Медијане код Ниша, *Сџаринар* XXIV–XXV: 56–65.

Јовановић, А. 1984

Римске некрополе на територији Јуџославије, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања.

Јовановић, А. 1984

Хајдучка Воденица, касноантичко и рановизантијско утврђење, *Сџаринар* XXXIII–XXXIV: 319–331.

Јовановић, А. 2000

Romanization and ethnic elements in burial practice in the southern part of Pannonia Inferior and *Moesia Superior*, in: *Burial, Society and Context in the Roman World*, (ed.) John Pearce, Oxford: Oxbow, 204–214.

Jovičić, M. and Milovanović, B. 2017

Roman brick kiln from the eastern necropolis of Viminacium, *Archaeology and science* 12: 19–38.

Jovičić, M. and Redžić, S. 2011

Late Roman Villa on the Site Livade kod Ćuprije – A Contribution to the Study of Villae Rusticae in the Vicinity of Viminacium, *Archaeology and Science* 7: 369–385.

Jones, R. 1977

A quantitative approach to Roman burial, in: *Burial in the Roman world*, (ed.) Richard Reece, London: Council for British Archaeology, 20–25.

Јордовић, Ч. 1994

Грнчарски и цигларски центар у Виминацијуму, *Саопштења* XXVI: 95–106.

Keller, E. 1971

Die spätromischen Grabfunde in Südbayern, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Кораћ, М. 1986

Medicus et chirurgus oculusarius из Виминацијума, *Сџаринар* XXXVII: 53–71.

Кораћ, М. 2000

Slikarstvo Viminacijuma, Požarevac: Narodni muzej Požarevac.

Кораћ, М. 2018

Oil-lamps from Viminacium (Upper Moesia), Belgrade: Institute of Archaeology.

Кораћ, М., Mrđić, N. and Mikić, M. 2006

Kartiranje rimskog akvedukta na Viminacijumu uz pomoć globalnog sistema za pozicioniranje (GPS), *Archaeology and Science* 2: 7–20.

Кораћ, М. and Golubović, S. 2009

Viminacium. Više grobalja, tom 2, Belgrade: Archaeological Institute.

- Korać, M., Golubović, S. and Mrđić N. 2009**
Itinerarium Romanum Serbiae, Belgrade: Centre for New Technology.
- Korać, M. and Ricl, M. 2017**
 New Gold and Silver Amulets from *Moesia Superior* (Serbia), *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 203: 164–176.
- Kotansky, R. 1994**
Greek Magical Amulets. The Inscribed Gold, Silver, Copper, and Bronze Lamellae. Part I: Published Texts of Known Provenance (Papyrologia Colonensia XXII.1), Köln: Westdeutscher Verlag.
- Kousoulis et al. 2012,**
 A. Kousoulis, K. Economopoulos, M. Hatzinger, A. Eshraghian and S. Tsiodras, The Fatal Disease of Emperor Galerius, *Journal of the American College of Surgeons* 215 (2012), 890–893:
- Крунић, С. 1992**
Римски медицински и фармацеујски инструменти из Сингидунума и околине, Београд: Музеј града Београда.
- Крунић, С. (прир.) 1997**
Античка бронза Сингидунума = Antique Bronze from Singidunum, Каталог изложбе 49, Београд: Музеј града Београда.
- Крунић, С. 2011**
Античке свећилке из Музеја града Београда и начини илуминације у Сингидунуму од I до почетка V века, Београд: Музеј града.
- Kuzmanović-Novović, I. 2017**
 Dextrarum Iunctio in the Art of Antiquity, in: *Ante portam auream: studia in honorem professoris Aleksandar Jovanović*, (ed.) M. B. Vujović, Belgrade: Faculty of Philosophy, 115–128.
- Künzl, E. 1983**
Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit, Köln-Bonn: Rheinland Verlag.
- Kurzmann, R. 2006**
Roman military brick stamps: a comparison of methodology, BAR international series 1543, Oxford: BAR Publishing.
- Larsson Lovén, L. 1998**
 Lanam fecit – Woolworking and Female Virtue, in: *Aspects of Woman in Antiquity*, (eds.) L. Larsson Lovén and A Strömberg, Jonsered: Paul Aströms Förlag, 85–95.
 27, 28 et 29 mai 1987, (eds.) C. Domergue, C. Landes et J.-M. Pailler, Lattes: Imago, 203–215.
- Laubscher, H. P. 2000**
 Beobachtungen zu tetrarchischen Kaiserbildnissen aus Porphyry, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 114: 207–252.
- Le Roux, P. 1990**
 “L’amphithéâtre et le soldat sous l’Empire romain”, in: *Spectacula I. Gladiateurs et amphithéâtres: Actes du colloque tenu à Toulouse et à Lattes les 26,*
- Летица, З. 1984**
 Мале Ливадице, насеље старијег гвозденог доба, *Сшаринар*, XXXIII-XXXIV: 183–184.
- Loeschcke, S. 1919**
Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens, Zürich: Beer and Cie.
- L’Orange, H. P. 1984**
Das spätantike Herrscherbild von Diokletian bis zu den Konstantin Söhnen 284–361 n. Chr., Berlin: Mann.
- Madgearu, A. 2012**
Împăratul Galerius, Târgoviște: Cetatea de Scaun.

Malgouyres, Ph., ed. 2003

Porphyre. La pierre pourpre, des Ptolémées aux Bonaparte, Paris: Réunion des Musées nationaux.

Manojlović-Marijanski, M. 1964

Kasnorimski šlemovi iz Berkasova, Novi Sad: Vojvodanski Muzej.

Марић, Р. 1951

Ископавања на Орашју. Претходни извештај о радовима у 1948. и 1949. години, *Сџаринар* II: 113–132.

Martin-Kilcher, S. 2000

Mors Immatura in the Roman World – a Mirror of Society and Tradition”, in: *Burial, Society and Context in the Roman World*, (eds.) J. Pearce, M. Millett, M. Struck, Oxford: Oxbow Books, 63–76.

Marcos, M. 2013

Portrait of persecutor: the defeat of Maximinus Daia in Christian historiography, in: *Polidoro. Studi offerti ad Antonio Carile*, (ed.) G. Vespignani, Spoleto: Studi italiano de studi sull Alto Medioevo, 13–36.

Mac Mullen, R. 1987

Constantine, London–New York–Sydney: Routledge.

Микић, Ж. 1980

О антрополошким типовима присутним у античким некрополама Виминацијума, *Сџаринар* XXXI: 117–122.

Mikić, Ž. 1999

Die Gepiden von Viminacium in der Völkerwanderungszeit Anthropologischer Beitrag, *Anthropologischer Anzeiger* Jg. 57: 257–268.

Miks, C. 2007

Studien zur römischen Schwertbewaffnung in der Kaiserzeit. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen, Band 8, Rahden: Verlag Marie Leidorf.

Milovanović, B. 2016

Inhumacija djece na nekropoli Više globalja antičkog Viminacija“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3, XLIX: 95–122.

Milovanović, B. and Anđelković Grašar, J. 2017

Female power that protects: Examples of the apotropaic and decorative functions of the Medusa in Roman visual culture from the territory of the central Balkans, *Сџаринар* LXVII: 167–182.

Милошевић, П. 1987

Наоружање и опрема римског ратника у доба освајања и консолидације долине Саве, у: *Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније*, (ур.) О. Брукнер, В. Даутова-Рушевљан, П. Милошевић, Нови Сад: Матица Српска, 13–24.

Минић, Д. 1984

Манастир, праисторијско, античко и средњовековно налазиште, *Сџаринар* XXXIII-XXXIV: 153–157.

Mirković, M. 1968

Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.

Mirković, M. 1971

Sirmium – its History from the I Century A.D. to 582 A.D., in: *Sirmium I*, (ed.) V. Popović, Beograd: The Archaeological Institute, 5–94.

Mirković, M. 1986

Viminacium et Margum, in: *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Vol. II, Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd.

Mirković, M. 1996

The Iron Gates (Đerdap) and the Roman Policy on the Moesian Limes AD 33–117, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, (ed.) P. Petrović, Belgrade: Archaeological Institute.

Mirković, M. 2006

Sirmium. Istorija rimskog grada od I do kraja VI veka, Sremska Mitrovica: Blago Sirmijuma.

Мирковић, М. 2014

Диоклецијан, Београд: Службени гласник.

Mihajlović, V. 2011

Adultery in the Mirror: Roman Mirror from Viminacium, Myth, Moral and Rite of Passage, у: *Античка и савремени свет: религија и култура, зборник радова*, (ур.) К. Марицки Гађански, Београд: Друштво за античке студије Србије и Институт за теолошка истраживања, 178–193.

Montgomery, H. 2000

From Friend to Foe: The Portrait of Licinius in Eusebius, *Symbolae Osloenses* 75: 132–138.

Mócsy, A. 1974

Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire, London and Boston: Routledge and Kegan Paul.

Мушмовъ Н. А. 1912

Антички монети на Балкански полуострв, Софија 1912.

McWhirr, A. 1984

The production and distribution of brick and tile in Roman Britain, neobjavljena doktorska disertacija, University of Leicester.

McComish, J. M. 2015

A Guide to Ceramic Building Material⁶, *York archaeological trust, web based report number 2015/36*. <https://www.yorkarchaeology.co.uk/>, приступљено 02. 08. 2018. године.

Nedeljković, D. 2009

Pregled arheozooloških истраживања Sirmijuma – lokalitet 85 (2002–2005), *Zbornik Muzeja Srema* 8: 7–42.

Nikolić-Đorđević, S. 2000

Antička keramika Singidunuma, *Singidunum* 2, 11–244.

Nikolić, S. and Pop-Lazić, S. 2005

Ostaci antičke urbane zone na dunavskoj padini, *Singidunum* 4: 7–43.

Nikolić, S. and Raičković, A. 2008

Ceramic Balsamaria – Bottles: the Example of Viminacium, *Старинар* LVI: 327–334.

Nikolić S. and Raičković, A. 2009

Prosopomorph vessels from *Moesia Superior*⁶, *Старинар* LVIII: 135–153.

Nikolić, S. and Bogdanović, I. 2012

Research of the Viminacium Amphitheater in 2011, in: *Archaeology in Serbia: Projects of the Archaeological Institute in 2011*, (eds.) D. Antonović, S. Golubović, i V. Bikić, Belgrade: Arheološki institut, 42–45.

Nikolić, S., Bogdanović, I. i Jevtović, Lj. 2014

Arheološka истраживања viminacijumskog amfiteatra u 2012. godini, u: *Arheologija u Srbiji: Projekti Arheološkog instituta u 2012. godini*, (ur.) D. Antonović, S. Golubović i V. Bikić, Beograd: Arheološki institut, 58–61.

Nikolić, S., Bogdanović, I., Jevtović, Lj. i Stojić, G. 2014a

Arheološka истраживања viminacijumskog amfiteatra u 2013. godini, u: *Arheologija u Srbiji: Projekti Arheološkog instituta u 2013. godini*, (ur.) D. Antonović, S. Golubović i V. Bikić, Beograd: Arheološki institut, 48–52.

Nikolić, S., Jevtović, Lj. and Stojić, G. 2014b

Archaeological research of the area of the Viminacium amphitheater in 2014, in: *Archeology in Serbia. Projects of the Archaeological Institute in 2014*, (eds.) I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović, Belgrade: Arheološki institut, 93–98.

Nikolić, S. and Bogdanović, I. 2015

Recent Excavations on the Amphitheatre of Viminacium (Upper Moesia), in: *Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies, Ruse, Bulgaria, September 2012*, (eds.) L. Vagalinski and N. Sharankov, Sofia: National Archaeological Institute with Museum Bulgarian Academy of Sciences, 547–555.

Nikolić, S., Jevtović, Lj., Stojić, G. and Rogić, D. 2017

Arheološka istraživanja prostora viminacijumskog amfiteatra u 2015. godini, u: *Arheologija u Srbiji: Projekti Arheološkog instituta u 2015. godini*, (ur.) I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas i V. Filipović, Beograd: Arheološki institut, 63–70.

Nikolić, E., Milovanović, B. and Raičković Savić, A. 2017

Contribution to the Study of Roman Architecture in Viminacium: Research of Thermae Masonry Techniques, *Archaeologia Bulgarica XXI* 2017: 39–57.

Oliver, A. 2000

Jewelry for the unmarried, in: *I Claudia II: Women in Roman Art and Society*, Vol. 2, (eds.) D. E. E. Kleiner and S. B. Matheson, Austin: University of Texas Press, 115–125.

Olson, K. 2008

The Appearance of the Young Roman Girl, in: *Roman Dress and the Fabrics of Roman Culture*, (eds.) J. Edmonson and A. Keith, Toronto: University of Toronto Press, 139–157.

Petković, Ž. 2002

Dedikacija Jupiteru i Liberu sa Kosmaja, *Živa antika*: 219–224.

Petković, S. 2010

Rimske fibule u Srbiji od I do V veka, Beograd: Arheološki institut.

Петровић, Б. 1997

Статуете Божанстава, у: *Античка бронза Сингидунума*, (прир.) С. Крунић = *Antique Bronze from Singidunum*, Београд: Музеј града Београда.

Petrović, P. 1979

Naissus-Remesiana-Horreum Margi, in: *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. IV, Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd.

Петровић, П. 1981

О снабдевању римских трупа на ђердапском лимесу, *Сџаринар XXXI*: 53–63.

Petrović, P. 1986

Timacum Minus und die Kastelle im Timok-Tal, in: *Studien zu den Militärgrenzen Roms 3. 13. Internationaler Limeskongreß – Aalen 1983. Forschungen und Berichte zur Vor und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 20*: Stuttgart, 514–518.

Петровић, П. 1991

Classis Flavia Moesica на Дунаву у Горњој Мезији, *Сџаринар XLII*: 207–216.

Петровић, П. 1993

Naissus – задужбина цара Константина, у: *Римски царски прагови и њалаије у Србији*, (ур. Д. Срејовић, Београд: Галерија САНУ, 63–69.

Петровић, П. 1995

Римски лимес на Дунаву у Доњој Панонији, *Фрушка Гора у античко доба*, (ур.) Н. Тасић, Нови Сад: Матица Српска, 9–32.

Petrović, P. and Vasić, M. 1996

The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area – Main Results, in: *Roman Limes On the Middle and Lower Danube*, (ed.) P. Petrović, Belgrade: Archaeological Institute, 15–26.

Pilipović, S., Milanović, Lj. 2016

The Jonah sarcophagus from Singidunum: a contribution to the study of early Christian art in the Balkans, *Classica et Christiana* 11: 219–239.

Pollitt, J. J. 1986

Art in the Hellenistic Age, Cambridge, Cambridge University Press.

Pop-Lazić, P. 1977

A Votive Plate of Jupiter Dolichenus, *Archaeologia Iugoslavica* XVIII: 41–44.

Pop-Lazić, S. 2002

Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum* 3: 7–100.

Pop-Lazić, S. 2005

Novi nalazi antičkih grobova u Singidunumu, *Singidunum* 4: 125–136.

Pop-Lazić, S. 2012

Some observations on lead figurines of the goddess Venus in the area between Sirmium and Viminacium, *Сѳаринар*, LXII: 151–164.

Поповић, В. 1967

Увод у топографију Виминацијума, *Сѳаринар* XVIII: 29–53.

Роровић, В. 1987

Die Süddanubischen Provinzen in der Spätantike vom ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts, in: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, (ed.) B. Hänsel, München: Selbstverl. der Südosteuropa-Gesellschaft: 95–139.

Роровић, В. 1993

Sirmium, a town of emperors and martyrs, in: *Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia*, (ed.) D. Srejić, Belgrade: Gallery of the Serbian Academy of Sciences and Arts, 15–27.

Роровић, И. 1997

Les productions officieles et privées des ateliers d'orfèvrerie de Naissus et de Sirmium, *Antiquité Tardive* 5, 1997: 133–144.

Поповић, И. 1988

Антички оруђе од њвожђа у Србији, Београд, Народни музеј.

Поповић, И. 2001

Касноантички и рановизантијски накити од златиа у Народном музеју у Београду, Београд: Народни музеј у Београду.

Роровић, И. (ed.) 2005

Šarkamen (Eastern Serbia): A Tetrarchic Imperial Palace. The Memorial Complex, Belgrade: Archaeological Institute.

Поповић, И. 2005

Дијадема на Константиновом портрету из Ниша: настанак и развој нове царске инсигније, у: *Ниш и Византија / Niš and Byzantium III*, (ур.) М. Ракоција, Ниш: Град Ниш, ДИГП Просвета, 103–117.

Роровић, И. 2007

Šarkamen – eine Residenz- und Begräbnisstätte aus der Zeit des Maximinus Daia, in: *Roms Erbe auf dem Balkan. Spätantike Kaiservillen und Stadtanlagen in Serbien*, (eds.) U. Brandl, M. Vasić, Mainz am Rhein 2007, 80–95.

Роровић, И. (ed.) 2011

Felix Romuliana – Gamzigrad, Beograd: Institute of Archaeology, Institute for Theological Research.

Роровић, И. 2013

Head of Carus (?), Cat. 21; Head of a tetrarch, Cat. 23; Portrait of Galerius, Cat. 24; Portrait of a diarch, Cat. 26, in: *Constantine the Great and the Edict of Milan 313. The Birth of Cristianity in the Roman Provinces on the Soil of Serbia*, (eds.) I. Rorović, B. Borić-Brešković, Beograd: National Museum in Belgrade, 290.

Роровић, И. 2016

Porphyry Sculptures from Sirmium, *Antiquité Tardive* 24: 371–390.

Поповић, И. 2017

Порфирне скулптуре из Сирмијума, *Зборник Мајице српске за класичне сѳугиј* 18: 115–131.

Роровић, И. 2017

Porphyry – power of emperors and dignity of gods. Sculptures from Roman towns and palaces in Serbia, Belgrade: Institute of Archaeology.

Popović, I. 2018

The signs of the new Imperial ideology and the porphyry sculpture / I segni della nuova ideologia imperiale e la scultura in porfido, in: *Treasures and Eperors. The Splendour of Roman Serbia / Tesori e imperatori. Lo splendore della Serbia Romana*, (eds.) I. Popović, C. Tiussi, M. Verzár, Aquileia: Gangemi per Fondazione Aquileia, 68–79, cat. 15–31.

Popović, M. 1997

Dosadašnja otkrića i mogućnost daljih istraživanja, *Singidunum* 1: 1–20.

Поповић, С. (ур.) 2014

Јајодин мала – касноантичка некропола = Late antique necropolis Jagodin mala, Ниш: Народни музеј Ниш.

Премк, А. 1992

Производња раноримске керамике у Сирмијуму, *Зборник Народној музеја XIV-1*: 363–375.

Price, S. 2012

Religious Mobility in the Roman Empire, *The Journal of Roman Studies*, 102: 1–19.

Pröttel, P. M. 1991

Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35/1: 347–372.

Radman-Livaja, I. 2004

Militaria Sisciensia: Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkoga Muzeja u Zabrebu, Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.

Raičković, A. 2007

Keramičke posude zanatskog centra iz Viminacijuma, Beograd: Arheološki institut.

Raičković, A. 2012

Keramičke posude iz grobova tipa Mala Kopašnica Sase, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Raičković, A. i Redžić, S. 2006

Keramičke i opekarske peći Viminacijuma – lokacije Pećine i Livade kod ćuprije, *Arheologija i Prirodne nauke* 1: 81–106.

Raičković Savić, A. i Bogdanović, A. 2017

Keramika iz bunara sa prostora viminacijumskog amfiteatra – rezultati obrade materijala iz 2014. godine, u: *Arheologija u Srbiji, Projekti Arheološkog instituta u 2014. godini*, (ur.) I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović, Beograd: Arheološki institut, 148–152.

Ratković, D. 2007

Fragment eines männlichen, Kat. I.4.6, in: *Konstantin der Graosse – Imperator Caesar Flavius Constantinus*, (eds.) A. Demandt, J. Engemann, Trier: Konstantin – Ausstellungsgesellschaft Trier und Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

Ratković, D. 2013

Parade helmet Cat. 53, in: *Constantine the Great and the Edict of Milan 313. The Birth of Christianity in the Roman Provinces on the soil of Serbia*, (eds.) I. Popović and B. Borić-Brešković, Belgrade; National Museum, 303.

Ratković, D. 2018

Head of Albinus, Cat. 13, Head of Macrinus, Cat. 14, Parade helmet, Cat. 10, 11, 12, in: *Treasures and Emperors. The Splendour of Roman Serbia = Tesori e imperatori. Lo splendore della Serbia Romana*, (eds.) I. Popović, C. Tiussi and M. Verzár, Aquileia 2018, 170–172.

Redžić, S. 2013

Rimske pojase garniture na tlu Srbije od I do IV veka, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Redžić, S. Milovanović, B. i Danković, I. 2017

Zaštitna arheološka iskopavanja na lokalitetu Više grobalja (Viminacijum), u: *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2014. godini*, (ur.) I. Bugarski, N. Gavrilović-Vitas i V. Filipović, Beograd: Arheološki institut, 87–92.

Рогоћ, Д. 2014

Технологија античкој зидној сликарској на територији Србије, необјављена докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

Rogić, D. i Bogdanović, I. 2012

Slikana dekoracija zida arene amfiteatra u Viminacijumu, u *Arheologija u Srbiji: Projekti Arheološkog instituta u 2011. godini*, (ur.) D. Antonović, S. Golubović i V. Bikić, Beograd: Arheološki institut, 46–49.

Swan, V. G. 1984

The pottery kilns of Roman Britain, Royal Commission on historical monuments, supplementary series 5, London: Her Majesty's stationery office.

Sebesta, J. L. 2001

Symbolism in the Costume of the Roman Women, in: *The World of Roman Costume*, (eds.) J. L. Sebesta and L. Bonfante, Madison: The University of Wisconsin Press, 46–53.

Seek, O. 1905

Geschichte des Untergangs der antiken Welt II, Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

Seeck, O. 1919

Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr., Stuttgart: Metzler.

Seston, W. 1946

Dioclétien et la Tétrarchie, Paris: De Boccard.

Smith, R. R. 1997

The Public Image of Licinius I: Portrait Sculpture and Imperial Ideology in the Early Fourth Century, *The Journal of Roman Studies* 87: 170–202.

Sommer, S. 2009

Amphitheatres of Auxiliary Forts on the Frontiers, in: *Roman amphitheatres and Spectacula, a 21st Century Perspective: Papers from an international conference held at Chester, 16th-18th February, 2007*, (ed.) T. Wilmott, Oxford: Archaeopress, 47–62.

Спасић-Ђурић, Д. 2002

Виминацијум, главни траг римске провинције Горње Мезије, Пожаревац: Народни музеј Пожаревац.

Sreјović, D. 1993

Tetrarch (Licinius), Cat. 72, in: *Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia*, (ed.) D. Sreјović, Belgrade: Gallery of the Serbian Academy of Sciences and Art, 231.

Sreјović, D. 1994a

A Porphyry Head of Tetrarch from Romuliana (Gamzigrad), *Сѵаринар* XLIII–XLIV: 41–47.

Sreјović, D. 1994b

The Representations of Tetrarchs in Romuliana, *Antiquité Tardive* 2: 143–152.

Sreјović, D. 1995

Diva Romula, divus Galerius, in: *The Age of Tetrarchs* (ed.) D. Sreјović, Belgrade: Gallery of the Serbian Academy of Sciences and Art, 295–305.

Срејовић, Д. и Цермановић-Кузмановић, А. 1987

Римска скулптура у Србији, Београд: Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања.

Sreјović, D. and Vasić Č. 1994a

Emperor's Galerius's buildings in Romuliana (Gamzigrad, eastern Serbia), *Antiquité Tardive* 2, 1994: 123–141.

Sreјović, D. and Vasić Č. 1994b

Imperial Mausolea and Consecration Memorials in Felix Romuliana (Gamzigrad, East Serbia), Belgrade: Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja.

Stein, E. 1968

Histoire du Bas-Empire I, Amsterdam: A. M. Hakkert.

Stojić, G. 2015

Nalazi bula sa nekropola Viminacijuma, Master rad, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Faedo, L. 2000

I porfidi: imagines di potere; Busto con ritratto imperiale non pertinente; Torso di togato, Torso di clamidato, Cat. 220, 215, 217, in: *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana*, (eds.) S. Ensoli, E. La Rocca, Roma: L'Erma di Bretschneider, 61–65, 563–564, 561–562.

Falkiner, R. 2012

Mystery Red Head Identified, *Minerva* 2012, November/December, 6.

Ферјанчић, С. 2013

Константијин (306–337), Београд: Службени гласник.

Ferjančić, S., Korać, M. and Ricl, M. 2017

New Greek and Latin Inscriptions from Viminacium, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 203: 235–249.

Futrell, A. 2001

Blood in the Arena: The Spectacle of Roman Power, Austin: University of Texas Press.

Hannestad, N. 1988

Roman Art and Imperial Policy, Aarhus: Aarhus University Press.

Harris, W. V. 1980

Roman Terracotta Lamps: Organisation of an Industry, *The Journal of Roman Studies* Vol. 70: 126–145.

Hersch, K. K. 2010

The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity. Cambridge: University Press.

Свјетићанин, Т. 2000

Grnčarska radionica u Singidunumu, *Singidunum* 2: 245–254.

Цвјетићанин, Т. 2001

Глеђосана керамика Горње Мезије, Београд: Народни музеј Београд.

Сермановић-Кузмановић 1963

Die Denkmäler des thrakischen Heros in Jugoslavien, *Archaeologia Jugoslavica*, 4: 31–57.

Цермановић-Кузмановић 1984

Текија (Transdierna) нека разматрања, *Старинар*, XXXIII–XXXIV: 337–353.

Courtney, E. 2013

A Commentary on the Satires of Juvenal. Berkeley: California Classical Studies.

Црнобрња, А. Н. и Симић, З. 2006

Североисточна некропола Сингидунума, *Годишњак рада Београда* LIII: 11–31.

Татић-Ђурић, М. 1964

Златни налаз из Вишњице, *Зборник Народној музеја* IV: 185–192.

Тодоровић, Ј., Кондић, В. и Бирташевић, М. 1956

Археолошка налазишта у Београду и околини, *Годишњак Музеја рада Београда* III: 75–98.

Томовић, М. 1992

Roman Sculpture in Upper Moesia, Belgrade: Institute of Archaeology.

Томовић, М. 2005

The memorial complex, in: *Šarkamen (Eastern Serbia): A Tetrarchic Imperial Palace. The Memorial Complex*, (ed.) I. Popović, Belgrade: Archaeological Institute, 19–58.

Tóth, I. 1973

Destruction of the Sanctuaries of Iuppiter Dolichenus at the Rhine and in the Danube region (235–238), *Acta Archaeologica*, XXV, fasc. 1–2: 109–116.

Cambi, N. 2016

Dioklecijan. *Vir prudens, moratus callide et subtilis ili inventor scelerum et machinator omnium malorum. Povijesne kontrovrze i današnje dileme / Diocletian. Vir prudens, moratus callide et subtilis or inventor scelerum et machinator omnium malorum. Historical controversies and current dilemmas*, Split: Književni krug.

Cambi, N. 2017

Dioklecijanov lik između realnosti i transcedencije. Artistički, ikonografski i socio loški aspekti / The Image of Diocletian between Reality and Transcedence. Artistic, Iconographic and Sociological aspects, Split: Književni krug.

Čerškov, T., Jeremić, G. and Vitezović, S. 2016

Zoomorphic decorations from osseous materials from Naissus (Niš), in: *Close to the bone. Current studies in bone technologies*, (ed.) S. Vitezović, Belgrade: Institute of Archaeology, 104–111.

Welch, K. E. 2009

The Roman Amphitheatre: From Its Origins to the Colosseum, New York: Cambridge University Press.

Wescher, C. 1868

Fragments inédits de l'historien grec Priscus relatifs au sièges de Noviodunum et a la prise de Naïssos, *Revue archéologique* 18: 86–94.

Wileman, J. 2005

Hide and Seek: The Archaeology of Childhood, Stroud: Tempus.

Wilkes, J. 2005

Roman Danube: An Archaeological Survey, *Journal of Roman Studies* 95: 124–225.

Wilkes, J. 2009

Diocletiana and Dalmatia: An enigma of identity, in: *Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova plaća. O 1700. Obljetnici postojanja = Diocletian, Tetrarchy and Diocletian's Palace. On the 1700th Anniversary of Existence*, (ur./eds.) N. Cambi, J. Belamarić, T. Marasović, Split: Književni krug, 335–343.

Wokaunn, M. and Manenica, H. 2010

Medicina starog Rima: U povodu izložbe rimskih medicinskih instrumenata u Arheološkome muzeju Narona u Metkoviću, *Medicus* (1330–013X), Vol. 19, No. 2, Kardiologija: 241–249.

KATALOG

СКРАЋЕНИЦЕ ЗА НАЗИВЕ ИНСТИТУТЦИЈА КОЈЕ ЧУВАЈУ ПРЕДМЕТЕ

1. Музеј Срема, Сремска Митровица – МС
2. Музеј Војводине, Нови Сад – МВ
3. Историјски музеј Србије, Београд – ИМС
4. Музеј града Београда – МГБ
5. Народни музеј Пожаревац – НМП
6. Народни музеј Зајечар – НМЗ
7. Музеј Крајине, Неготин – МКН
8. Народни музеј Ниш – НМН
9. Пројекат за Београдску тврђаву – АИБТ
10. Документациони центар Виминацијум – ДЦВ

ABBREVIATIONS FOR NAMES OF INSTITUTIONS THAT KEEP THE ARTEFACTS:

Museum of Srem, Sremska Mitrovica – MS
Museum of Vojvodina, Novi Sad – MV
Historical Museum of Serbia – HMS
Belgrade city Museum – BCM
National Museum – Požarevac – NMP
National Museum – Zaječar – NMZ
Museum of Krajina, Negotin – MKN
National Museum – Niš – NMN
Archaeological institute, Belgrade fortress – AIBF
Documentation center Viminacium – DCV

НАОРУЖАЊЕ И ВОЈНА ОПРЕМА

Стефан ПОП-ЛАЗИЋ, Вујадин ВУЈАДИНОВИЋ,
Илија ДАНКОВИЋ

ARMS AND MILITARY EQUIPMENT

Stefan POP-LAZIĆ, Vujadin VUJADINOVIĆ,
Ilija DANKOVIĆ

I

1. Каричасти оклоп
Сремска Рача, Музеј Срема А/2639

Гвожђе

Дебљина карика: 1–2 mm

Од каричастиг оклопа су очувана два дела кородираних и уплетених карика од танке гвоздене жице.

Литература: Dautova – Ruševljan, Vujović 2006, 91, kat. 8.1.

1. Chain mail

Sremska Rača, Museum of Srem A/2639

Iron

Ring thickness: 1–2 mm

Two pieces of corroded and interlinked rings, made of thin iron wire, were preserved from the chain mail.

References: Dautova – Ruševljan, Vujović 2006, 91, kat. 8.1.

2. Плочасти оклоп

Сирмијум, лок. 36, Музеј Срема, А/764

Бронза

Димензије плочица: 3.5 x 2.8 и 2.5 x 1.5 cm

Од плочастог оклопа је очувано пет редова међусобно повезаних правоугаоних плочица које имају заобљен доњи крај. На три стране су уочљиве перфорације за међусобно повезивање плочица карикама.

Литература: Милошевић 1987, 67, kat. 4.

2. Scale armour

Sirmium, lok. 36, Museum of Srem A/764

Bronze

Plate dimensions: 3.5 x 2.8 and 2.5 x 1.5 cm

Five rows of interlinked rectangular plates, which have a rounded lower part, were preserved from the scale armour. Perforations for the interlinking of plates by rings can be seen on three sides.

References: Милошевић 1987, 67, kat. 4.

3. Секира

Сремска Рача, Музеј Срема А/2634

Гвожђе

Димензије: 37 x 16.5 cm

Секира има широко вертикално сечиво које се сужава према усаднику. Са друге стране усадника је хоризонтално постављен будак оштећеног краја.

Литература: Милошевић 1987, 69, kat. 45.

3. Axe

Sremska Rača, Museum of Srem A/2634

Iron

Dimensions: 37 x 16.5 cm

The axe has a wide vertical edge, narrowing towards the eye. On the other side from the eye, there is a horizontally placed pick-axe with a damaged end.

References: Милошевић 1987, 69, kat. 45.

4. Умбо штита

Сингидунум, Канабе 69, БТАИ, Ц – 1

Бронза

Димензије: 19 x 16 cm

Правоугони умбо штита има калоту на средини. На угловима су четири отвора за клинове.

Литература: Крунић 1997, 280, kat. 452.

4. Shield boss

Singidunum, Canabae 69, BTAI, C – 1

Bronze

Dimensions: 19 x 16 cm

The rectangular shield boss has a calotte in the middle. Four holes for wedges are located at the angles.

References: Крунић 1997, 280, kat. 452.

5. Пилум

Никинци, Музеј Срема А/1242

Гвожђе

Дужина: 115 cm

Пилум има четворостран пирамидалан врх, танко тело кружног/квадратног пресека и плочаст усадник са две перфорације.

Литература: Милошевић 1987, 69, kat. 39.

5. Pilum

Nikinci, Museum of Srem A/1242

Iron

Length: 115 cm

The *pilum* has a four-sided pyramidal head, a thin body with a circular/square cross-section and a flat socket with two perforations.

References: Милошевић 1987, 69, kat. 39.

II Шлемови

II Helmets

1. Шлем

Сремска Рача, Музеј Срема А 727.

Бронза

Висина: 28 cm, ширина: 20 cm

Купасти шлем начињен из једног комада бронзаног лима, има лучан вратобран. Биконичан носач перјанице је засечен. На вратобрану је са унутрашње стране искуцан натпис: C(ai) L(upi) CO(ho) R (s) PRI(ma) CAI CLAMI.

Литература: Милошевић 1987, 68, kat. 2.

1. Helmet

Sremska Rača, Museum of Srem A 727.

Bronze

Height: 28 cm; width: 20 cm

A conical helmet made out of one piece of bronze plate, with an arched neck-guard. The biconic crest holder is notched. On the neck-guard, on the interior side, there is an embossed inscription: C(ai) L(upi) CO(ho) R (s) PRI(ma) CAI CLAMI.

References: Милошевић 1987, 68, kat. 2.

2. Шлем

Сремска Рача, Музеј Срема А 726.

Бронза

Висина: 27 cm; ширина: 22 cm

Калостаи шлем има лучан вратобран и обруч сужених крајева изнад чеоног дела. На врху калоте је посебно ливен држач перјанице. Са горње стране вратобрана је пунктиран натпис FLAVI C PIM I.

Литература: Милошевић 1987, 68, kat.1.

2. Helmet

Sremska Rača, Museum of Srem A 726

Bronze

Height: 27 cm; width: 22 cm

A calotte helmet with an arched neck-guard and a hoop, whose ends are narrowed above the forehead-guard. At the top of the calotte, there is a separately cast crest holder. On the upper side of the neck-holder, there is a punctured inscription: FLAVI C PIM I.

References: Милошевић 1987, 68, kat.1.

III Мач из Виминацијума III Sword from *Viminacium*

1. Мач – *spatha*

Виминацијум, Више гробаља, сонда 261, ров 2

Гвожђе, ливење

Дужина: 92 cm, дужина сечива: 73 cm, ширина сечива: 5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-12659

II–III век

Правострани, дуги мач од гвожђа. Очувана су два дела канија мача: дводелни гвоздени оков у облику диска, украшен техником тауширања и тракаста ушица за качење на појас, израђена од бронзе.

Литература: Redžić, Milovanović, Danković 2017, 89.

1. Sword – *spatha*

Viminacium, Više grobalja, trench 261, ditch 2

Iron, cast

Length: 92 cm, blade length: 73 cm, blade width: 5 cm

Documentation centre of *Viminacium*, С-12659

2nd–3rd century

A straight-bladed, long iron sword. Two parts of the scabbard of the sword were preserved: a two-piece, disc-shaped iron shackle, decorated with the damascening technique, and the strap scabbard sliders used for hanging it onto the belt, made of bronze.

References: Redžić, Milovanović, Danković 2017, 89.

IV Сингидунум – мач и ушице канија IV *Singidunum* – sword, and scabbard sliders

1. Мач са прстенастом дршком

Сингидунум МК 73, МГБ А3871

Гвожђе

Дужина: 71 cm

Делимично конзервиран и кородирани мач у канијама. У том делу се уочава гвоздена оштрица. Штитник за руку је правоугаон и масиван. Завршетак рукохвата је у облику елипсоидног масивног прстена.

Литература: Бојовић 1984, 201–205.

1. Ring pommel sword

Singidunum, MK73, ВСМА 3871

Iron

Length: 71 cm

A partially conserved and corroded sword in a scabbard. An iron blade can be noted in that part. The hand-guard is rectangular and massive. The ending of the handle is in the shape of an ellipsoid massive ring.

References: Бојовић 1984, 201–205.

2. Ушица каније мача

Сингидунум ВК 2009, БТАИ С-555

Бронза

Дужина: 12.7 cm

Ушица каније мача је ливена у облику тела делфина који у устима држи нејасна предмет (шкољка, ружа?). Тело је лучно моделовано на средини и на крају код репа где је предвиђено провлачење ремена. Ушица има закривљен шпицести завршетак.

Литература: Вујовић 2013, 37, Т I, 1.

2. Scabbard slider

Singidunum VK 2009, AIBF C-555

Bronze

Length: 12.7 cm

The scabbard slider is cast in the shape of the body of a dolphin, which has an undefined object in the mouth (a shell, a rose?). The body was modelled in the shape of an arch in the middle and in the end, near the tail, where the strap was to be pulled through. The slider has a curved, pointed ending.

References: Вујовић 2013, 37, Т I, 1.

3. Ушица каније мача

Сингидунум ВК 1976, БТАИ С-39

Кост

Дужина: 10.7 cm

Ушица начињена од кости (слоновача?) има зашиљену плочасту базу за уметање у тело каније и лучан део за провлачење ремена. На телу ушице су два бочно постављена отвора за провлачење врпце којом се ушица везује за каније.

Литература: Вујовић 2013, 37, Т I, 3.

3. Scabbard slider

Singidunum, VK 1976, AIBF C-39

Bone

Length: 10.7 cm

A slider made of bone (ivory?), with a pointed flat basis for insertion into the body of the scabbard and an arched part, for the strap to be pulled through. On the body of the slider, there are two laterally placed holes through which the cord was to be pulled in order to tie the slider to the scabbard.

References: Вујовић 2013, 37, Т I, 3.

V Беркасово – делови појасева V Berkasovo – belt parts

1. Оков за појас

Беркасово, МВ ИБ157

Сребро

Димензије: 5.4 x 1.7 cm

Оков у облику пропелера има кружан средишњи део, са волутама у угловима. Површина је украшена урезима по ивици и квадратом у средини кружног дела. На крајевима су сребрни закивци.

Литература: Manojlović – Marijanski 1964, 18, kat. 4.

1. Belt fitting

Berkasovo, MV IB157

Silver

Dimensions: 5.4 x 1.7 cm

The propeller-shaped fitting has a circular middle part, with volutes in the corners. The surface is decorated with notches along the edge and a square in the middle of the circular part. There are silver latches at the ends.

References: Manojlović – Marijanski 1964, 18, kat. 4.

2. Оков за појас

Беркасово, МВ ИБ158

Сребро

Димензије: 5.5 x 1.7 cm

Оков у облику пропелера има кружан средишњи део, са волутама у угловима. Површина је украшена урезима по ивици и квадратом у средини кружног дела. На крајевима су сребрни закивци.

Литература: Manojlović – Marijanski 1964, 18, kat. 4.

2. Belt fitting

Berkasovo MV IB158

Silver

Dimensions: 5.5 x 1.7 cm

The propeller-shaped fitting has a circular middle part, with volutes in the corners. The surface is decorated with notches along the edge and a square in the middle of the circular part. There are silver latches at the ends.

References: Manojlović – Marijanski 1964, 18, kat. 4.

3. Оков појаса

Беркасово, МВ ИБ159

Сребро

Дужина 4 cm

Цеваст оков појаса има пет профилисаних режњева који на телу формирају 4 хоризонтална неукрашена поља.

Литература: Manojlović – Marijanski 1964, 18, kat. 5.

3. Belt fitting

Berkasovo, MV IB159

Silver

Length: 4 cm

The tubular belt fitting has five profiled lappets, which form four horizontal fields on the body, without decorations.

References: Manojlović – Marijanski 1964, 18, kat. 5.

4. Гајка за ремен

Беркасово, МВ ИБ160

Сребро

Дужина: 1.4 cm

Правоугаона гајка има бочне стране украшене урезима. На средини тела је сребрни закивак.

Литература: Manojlović – Marijanski 1964, 18, kat. 6.

4. Belt fitting

Berkasovo, MV IB 160

Silver

Length: 1.4 cm

The lateral sides of the rectangular loop are decorated with notches. There is a silver latch in the middle of the body.

References: Manojlović – Marijanski 1964, 18, kat. 6.

5. Коњске жвале

Беркасово, МВ, ИБ 155

Гвожђе, сребро

Димензије: спојнице – 7.4 и 7 cm; окови за узде – 4.6 cm; карике – 6.7 и 7.2 cm

Дводелне жвале се састоје од две спојнице прстенастих крајева које имају по једну карику провучене кроз крајеве и на којима су по два сребрна окова за узде.

Литература: Manojlović – Marijanski 1964, 17, kat. 3a.

5. Horse snaffle bits

Berkasovo, MV IB 155

Iron, silver

Dimensions: junctions' length – 7.4 and 7 cm; rein shackles' length – 4.6 cm; rings – 6.7 and 7.2 cm

The two-part horse snaffle bits consist of two junctions with ring-shaped endings, which have a link each pulled through the endings, each containing two silver rein shackles.

References: Manojlović – Marijanski 1964, 17, kat. 3a.

6. Коњске жвале

Беркасово, МВ, ИБ 156

Гвожђе

Димензије: спојнице – 6.6 и 7.2 cm; окови за узде – 4.6 cm; карике – 8 и 7.2 cm

Дводелне жвале се састоје од две спојнице прстенастих крајева које имају по једну карику провучене кроз крајеве и на којима су остаци гвоздених обручева.

Литература: Manojlović – Marijanski 1964, 17, kat. 3b.

6. Horse snaffle bits

Berkasovo, MV, IB 156

Iron

Dimensions: junctions' length – 6.6 and 7.2 cm; rein shackles' length – 4.6 cm; rings – 8 and 7.2 cm

The two-part horse snaffle bits consist of two junctions with ring-shaped endings, which have a link each pulled through the endings, each containing remains of iron hoops.

References: Manojlović – Marijanski 1964, 17, kat. 3b.

VI Делови појасних гарнитура VI Belt fittings

1. Појасни језичак

Сингидунум, Рајићева 09, С-920

Бронза

Дужина: 8.4 cm

Појасни језичак са средишњим прстеном. Доњи део је издужен са облим крајем, док се плочаста горњи крај завршава отвором за уметање краја каиша.

Литература: Redžić 2013, 345, kat. 869.

1. Strap end

Singidunum, Rajičeva 09, C-920

Bronze

Length: 8.4 cm

A strap end with a ring in the middle. The lower part is elongated, with a rounded ending, while the flat upper part ends with a hole for the insertion of the strap.

References: Redžić 2013, 345, kat. 869.

2. Оков са појаса

Сингидунум, Рајићева 09, С-938 БТАИ

Бронза

Дужина: 3.2 cm

Фрагментовани оков појаса рађен у техници ливења. Тело је профилисано.

Литература: Redžić 2013, 283, kat. 711.

2. Belt fitting

Singidunum, Rajičeva 09, C-938 AIBF

Bronze

Length: 3.2 cm

Fragmented belt fitting, made with the casting technique. The body is moulded.

References: Redžić 2013, 283, kat. 711.

3. Оков

Сингидунум, БТАИ Рајићева 08, С-778

Бронза

Дужина: 3 cm

Фрагментован бронзани оков у облику ножа, ливен у калупу, чији доњи део има облик закривљеног ширег сечива, док је остатак предмета подељен у два наребрена сегмента.

Литература: Redžić 2013, 281, kat. 706.

3. Pendant

Singidunum, AIBF Rajičeva 08, C-778

Bronze

Length: 3 cm

A fragmented bronze belt pendant, in the shape of a knife, cast from a mould, whose lower part is in the shape of a curved wide blade, while the rest of the object is split into two ribbed segments.

References: Redžić 2013, 281, kat. 706.

4. Привезак
Сингидунум, БТАИ ВК 82, С-43
Бронза
Дужина 3 cm
Привезак у облику фалуса.
Krunic 1996, 79, kat. 87.

4. Pendant
Singidunum, VK 82, C-43
Bronze
Length: 3 cm
A phallus-shaped pendant.
Krunic 1996, 79, kat. 87.

5. Оков са појаса
Сингидунум, БТАИ, Рајићева 04, С-441
Бронзани лим
Димензије: 1.9x1.6 cm
Фрагментована правоугаона оплата начињена је од два тања бронзана лима. По ободу, са обе стране, искуцавањем је изведен мотив мањих кругова. У централном пољу је представљен мотив вучице са близанцима.
Литература: Redžić 2013, 403, kat. 1034.

5. Belt fitting
Singidunum, BTAI Rajičeva 04, C-441
Bronze sheet
Dimensions: 1.9 x 1.6 cm
Fragmented rectangular plate, made of two thin bronze plates. Along the edge, on both sides, the motif of small circles was embossed. The motif of a she-wolf with twins is represented in the central field.
References: Redžić 2013, 403, kat. 1034.

6. Привезак са појаса
Сингидунум, БТАИ Рајићева 09, С-877
Бронза
Дужина: 3 cm
Језичак је рађен у техници ливења, са квадратном ушицом, и телом издужене елипсе. Између тела и ушице налази се профилисано задебљање.
Литература: Redžić 2013, 322, kat. 839.

6. Belt pendant
Singidunum, BTAI Rajičeva 09, C-877
Bronze
Length: 3 cm
The belt tongue was made with the casting technique, it has a square eye and elongated ellipsoid body. Between the body and the eye there is a profiled knob.
References: Redžić 2013, 322, kat. 839.

7. Појасна копча

Сингидунум, БТАИ ВК 80, С-100

Бронза

Дужина: 6.6 cm

Једноделна појасна копча троугаоног окова, са пређицом лучног облика. Крај окова је кружног облика са два пара закривљених проширења.

Литература: Redžić 2013, 145, kat. 304.

7. Belt buckle

Singidunum, BTAI VK 80, C-100

Bronze

Length: 6.6 cm

A one-piece belt buckle with a triangular plate, and an arched buckle. The end of the plate is circular, with two pairs of curved extensions.

References: Redžić 2013, 145, kat. 304.

8. Појасна копча

Сингидунум, БТАИ ВК 84, С-16

Бронза

Дужина: 7 cm

Копча кружног облика, отворених крајева на којима су два задебљања. Од њих полази троугаони наставак који се завршава кругом.

Литература: Krunić 1996, 284, kat. 470.

8. Belt buckle

Singidunum, VK 84, C-16

Bronze

Length: 7 cm

A circular buckle, with open endings upon which there are two knobs. A triangular extension, ending with a circle, begins there.

References: Krunić 1996, 284, kat. 470.

9. Појасна копча

Сингидунум, БТАИ Рајићева 09, С-973

Бронза

Дужина: 6.5 cm

Копча кружног облика, отворених крајева на којима су два задебљања. Од њих полази троугаони наставак.

Необјављено.

9. Belt buckle

Singidunum, BTAI Rajičeva 09, C-973

Bronze

Length: 6.5 cm

A circular buckle, with open endings upon which there are two knobs. A triangular extension begins there.

Unpublished.

10. Појасна копча
Сингидунум, БТАИ Рајићева 04, С-381
Бронза

Дужина: 3.5 cm

Пређица дводелне копче има овалну алку, и правоугаону греду између којих се налази пречка за иглу. Игла је очувана и начињена од комада раскуцане бронзане жице. Овална алка има два кружно савијена дела на месту споја са гредом.

Литература: Redžić 2013, 57, kat. 75.

10. Belt buckle
Singidunum, Rajičeva 04, C-381

Bronze

Length: 3.5 cm

The buckle of the two-piece belt buckle has an oval ring, and a rectangular bar, between which the pin bar is located. The pin is preserved, and it is made out of a piece of a flattened bronze wire. The oval ring has two circularly bent pieces in the place of connection with the bar.

References: Redžić 2013, 57, kat. 75.

11. Алка
Сингидунум, ВТАИ ВК 09, С-424

Бронза

Пречник: 5.3 cm

Бронзана кружна алка овалног пресека.

Необјављено.

11. Belt ring
Singidunum, VK 09, C-424

Bronze

Diameter: 5.3 cm

A bronze, circular ring with the oval cross-section.

Unpublished.

12. Оков са појаса
Сингидунум, ВТАИ ВК 09, С-61

Бронза

Димензије: 7.5 x 3.6 cm

Оков са појаса облика троугла има богато декорисану површину. У средишту троугла је уписан круг, у којем је урезан мотив радијално распоређених пера. Пера су местимично декорисана попречним плитким урезима. Око круга са перима је кружница попречно подељена низом уреза који једним делом имају облик латиничног слова S, док су другим делом представљене једноставне равне црте. У једном краку троугла је срцолико приказан мотив вреже која је увијена у волуте. Уже стране једнакокраког троугла декорисане су дебљим косим урезима, док је трећа декорисана плићим урезима.

Literatura: Redžić 2013, 178, kat. 390.

12. Belt fitting
Singidunum, VK 09, C-61

Bronze

Dimensions: 7.5 x 3.6 cm

A triangular belt fitting with a richly decorated surface. In the middle of the triangle there is a circle, in which the motif of radially distributed feathers is engraved. The feathers are partly decorated with transversal shallow incisions. Around the feathered circle there is another circle, transversally split with a series of incisions, one part of which is in the shape of the letter S, while the other part consists simple flat lines. In one arm of the triangle there is a heart-shaped motif

of vines, curved into volutes. The narrower sides of the isosceles triangle are decorated with thick, slanting incisions, while the third side is decorated with shallow incisions.

References: Redžić 2013, 178, kat. 390.

13. Оков са појаса

Сингидунум, ВТАИ ВК 09, С-212

Бронза

Дужина: 5.6 cm

Оков за појас облика пропелера. Има по две перфорације на крајевима и централни круг декорисан концентричним круговима. У једној од перфорација је очуван фраг. заковице.

Непубликовано.

13. Belt fitting

Singidunum, ВТАИ ВК 09, С-212

Bronze

Length: 5.6 cm

A propeller-shaped belt fitting. It has two perforations on ends and its' central circle is decorated with concentric circles. There is a fragment of a rivet in one of the perforations.

Unpublished.

14. Оков са појаса

Сингидунум, ВТАИ Рајићева 04, С-476

Бронза

Дужина 7.3 cm

Бронзани оков појаса у виду правоугаоне плочице са бочним завршецима у облику пелта мотива. Централни, правоугаони део је шупаљ у средини, док су крајеви ка пелта завршецима профилисани.

Literatura: Redžić 2013, 198, kat. 439.

14. Belt fitting

Singidunum, ВТАИ Рајићева 04, С-476

Bronze

Length: 7.3 cm

A square openwork belt fitting with ends formed in the shape of the pelta motif. The central, rectangular part is hollow in the middle, while the ends, towards the pelta endings, are molded.

References: Redžić 2013, 198, kat. 439.

15. Оков са појаса

Сингидунум, ВТАИ ВК 09, С-540

Бронза

Дужина: 7 cm

Бронзани оков појаса у виду правоугаоне плочице са бочним завршецима у облику пелта мотива од којих један недостаје. Унутар правоугаоног оквира налази се поље од парова наспрамно постављених полукружница које формирају пелта мотив.

15. Belt fitting

Singidunum, ВК 09, С-540

Bronze

Length: 7 cm

Square openwork belt fitting with ends formed in the shape of the pelta motif; one of them is missing. Within the rectangular frame, there is a field consisting of a series of opposing arches forming the pelta motif as well.

VII Фибуле из Сингидунума: VII Fibulae from Singidunum

1. Фибула

Сингидунум, Рајићева 04, С-423

Бронза

Дужина: 4.9 cm

Двочлана Т фибула са шарнир механизмом којој недостаје већи део игле. У ваљкастој глави је очувана греда, док игла недостаје. Изнад греде је одломљено дугметасто задебљање. Лук фибуле је четвртастог пресека, док је на прелазу ка стопи троугаоно колено, а испод њега мање задебљање. Површина стопе се трапезасто шири ка крају. Држач игле је савијен и делимично одломљен.

Необјављено.

1. Fibula

Singidunum, Rajičeva 04, C-423

Bronze

Length: 4.9 cm

A two-part T-fibula with a hinge mechanism; the largest portion of the pin is missing. In the cylindrical head, the bar is preserved, while the pin is missing. Above the bar, a button-shaped knob is broken off. The bow of the fibula has a rectangular cross-section, while a triangular knee is located on the transition from bow to foot, and beneath it a small knob. The surface of the foot has a trapezoidal expansion at the bottom. The catch plate is bent and partially broken off.

Unpublished.

2. Фибула

Сингидунум, Рајићева 04, С-428

Бронза

Дужина: 5.4 cm

Бронзана двочлана лучна фибула има плочасту делимично очувану главу са једном перфорацијом. Шарнир је делимично очуван, недостаје већи део игле. На споју главе и лука налази се лучна профилација, док је сам лук фибуле има гребен при споју са ногом. На крају ноге налази се дугметаста завршетак. Плочасти држач игле је високо постављен.

Необјављено.

2. Fibula

Singidunum, Rajičeva 04, C-428

Bronze

Length: 5.4 cm

A bronze two-part bow fibula, with a partially preserved flat head with a single perforation. The hinge is partially preserved, while a large portion of the pin is missing. At the connection of the head and the bow, the profile is bow-shaped, while the bow of the fibula itself has a ridge in the part adjoining the foot. There is a button-shaped ending at the end of the foot. The flat catch plate is set high.

Unpublished.

3. Фибула

Сингидунум, Рајићева 09, С-986

Бронза

Дужина: 5.5 cm

Бронзана фибула типа Aucissa. Фибула има шарнир-механизам, полукружно извијени лук и стопу, која је украшена задебљањем у виду дугмета. Држач игле је троугаоног облика. Лук је изведен у виду широке траке. На луку су изведена тракаста задебљања у виду ребра. На темену лука налазиле су се две луковице, од којих је једна сачувана.

Необјављено.

3. Fibula

Singidunum, Rajičeva 09, C-986

Bronze

Length: 5.5 cm

A bronze fibula of the Aucissa type. The fibula has a hinge mechanism, semi-circularly bent bow and foot, decorated with a button-shaped knob. The catch plate is triangular. The bow is in the shape of a wide stripe. There are rib-shaped, striped thickenings on the bow. There were two bulbs at the top of the bow, and one of them is preserved.

Unpublished.

4. Фибула

Сингидунум, ВК 78, С-4

Бронза

Дужина: 2.7 cm

Бронзана једночлана изразито профилисана фибула са два дугметаста задебљања на луку. Лук је полукружан. Недостаје олучасти крај држача игле са биконичним проширењем.

Војовић 1983, 113, kat. 128.

4. Fibula

Singidunum, Rajičeva, VK 78, C-4

Bronze

Length: 2.7 cm

A bronze, one-part strongly profiled fibula, with two button-shaped knobs on the bow. The bow is semi-circular. The grooved ending of the catch plate, with a biconic widening, is missing.

Војовић 1983, 113, kat. 128.

5. Фибула

Сингидунум, Рајићева 04, С-461

Бронза

Дужина: 4.9 cm

Бронзана Г фибула са опругом има у потпуности очувану гвоздену иглу и намотаје гвоздене жице око главе. Лук има профилисан део код споја са главом као и код споја са ногом. Нога је такође профилисана, а савијени део држача игле у потпуности је очуван и исте дужине као и нога игле.

Необјављено.

5. Fibula

Singidunum, Rajičeva 04, C-461

Bronze

Length: 4.9 cm

A bronze T-fibula with a spring, with a completely preserved iron pin and coils of iron wire around the head. The bow has a profiled section at the connection with the head, and at the connection with the foot as well. The foot is also profiled, and the bent part of the catch plate is completely preserved, and it has the same length as the foot of the pin.

Unpublished.

6. Фибула

Сингидунум, ВК 82, С-30

Бронза

Дужина: 3.2 cm

Двочлана коленаста фибула са шарниром има тракасти спој главе умотан у облику волуте.

Krunic 1996, 143, kat. 203.

6. Fibula

Singidunum, VK 82, C-30

Bronze

Length: 3.2 cm

A two-part knee-shaped fibula, with a hinge; the stripes at the junction of the head are folded into the shape of volutes.

Krunic 1996, 143, kat. 203.

7. Фибула

Сингидунум, ВК 84, С-1

Бронза

Дужина: 3 cm

Бронзана двочлана коленаста фибула са шарниром има раздвојен лук у две засебне траке које се завршавају заједничком правоугаоном стопом са задебљањем на крају.

Krunic 1996, 144, kat. 206.

7. Fibula

Singidunum, VK 84, C-1

Bronze

Length: 3 cm

A bronze, two-part knee-shaped fibula with a hinge; the bow is split into two separate strips, ending with a common rectangular foot, with a knob at the end.

Krunic 1996, 144, kat. 206.

8. Фибула

Сингидунум, ВК 76, С-10

Бронза

Дужина: 4.4 cm

Бронзана двочлана емајлирана фибула начињена је у облику крчага. На површини су очувани остаци зеленог, црвеног и мрког емајла.

Voјović 1983, 136, kat. 271.

8. Fibula

Singidunum, VK 76, C-10

Bronze

Length: 4.4 cm

A bronze, two-part enamelled fibula, modelled in the shape of a pitcher. There are remains preserved, on the surface of it, of green, red and brown enamel.

Bojović 1983, 136, kat. 271.

9. Фибула

Сингидунум, ВК 84, С-15

Бронза

Дужина: 3.6 cm

Бронзана плочаста фибула са опругом има тело начињено у облику зеца у трку. На ивици тела уочљиви су ситни урези.

Krunić 1996, 151, kat. 234.

9. Fibula

Singidunum, VK 84, C-15

Bronze

Length: 3.6 cm

A bronze, flat fibula with a spring, with the body modelled in the shape of a sprinting rabbit. Small notches can be noted along the edge of the body.

Krunić 1996, 151, kat. 234.

10. Фибула

Сингидунум, Рајићева 04, С-505

Бронза

Дужина: 5.6 cm

Јако профилисана фибула којој недостају навој, игла и део ноге.

Необјављено.

10. Fibula

Singidunum, Rajičeva 04, C-505

Bronze

Length: 5.6 cm

A strongly profiled fibula, with the coil, pin and part of the foot missing.

11. Фибула

Сингидунум, ВК 09, С-169

Бронза

Пречник: 2.7 cm

Омега фибула, вертикално савијених крајева у петљу. Од гвоздене игле је преостао део за качен за фибулу.

Необјављено.

11. Fibula

Singidunum, VK 09, C-169

Bronze

Diameter: 2.7 cm

An omega fibula, with ends vertically bent into a loop. There is a piece preserved of the iron pin, attached to the fibula.

Unpublished.

12. Фибула
Сингидунум, ВК 76, С-40
Бронза
Пречник: 3.2 cm
Бронзана двочлана кружна фибула има ажурирано тело у облику пелта орнамента.
Војовић 1983, 138, kat. 283.

12. Fibula
Singidunum, VK 76, C-40
Bronze
Diameter: 3.2 cm
A bronze, two-part circular fibula; the body is perforated, in the shape of a pelta motif.
Vojović 1983, 138, kat. 283.

13. Фибула
Сингидунум, ВК 80, С-16
Бронза
Дужина: 6.7 cm
Јако профилисана двочлана бронзана фибула има троугаону главу и дугметасто проширење на средини лука. Недостаје игла.
Крунић 1996, 139, kat. 187.

13. Fibula
Singidunum, VK 80, C-16
Bronze
Length: 6.7 cm
A strongly profiled two-part fibula, made of bronze, with a triangular head and a button-shaped knob in the middle of the bow. The pin is missing.
Krunić 1996, 139, kat. 187.

14. Фибула
Сингидунум, Рајићева 09, С-967
Бронза
Дужина: 3.2 cm
Коленаста фибула са опругом и полукружном потпорном гредом.
Необјављено.

14. Fibula
Singidunum, Rajičeva 09, C-967
Bronze
Length: 3.2 cm
A knee-shaped fibula with a spring and a semi-circular transverse bar.
Unpublished.

15. Фибула
Сингидунум, ВК 09, С-392
Бронза
Дужина: 4.3 cm
Бронзана коленаста фибула са проширеним средишњим делом лука који се ка стопи постепено сужава. При споју са попречном гредом лук се полукружно шири, украшен нареца-

ним орнаментом. На стопи која се делтоидно завршава налази се уздужни високи држач игле незнатно посувраћен. Гвоздена игла недостаје, највероватније је за попречну греду била причвршћена шарниром.

Необјављено.

15. Fibula

Singidunum, VK 09, C-392

Bronze

Length: 4.3 cm

A bronze knee-shaped fibula with a widened medial part of the bow, gradually narrowing towards the foot. In the part connected to the transverse bar, the bow has a semi-circular knob, decorated with denticulate ornaments. On the foot, which has a deltoid ending, there is a longitudinal, high catch plate, slightly bent backwards. The iron pin is missing, and it was most probably attached to the transverse bar with a hinge.

Unpublished.

16. Фибула

Сингидунум, Рајићева 06, C-706

Бронза

Дужина: 3.8 cm

Фрагментована бронзана коленаста фибула са шарнир механизмом на ваљкастој глави. Лук фибуле је троугаоног пресека. Стопа фибуле је полукружно проширена. Игла је у потпуности очувана. Држач игле је фрагментован.

Необјављено.

16. Fibula

Singidunum, Rajičeva 06, C-706

Bronze

Length: 3.8 cm

A fragmented bronze knee-shaped fibula, with a hinge mechanism on a conical head. The bow of the fibula has a triangular cross-section. The foot of the fibula has a semi-circular expansion. The pin is completely preserved. The catch plate is fragmented.

Unpublished.

17. Фибула

Сингидунум, Рајићева 09, C-942

Бронза

Дужина: 3.8 cm

Коленаста фибула са опругом и полукружном потпорном гредом.

Необјављено.

17. Fibula

Singidunum, Rajičeva 09, C-942

Bronze

Length: 3.8 cm

A knee-shaped fibula with a spring and a semi-circular transverse bar.

Unpublished.

18. Фибула
Сингидунум, Рајићева 09, С-1134
Бронза
Дужина: 9 cm

Луковичаста фибула, са задебљањима на попречној греди и почетку лука у виду главица лука. Попречна греда је трапезоидног облика. Лук, који је дужи од стопе, трапезоидног је пресека, и има троугаоно задебљање на прелазу у стопу. Стопа је украшена линеарним орнаментима. Држач за иглу је цевастог облика.
Необјављено.

18. Fibula
Singidunum, Rajičeva 09, C-1134
Bronze
Length: 9 cm

A crossbow fibula, with onion-shaped knobs on the transverse bar and the base of the bow. The transverse bar is trapezoidal. The bow, which is longer than the foot, has a trapezoidal cross-section, and a triangular knob at the base of the foot. The foot is decorated with linear ornaments. The catch plate is tubular.
Unpublished.

19. Фибула
Сингидунум, ВК 80, С-112
Бронза
Дужина: 9 cm

Луковичаста фибула којој недостају две луковице и игла. Има профилисан украс пелта орнамента на стопи.
Необјављено.

19. Fibula
Singidunum, VK 80, C-112
Bronze
Length: 9 cm

A crossbow fibula, with two bulbs and the pin missing. It has a profiled decoration in the shape of a pelta motif on the foot.
Unpublished.

20. Фибула
Сингидунум, Рајићева 04, С-484
Бронза
Дужина: 6.7 cm

Луковичаста фибула којој недостаје централна луковица. Има очувану гвоздену иглу.
Необјављено.

20. Fibula
Singidunum, Rajičeva 04, C-484
Bronze
Length: 6.7 cm

A crossbow fibula, with the central bulb missing. It has a preserved iron pin.
Unpublished.

21. Фибула

Сингидунум, Рајићева 09, С-1048

Бронза

Дужина: 7.3 cm

Луковичаста фибула са фацетираним луковицама. Попречна греда је облика трапеза. Стопа и лук су украшени урезаним, линеарним орнаментима. Држач игле је цевастог облика.

Необјављено.

21. Fibula

Singidunum, Rajičeva 09, C-1048.

Bronze

Length: 7.3 cm

A crossbow fibula with faceted bulbs. The transverse bar has a trapezoidal shape. The foot and the bow are decorated with carved linear ornaments. The catch plate is tubular.

Unpublished.

22. Фибула

Сингидунум, ВК 09, С-337

Дужина: 5.7 cm

Луковичаста фибула на луку има урезан стреличаст мотив.

Необјављено.

22. Fibula

Singidunum, VK 09, C-337

Length: 5.7 cm

A crossbow fibula with bulbs. There is an arrow-shaped motive carved into the bow.

Unpublished.

VIII Paradni šlemovi

VIII Parade helmets

1. Парадни шлем

Беркасово, Музеј Војводине, Нови Сад, инв. АА 153

гвожђе, сребро, позлата, стаклена паста

висина 26 cm, ширина 18 cm

друга деценија IV века

Шлем је састављен из више конструктивних делова: калоте, кресте, чеоног обруча, бочних украсних трака, штитника за образе (парагнатида) и назалног дела. На основи од гвожђа аплицирана је оплата од позлаћеног сребра. Оплата је украшена искуцавањем у виду геометријских мотива. Шлем је додатно украшен медаљонима од стаклене пасте различитих облика (кружне, четвороугаоне, ромбоидне) у бојама (зелена, плава, сива) који су имитирали геме. На бочним странама шлема пунциран је натпис на грчком језику у коме се помињу имена његовог власника (*Dizzon*) и мајстора који га је израдио (*Avitus*). На шлему се налазе и закивци од сребра са главама облика калоте. Иако је начињен од материјала који имитирају оне драгоцене – позлаћена бронза коришћена је уместо злата, а вишебојна стаклена паста уместо гема, ефекат луксуза који одаје шлем Беркасово 1 је изванредан. То је једно од ремек-дела касноантичке примењене уметности.

Литература: Manojlović Marjanski 1964, 6, T. I-V; Dautova Ruševljan, Vujović 2006, 107, cat.135; Dautova Ruševljan 2007, Kat. I.12.18; Dautova Ruševljan, Vujović 2011, 77–119; Ratković 2013, 303, cat. 53; Ratković 2018, 180, cat. 10.

1. Parade helmet

Provenance and current location: Berkasovo, now in the Museum of Vojvodina, AA 153

Materials: Iron, silver, gold, glass paste

Dimensions: height 26 cm, width 18 cm

Date: 4th century

Helmet is composed of several construction parts: skull, frontal band, lateral decorative straps, cheek-pieces and neck guard, with characteristic median ridge – crest. The iron base is coated with gilded silver plates decorated with embossed geometrical ornaments. The helmet is additionally adorned with green, blue and gray glass gems imitating semiprecious stones, placed in spherical, rectangular and rhomboidal settings. In the lateral part of helmet the Greek text with the mention of the owner (Dizzon) and the artisan (Avitus) is punched. The helmet has silver rivets with calotte-shaped heads. Although made from the imitations of the precious materials-gilded bronze in the place of gold and colorated glass in the place of gems – the visual effect of the luxury of Berkasovo 1 helmet is significant. This is one of the master pieces of the Late Roman applied art.

Literature: Manojlović Marjanski 1964, 6, T. I-V; Dautova Ruševljan, Vujović 2006, 107, cat.135; Dautova Ruševljan 2007, Kat. I.12.18; Dautova Ruševljan, Vujović 2011, 77–119; Ratković 2013, 303, cat. 53; Ratković 2018, 180, cat. 10.

2. Парадни шлем

Јарак, Музеј Војводине, Нови Сад, инв. Н 1521

бронза, позлата

обим калоте 63 cm, Висина 28 cm, висина парагнатида 12 cm

почетак IV века

Шлем типа Беркасово 2, састоји се из више делова; калоте, кресте, чеоног дела, украсних трака, штитника за образе (парагнатида), вратобрана и назалног дела. Дуж кресте и чеоног дела закивци са калотастим главама. Украс изведен урезивањем, утискивањем и гранулацијом. Видљив је украс увиду капи на украсним тракама изнад штитника за образе. Шлем је реконструисан од више делова оплата. На оплати десне парагнатиде урезан и искуцан је натпис /A L LAT/ или / LL LAT/. Натпис представља ознаку радионице или потпис власника, као потврду да је шлем приватна својина.

Литература: Dautova Ruševljan, Vujović 2011, 7–119; Ratković 2013, 303, cat. 54; Ratković 2018, 171, cat. 12.

2. Parade helmet

Provenance and current location: Jarak, now in the Museum of Vojvodina MV H 1521

Materials: bronze, gold

Dimensions: skull volume 63 cm, height 28 cm, height cheek-pieces 12 cm

Date: the beginning of the 4th century

Helmet of Jarak is composed of several parts: skull, lateral decorative strap, frontal band, cheek-pieces and neck-guard, with characteristic median ridge. Along the ridge and the lateral part are rivets with calotte-shaped head. Decoration on gilded sheets is executed by incisions, pressing and granulation. Ornamental straps above cheek-pieces have tear-like decoration. The helmet is reconstructed from several plates. On the right paragnatide incised and embossed is an inscription A L LAT or LL LAT. The inscription represents a workshop emblem or sign of his owner, as mark of personal property.

Literature: Dautova Ruševljan, Vujović 2011, 7–119; Ratković 2013, 303, cat. 54; Ratković 2018, 171, cat. 12.

ВИМИНАЦИЈУМСКИ АМФИТЕАТАР

Иван БОГДАНОВИЋ, Драгана РОГИЋ,
Соња ВУКОВИЋ-БОГДАНОВИЋ

THE AMPHITHEATRE OF *VIMINACIUM*

Ivan BOGDANOVIĆ, Dragana ROGIĆ,
Sonja VUKOVIĆ-BOGDANOVIĆ

1. Рамена кост леопарда

Виминацијум, околина Амфитеатра

Животињска кост

Дужина: 24,1 cm, ширина: 6 cm, висина: 4,5 cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. amf/b7/2/21
II–III век

Лева рамена кост (*humerus*) леопарда (*Panthera pardus*), која је пронађена заједно са другим деловима предње ноге исте јединке.

Необјављено.

1. Leopard humerus

Viminacium, vicinity of the Amphitheatre

Animal bone

Length: 24.1 cm, width: 6 cm, height: 4.5 cm

Viminacium Documentation Center, Archaeozoological laboratory, inv. no. amf/b7/2/21

2nd to 3rd century

Left shoulder bone (*humerus*) of a leopard (*Panthera pardus*), discovered together with other front limb bones belonging to the same animal.

Unpublished.

2. Лобања медведа

Виминацијум, Амфитеатар

Животињска кост

Дужина: 21,7 cm, ширина: 16,5 cm, висина: 11,7 cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. amf/ij3/1/1

II–III век

Фрагментована лобања (*cranium*) мрког медведа (*Ursus arctos*). На чеоној кости налазе се попречни урези, који су начињени након смрти животиње, а изведени су ножем приликом скидања крзна.

Литература: Вуковић 2012, 323, сл. 8.

2. Brown bear skull

Viminacium, Amphitheatre

Animal bone

Length: 21.7 cm, width: 16.5 cm, height: 11.7 cm

Viminacium Documentation Center, Archaeozoological laboratory, inv. no. amf/ij3/1/1

2nd to 3rd century

Fragmented skull (*cranium*) of a brown bear (*Ursus arctos*). On the forehead bone there are transverse cut marks that point to the fur removal.

Literature: Вуковић 2012, 323, сл. 8.

3. Доња вилица

Виминацијум, Амфитеатар

Животињска кост

Дужина: 19,3 cm, ширина: 2,5 cm, висина: 9,7 cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. amf/b6/32/15

IV век

Десна половина доње вилице (*mandibula*) мрког медведа (*Ursus arctos*). У вилици су очувани очњак и други молар.

Необјављено.

3. Brown bear mandible

Viminacium, Amphitheatre

Animal bone

Length: 19.3 cm, width: 2.5 cm, height: 9.7 cm

Viminacium Documentation Center, Archaeozoological laboratory, inv. no. amf/b6/32/15

4th century

Left half of a brown bear's (*Ursus arctos*) lower jaw (*mandibula*). Within the jaw, a canine and a second molar remained preserved.

Unpublished.

4. Калуп

Виминацијум, Селиште

Печена глина, матрица

Дужина: 11 cm, ширина: 7,6 cm, дебљина: 1,4 cm

Народни музеј Пожаревац, инв. бр. 03/3768

II–III век

Плочаста калуп мркоцрвене боје печења рађен је од пречишћене глине. Калуп има равну доњу ивицу и пет угластих кракова по ободу горњег дела. Руб предмета прати канал, којим је уоквирена сцена борбе два гладијатора, тракса и мурмила. У слободном простору између профилисаног оквира и оклопљене руке левог гладијатора приказана су два легирана слова АМ, а како се ради о отиску, треба их читати као МА. Испод штита десног гладијатора налази се још један натпис, који се састоји од четири рељефна слова, а у отиску се може прочитати као VRSI или VRSA. Висина слова оба натписа износи 6–7 mm, а сам натпис *M(arcus) A(urelius) Vrsi(nus)* указивао би на име гладијатора, организатора игара или на власника радионице у којој је калуп израђен.

Литература: Вујовић 2011, 258–261, Т V/ 2 а, б; Вујовић 2011.

4. Mould

Viminacium, Selište

Baked clay, matrix

Length: 11 cm, width: 7.6 cm, thickness: 1.4 cm

National museum in Požarevac, inv. no. 03/3768

2nd to 3rd century

Plate-shaped mould, brown-red baked and made of fine clay. The mould has a flat base and a five angled upper part. Along the matrix frame there is a groove, used to frame a fighting scene of two gladiators, a *thraex* and a *murmillo*. In the free space between the profiled frame and an armored arm of the left gladiator there are two letters – AM. Since this is a matrix, it should be understood as MA. Beneath the shield of the right gladiator there is another inscription, consisting of four relief-shaped letters. In the imprint, it can be read as VRSI or VRSA. Letter height in both inscriptions measures 6–7 mm. The inscription *M(arcus) A(urelius) Vrsi(nus)* would describe the name of a gladiator, a game organizer or an owner of the workshop in which the matrix was made.

Literature: Вујовић 2011, 258–261, Т V/ 2 а, б; Вујовић 2011.

5. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Печена глина, калуп

Очувана дужина: 11,3 cm, очувана ширина: 9 cm, очувана висина: 5,4 cm, пречник диска:

9,2 cm, пречник дна: 5,1 cm

Документациони центар Виминацијум, С– 2865

Прва половина II века

Фрагментована керамичка лампа црвене боје печења и прецизне израде. Горњи део лампе има облик гладијаторског шлема, који је вероватно одговарао мурмили. Очувани део калоте и вертикалне заштите визира украшени су мањим удубљењима, која личе на крљушт рибе. Раме је обликовано као вратобран и украшено је рељефном декорацијом која представља винову лозу. Визир је делимично очуван и налази се иза кљуна. На средини је украшен са две урезане линије, око којих се налазе три кружне перфорације. Доњи део лампе подразумева фрагментован реципијент и делимично очуван кљун са отвореним каналом, при чему се рупица за ваздух налази уз сам канал. Дно је плитко удубљено и украшено је са три концентричне кружнице, унутар којих се налази печат фирме FORTI(S). Висина слова је 7,2 mm.

Литература: Bogdanović, Vujović 2015.

5. Lamp

Viminacium, Amphitheatre

Baked clay, mold

Preserved length: 11.3 cm, preserved width: 9 cm, preserved height: 5.4 cm, discus diameter: 9.2 cm, bottom diameter: 5.1 cm

Viminacium Documentation Center, C- 2865

First half of the 2nd century

Fragmented terracotta oil-lamp, red baked and precisely modeled. The upper part of the lamp is made in the shape of a gladiator's helmet, most likely corresponding to those belonging to a *murmillo*. The preserved calotte part and the vertical vizier protection are decorated with impressions resembling fish scales. The shoulder is modeled as a neck protection and decorated with a relief depicting grapevine. The vizier is partially preserved and it is positioned behind the nozzle. In the middle, it is decorated with two carved lines and three circular perforations around them. The lower part of the lamp includes a fragmented body and a partially preserved nozzle with an opened canal. The air-hole is positioned next to the canal. The bottom is slightly sunken and decorated with three concentric circles. Within them, there is the stamp FORTI(S). The letters are 7.2 mm high.

Literature: Bogdanović, Vujović 2015.

6. Лампа

Виминацијум, Над Клепечком

Печена глина, калуп

Очувана дужина: 7,8 cm, висина: 2,1 cm, пречник диска: 5,8 cm, пречник дна: 3,1 cm

Документациони центар Виминацијум, С- 1074

II век

Фрагментована керамичка лампа црвене боје печења и бојења. Ради се о лампи са волутама и угластим кљуном, који већим делом недостаје. На удубљеном диску, који је плитким жлебом одвојен од раменог дела, приказан је гладијатор тракс. Гладијатор има карактеристичан став пораженог борца који, полуклећећи и погнуте главе, уздигнутом левом руком моли за милост (*missio*). Фигура је дата у пуној опреми, док је испред ње приказан одбачени правоугаони штит, који се налази на земљи. Отвор за сипање уља ексцентрично је постављен и налази се лево од гладијатора, док се рупица за ваздух налази на корену кљуна. Дно је равно и кружно, са урезаном кружницицом по ободу и мањим удубљењем, дужине 1,2 cm и ширине 0,2 cm, које се налази у центру.

Необјављено.

6. Lamp

Viminacium, Nad Klepečkom

Baked clay, mold

Preserved length: 7.8 cm, height: 2.1 cm, discus diameter: 5.8 cm, bottom diameter: 3.1 cm

Viminacium Documentation Center, C - 1074

2nd century

Fragmented terracotta oil-lamp, red baked and red painted. It is a lamp with volutes and an angled nozzle, most of it now missing. On the sunken discus, separated from the shoulder with a shallow groove, there is the image of a gladiator - *thraex*. The gladiator stands in a typical position of a defeated fighter, half-kneeling and his head bent down, praying for mercy with his lifted left arm (*missio*). The figure is depicted fully equipped. In front of it, a discarded rectangular shield is represented, now lying on the ground. The oil opening is positioned outside the discus center and it stands to the left from the gladiator. The air-hole is placed at the beginning of the nozzle. The bottom is circular and flat. It has a carved circle along its edge and a small recess, 1.2 cm long and 0.2 cm wide. The recess is positioned in the middle of the bottom.

Unpublished.

7. Статуа

Виминацијум, околина Амфитеатра

Мермер, клесање

Висина: 80,3 cm, ширина: 35,7 cm

Документациони центар Виминацијум, С– 6273

II–III век

Статуа богиње Немезе(?) у стојећем ставу, са оштећењима на глави и десној руци. Фигура се налази на бази полукружног облика. Тежиште тела је на левој нози, док је десна нога благо савијена у колену и незнатно повучена уназад. Фигура је одевена у дугачки препасан хитон, који пада преко стопала. На ногама је имала обућу, која се назире испод хаљине. Огртач је пребачен преко левог рамена тако да се низ леђа спушта испод десног бедра и у луку се пење до леве руке, од које се у богатим наборима спушта испод левог колена. Леђна страна фигуре готово је равна и сумарно је обрађена. Богиња у левој руци држи рог изобиља (*cornu copiae*). Десна рука је оштећена испод лакта, а уз богињу се назире већи предмет, вероватно кормило, који она држи у овој руци и вертикално се завршава на бази. На глави су оштећени нос, део уста и теме. Лице је са пуним образима. Чело је високо, нос дуг, очи крупне и увучене, уста мала, а брада је заобљена. Расплетена коса подељена је по средини, зачешљана је у крупним таласима преко ушију и пада на рамена. Оштећење на темену указује да се на глави богиње налазио неки атрибут.

Необјављено.

7. Statue

Viminacium, vicinity of the Amphitheatre

Marble, carving

Height: 80.3 cm, width: 35.7 cm

Viminacium Documentation Center, C – 6273

2nd to 3rd century

Statue of the standing goddess Nemesis (?), with damages on her head and her right arm. The figure is positioned on a semi-circular base. She relies on her left leg, while the right one is slightly bent in her knee and placed slightly behind. The figure is dressed in a belted chiton falling over her feet. She has footwear on her feet, recognizable under her dress. The cloak is tossed over her left shoulder and it runs along her back to her right hip then climbs again in a bow to her left hand. Voluminously wrinkled, it runs down beneath her left knee. The figure's back side is almost flat and only summarized. In her left hand, the goddess holds the horn of plenty (*cornu copiae*). The right hand is damaged beneath the elbow. Next to the goddess, a larger object is noticeable, possibly a helm. She holds it in her hand; it is vertical and ends on the base. Her head shows a damaged nose, part of her mouth and her back head. The face shows round cheeks. The forehead is high, her nose is long, her eyes are big and sunken, her mouth is small and her chin is round. Her unbraided hair is divided in the middle and combed in voluminous waves over her ears and falling onto her shoulders. The damaged back head indicates that there was an attribute on goddess's head.

Unpublished.

8. Жртвеник

Виминацијум, Амфитеатар

Кречњак, клесање

Висина: 59 cm, ширина: 26,5/39,8 cm, дебљина: 23,5/30,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С– 4777

II век

Жртвеник од кречњака са профилисаном базом и симсом. У горњем делу, који је делимично оштећен, назначене су акротерије, како на предњој тако и на бочним странама, док је између акротерија на предњој страни видљива декорација у виду троугла. На горњој површини симса уочава се кружно удубљење за либацију, пречника 19 cm и дубине до 3 cm. Средњи део споменика нешто је ужи у односу на базу и симс. Натпис се налази на предњој страни. Ширина натписног поља је 26,5 cm, а његова висина је 19,5 cm. Натпис је изведен у пет редова, а висина слова је 2,5–3 cm.

Nymphas | Aug(ustas) (!) P. An() | Marceleo | v(eteranus ?) at leg(ionis) VII Cl(audiae) | v(otum) s(olvit)

Литература: Ferjančić et al. 2017, 237, figs. 4, 5.

8. Altar

Viminacium, Amphitheatre

Limestone, carving

Height: 59 cm, width: 26.5/39.8 cm, thickness: 23.5/30.5 cm

Viminacium Documentation Center, C – 4777

2nd century

An altar made of limestone with a profiled base and a cornice. In the partially damaged upper part there are acroteria, both on the front and both lateral sides. Between the acroteria on the front side there is a triangular decoration. On the upper cornice surface there is a circular recess for libation. Its diameter measures 19 cm and it is up to 3 cm deep. The middle part of the altar is somewhat narrower compared to the base and the cornice. The inscription is situated at the front side. The width of the inscription field measures 26.5 cm and its height 19.5 cm. The inscription is carved in five rows. The letters are 2.5 to 3 cm high.

Nymphas | Aug(ustas) (!) P. An() | Marceleo | v(eteranus ?) at leg(ionis) VII Cl(audiae) | v(otum) s(olvit)

Literature: Ferjančić et al. 2017, 237, figs. 4, 5.

ЦИРКУЛАЦИЈА НОВЦА У СРПСКОМ ДЕЛУ ЛИМЕСА

Мирјана ВОЈВОДА, Саша РЕЏИЋ

CIRCULATION OF ROMAN COINS IN THE SERBIAN PART OF THE LIMES (1ST-5TH CENTURY)

Mirjana VOJVODA, Saša REDŽIĆ

1. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 80–2003

Бронза, ковање

Тежина: 9,11 g, пречник: 25,82 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 200

25. г.п.н.е. – 14. г.н.е.

Ас Августа Октавијана. Ковница Рим. Аверс: нечитљив, гола глава Августа на десно. Реверс: нечитљива легенда око S C у средини.

Необјављено.

1. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 80–2003

Bronze, coinage

Weight 9.11 g, size 25.82 mm

Viminacium, Documentary center, C – 200

25 BC – 14 AD

Augustus as. Mint of Rome. Obverse illegible, Augustus head bare right. Reverse illegible legend around S C in centre.

Unpublished.

2. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г1 – 10–2003

Бронза, ковање

Тежина: 8,98 g, пречник: 28,56 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 156

1–37. г.н.е.

Ас Тиберија. Ковница Рим. Аверс: [...] DIVI F [...], гола глава Тиберија на лево. Реверс: [...] TRIBVN [...] око S C у средини.

Необјављено.

2. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G1 – 10–2003

Bronze, coinage

Weight 8.98 g, size 28.56 mm

Viminacium, Documentary center, C – 156

15–37 AD

Tiberius as. Mint of Rome. Obverse [...] DIVI F [...], Tiberius head bare left. Reverse [...] TRIBVN [...] around S C in centre.

Unpublished.

3. Новац

Виминацијум, Рит, гроб Г – 44–2015

Бронза, ковање

Тежина: 8,96 g, пречник: 28,24 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1577

37–41. г.н.е.

Ас Агрипе, меморијално ковање. Ковано под Калигулом. RIC I, 112, но. 58. Ковница Рим. Аверс: M AGRIPPA L – F – COS III, глава Агрипе на лево, са ростралном круном. Реверс: S C лево и десно од Нептуна, који стоји на лево, држи малог делфина и трозубац.

Необјављено.

3. Coin

Viminacium, Rit, grave G – 44–2015

Bronze, coinage

Weight 8.96 g, size 28.24 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1577

37–41 AD

Agrippa as, memorial coin. Striking under Gaius. RIC I, 112, no. 58. Mint of Rome. Obverse M AGRIPPA L – F – COS III, Agrippa head left, wearing rostral crown. Reverse S C to l. and r. of Neptune standing left, holding small dolphin and trident.

Unpublished.

4. Новац

Виминацијум, Рит, гроб Г – 429–2016

Бронза, ковање

Тежина: 10,00 g, пречник: 30,05 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1374

37–41. г.н.е.

Ас Агрипе, меморијално ковање. Ковано под Калигулом. RIC I, 112, но. 58. Ковница Рим. Аверс: M AGRIPPA L – F • COS III, глава Агрипе на лево, са ростралном круном. Реверс: S C лево и десно од Нептуна, који стоји на лево, држи малог делфина и трозубац.

Необјављено.

4. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 429–2016

Bronze, coinage

Weight 10.00 g, size 30.05 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1374

37–41 AD

Agrippa as, memorial coin. Striking under Gaius. RIC I, 112, no. 58. Mint of Rome. Obverse M AGRIPPA L – F • COS III, Agrippa head left, wearing rostral crown. Reverse S C to l. and r. of Neptune standing left, holding small dolphin and trident.
Unpublished.

5. Новац

Виминацијум, Више гробалја, сонда 268–2015

Бронза, ковање

Тежина: 8,75 g, пречник: 30,16 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 13005

41–54. г.н.е.

Ас Клаудија. Ковница Рим. Аверс: [...] CLAVDIVS CAESAR AVG [...], гола глава Клаудија на лево. Реверс: S C лево и десно од фигуре (?) која стоји.
Необјављено.

5. Coin

Viminacium, Više Grobalja, trench 268–2015

Bronze, coinage

Weight 8.75 g, size 30.16 mm

Viminacium, Documentary center, C – 13005

41–54 AD

Claudius as. Mint of Rome. Obverse [...] CLAVDIVS CAESAR AVG [...], Claudius head bare left. Reverse S C to l. and r. of standing figure (?).
Unpublished.

6. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 21–2006

Бронза, ковање

Тежина: 9,35 g, пречник: 31,68 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 51

65. г.н.е.

Ас Неорна. RIC I, 168, но. 303. Ковница Рим. Аверс: NERO CLAVD CAESAR AVG GER P M TR P IMP P P, глава Нерона са лорововим венцем, на десно. Реверс: [PACE] P R VBIQ PARTA IANVM [CLVSIT], храм Јануса са затвореним вратима, на десно.
Необјављено.

6. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 21–2003

Bronze, coinage

Weight 9.35 g, size 31.68 mm

Viminacium, Documentary center, C – 51

65 AD

Nero as. RIC I, 168, no. 303. Mint of Rome. Obverse NERO CLAVD CAESAR AVG GER P M TR P IMP P P, Nero head laureate right. Reverse [PACE] P R VBIQ PARTA IANVM [CLVSIT], Temple of Janus with closed double doors to right.
Unpublished.

7. Новац

Виминацијум, Више гробаља, сонда 263–2015

Бронза, ковање

Тежина: 10,51 g, пречник: 27,30 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 12748

85. г.н.е.

As Domitianus. RIC II/1, 86, no. 305. Mint of Rome. Obverse: IMP CAES DOMITIAN AVG GERM COS XI, Domitian head laureate right. Reverse: SALVTI (above) AVGVSTI (below) S C left and right from altar.

Необјављено.

7. Coin

Viminacium, Više Grobalja, trench 263–2015

Bronze, coinage

Weight 10.51 g, size 27.30 mm

Viminacium, Documentary center, C – 12748

85 AD

Domitian as. RIC II/1, 86, no. 305. Mint of Rome. Obverse IMP CAES DOMITIAN AVG GERM COS XI, Domitian head laureate right. Reverse SALVTI (above) AVGVSTI (below) S C left and right from altar.

Unpublished.

8. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 199–2004

Сребро, ковање

Тежина: 3,18 g, пречник: 19,57 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 582

112–114. г.н.е.

Denar Trajanus. RIC II, 263, no. 275. Mint of Rome. Obverse: IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P COS VI P P, Trajan bust draped right, head laureate. Reverse: S P Q R OPTIMO PRINCIPI, Genius standing left, holding patera and ears of corn.

Необјављено.

8. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 199–2004

silver, coinage

Weight 3.18 g, size 19.57 mm

Viminacium, Documentary center, C – 582

112–114 AD

Trajan denarius. RIC II, 263, no. 275. Mint of Rome. Obverse IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P COS VI P P, Trajan bust draped right, head laureate. Reverse S P Q R OPTIMO PRINCIPI, Genius standing left, holding patera and ears of corn.

Unpublished.

9. Новац

Виминацијум, ШЛБ – V, сонда 4–2005

Бронза, ковање

Тежина: 25,68 g, пречник: 35,27 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 86

114–117. г.н.е.

Сестерцијус Трајана. RIC II, 291, no. 606. Аверс: IMP CAES NER TRAIANO OPT[IMO AVG GER DAC PARTHICO P M TR P COS VI P P], драпирана биста Трајана на десно, глава са лоровим венцем. Реверс: [REGNA ADSIGNA]TA, ex – S C, Трајан седи на лево, на платформи, постављеној на десно; перфект преторије и војник стоје поред; три краља стоје испред платформе.

Необјављено.

9. Coin

Viminacium, ŠLB – V, trench 4–2005

Bronze, coinage

Weight 25.68 g, size 35.27 mm

Viminacium, Documentary center, C – 86

114–117 AD

Trajan sestertius. RIC II, 291, no. 606. Mint of Rome. Obverse IMP CAES NER TRAIANO OPT[IMO AVG GER DAC PARTHICO P M TR P COS VI P P], Trajan bust draped right, head laureate. Reverse [REGNA ADSIGNA]TA, ex – S C, Trajan seated left on platform placed on right; perfect and soldier standing; three kings standing before platform.

Unpublished.

10. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 8–2016

Бронза, ковање

Тежина: 2,92 g, пречник: 18,60 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 138

119–122. г.н.е.

Денар Хадријана. RIC II, 349, no. 77. Ковница Рим. Аверс: IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG, биста Хадријана, драпирана на левом рамену, на десно, глава са лоровим венцем. Реверс: P M T-R P – COS III, Рома седи на лево, на оклопу, држи Викторију и копље; иза је штит.

Необјављено.

10. Coin

Viminacium, Rit, trench 8–2012

silver, coinage

Weight 2.92 g, size 18.60 mm

Viminacium, Documentary center, C – 138

119–122 AD

Hadrian denarius. RIC II, 349, no. 77. Mint of Rome. Obverse IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG, Hadrian bust right, drapery on left shoulder, head laureate. Reverse P M T-R P – COS III, Roma seated left, on cuirass, holding Victory and spear; behind, shield.

Unpublished.

11. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 13–2013

Сребро, ковање

Тежина: 2,92 g, пречник: 17,47 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 827

134–138. г.н.е.

Денар Хадријана. RIC II, 369, no. 256. Ковница Рим. Аверс: HADRIANVS – COS III P P, гола глава Хадријана на десно. Реверс: MONE-T-A AVG, Монета стоји на лево, држи терације и рог изобиља.

Необјављено.

11. Coin

Viminacium, Rit, trench 13–2013

silver, coinage

Weight 2.92 g, size 17.47 mm

Viminacium, Documentary center, C – 827

134–138 AD

Hadrian denarius. RIC II, 369, no. 256. Mint of Rome. Obverse HADRIANVS – COS III P P, Hadrian head bare right. Reverse MONE-T-A AVG, Moneta standing left, holding scales and cornucopiae.

Unpublished.

12. Новац

Виминацијум, Терме, просторија 1–2007

Сребро, ковање

Тежина: 2,14 g, пречник: 17,33 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 310

128–138. г.н.е.

Денар Сабине. Кован под Хадријаном. RIC II, 388, no. 410. Ковница Рим. Аверс: [SABINA] AVGVSTA – HADRIANI AVG [P P], драпирана биста Сабине на десно, коса у таласима испод дијадеме, уpletена у плетеницу која пада низ врат. Реверс: VE-S-TA, Веста седи на лево, држи паладијум и скиптар.

Необјављено.

12. Coin

Viminacium, Terme, room 1–2007

silver, coinage

Weight 2.14 g, size 17.33 mm

Viminacium, Documentary center, C – 310

128–138 AD

Sabina denarius. Striking under Hadrian. RIC II, 388, no. 410. Mint of Rome. Obverse [SABINA] AVGVSTA – HADRIANI AVG [P P], Sabina bust draped right, hair waved, rising into crest on top above diadem, knotted in queue, falling down neck. Reverse VE-S-TA, Vesta seated left, holding palladium and sceptre.

Unpublished.

13. Новац

Виминацијум, Пиривој, ПЛЦ VIII/8–2003

Бронза, ковање

Тежина: 11,02 g, пречник: 27,83 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 186

125–128. г.н.е.

Ас Хадријана. RIC II, 427, no. 678. Ковница Рим. Аверс: HADRIANVS – AVGVSTVS, глава Хадријана са лавровим венцем, на десно. Реверс: SALVS AVGVSTI S C, ex – COS III, Салус стоји на лево, храни змију која се уздиже са олтара и држи скиптар.

Необјављено.

13. Coin

Viminacium, Pirivoj, PLC VIII/8–2003

Bronze, coinage

Weight 11.02 g, size 27.83 mm

Viminacium, Documentary center, C – 186

125–128 AD

Hadrian as. RIC II, 427, no. 678. Mint of Rome. Obverse HADRIANVS – AVGVSTVS, Hadrian head laureate right. Reverse SALVS AVGVSTI S C, ex – COS III, Salus standing left, feeding snake coiled round altar and holding sceptre.

Unpublished.

14. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 72–2016

Бронза, ковање

Тежина: 12,48 g, пречник: 26,96 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1361

132–134. г.н.е.

Ас Хадријана. RIC II, 433, no. 717. Ковница Рим. Аверс: [HADRIANVS – AVGVSTVS], гола глава Хадријана на десно. Реверс: [COS III P P], ex – S C, Хадријан на коњу галопира на десно, држи копље.

Необјављено.

14. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G1 – 72–2016

Bronze, coinage

Weight 12.48 g, size 26.96 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1361

132–134 AD

Hadrian as. RIC II, 433, no. 717. Mint of Rome. Obverse [HADRIANVS – AVGVSTVS], Hadrian head bare right. Reverse [COS III P P], ex – S C, Hadrian on horse galloping right, holding spear.

Unpublished.

15. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 17–2013

Бронза, ковање

Тежина: 21,70 g, пречник: 32,05 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 725

128–138. г.н.е.

Сестерцијус Сабине. Кован под Хадријаном. Ковница Рим. Аверс: [SABINA AVGV]STA – NAD[RIANI AVGV P P], драпирана биста Сабине на десно, коса сакупљена на врху главе са троструком дијадемом. Реверс: нечитљив, Веста (?) седи на лево.

Необјављено.

15. Coin

Viminacium, Rit, trench 17–2013

Bronze, coinage

Weight 21.70 g, size 32.05 mm

Viminacium, Documentary center, C – 725

128–138 AD

Sabina sestertius. Striking under Hadrian. Mint of Rome. Obverse [SABINA AVGV]STA – HAD[RIANI AVG P P], Sabina bust draped right, a triple tiara above the brow behind which the hair is drawn up and elaborately plaited. Reverse illegible, Vesta (?) seated left
Unpublished.

16. Новац

Виминацијум, Више гробаља, сонда 261–2013

Бронза, ковање

Тежина: 25,82 g, пречник: 33,18 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 12669

152–153. г.н.е.

Сестерцијус Антонина Пија. RIC III, 138, но. 901. Ковница Рим. Аверс: ANTONINVS AVG – PIVS P P TR P XVI, глава Антонина Пија са лоровим венцем, на десно. Реверс: COS – III S C, Марс стоји на десно, држи копље и левом руком придржава штит.
Необјављено.

16. Coin

Viminacium, Više Grobalja, trench 261–2013

Bronze, coinage

Weight 25.82 g, size 33.18 mm

Viminacium, Documentary center, C – 12669

152–153 AD

Antoninus Pius sestertius. RIC III, 138, no. 901. Mint of Rome. Obverse ANTONINVS AVG – PIVS P P TR P XVI, Antoninus Pius head laureate right. Reverse COS – III S C, Mars standing right, holdnig spear and resting left hand on shield.
Unpublished.

17. Новац

Виминацијум, Пиривој, сонда 42–2016

Бронза, ковање

Тежина: 8,99 g, пречник: 25,86 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1364

145–161. г.н.е.

Ас Антонина Пија. RIC III, 130, но. 827(a). Ковница Рим. Аверс: ANTONINVS AVG PI–VS P P TR P COS III, глава Антонина Пија са лоровим венцем, на десно. Реверс: S P Q R / OPTIMO / PRINCIPI / SC (у четири реда) у храстовом венцу.
Необјављено.

17. Coin

Viminacium, Pirivoj, trench 42–2016

Bronze, coinage

Weight 8.99 g, size 25.86 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1364

145–161 AD

Antoninus Pius as. RIC III, 130, no. 827(a). Mint of Rome. Obverse ANTONINVS AVG PI–VS P P TR P COS III, Antoninus Pius head laureate right. Reverse S P Q R / OPTIMO / PRINCIPI / SC (in four rows) in oak-wreath.
Unpublished.

18. Новац

Виминацијум, Пећине, сонда 485–2015

Бронза, ковање

Тежина: 8,95 g, пречник: 26,31 mm

141–161. г.н.е.

Ас деификоване Фаустине Старије. Кован под Антонином Пијем. RIC III, 168, но. 1184. Ковница Рим. Аверс: DIVA – FAVSTINA, драпирана биста Фаустине Старије на десно, коса у таласима подигнута на врх главе. Реверс: AVG-VSTA S C, Конкордија седи на лево, држи статуету Спес и скиптар.

Необјављено.

18. Coin

Viminacium, Pećine, trench 485–2015

Bronze, coinage

Weight 8.95 g, size 26.31 mm

Viminacium, Documentary center, C – 13760

141–161 AD

Diva Faustina Senior as. Striking under Antoninus Pius. RIC III, 168, no. 1184. Mint of Rome. Obverse DIVA – FAVSTINA, Faustina Senior bust draped right, hair waved in several loops round head and then drawn up and coiled at top. Reverse AVG-VSTA S C, Concordia seated left, holdnig statuette of Spes and sceptre.

Unpublished.

19. Новац

Виминацијум, Више гробаља, сонда 264–2015

Сребро, ковање

Тежина: 3,23 g, пречник: 18,42 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 12766

148–149. г.н.е.

Денар Марка Аурелија цезара. Кован под Антонином Пијем. RIC III, 83, но. 446. Ковница Рим. Аверс: AVRELIVS CAE-SAR AVG PII F, гола глава Марка Аурелија на десно. Реверс: TR POT III – COS II, Провиденција стоји на лево, ослања се на стуб, упире штапом у глоб и држи скиптар.

Необјављено.

19. Coin

Viminacium, Više Grobalja, trench 264–2015

silver, coinage

Weight 3.23 g, size 18.42 mm

Viminacium, Documentary center, C – 12766

148–149 AD

Marcus Aurelius caesar denarius. Striking under Antoninus Pius. RIC III, 83, no. 446. Mint of Rome. Obverse AVRELIVS CAE-SAR AVG PII F, Marcus Aurelius head bare right. Reverse TR POT III – COS II, Providentia standing left, leaning on column, pointing with wand at globe and holding sceptre.

Unpublished.

20. Новац

Виминацијум, Више гробаља, гроб Г – 1820–2015

Бронза, ковање

Тежина: 9,98 g, пречник: 27,11 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 12720

140–144. г.н.е.

Ас Марка Аурелија цезара. Кован под Антонином Пијем. RIC III, 174, но. 1238. Ковница Рим. Аверс: AVRELIVS CAESAR – AVG PII F COS, гола глава Марка Аурелија на десно. Реверс: IVVEN-TAS S C, Јувентас стоји на лево, баца тамјан на канделабер и држи патеру. Необјављено.

20. Coin

Viminacium, Više Grobalja, grave G1 – 1820–2015

Bronze, coinage

Weight 9.98 g, size 27.11 mm

Viminacium, Documentary center, C – 12720

140–144 AD

Marcus Aurelius caesar as. Striking under Antoninus Pius. RIC III, 174, no. 1238. Mint of Rome. Obverse AVRELIVS CAESAR – AVG PII F COS, Marcus Aurelius head bare right. Reverse IVVEN-TAS S C, Juventas standing left, throwing grain of incense on candelabrum and holdng patera.

Unpublished.

21. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 35–2014

Сребро, ковање

Тежина: 2,52 g, пречник: 18,50 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1515

161. г.н.е.

Денар деификованог Антонина Пија. Кован под Марком Аурелијем. RIC III, 247, но. 429. Ковница Рим. Аверс: DIVVS – ANTONINVS, гола глава Антонина Пија на десно. Реверс: CONSECRATIO, орао стоји на десно, глава на лево.

Необјављено.

21. Coin

Viminacium, Rit, trench 35–2014

silver, coinage

Weight 2.52 g, size 18.50 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1515

161 AD

Divus Antoninus Pius denarius. Striking under Marcus Aurelius. RIC III, 247, no. 429. Mint of Rome. Obverse DIVVS – ANTONINVS, Antoninus Pius head bare right. Reverse CONSECRATIO, eagle standing right, head left.

Unpublished.

22. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 17–2013

Сребро, ковање

Тежина: 2,17 g, пречник: 18,50 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 741

јесен – децембар 175. г.н.е.

Денар Марка Аурелија. RIC III, 238, но. 322. Ковница Рим. Аверс: M ANTONINVS AVG TR P XXIX, глава Марка Аурелија са лоровим венцем, на десно. Реверс: IMP VIII – COS III, Марс хода надесно, држи копље и трофеј.

Необјављено.

22. Coin

Viminacium, Rit, trench 17–2013
silver, coinage

Weight 2.17 g, size 18.50 mm

Viminacium, Documentary center, C – 741

Autumn-December 175 AD

Marcus Aurelius denarius. RIC III, 238, no. 322. Mint of Rome. Obverse M ANTONINVS AVG TR P XXIX, Marcus Aurelius head laureate right. Reverse IMP VIII – COS III, Mars walking right, holding spear and trophy.

Unpublished.

23. Новац

Виминацијум, Рит, гроб Г1 – 8–2015

Бронза, ковање

Тежина: 8,79 g, пречник: 25,66 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1553

162. г.н.е.

As Луција Вера. RIC III, 318, no. 1314. Ковница Рим. Аверс: IMP CAES L AVREL – VERVS AVG, гола глава Луција Вера, на десно. Реверс: CONCORD AVGVSTOR TR P II S C, ex – COS II, Луције Вер и Марко Аурелије стоје један према другом и рукују се.

Необјављено.

23. Coin

Viminacium, Rit, grave G1 – 8–2015

Bronze, coinage

Weight 8.79 g, size 25.66 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1553

162 AD

Lucius Verus as. RIC III, 318, no. 1314. Mint of Rome. Obverse IMP CAES L AVREL – VERVS AVG, Lucius Verus bare head right. Reverse CONCORD AVGVSTOR TR P II S C, ex – COS II, Verus and Aurelius standing with clasped hands.

Unpublished.

24. Новац

Виминацијум, Пиривој, сонда 42–2016

Бронза, ковање

Тежина: 25,39 g, пречник: 33,87 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1381

161–175. г.н.е.

Сестерцијус Фаустине Млађе. Кован под Марком Аурелијем. RIC III, 345, no. 1635. Ковница Рим. Аверс: FAVSTINA – AVGVSTA, драпирана биста Фаустине Млађе на десно, коса у таласима сакупљена у ниску пунђу, на глави дијадема од перли. Реверс: FECVND – AVGVSTAE S C, Фекундитас стоји на лево, између две девојчице, држи две бебе у наручју.

Необјављено.

24. Coin

Viminacium, Pirivoj, trench 42–2016

Bronze, coinage

Weight 25.39 g, size 33.87 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1381

161–175 AD

Faustina Junior sestertius. Striking under Marcus Aurelius. RIC III, 345, no. 1635. Mint of Rome. Obverse FAVSTINA – AVGVSTA, Faustina Junior bust draped right Bust dr. r., hair waved and coiled on back of head; circlet of pearls. Reverse FECVND – AVGVSTAE S C, Fecunditas standing left, between two girls and holding two infants in her arms.

Unpublished.

25. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 35–2014

Сребро, ковање

Тежина: 2,33 g, пречник: 17,60 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1511

193. г.н.е.

Денар Септимија Севера. RIC IV/1, 92, no. 2. Ковница Рим. Аверс: IMP CAE L SEP – SEV PERT AVG, глава Септимија Севера са лоровим венцем, на десно. Реверс: LEG – I – A-DIVT, ex – TR P COS, легионарски орао између две стандарте.

Необјављено.

25. Coin

Viminacium, Rit, trench 35–2014

silver, coinage

Weight 2.33 g, size 17.60 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1511

193 AD

Septimius Sevrus denarius. RIC IV/1, 92, no. 2. Mint of Rome. Obverse IMP CAE L SEP – SEV PERT AVG, Septimius Severus head laureate right. Reverse LEG – I – A-DIVT, ex – TR P COS, Legionary eagle between two standards.

Unpublished.

26. Новац

Виминацијум, Више гробаља, сонда 262–2015

Сребро, ковање

Тежина: 2,24 g, пречник: 17,37 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 12673

194. г.н.е.

Денар Септимија Севера. RIC IV/1, 95, no. 34. Ковница Рим. Аверс: L SEPT SEV PERT – AVG IMP III, глава Септимија Севера са лоровим венцем, на десно. Реверс: P M TR P II – COS II, Јупитер седи на лево, држи Викторију и скиптар.

Необјављено.

26. Coin

Viminacium, Više Grobalja, trench 262–2015

silver, coinage

Weight 2.24 g, size 17.37 mm

Viminacium, Documentary center, C – 12673

194 AD

Septimius Sevrus denarius. RIC IV/1, 95, no. 34. Mint of Rome. Obverse L SEPT SEV PERT – AVG IMP III, Septimius Severus head laureate right. Reverse P M TR P II – COS II, Jupiter seated left, holding Victory and sceptre.

Unpublished.

27. Новац

Виминацијум, Терме, просторија уз конху 2–2004
Бронза/сребро, ковање/посребрење
Тежина: 2,65 g, пречник: 17,45 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 88
196. г.н.е.

Денар суберат Септимија Севера. RIC IV/1, 100, но. 74. Ковница Рим. Аверс: L SEPT SEV PE-RT AVG IMP VIII, глава Септимија Севера са лорововим венцем, на десно. Реверс: ADVENTIVI AVG FELICISSIMO, Север јаше на коњу надесно, подигнуте десне руке.
Необјављено.

27. Coin

Viminacium, Terme, room next to the conch 2–2004
Bronze/silver, coinage/silverplated
Weight 2.65 g, size 17.45 mm
Viminacium, Documentary center, C – 88
196 AD

Septimius Sevrus denarius suberat. RIC IV/1, 100, no. 74. Mint of Rome. Obverse L SEPT SEV PE-RT AVG IMP VIII, Septimius Severus head laureate right. Reverse ADVENTIVI AVG FELICISSIMO, Severus riding right, raised right hand.
Unpublished.

28. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 26–2014
Бронза/сребро, ковање/посребрење
Тежина: 2,77 g, пречник: 19,03 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1287
196. г.н.е.

Денар суберат Јулије Домне. Кован под Септимијем Севером. RIC IV/1, 167, но. 548. Ковница Рим. Аверс: IVLIA – AVGVSTA, драпирана биста Јулије Домне на десно, коса у таласима сакупљена на потиљку. Реверс: DIANA – LVCIFERA, Дијана стоји на лево, полумесец око врата, држи бакљу обема рукама.
Необјављено.

28. Coin

Viminacium, Rit, trench 26–2014
Bronze/silver, coinage/silverplated
Weight 2.77 g, size 19.03 mm
Viminacium, Documentary center, C – 1287
196 AD

Julia Domna denarius suberat. Striking under Septimius Sevrus. RIC IV/1, 167, no. 548. Mint of Rome. Obverse IVLIA – AVGVSTA, Julia Domna bust draped right, hair waved and coiled at back. Reverse DIANA – LVCIFERA, Diana standing left, crescent on neck, holding torch in both hands.
Unpublished.

29. Новац

Виминацијум, Рит, гроб Г – 29–2014
Сребро, ковање
Тежина: 3,05 g, пречник: 17,14 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 984
197. г.н.е.

Денар Каракале. Кован под Септимијем Севером. RIC IV/1, 213, но. 13(b). Ковница Рим. Аверс: M AVR ANTON – CAES PONTIF, биста Каракале драпирана и под оклопом, на десно, гологлав. Реверс: PRINCIPI IVVENTVTIS, Каракала стоји на лево, држи официрску палицу и копље, десно од њега трофеј.

Необјављено.

29. Coin

Viminacium, Rit, grave G – 29–2014

silver, coinage

Weight 3.05 g, size 17.14 mm

Viminacium, Documentary center, C – 984

197 AD

Caracalla denarius. Striking under Septimius Severus. RIC IV/1, 213, no. 13(b). Mint of Rome. Obverse M AVR ANTON – CAES PONTIF, Caracalla bust draped, cuirassed, right, head bare. Reverse PRINCIPI IVVENTVTIS, Caracalla standing left, holding baton and spear, to right, trophy. Unpublished.

30. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 26–2014

Сребро, ковање

Тежина: 2,53 g, пречник: 18,44 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1278

204. г.н.е.

Денар Гете. Кован под Септимијем Севером. RIC IV/1, 315, но. 8. Ковница Рим. Аверс: P SEPT GETA – CAES PONT, драпирана биста Гете на десно, гологлав. Реверс: FELICIT-AS AVGG, Фелицитас стоји на лево, држи кадучеј и рог изобиља.

Необјављено.

30. Coin

Viminacium, Rit, trench 26–2014

silver, coinage

Weight 2.53 g, size 18.44 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1278

204 AD

Geta denarius. Striking under Septimius Severus. RIC IV/1, 315, no. 8. Mint of Rome. Obverse P SEPT GETA – CAES PONT, Geta bust draped, right, head bare. Reverse FELICIT-AS AVGG, Felicitas standing left, holding caduceus and cornucopiae.

Unpublished.

31. Новац

Виминацијум, Више гробаља, сонда 261–2013

Бронза, ковање

Тежина: 12,18 g, пречник: 26,10 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 12638

211. г.н.е.

Дупондијус Каракале. Заједничка владавина Каракале и Гете. RIC IV/1, 292, но. 485(a). Ковница Рим. Аверс: ANTONINVS PIVS – AVG BRIT, глава Каракале са радијалном круном на десно. Реверс: FORT RED P M TR P XIII COS III P P, ex – S C, Фортуна седи на лево, држи крму и рог изобиља.

Необјављено.

31. Coin

Viminacium, Više Grobalja, trench 261–2013

Bronze, coinage

Weight 12.18 g, size 26.10 mm

Viminacium, Documentary center, C – 12638

211 AD

Caracalla dupondius. Joint reign of Caracalla and Geta. RIC IV/1, 292, no. 485(a). Mint of Rome. Obverse ANTONINVS PIVS – AVG BRIT, Caracalla radiate head, right. Reverse FORT RED P M TR P XIII COS III P P, ex – S C, Fortuna seated left, holding rudder and cornucopiae.

Unpublished.

32. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 9–2013

Сребро, ковање

Тежина: 2,96 g, пречник: 19,14 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 238

218–222. г.н.е.

Денар Јулије Соемије. Кован под Елагабалом. RIC IV/2, 48, но. 243. Ковница Рим. Аверс: IVLIA SOAEMIAS AVG, драпирана биста Јулије Соемије на десно, коса у таласима причвршћена у плетеницу на потиљку. Реверс: VENVS CAELESTIS, Венера стоји на лево, држи јабуку и скиптар, крај ногу дете.

Необјављено.

32. Coin

Viminacium, Rit, trench 9–2013

silver, coinage

Weight 2.96 g, size 19.14 mm

Viminacium, Documentary center, C – 238

218–222 AD

Julia Soaemias denarius. Striking under Elagabalus. RIC IV/2, 48, no. 243. Mint of Rome. Obverse IVLIA SOAEMIAS AVG, Julia Soaemis bust draped, right, hair waved and fastened in plait. Reverse VENVS CAELESTIS, Venus standing left, holding apple and sceptre, at her feet a child.

Unpublished.

33. Новац

Виминацијум, Више гробаља, сонда 262–2015

Сребро, ковање

Тежина: 4,19 g, пречник: 24,33 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 12671

244–249. г.н.е.

Антонинијан Отацилије Севере. Кован под Филипом I. RIC IV/3, 83, но. 125(c). Ковница Рим. Аверс: M OTACIL SEVERA AVG, драпирана биста Отацилије Севере на полумесецу на десно, глава са дијадемом, коса у хоризонталним таласима причвршћена у плетеницу на потиљку. Реверс: CONCORDIA AVGG, Конкордија седи на лево, држи патеру и дупли рог изобиља.

Необјављено.

33. Coin

Viminacium, Više Grobalja, trench 262–2015

silver, coinage

Weight 4.19 g, size 24.33 mm

Viminacium, Documentary center, C – 12671

244–249 AD

Otacia Severa antoninianus. Striking under Philip I. RIC IV/3, 83, no. 125(c). Mint of Rome. Obverse M OTACIL SEVERA AVG, Otacia Severa bust draped, right on crescent, head diademed, hair in horizontal ridges, plait up back of head. Reverse CONCORDIA AVGG, Concordia seated left, holding patera and double cornucopiae.
Unpublished.

34. Новац
Виминацијум, Рит, сонда 8–2012
Сребро, ковање
Тежина: 2,01 г, пречник: 21,63 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 161
251–253. г.н.е.

Антонинијан Волузијана. Кован под Требонијаном Галом. RIC IV/3, 178, no. 180. Ковница Рим. Аверс: IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG, биста Волузијана драпирана и под оклопом на десно, глава са зракастом круном. Реверс: PAX – AVGG, Пакс стоји на лево, држи граничу и скиптар укосо, звезда у пољу десно.
Необјављено.

34. Coin
Viminacium, Rit, trench 8–2012
silver, coinage
Weight 2.01 g, size 21.63 mm
Viminacium, Documentary center, C – 161
251–253 AD

Volusian antoninianus. Striking under Trebonianus Gallus. RIC IV/3, 178, no. 180. Mint of Rome. Obverse IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG, Volusian bust draped, cuirassed, right, head radiate. Reverse PAX – AVGG, Pax standing left, holding branch and transverse sceptre, star in field right.
Unpublished.

35. Новац
Виминацијум, Пећине, сонда 483–2015
Сребро, ковање
Тежина: 2,52 г, пречник: 22,06 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 13709
254–257. г.н.е.

Антонинијан дефиковане Мариниане. Кован под Валеријаном I. RIC V/1, 64, no. 6. Ковница Виминацијум. Аверс: DIVAE MARINIANAE, драпирана биста Мариниане на полумесецу на десно, глава под велом. Реверс: CONSEC-RATIO, Паун лети на десно, носи царицу на небо.
Необјављено.

35. Coin
Viminacium, Pećine, trench 483–2015
silver, coinage
Weight 2.52 g, size 22.06 mm
Viminacium, Documentary center, C – 13709
254–257 AD

Diva Mariniana antoninianus. Striking under Valerian I. RIC V/1, 64, no. 6. Mint of Viminacium. Obverse DIVAE MARINIANAE, Mariniana bust draped, right on crescent, head veiled. Reverse CONSEC-RATIO, Peacock flying right, carrying empress to heaven.
Unpublished.

36. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 17–2013
Бронза/сребро, ковање/посребрење
Тежина: 2,08 g, пречник: 19,27 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 660
260–268. г.н.е.

Антонинијан суберат Галијена. Самостална владавина. RIC V/1, 144, но. 160. Ковница Рим. Аверс: GALLIENVS AVG, биста Галијена драпирана и под оклопом на десно, глава са зракастом круном. Реверс: AETERNITAS AVG, Сол стоји на лево, подигнуте десне руке, у левој држи глоб. Необјављено.

36. Coin

Viminacium, Rit, trench 17–2013
Bronze/silver, coinage/silverplated
Weight 2.08 g, size 19.27 mm
Viminacium, Documentary center, C – 660
260–268 AD

Gallienus antoninianus. Sole reign. RIC V/1, 144, no. 160. Mint of Rome. Obverse GALLIENVS AVG, Gallienus bust draped, cuirassed, right, head radiate. Reverse AETERNITAS AVG, Sol standing left, raising right hand, and holding globe in left. Unpublished.

37. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 25–2014
Бронза/сребро, ковање/посребрење
Тежина: 2,71 g, пречник: 18,95 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1036
260–268. г.н.е.

Антонинијан суберат Галијена. Самостална владавина. RIC V/1, 145, но. 164. Ковница Рим. Аверс: GALLIENVS AVG, биста Галијена драпирана и под оклопом на десно, глава са зракастом круном. Реверс: APOLI-NI CONS AVG, Кентаур хода на лево, држи глоб и трофеј. Необјављено.

37. Coin

Viminacium, Rit, trench 25–2014
Bronze/silver, coinage/silverplated
Weight 2.71 g, size 18.95 mm
Viminacium, Documentary center, C – 1036
260–268 AD

Gallienus antoninianus. Sole reign. RIC V/1, 145, no. 164. Mint of Rome. Obverse GALLIENVS AVG, Gallienus bust draped, cuirassed, right, head radiate. Reverse APOLI-NI CONS AVG, Centaur walking left, holding globe and trophy. Unpublished.

38. Новац

Виминацијум, Терме, просторија уз конху 2–2004
Бронза/сребро, ковање/посребрење
Тежина: 2,65 g, пречник: 19,85 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 118
270–271. г.н.е.

Антонинијан суберат деификованог Клаудија Готског. Кован под Квинтилом. RIC V/1, 145, но. 164. Све ковнице (?). Аверс: DIVO CLAVDIO, глава Клаудија са радијалном круном на десно. Реверс: CONSECRATIO, Олтар са пламеном и роговима на крову; четири панела на олтару, у сваком је тачка. Необјављено.

38. Coin

Viminacium, Terme, room next to the conch 2–2004

Bronze/silver, coinage/silverplated

Weight 2.65 g, size 19.85 mm

Viminacium, Documentary center, C – 118

270–271 AD

Divo Claudio antoninianus. Striking under Quintillus. RIC V/1, 145, no. 164. All mints (?). Obverse DIVO CLAVDIO, Claudius head radiate, right. Reverse CONSECRATIO, Flaming altar with horned roof; four panels on altar, dot in each panel.

Unpublished.

39. Новац

Виминацијум, Терме, просторија уз конху 2–2004

Сребро, ковање

Тежина: 3,92 g, пречник: 23,16 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 111

274. г.н.е.

Антонинијан Аурелијана. RIC V/1, прив. но. 2692. Ковница Сердика. Аверс: IMP C AVRELIANVS AVG, биста Аурелијана под оклопом на десно, глава са радијалном круном. Реверс: SOLI – IN-VICTO, ex – XXI•S•, Марс стоји на десно, држи копље, прима глоб од Сола који стоји на лево, држи бич; на земљи заробљеник у оријенталном оделу седи на лево. Необјављено.

39. Coin

Viminacium, Terme, room next to the conch 2–2004

silver, coinage

Weight 3.92 g, size 23.16 mm

Viminacium, Documentary center, C – 111

274 AD

Aurelianus antoninianus. RIC V/1, temp. no. 2692. Mint of Serdica. Obverse IMP C AVRELIANVS AVG, Aurelianus bust cuirassed right, head radiate. Reverse SOLI – IN-VICTO, ex – XXI•S•, Mars standing right, holding spear, receiving globe from Sol standing left, holding whip; on a bound captive in oriental dress seating left.

Unpublished.

40. Новац

Виминацијум, Терме, просторија уз конху 2–2004

Сребро, ковање

Тежина: 3,95 g, пречник: 22,81 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 110

274/275. г.н.е.

Антонинијан Аурелијана. RIC V/1, прив. но. 2385. Ковница Сисција. Аверс: IMP C AVRELIANVS AVG, биста Аурелијана под оклопом на десно, глава са радијалном круном. Реверс: ORIE-N-S AVG, ex – XXIV, Сол хода на лево, подигнуте десне руке, у левој држи бич; крај ногу, са обе стране, седи заробљеник у оријенталном оделу.

Необјављено.

40. Coin

Viminacium, Terme, room next to the conch 2–2004

silver, coinage

Weight 3.95 g, size 22.81 mm

Viminacium, Documentary center, C – 110

274/275 AD

Aurelianus antoninianus. RIC V/1, temp. no. 2385. Mint of Siscia. Obverse IMP C AVRELIANVS AVG, Aurelianus bust cuirassed right, head radiate. Reverse ORIE-N-S AVG, ex – XXIV, Sol walking left, raising right hand and holding whip in left; at feet, on each side, a bound and seating captive in oriental dress.

Unpublished.

41. Новац

Виминацијум, Терме, просторија уз конху 2–2004

Сребро, ковање

Тежина: 3,85 g, пречник: 22,18 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 137

275. г.н.е.

Антонинијан Северине. Кован под Аурелијаном. RIC V/1, прив. но. 1818. Ковница Рим. Аверс: SEVERI-NA AVG, драпирана биста Северине на полумесецу на десно, глава са дијадемом. Реверс: CONCORDIAE MILITVM, Г у пољу десно, ex – XXII, Конкордија стоји на лево, држи по стандарту у обе руке.

Необјављено.

41. Coin

Viminacium, Terme, room next to the conch 2–2004

srebro, coinage

Weight 3.85 g, size 22.18 mm

Viminacium, Documentary center, C – 137

275 AD

Severina antoninianus. RIC V/1, temp. no. 1818. Mint of Rome. Obverse SEVERI-NA AVG, Severina bust draped, right on crescent, head diademed. Reverse CONCORDIAE MILITVM, Г in field right, ex – XXII, Concordia standing left, holding standard in each hand.

Unpublished.

42. Новац

Виминацијум, Терме, просторија уз конху 2–2004

Сребро, ковање

Тежина: 3,67 g, пречник: 22,40 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 114

276–282. г.н.е.

Антонинијан Проба. RIC V/2, 105, но. 810. Ковница Сисција. Аверс: IMP C M AVR PROBVS AVG, биста Проба са царским огртачем на лево, држи скиптар са орлом на врху, глава са радијалном круном. Реверс: VIRTVS PR-OBI AVG, Q у пољу десно, ex – XXI, Марс хода на десно, држи копље и трофеј.

Необјављено.

42. Coin

Viminacium, Terme, room next to the conch 2–2004

Bronze, coinage

Weight 3.67 g, size 22.40 mm

Viminacium, Documentary center, C – 114

276–282 AD

Probus antoninianus. RIC V/2, 105, no. 810. Mint of Siscia. Obverse IMP C M AVR PROBVS AVG, Probus bust in imperial mantle left, holding sceptre surmounted by eagle, head radiate. Reverse VIRTVS PR-OBI AVG, Q in field right, ex – XXI, Mars walking right, holding spear and trophy.

Unpublished.

43. Новац

Виминацијум, Терме, просторија уз конху 2–2004
Сребро, ковање

Тежина: 3,78 g, пречник: 23,02 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 123

276–282. г.н.е.

Антонинијан Проба. RIC V/2, 101, no. 776. Ковница Сисција. Аверс: IMP C M AVR PROBVS P F AVG, биста Проба са царским огртачем на лево, држи скиптар са орлом на врху, глава са радијалном круном. Реверс: SOLI INVICTO, ех – XXII, Сол у квадриги фронтално, два коња лево, два коња десно.

Необјављено.

43. Coin

Viminacium, Terme, room next to the conch 2–2004
silver, coinage

Weight 3.78 g, size 23.02 mm

Viminacium, Documentary center, C – 123

276–282 AD

Probus antoninianus. RIC V/2, 101, no. 776. Mint of Siscia. Obverse IMP C M AVR PROBVS P F AVG, Probus bust in imperial mantle left, holding sceptre surmounted by eagle, head radiate. Reverse SOLI INVICTO, ex – XXII, Sol in spread quadriga.

Unpublished.

44. Новац

Виминацијум, Терме, између просторије 4 и конхе 5–2004
Бронза, ковање.

Тежина: 3,03 g, пречник: 20,56 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 218

292. г.н.е.

Антонинијан Диоклецијана. RIC V/2, 249, no. 284. Ковница Хераклеја. Аверс: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG, биста Диоклецијана драпирана и под оклопом на десно, глава са зракастом круном. Реверс: CONCORDIA MIL-ITVM, на доле између фигура, Диоклецијан стоји на десно, држи паразонијум и прима Викторију од Јупитера који стоји на лево и држи скиптар.

Необјављено.

44. Coin

Viminacium, Terme, between room 4 and conch 5–2004
Bronze, coinage.

Weight 3.03 g, size 20.56 mm

Viminacium, Documentary center, C – 218

292 AD

Diocletian antoninianus. RIC V/2, 249, no. 284. Mint of Heraclea. Obverse IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG, Diocletian bust draped, cuirassed, right, head radiate. Reverse CONCORDIA MIL-ITVM, HA low between figures, Diocletian standing facing right, holding parazonium, receiving Victory from Jupiter, standing facing left, holding sceptre.

Unpublished.

45. Новац

Виминацијум, Терме, просторија уз конху 2–2004
Бронза, ковање

Тежина: 10,65 g, пречник: 29,32 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 109

301. г.н.е.

Фолис Максимијана. RIC VI, 469, но. 134(b). Ковница Сисција. Аверс: IMP MAXIMIANVS P F AVG, глава Максимијана са лорововим венцем на десно. Реверс: SACRA MONET AVGG ET CAESS NOSTR, звезда у пољу лево, ех – SIS, Монета стоји на лево, држи теразије и рог изобиља

Необјављено.

45. Coin

Viminacium, Terme, room next to the conch 2–2004

Bronze, coinage

Weight 10.65 g, size 29.32 mm

Viminacium, Documentary center, C – 109

301 AD

Maximianus folles. RIC VI, 469, no. 134(b). Mint of Siscia. Obverse IMP MAXIMIANVS P F AVG, Maximianus head laureate right. Reverse SACRA MONET AVGG ET CAESS NOSTR, star in field left, ex – SIS, Moneta standing left, holding scales and cornucopiae.

Unpublished.

46. Новац

Виминацијум, Више гробаља, сонда 265–2015

Бронза, ковање

Тежина: 2,80 g, пречник: 21,43 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 12860

313–315. г.н.е.

Фолис Лицинија. RIC VII, 643, но. 4. Ковница Кизик. Аверс: IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG, глава Лицинија са лорововим венцем на десно. Реверс: IOVI CONS-ERVATORI, Е у пољу десно, ех – SMK, Јупитер стоји на лево, држи скиптар и Викторију на глобу; орао са венцем у кљуну на земљи лево од Јупитера.

Необјављено.

46. Coin

Viminacium, Više Grobalja, trench 265–2015

Bronze, coinage

Weight 2.80 g, size 21.43 mm

Viminacium, Documentary center, C – 12860

313–315 AD

Licinius folles. RIC VII, 643, no. 4. Mint of Cyzicus. Obverse IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG, Licinius head laureate right. Reverse IOVI CONS-ERVATORI, E in field right, ex – SMK, Jupiter standing left, holding sceptre and Victory on globe; eagle with wreath to left on ground.

Unpublished.

47. Новац

Виминацијум, Терме, између просторије 4 и конхе 5–2004

Бронза, ковање

Тежина: 2,95 g, пречник: 18,19 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 242

318. г.н.е.

Фолис Константина I. RIC VII, 431, но. 47. Ковница Сисција. Аверс: IMP CONSTANTINVS P F AVG, биста Константина под оклопом на десно, глава са лорововим венцем и шлемом. Реверс: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP, ех – ASIS*, две Викторије стоје једна према другој, заједно држе штит са натписом VOT/PR, штит на олтару.

Необјављено.

Constantinus I folles. RIC VII, 518, no. 153. Mint of Tesselonica. Obverse CONSTAN-TINVS AVG, Constantine I head laureate right. Reverse PROVIDEN-TIA AVGG, ex – SMTSB, Camp gate, two turrets, star above.

Unpublished.

50. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 166–2003

Бронза, ковање

Тежина: 3,67 g, пречник: 21,08 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 453

324–330. г.н.е.

Фолис Константина I. Ковница непозната. Аверс: CONSTAN-TINVS AVG, глава Константина са лоровим венцем на десно. Реверс: PROVIDEN-TIA AVGG, ex – нечитљив, капија војног логора, две куле, звезда изнад.

Необјављено.

50. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 166–2003

Bronze, coinage

Weight 3.67 g, size 21.08 mm

Viminacium, Documentary center, C – 453

324–330 AD

Constantinus I folles. Mint unknown. Obverse CONSTAN-TINVS AVG, Constantine I head laureate right. Reverse PROVIDEN-TIA AVGG, ex – illegible, Camp gate, two turrets, star above.

Unpublished.

51. Новац

Виминацијум, Пиривој, зид 3–2003

Бронза, ковање

Тежина: 3,12 g, пречник: 19,64 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 107

320. г.н.е.

Фолис Константина II цезара. Кован под Константином I. RIC VII, 512, no. 116. Ковница Тесалоника. Аверс: CONSTANTINVS IVN NOB C, биста Константина II драпирана и под оклопом на лево, глава са лоровим венцем. Реверс: CAESARVM NOSTRORVM (около), у лоровом венцу VOT / V, ex – TSBVI.

Необјављено.

51. Coin

Viminacium, Pirivoj, wall 3–2003

Bronze, coinage

Weight 3.12 g, size 19.64 mm

Viminacium, Documentary center, C – 107

320 AD

Constantinus II caesar folles. Striking under Constantinus I. RIC VII, 512, no. 116. Mint of Tesselonica. Obverse CONSTANTINVS IVN NOB C, Constantine II bust draped, cuirassed left, head laureate. Reverse CAESARVM NOSTRORVM (around), laurel wreath enclosing VOT / V, ex – TSBVI.

Unpublished.

52. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5782–2015

Бронза, ковање

Тежина: 2,10 g, пречник: 18,86 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 13750

330–335. г.н.е.

Фолис Констанција цезара. Кован под Константином I. RIC VII, 633, no. 191. Ковница Ковница Тесалоника. Аверс: FL IVL CONSTANTIVS NOB C, биста Констанција драпирана и под оклопом на десно, глава са лавровим венцем. Реверс: GLOR-IA EXERC-ITVS, ex – SMNA, два војника са шлемовима стоје један према другом, обојица држе по копље са врхом надоле и штит ослоњен на земљу; између њих две стандарте.

Необјављено.

52. Coin

Viminacium, Pećine, grave G – 5782–2015

Bronze, coinage

Weight 2.10 g, size 18.86 mm

Viminacium, Documentary center, C – 13750

330–335 AD

Constantius II caesar folles. Striking under Constantinus I. RIC VII, 633, no. 191. Mint of Thessalonica. Obverse FL IVL CONSTANTIVS NOB C, Constantius II bust draped, cuirassed right, head laureate. Reverse GLOR-IA EXERC-ITVS, ex – SMNA, Two soldiers, helmeted, standing looking at one another, each holding reversed spear and shield resting on ground; between them two standards. Unpublished.

53. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5782–2015

Бронза, ковање

Тежина: 2,82 g, пречник: 18,14 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 13752

330–335. г.н.е.

Фолис Константина I. Ковница непозната. Аверс: CONSTAN-TINOPOLI, биста персонификације Константинопоља драпирана и под оклопом на лево, држи копље окренуто надоле, глава са шлемом. Реверс: без легенде, ex – нечитљив, Викторија стоји на лево на прамцу, држи скиптар у десној руци, док је лева положена на штит.

Необјављено.

53. Coin

Viminacium, Pećine, grave G – 5782–2015

Bronze, coinage

Weight 2.82 g, size 18.14 mm

Viminacium, Documentary center, C – 13752

330–335 AD

Constantinus I folles. Mint unknown. Obverse CONSTAN-TINOPOLI, Constantinopolis bust, draped, cuirassed, left, holding reversed spear, head helmeted. Reverse No legend, ex – illegible, Victory standing left on prow, holding sceptre and left arm resting on shield.

Unpublished.

54. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 123–2003

Бронза, ковање

Тежина: 2,10 g, пречник: 16,47 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 326

336–337. г.н.е.

Фолис Ханибалијана краља над краљевима понтских племена. Кован под Константином I. RIC VII, 589, no. 146 or 147. Ковница Константинопољ. Аверс: нечитљив, биста Ханибалија-на драпирана и под оклопом на десно, гологлав. Реверс: SE-CVRITAS PVBLICA, ex – CONSS, Персонификација Еуфрата седи на десно на земљи, ослања се на скиптар, поред њега је урна, а у позадини трска.
Необјављено.

54. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 123–2003

Bronze, coinage

Weight 2.10 g, size 16.47 mm

Viminacium, Documentary center, C – 326

336–337 AD

Hanniballianus *Rex Regem et Ponticarum Gentium* folles. Striking under Constantinus I. RIC VII, 589, no. 146 or 147. Mint of Constantinople. Obverse Illegible, Hanniballianus bust draped, cuirassed right, head bare. Reverse SE-CVRITAS PVBLICA, ex – CONSS, Euphrates seating right on ground, leaning on sceptre, urn at his side, reed in background.

Unpublished.

55. Новац

Виминацијум, Терме, западно од конхе 3–2004

Бронза, ковање

Тежина: 4,79 g, пречник: 21,62 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 251

348–354. г.н.е.

AE2 Констанција. Ковница непозната. Аверс: CONSTAN-TIVS P F AVG, биста Констанција драпирана и под оклопом на десно, глава са дијадемом. Реверс: FEL TEMP RE-PARATIO, ex – нечитљив, војник са шлемом окренут на лево, држи штит у левој руци, у десној копље којим пробада палог коњаника.

Необјављено.

55. Coin

Viminacium, Terme, west of the conch 3–2004

Bronze, coinage

Weight 4.79 g, size 21.62 mm

Viminacium, Documentary center, C – 251

348–354 AD

Constantius II AE2. Mint unknown. Obverse CONSTAN-TIVS P F AVG, Constantius II bust, draped, cuirassed, right, head diademed. Reverse FEL TEMP RE-PARATIO, ex – illegible, Helmeted soldier to left, shield on left arm, spearing falling horseman.

Unpublished.

56. Новац

Виминацијум, Терме, западно од конхе 3–2004

Бронза, ковање

Тежина: 1,75 g, пречник: 16,50 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 199

347–348. г.н.е.

AE3 Констанција. Ковница Тесалоника. RIC VIII, p. 411, no. 99. Аверс: CONSTAN-TIVS P F AVG, биста Констанција драпирана и под оклопом на десно, глава са дијадемом. Реверс: VICTORIAE DD AVGGQ NN, ex – SMTSE, две Викторије стоје једна према другој, обе држе по венац и палмину грану.

Необјављено.

56. Coin

Viminacium, Terme, west of the conch 3–2004

Bronze, coinage

Weight 1.75 g, size 16.50 mm

Viminacium, Documentary center, C – 199

347–348 AD

Constantius II AE3. Mint of Thessalonica. RIC VIII, p. 411, no. 99. Obverse CONSTAN-TIVS P F AVG, Constantius II bust, draped, cuirassed, right, head diademed. Reverse VICTORIAE DD AVGGQ NN, ex – SMTSE, Two Victories standing facing one another, each holding wreath and palm.

Unpublished.

57. Новац

Виминацијум, Терме, западно од конхе 3–2004

Бронза, ковање

Тежина: 1,84 g, пречник: 16,91 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 202

355–361. г.н.е.

AE3 Констанција. Ковница непозната. Аверс: CONSTAN-TIVS P F AVG, биста Констанција драпирана и под оклопом на десно, глава са дијадемом. Реверс: SPES REI –PVBLICE, ex – нечитљив, Констанције у војничком оделу и са шлемом стоји на лево, држи глоб и копље. Необјављено.

57. Coin

Viminacium, Terme, west of the conch 3–2004

Bronze, coinage

Weight 1.84 g, size 16.91 mm

Viminacium, Documentary center, C – 202

355–361 AD

Constantius II AE3. Mint unknown. Obverse CONSTAN-TIVS P F AVG, Constantius II bust, draped, cuirassed, right, head diademed. Reverse SPES REI –PVBLICE, ex – illegible, Emperor helmeted and in military dress standing left, holding globe and spear.

Unpublished.

58. Новац

Виминацијум, Пиривој, сонда К.И.3–2003

Бронза, ковање

Тежина: 3,43 g, пречник: 19,22 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 48

364–367. г.н.е.

AE3 Валентинијана I. Ковница Тесалоника. RIC IX, 176, no. 17(a). Аверс: D N VALENTINI-ANVS P F AVG, биста Валентинијана драпирана и под оклопом на десно, глава са дијадемом. Реверс: RESTITV-TOR REIP, ex – TESA, Валентинијан стоји фронтално, глава на десно, држи лабрум и Викторију на глобу. Необјављено.

58. Coin

Viminacium, Pirivoj, trench K.I.3–2003

Bronze, coinage

Weight 3.43 g, size 19.22 mm

Viminacium, Documentary center, C – 48

364–367 AD

Valentinianus I AE3. Mint of Thessalonica. RIC IX, 176, no. 17(a). Obverse D N VALENTINI-ANVS P F AVG, Valentinianus I bust, draped, cuirassed, right, head diademed. Reverse RESTITV-TOR REIP, ex – TESA, Emperor standing facing, head right, holding *labarum* and Victory on globe.

Unpublished.

59. Новац

Виминацијум, Терме, југоисточно од конхе 3–2004

Бронза, ковање

Тежина: 4,99 g, пречник: 23,67 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 29

378–383. г.н.е.

AE2 Грацијана. Ковница непозната. Аверс: D N GRATIA-NVS P F AVG, биста Грацијана драпирана и под оклопом на десно, глава са дијадемом. Реверс: REPARATIO – REIPVB, ex – нечитљив, Грацијан стоји фронтално, глава на лево, десном руком подиже клечећу женску фигуру, која на глави има градску круну, док у левој држи Викторију на глобу.

Необјављено.

59. Coin

Viminacium, Terme, southeast from conche 3–2004

Bronze, coinage

Weight 4.99 g, size 23.67 mm

Viminacium, Documentary center, C – 29

378–383 AD

Gratian AE2. Mint unknown. Obverse D N GRATIA-NVS P F AVG, Gratian bust, draped, cuirassed, right, head diademed. Reverse REPARATIO – REIPVB, ex – illegible, Emperor standing facing, head left, with right hand raising kneeling turreted woman and holding Victory on globe in left.

Unpublished.

60. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5868–2016

Злато, ковање

Тежина: 4,46 g, пречник: 21,04 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 14125/1

403–408. г.н.е.

Солид Теодосија II. Ковница Константинопољ. RIC X, 243, но. 31. Аверс: D N THEODO-SIVS P F AVG, биста Теодосија II драпирана и под оклопом фронтално, држи копље прко рамена у десној руци, глава са дијадемом и шлемом; иза главе, на левој руци, штит са представом (коњаник гази палог непријатеља). Реверс: CONCORDI-A AVGGG Г, звезда у пољу лево, ex – CONOB, персонификација Константинопоља седи на трону фронтално, глава на десно, држи скиптар и Викторију на глобу, десно стопало персонификације на прамцу.

Необјављено.

60. Coin

Viminacium, Pećine grave G – 5868–2016

gold, coinage

Weight 4.46 g, size 21.04 mm

Viminacium, Documentary center, C – 14125/1

403–408 AD

Theodosius II solid. Mint of Constantinople. RIC X, 243, no. 31. Obverse D N THEODO-SIVS P F AVG, Theodosius II bust, draped, cuirassed, facing; spear in right hand holding over right shoulder; head diademed and helmeted; behind head, on left arm, decorated shield (horseman rides down enemy). Reverse CONCORDI-A AVGGG Г, star in field left, ex – CONOB, Constantinopolis enthroned front, head right, holding sceptre and Victory on globe, her right foot on prow.

Unpublished.

61. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5868–2016

Злато, ковање

Тежина: 4,45 g, пречник: 21,54 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 14125/2

408–420. г.н.е.

Солид Хонорија. Ковница Константинопољ. RIC X, 253, но. 201. Аверс: D N HONORI-VS P F AVG, биста Хонорија драпирана и под оклопом фронтално, држи копље преко рамена у десној руци, глава са дијадемом и шлемом; иза главе, на левој руци, штит са представом (коњаник гази палог непријатеља). Реверс: CONCORDI-A AVGG B, звезда у пољу лево, ex – CONOB, персонификација Константинопоља седи на трону фронтално, глава на десно, држи скиптар и Викторију на глобу, десно стопало персонификације на прамцу. Необјављено.

61. Coin

Viminacium, Pećine grave G – 5868–2016

gold, coinage

Weight 4.45 g, size 21.54 mm

Viminacium, Documentary center, C – 14125/2

408–420 AD

Honorius solid. Mint of Constantinople. RIC X, 253, no. 201. Obverse D N HONORI-VS P F AVG, Honorius bust, draped, cuirassed, facing; spear in right hand holding over right shoulder; head diademed and helmeted; behind head, on left arm, decorated shield (horseman rides down enemy). Reverse CONCORDI-A AVGG B, star in field left, ex – CONOB, Constantinopolis enthroned front, head right, holdnig sceptre and Victory on globe, her right foot on prow. Unpublished.

62. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5868–2016

Злато, ковање

Тежина: 4,47 g, пречник: 21,68 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 14125/3

408–420. г.н.е.

Солид Хонорија. Ковница Константинопољ. RIC X, 253, но. 201. Аверс: D N HONORI-VS P F AVG, биста Хонорија као код претходног. Реверс: CONCORDI-A AVGG B, звезда у пољу лево, ex – CONOB, персонификација Константинопоља као код претходног.

Необјављено.

62. Coin

Viminacium, Pećine grave G – 5868–2016

gold, coinage

Weight 4.47 g, size 21.68 mm

Viminacium, Documentary center, C – 14125/3

408–420 AD

Honorius solid. Mint of Constantinople. RIC X, 253, no. 201. Obverse D N HONORI-VS P F AVG, Honorius bust as previous. Reverse CONCORDI-A AVGG B, star in field left, ex – CONOB, Constantinopolis as previous.

Unpublished.

63. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5868–2016

Злато, ковање

Тежина: 4,47 g, пречник: 21,21 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 14125/4

408–420. г.н.е.

Солид Хонорија. Ковница Константинопољ. RIC X, 253, no. 201. Аверс: D N HONORI-VS P F AVG, биста Хонорија као код претходног. Реверс: CONCORDI-A AVGG L, звезда у пољу лево, ex – CONOB, персонификација Константинопоља као код претходног.

Необјављено.

63. Coin

Viminacium, Pećine grave G – 5868–2016

gold, coinage

Weight 4.47 g, size 21.21 mm

Viminacium, Documentary center, C – 14125/4

408–420 AD

Honorius solid. Mint of Constantinople. RIC X, 253, no. 201. Obverse D N HONORI-VS P F AVG, Honorius bust as previous. Reverse CONCORDI-A AVGG L, star in field left, ex – CONOB, Constantinopolis as previous.

Unpublished.

64. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5868–2016

Злато, ковање

Тежина: 4,46 g, пречник: 21,01 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 14125/5

408–420. г.н.е.

Солид Теодосија II. Ковница Константинопољ. RIC X, 253, no. 202. Аверс: D N THEODOSIVS P F AVG, биста Теодосија II драпирана и под оклопом фронтално, држи копље преко рамена у десној руци, глава са дијадемом и шлемом; иза главе, на левој руци, штит с представом (коњаник гази палог непријатеља). Реверс: CONCORDI-A AVGG A, звезда у пољу лево, ex – CONOB, персонификација Константинопоља седи на трону фронтално, глава на десно, држи скиптар и Викторију на глобу, десно стопало персонификације на прамцу.

Необјављено.

64. Coin

Viminacium, Pećine grave G – 5868–2016

gold, coinage

Weight 4.46 g, size 21.01 mm

Viminacium, Documentary center, C – 14125/5

408–420 AD

Theodosius II solid. Mint of Constantinople. RIC X, 253, no. 202. Obverse D N THEODO-SIVS P F AVG, Theodosius II bust, draped, cuirassed, facing; spear in right hand holding over right shoulder; head diademed and helmeted; behind head, on left arm, decorated shield (horseman rides down enemy). Reverse CONCORDI-A AVGG A, star in field left, ex – CONOB, Constantinopolis enthroned front, head right, holdnig sceptre and Victory on globe, her right foot on prow.

Unpublished.

65. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5868–2016

Злато, ковање

Тежина: 4,47 g, пречник: 21,35 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 14125/6

408–420. г.н.е.

Солид Теодосија II. Ковница Константинопољ. RIC X, 253, но. 202. Аверс: D N THEODOSIVS P F AVG, биста Теодосија II као код претходног. Реверс: CONCORDI-A AVGG Z, звезда у пољу лево, ex – CONOB, персонификација Константинопоља као код претходног. Графити: аверс LB (у лигатури), реверс X.

Необјављено.

65. Coin

Viminacium, Pećine grave G – 5868–2016

gold, coinage

Weight 4.47 g, size 21.35 mm

Viminacium, Documentary center, C – 14125/6

408–420 AD

Theodosius II solid. Mint of Constantinople. RIC X, 253, no. 202. Obverse D N THEODOSIVS P F AVG, Theodosius II bust as previous. Reverse CONCORDI-A AVGG Z, star in field left, ex – CONOB, Constantinopolis as previous. Graffiti: obverse LB (in ligature), reverse X.

Unpublished.

66. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5868–2016

Злато, ковање

Тежина: 4,47 g, пречник: 20,93 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 14125/7

430–440. г.н.е.

Солид Теодосија II. Ковница Константинопољ. RIC X, 259, но. 257. Аверс: D N THEODOSIVS P F AVG, биста Теодосија II драпирана и под оклопом фронтално, држи копље прко рамена у десној руци, глава са дијадемом и шлемом; иза главе, на левој руци, штит са представом (коњаник гази палог непријатеља). Реверс: VOT XXX – MVLT XXXX S, звезда у пољу лево, ex – CONOB, персонификација Константинопоља седи на трону фронтално, глава на лево, држи крст на глобу и скиптар, лева нога персонификације на прамцу, поред трона штит.

Необјављено.

66. Coin

Viminacium, Pećine grave G – 5868–2016

gold, coinage

Weight 4.47 g, size 20.93 mm

Viminacium, Documentary center, C – 14125/7

430–440 AD

Theodosius II solid. Mint of Constantinople. RIC X, 259, no. 257. Obverse D N THEODOSIVS P F AVG, Theodosius II bust, draped, cuirassed, facing; spear in right hand holding over right shoulder; head diademed and helmeted; behind head, on left arm, decorated shield (horseman rides down enemy). Reverse VOT XXX – MVLT XXXX S, star in field left, ex – CONOB, Constantinopolis enthroned front, head left, holding cross on globe and sceptre, her left foot on prow, by the throne a shield.

Unpublished.

67. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 13–2013

Бронза, ковање

Тежина: 8,97 g, пречник: 25,60 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 602

161–180. г.н.е.

Провинцијално ковање Марка Аурелија. Ковница Сердика (Тракија). Референца непозната. Аверс: AV KAI M AVRH – ANTΩNINOC, глава Марка Аурелија са лавровим венцем на десно. Реверс: CEP-ΔΩN, Изида са лотосом на глави, стоји на лево, држи крму и рог изобиља. Необјављено.

67. Coin

Viminacium, Rit, trench 13–2013

Bronze, coinage

Weight 8.97 g, size 25.60 mm

Viminacium, Documentary center, C – 602

161–180 AD

Marcus Aurelius provincial coinage. Mint of Serdica (Thrace). Reference unknown. Obverse AV KAI M AVRH – ANTΩNINOC, Marcus Aurelius head laureate right. Reverse CEP-ΔΩN, Isis with lotus on her head, standing left, holding rudder and cornucopiae.

Unpublished.

68. Новац

Виминацијум, Терме, просторија 1–2007

Бронза, ковање

Тежина: 16,27 g, пречник: 30,34 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 311

211–217. г.н.е.

Провинцијално ковање Каракале. Ковница Сердика (Тракија). Мушмовъ = Mušmov, no. 4814. Аверс: AVT K M AVP CEV – ANTΩNEINOC, биста Каракале драпирана и под оклопом на десно, глава са лавровим венцем. Реверс: OVAΠIAC – CEPΔIKHC, Асклепије стоји фронтално, глава на лево, храни змију која се увија око штапа постављеног на земљи на лево. Необјављено.

68. Coin

Viminacium, Terme, room 1–2007

Bronze, coinage

Weight 16.27 g, size 30.34 mm

Viminacium, Documentary center, C – 311

211–217 AD

Caracalla provincial coinage. Mint of Serdica (Thrace). Mušmovъ = Mušmov, no. 4814. Obverse AVT K M AVP CEV – ANTΩNEINOC, Caracalla bust draped, cuirassed right, head laureate. Reverse OVAΠIAC – CEPΔIKHC, Asclepius standing front, head left, feeding snake coiling around rod set on ground left.

Unpublished.

69. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 199–2004

Бронза, ковање

Тежина: 13,65 g, пречник: 33,14 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 583

193–211. г.н.е.

Провинцијално ковање Септимија Севера. Ковница Пауталија (Тракија). Varbanov, no. 4660. Аверс: AVT Κ Λ ΣΕΠΤ-ΣΕΥΗΡΟΣ Π, биста Септимија Севера драпирана и под оклопом на десно, глава са лоровим венцем. Реверс: ΗΓΕ•ΣΤΑ•ΒΑΡΒΑΡΟ[.], ex – ΠΑΥΤΑΛΙΑС, Септимије Север на коњу галопира на десно, замахује копљем ка лаву.

Необјављено.

69. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 199–2004

Bronze, coinage

Weight 13.65 g, size 33.14 mm

Viminacium, Documentary center, C – 583

193–211 AD

Septimius Severus provincial coinage. Mint of Pautalia (Thrace). Varbanov, no. 4660. Obverse AVT Κ Λ ΣΕΠΤ-ΣΕΥΗΡΟΣ Π, Septimius Severus bust draped, cuirassed right, head laureate. Reverse ΗΓΕ•ΣΤΑ•ΒΑΡΒΑΡΟ[.], ex – ΠΑΥΤΑΛΙΑС, Emperor on horseback galloping right, brandishing spear to lion.

Unpublished.

70. Новац

Виминацијум, Терме, просторија 1–2004

Бронза, ковање

Тежина: 9,26 g, пречник: 29,24 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 170

198–217. г.н.е.

Провинцијално ковање Каракале. Ковница Пауталија (Тракија). Мушмовъ = Mušmov, no. 4260. Аверс: AVT [Κ Μ ΑΥΡΗ] - ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ, биста Каракале драпирана и под оклопом на десно, глава са радијалном круном. Реверс: ΟΥΛΠΙΑС - ΠΑΥΤΑΛΙΑС, Змија се увија на горе, глава на десно.

Необјављено.

70. Coin

Viminacium, Terme, room 1–2004

Bronze, coinage

Weight 9.26 g, size 29.24 mm

Viminacium, Documentary center, C – 170

198–217 AD

Caracalla provincial coinage. Mint of Pautalia (Thrace). Мушмовъ = Mušmov, no. 4260. Obverse AVT [Κ Μ ΑΥΡΗ] - ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ, Caracalla bust draped, cuirassed right, head radiate. Reverse ΟΥΛΠΙΑС - ΠΑΥΤΑΛΙΑС, Serpent coiled upward, head right.

Unpublished.

71. Новац

Виминацијум, Терме, просторија уз западни зид конхе 2–2004

Бронза, ковање

Тежина: 15,07 g, пречник: 28,48 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 144

238–244. г.н.е.

Провинцијално ковање Гордијана III. Ковница Анхиалус (Тракија). Varbanov, no. 747 var. Аверс: AVT Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ ΑΥΓ (около), ex – ΣΕΒ ΤΡΑΝ/ΚΥΛΛΙΝΑ (у два реда), драпирана биста Гордијана III са лоровим венцем на глави, окренута према драпираној бисти Транквилине са дијадемом на глави. Реверс: [ΟΥ]ΛΠΙΑΝΝ - ΑΓΧΙΑΛΕΙΝ, Атена стоји на лево, држи патеру и копље, крај ногу штит.

Необјављено.

71. Coin

Viminacium, Terme, room next to west wall of the conch 2–2004

Bronze, coinage

Weight 15.07 g, size 28.48 mm

Viminacium, Documentary center, C – 144

238–244 AD

Gordian III provincial coinage. Mint of Anchialus (Thrace). Varbanov, no. 747 var. Obverse AVT K M ANT GORDIANOC AVΓ (around), ex – CEB TPAN/KVΛΛINA (in two rows), Gordian III bust draped right, head laureate, facing bust of Tranquillina draped, left, head diademed. Reverse [OV] ΛΠΙΑΝΝ – ΑΓΧΙΑΛΕΙΝ, Athena standing left, holding patera and spear; at foot, shield.

Unpublished.

72. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5937–2004

Бронза, ковање

Тежина: 10,56 g, пречник: 27,97 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 14248

238–244. г.н.е.

Провинцијално ковање Гордијана III. Ковница Хадрианополис (Тракија). Мушмовъ = Мушмов, но. 2734. Аверс: [AVT] K M ANT GORDIANOC AVΓ (VT in lig.), биста Гордијана III драпирана и под оклопом на десно, глава са лорововим венцем. Реверс: ΑΔΡΙΑ[ΝΟΠ]-Ο-ΛΕΙΤΩΝ, Серапис стоји на лево, подигнуте десне руке, у левој држи дугачак штап.

Необјављено.

72. Coin

Viminacium, Pećine, grave G – 5937–2004

Bronze, coinage

Weight 10.56 g, size 27.97 mm

Viminacium, Documentary center, C – 14248

238–244 AD

Gordian III provincial coinage. Mint of Hadrianopolis (Thrace). Мушмовъ = Мушмов, но. 2734. Obverse [AVT] K M ANT GORDIANOC AVΓ (VT in lig.), Gordian III bust draped, cuirassed right, head laureate. Reverse ΑΔΡΙΑ[ΝΟΠ]-Ο-ΛΕΙΤΩΝ, Serapis standing left, raising right arm and holding long staff in left.

Unpublished.

73. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 35–2014

Бронза, ковање

Тежина: 10,36 g, пречник: 25,16 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1448

81–96. г.н.е.

Провинцијално ковање Домицијана. Ковница Коинон Македоније (Македонија). Мушмовъ = Мишмов, но. 5881. Аверс: нечитљив, глава Домицијана са лорововим венцем на десно. Реверс: KOINON ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ, македонски штит.

Необјављено.

73. Coin

Viminacium, Rit, trench 35–2014

Bronze, coinage

Weight 10.36 g, size 25.16 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1448

81–96 AD

Domitian provincial coinage. Mint of Macedonian Koinon (Macedonia). Мушмовъ = Mušmov, no. 5881. Obverse Illegible, Domitian head laureate right. Reverse KOINON ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ, macedonian shield.

Unpublished.

74. Новац

Виминацијум, Терме, просторија 5–2007

Бронза, ковање

Тежина: 6,07 g, пречник: 27,11 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 291

198–217. г.н.е.

Провинцијално ковање Каракале. Ковница Стоби (Македонија). Борић-Брешковић 1992 = Borić-Brešković 1992, тип 19. Аверс: PIVS AVG [...] –[ANTONIN]VS, глава Каракале са ловорим венцем на десно. Реверс: MVNIC – STOB[E], Викторија хода налево, држи венац и палмину грану.

Необјављено.

74. Coin

Viminacium, Terme, room 5–2007

Bronze, coinage

Weight 6.07 g, size 27.11 mm

Viminacium, Documentary center, C – 291

198–217 AD

Caracalla provincial coinage. Mint of Stobi (Macedonia). Борић-Брешковић 1992 = Borić-Brešković 1992, type 19. Obverse PIVS AVG [...] –[ANTONIN]VS, Caracalla head laureate right. Reverse MVNIC – STOB[E], Victory walking left, holding wreath and palm.

Unpublished.

75. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 8–2012

Бронза, ковање

Тежина: 12,22 g, пречник: 28,84 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 157

209–211. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ Гете. Ковница Стоби (Македонија). Борић-Брешковић 1992 = Borić-Brešković 1992, тип 18. Аверс: SEPT GETA – CAES PIVS, биста Гете драпирана и под оклопом на десно, глава са ловорови венцем. Реверс: MVNICIP – STOBENSIVM, Серапис стоји фронтално, глава на лево, подигнуте десне руке, у левој држи змију.

Необјављено.

75. Coin

Viminacium, Rit, trench 8–2012

Bronze, coinage

Weight 12.22 g, size 28.84 mm

Viminacium, Documentary center, C – 157

209–211 AD

Geta provincial coinage AE. Mint of Stobi (Macedonia). Борић-Брешковић 1992 = Borić-Brešković 1992, type 18. Obverse SEPT GETA – CAES PIVS, Geta bust, draped, cuirassed right, head laureate. Reverse MVNICIP – STOBENSIVM, Serapis standing front, head left, raising right arm, holding snake in left.

Unpublished.

76. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 17–2014

Бронза, ковање

Тежина: 5,92 g, пречник: 22,05 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 888

198–217. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ Каракале. Ковница Никеја (Битинија). WBR 459, no. 482. Аверс: M AVPH ANTΩNINOC AVΓ, драпирана биста Каракале на десно, глава са лоровим венцем. Реверс: NI-KA-IE-ΩN (ΩN in lig.), Аквила између две стандарте, на врху стандарта каприкорн (Црнобрња 1981 = Crnobrnja 1981, тип 20).

Необјављено.

76. Coin

Viminacium, Rit, trench 17–2014

Bronze, coinage

Weight 5.92 g, size 22.05 mm

Viminacium, Documentary center, C – 888

198–217 AD

Caracalla provincial coinage AE. Mint of Nicaea (Bithynia). WBR 459, no. 482. Obverse M AVPH ANTΩNINOC AVΓ, Caracalla bust, draped, right, head laureate. Reverse NI-KA-IE-ΩN (ΩN in lig.), Aquila between two standards surmounted by capricorn (Црнобрња 1981 = Crnobrnja 1981, type 20).

Unpublished.

77. Новац

Виминацијум, Терме, просторија 1–2007

Бронза, ковање

Тежина: 5,37 g, пречник: 23,43 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 323

217–218. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ Макрина. Ковница Никеја (Битинија). WBR 469, no. 556. Аверс: [AVT K M] OΠEΛ CEOV[HR] MAKPEINOC [AVT], глава Макрина са лоровим венцем надесно. Реверс: NI-K-A-IE (около), ex – ΩN, храм са шест стубова на прочељу.

Необјављено.

77. Coin

Viminacium, Terme, room 1–2007

Bronze, coinage

Weight 5.37 g, size 23.43 mm

Viminacium, Documentary center, C – 323

217–218 AD

Macrinus provincial coinage AE. Mint of Nicaea (Bithynia). WBR 469, no. 556. Obverse [AVT K M] OΠEΛ CEOV[HR] MAKPEINOC [AVT], Macrinus head laureate right. Reverse NI-K-A-IE (around), ex – ΩN, Hexastyle temple.

Unpublished.

78. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 25–2014

Бронза, ковање

Тежина: 3,82 g, пречник: 19,77 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1102

222–235. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ Александра Севера. Ковница Никеја (Битинија). WBR 477, но. 617. Аверс: [M AVP C]EVH AA[EEANΔPOC AVT], драпирана биста Александра Севера на десно, глава са лорововим венцем. Реверс: N-IK-AI-E, ex – ΩN, три стандарте (Црнобрња 1981 = Crnobrnja 1981, тип 1).

Необјављено.

78. Coin

Viminacium, Rit, trench 25–2014

Bronze, coinage

Weight 3.82 g, size 19.77 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1102

222–235 AD

Severus Alexander provincial coinage AE. Mint of Nicaea (Bithynia). WBR 477, no. 617. Obverse [M AVP C]EVH AA[EEANΔPOC AVT], Severus Alexander bust, draped, right, head laureate. Reverse N-IK-AI-E, ex – ΩN, three standards (Црнобрња 1981 = Crnobrnja 1981, type 1).

Unpublished.

79. Новац

Виминацијум, Пиривој, јужни сегмент-2004

Бронза, ковање

Тежина: 2,41 g, пречник: 19,67 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 595

238–244. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ Гордијана III. Ковница Никеја (Битинија). WBR 489, но. 713. Аверс: M ANT ΓOPΔIANOC AVT, драпирана биста Гордијана III на десно, глава са радијалном круном. Реверс: NI-K-AI-E, ex – ΩN, аквила између две стандарте (Црнобрња 1981 = Crnobrnja 1981, тип 18).

Необјављено.

79. Coin

Viminacium, Pirivoj, south segment-2004

Bronze, coinage

Weight 2.41 g, size 19.67 mm

Viminacium, Documentary center, C – 595

238–244 AD

Gordian III provincial coinage AE. Mint of Nicaea (Bithynia). WBR 489, no. 713. Obverse M ANT ΓOPΔIANOC AVT, Gordian III bust, draped, right, head radiate. Reverse NI-K-AI-E, ex – ΩN, Aquila between two standards (Црнобрња 1981 = Crnobrnja 1981, type 18).

Unpublished.

80. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 44–2007

Бронза, ковање

Тежина: 2,41 g, пречник: 19,67 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 127

238–244. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ Елагабала. Ковница Петра Декаполис (Арабија). SNGANS, но. 1373. Аверс: [IMP M] AVR ANTONINVS, драпирана биста Елагабала на десно, глава са лорововим венцем. Реверс: PETRA, ex – COT, оснивач оре бразду са запрегом од два вола, на десно.

Необјављено.

80. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 44–2007

Bronze, coinage

Weight 2.41 g, size 19.67 mm

Viminacium, Documentary center, C – 127

238–244 AD

Elagabalus provincial coinage AE. Mint of Petra Decapolis (Arabia). SNGANS, no. 1373. Obverse [IMP M] AVR ANTONINVS, Elagabalus bust, draped, right, head laureate. Reverse PETRA, ex – COT, Founder ploughing with two oxen, right.

Unpublished.

81. Новац

Виминацијум, Пиривој, сонда 10–2003

Бронза, ковање

Тежина: 18,64 g, пречник: 31,82 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 444

240–241. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ1 Гордијана III. Ковница Виминацијум (Горња Мезија). Pick, no. 76. Аверс: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, биста Гордијана III драпирана и под оклопом на десно, глава са лорововим венцем. Реверс: P M S CO-L VIM, ex – AN II, персонификација стоји фронтално, глава на лево, између лава и бика, руке држи изнад глава животиња.

Необјављено.

81. Coin

Viminacium, Pirivoj, trench 10–2003

Bronze, coinage

Weight 18.64 g, size 31.82 mm

Viminacium, Documentary center, C – 444

240–241 AD

Gordian III provincial coinage AE1. Mint of Viminacium (*Moesia Superior*). Pick, no. 76. Obverse IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, Gordian III bust, draped, cuirassed, right, head laureate. Reverse P M S CO-L VIM, ex – AN II, Personification standing front, head left, between lion and bull, hands above animals heads.

Unpublished.

82. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 26–2014

Бронза, ковање

Тежина: 18,96 g, пречник: 31,27 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1267

241–242. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ1 Гордијана III. Ковница Виминацијум (Горња Мезија). Pick, no. 81. Аверс: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, биста Гордијана III као код претходног. Реверс: P M S C-OL VIM, ex – AN III, персонификација као код претходног.

Необјављено.

82. Coin

Viminacium, Rit, trench 26–2014

Bronze, coinage

Weight 18.96 g, size 31.27 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1267

241–242 AD

Gordian III provincial coinage AE1. Mint of Viminacium (*Moesia Superior*). Pick, no. 81. Obverse IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, Gordian III bust, as previous. Reverse P M S C-OL VIM, ex – AN III, Personification as previous.

Unpublished.

83. Новац

Виминацијум, Пиривој, сонда 6–2009

Бронза, ковање

Тежина: 17,83 g, пречник: 30,25 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 304

243–244. г.н.е.

Провинцијално ковање AE1 Гордијана III. Ковница Виминацијум (Горња Мезија). Pick, no, 81. Аверс: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, биста Гордијана III као код претходног. Реверс: P M S C-OL VIM, ex – AN V, персонификација као код претходног.

Необјављено.

83. Coin

Viminacium, Pirivoj, trench 6–2009

Bronze, coinage

Weight 17.83 g, size 30.25 mm

Viminacium, Documentary center, C – 304

243–244 AD

Gordian III provincial coinage AE1. Mint of Viminacium (*Moesia Superior*). Pick, no, 81. Obverse IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, Gordian III bust, as previous. Reverse P M S C-OL VIM, ex – AN V, Personification as previous.

Unpublished.

84. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 176–2003

Бронза, ковање

Тежина: 6,66 g, пречник: 22,22 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 480

242–243. г.н.е.

Провинцијално ковање AE2 Гордијана III. Ковница Виминацијум (Горња Мезија). Pick, no. 84. Аверс: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, биста Гордијана III драпирана и под оклопом на десно, глава са радијалном круном. Реверс: P M S C-OL VIM, ex – AN III, персонификација као код претходног.

Необјављено.

84. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 176–2003

Bronze, coinage

Weight 6.66 g, size 22.22 mm

Viminacium, Documentary center, C – 480

242–243 AD

Gordian III provincial coinage AE2. Mint of Viminacium (*Moesia Superior*). Pick, no. 84. Obverse IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, Gordian III bust, draped, cuirassed, right, head radiate. Reverse P M S C-OL VIM, ex – AN III, Personification as previous.

Unpublished.

85. Новац

Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 148–2003

Бронза, ковање

Тежина: 6,51 g, пречник: 21,56 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 410

242–243. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ2 Гордијана III. Ковница Виминацијум (Горња Мезија). Pick, no. 84. Аверс: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, биста Гордијана III као код претходног. Реверс: P M S C-[OL VIM], ex – AN III, персонификација стоји фронтално, глава на лево, између лава и бика, у обе руке држи по вексилум са натписима VI и III. Необјављено.

85. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 148–2003

Bronze, coinage

Weight 6.51 g, size 21.56 mm

Viminacium, Documentary center, C – 410

242–243 AD

Gordian III provincial coinage AE2. Mint of Viminacium (*Moesia Superior*). Pick, no. 84. Obverse IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, Gordian III bust as previous. Reverse P M S C-[OL VIM], ex – AN III, Personification standing front, head left, between lion and bull, in each hand holding vexillum with inscription VI and III. Unpublished.

86. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 17–2013

Бронза, ковање

Тежина: 3,20 g, пречник: 20,50 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 750

239–240. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ3 Гордијана III. Ковница Виминацијум (Горња Мезија). Pick, no. 76. Аверс: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, биста Гордијана III драпирана и под оклопом на десно, глава са лороворим венцем. Реверс: P M S CO-L VIM, ex – AN•I•, персонификација стоји фронтално, глава на лево, између лава и бика, руке држи изнад глава животиња. Необјављено.

86. Coin

Viminacium, Rit, trench 17–2013

Bronze, coinage

Weight 3.20 g, size 20.50 mm

Viminacium, Documentary center, C – 750

239–240 AD

Gordian III provincial coinage AE3. Mint of Viminacium (*Moesia Superior*). Pick, no. 76. Obverse IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, Gordian III bust, draped, cuirassed, right, head laureate. Reverse P M S CO-L VIM, ex – AN•I•, Personification standing front, head left, between lion and bull, hands above animals heads. Unpublished.

87. Новац

Виминацијум, Више гробаља, сонда 265–2015

Бронза, ковање

Тежина: 20,42 g, пречник: 28,90 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 12902

244–245. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ1 Филипа I. Ковница Виминацијум (Горња Мезија). Pick, no. 102. Аверс: IMP M IVL PHILIPVS AVG, биста Филипа I драпирана и под оклопом на десно, глава са лоровим венцем. Реверс: P M S C-OL VIM, ex – AN VI, персонификација стоји фронтално, глава на лево, између лава и бика, руке држи изнад глава животиња. Необјављено.

87. Coin
Viminacium, Više Grobalja, trench 265–2015
Bronze, coinage
Weight 20.42 g, size 28.90 mm
Viminacium, Documentary center, C – 12902
244–245 AD

Philippus I provincial coinage AE1. Mint of Viminacium (*Moesia Superior*). Pick, no. 102. Obverse IMP M IVL PHILIPVS AVG, Philippus I bust, draped, cuirassed, right, head laureate. Reverse P M S C-OL VIM, ex – AN VI, Personification standing front, head left, between lion and bull, hands above animals heads. Unpublished.

88. Новац
Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 176–2003
Бронза, ковање
Тежина: 10,03 g, пречник: 26,38 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 479
250–251. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ1 Требонијана Гала. Ковница Виминацијум (*Moesia Superior*). Pick, no. 165. Аверс: IMP C GALLVS P FELIX AVG, биста Требонијана Гала драпирана и под оклопом на десно, глава са лоровим венцем. Реверс: P M S C-OL VII, ex – AN XIII, персонификација стоји фронтално, глава на лево, између лава и бика, руке држи изнад глава животиња. Необјављено.

88. Coin
Viminacium, Pirivoj, grave G – 176–2003
Bronze, coinage
Weight 10.03 g, size 26.38 mm
Viminacium, Documentary center, C – 479
250–251 AD

Trebonianus Gallus provincial coinage AE1. Mint of Viminacium (*Moesia Superior*). Pick, no. 165. Obverse IMP C GALLVS P FELIX AVG, Trebonianus Gallus bust, draped, cuirassed, right, head laureate. Reverse P M S C-OL VII, ex – AN XIII, Personification standing front, head left, between lion and bull, hands above animals heads. Unpublished.

89. Новац
Виминацијум, Пиривој, гроб Г – 70–2003
Бронза, ковање
Тежина: 14,99 g, пречник: 28,50 mm
Виминацијум, Документациони центар, Ц – 162
247–248. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ1 Филипа I. Ковница Сармизегетуса (?) (Дакија). Pick, no. 7. Аверс: [IMP M IVL] PHILIPPVS AVG, биста Филипа I драпирана и под оклопом на десно, глава са лоровим венцем. Реверс: PROV-INC-IA D-[ACIA], ex – AN II, Дакија стоји фронтално, глава на лево, између лава и орла, држи криви мач и стандарту са натписом XIII; на лево стандарта с натписом V. Необјављено.

89. Coin

Viminacium, Pirivoj, grave G – 70–2003

Bronze, coinage

Weight 14.99 g, size 28.50 mm

Viminacium, Documentary center, C – 162

247–248 AD

Philippus I provincial coinage AE1. Mint of Sermizegethusa (?) (Dacia). Pick, no. 7 Obverse [IMP M IVL] PHILIPPVS AVG, Philippus I bust, draped, cuirassed, right, head laureate. Reverse PROV-INC-IA D-[ACIA], ex – AN II, Dacia standing front, head left, between lion and eagle, holding curvd sword and standard inscribed XIII; to left standard inscribed V.

Unpublished.

90. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 73–2016

Бронза/сребро, ковање/посребрење

Тежина: 3,00 g, пречник: 19,16 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1820

211–217. г.н.е.

Денар суберат Јулије Домне. Кован под Каракалом. Ковница Рим. Аверс: IVLIA – AVGVSTA, драпирана биста Јулије Домне, коса у таласима сакупљена на темену. Реверс: нечитљив, фигура (?) стоји на лево.

Необјављено.

90. Coin

Viminacium, Rit, trench 73–2016

Bronze/silver, coinage/silverplated

Weight 3.00 g, size 19.16 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1820

211–217 AD

Julia Domna denarius suberat. Striking under Caracalla. Mint of Rome. Obverse IVLIA – AVGVSTA, Julia Domna bust draped right, hair waved and coiled at back. Reverse illegible, Figure (?) seating left.

Unpublished.

91. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 13–2013

Бронза/сребро, ковање/посребрење

Тежина: 2,37 g, пречник: 24,29 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 558

254–257. г.н.е.

Анотнинијан суберат Салонине. Vasić 2005, no. 2050–2095. Ковница Виминацијум. Аверс: CORN SALONINA AVG, драпирана биста Салонине на полумесецу на десно, глава са дијадемом. Реверс: PIETAS AVG, Пијетас стоји на лево, подигнуте десне руке, у левој држи кутију.

Необјављено.

91. Coin

Viminacium, Rit, trench 13–2013

Bronze/silver, coinage/silverplated

Weight 2.37 g, size 24.29 mm

Viminacium, Documentary center, C – 558

254–257 AD

Salonina antoninianus silverplated. Vasić 2005, nos. 2050–2095. Mint of Viminacium. Obverse CORN SALONINA AVG, Salonina bust draped, right on crescent, head diademed. Reverse PIETAS AVG, Pietas standing left, raising right arm, in left holding box.

Unpublished.

92. Новац

Виминацијум, Рит, гроб G1 – 8–2015

Бронза, ковање, три пута перфориран

Тежина: 7,73 g, пречник: 28,95 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 1554

25. г.с.е. – 14. г.н.е.

As Августа. Ковница Рим. Аверс: нечитљив, гола глава Августа на лево. Реверс: нечитљив, излизан.

Необјављено.

92. Coin

Viminacium, Rit, grave G1 – 8–2015

Bronze, coinage, triply perforated

Weight 7.73 g, size 28.95 mm

Viminacium, Documentary center, C – 1554

25 BC – 14 AD

Augustus as. Mint of Rome. Obverse illegible, Augustus head bare left. Reverse illegible, worn.

Unpublished.

93. Новац

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5851–2016

Бронза, ковање, перфориран

Тежина: 6,92 g, пречник: 28,95 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 14014

50–54. г.н.е.

As Клаудија. RIC I, 130, no. 113. Ковница Рим. Аверс: [TI CLAVDIVS] CAESAR P M TR P IMP [P P], гола глава Клаудија на лево. Реверс: LIBERTAS – AVGVSTA S C, Либертас стоји фронтално, глава на десно, држи пилеус у десној руци, лева испружена.

Необјављено.

93. Coin

Viminacium, Pećine, grave G – 5851–2016

Bronze, coinage, perforated

Weight 6.92 g, size 28.95 mm

Viminacium, Documentary center, C – 14014

50–54 AD

Claudius as. RIC I, 130, no. 113. Mint of Rome. Obverse [TI CLAVDIVS] CAESAR P M TR P IMP [P P], Claudius head bare left. Reverse LIBERTAS – AVGVSTA S C, Libertas standing front, head right, holding pileus in right hand, left extended.

Unpublished.

94. Новац

Виминацијум, Рит, сонда 446–2018

Бронза, ковање, перфориран

Тежина: 2,99 g, пречник: 20,78 mm

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 2689

218–222. г.н.е.

Провинцијално ковање АЕ Елагабала. Ковница Ефес (Јонија). Аверс: [...]INOC, биста Елагабала драпирана и под оклопом на десно, глава са ловоровим венцем. Реверс: [ΕΦΕC]ΙΩΝ / Δ / [ΝΕΩΚ]ΟΡΩΝ, галија са четири веслача плови надесно, са аплустром на крми, стандарта на прамцу.

Необјављено.

94. Coin

Viminacium, Rit, trench 446–2018

Bronze, coinage, perforated

Weight 2.99 g, size 20.78 mm

Viminacium, Documentary center, C – 2689

218–222 AD

Elagabalus provincial coinage AE. Mint of Ephesus (Jonia). Obverse [...]INOC, Elagabalus bust, draped, cuirassed, right, head laureate. Reverse [ΕΦΕC]ΙΩΝ / Δ / [ΝΕΩΚ]ΟΡΩΝ, Galleu sailing right, with aplustre on stern, standard on prow, with four rowers.

Unpublished.

95. Огрлица од четири перфорирана новчића и перли

Виминацијум, Пећине, гроб Г – 5699–2015

Бронза, ковање, перфорирани (новчићи); стаклена паста, кост, полудраги камен (перле)

Тежина: 0,82–1,37 g, пречник 17,12–18,12 mm (новчићи)

Виминацијум, Документациони центар, Ц – 13667

IV в.

АЕ4. Ковница непозната. Аверс: (за сва четири новчића) нечитљив, излизан. Реверс: (за сва четири новчића) нечитљив, излизан.

Необјављено.

95. Necklet with four perforated coins and pearls

Viminacium, Pećine, grave G – 5699–2015

Bronze, coinage, perforated (coins); glass, bone, semiprecious stone (pearls)

Weight 0.82–1.37 g, size 17.12–18.12 mm (coins)

Viminacium, Documentary center, C – 13667

4 c. AD

Unknown AE4. Mint unknown. Obverse (for all four coins) illegible, worn. Reverse (for all four coins) illegible, worn.

Unpublished.

КЕРАМИЧКИ МАТЕРИЈАЛ

Ангелина РАИЧКОВИЋ САВИЋ, Љубомир ЈЕВТОВИЋ,
Ана БОГДАНОВИЋ

CERAMIC MATERIAL

Angelina RAIČKOVIĆ SAVIĆ, Ljubomir JEVIĆ,
Ana BOGDANOVIĆ

1. Крчаг

Виминацијум, Канабе

Керамика, витло

Висина: 18,5 cm, пречник обода: 8 × 7 cm, пречник дна: 5,5 cm

Документациони центар Виминацијум, 284/161

Прва половина III века

Крчаг са једном дршком, тролисног отвора, лоптасте форме, равног наглашеног дна. Црвене боје печења, спољне површине премазане браонцрвенкастом глеђи.

Необјављено.

1. Југ

Viminacium, Kanabe

Ceramic, pottery wheel

Height: 18.5 cm, rim diameter: 8 x 7 cm, bottom diameter: 5.5 cm

Documentation Center Viminacium, k-284/161

The first half of the III century

A jug with one handle, treefold opening, round in shape, with flat base. Red fired, with the outer surface covered with brown-red glaze.

Not published.

2. Крчаг

Виминацијум, Пећине

Керамика, витло

Висина: 19,5 cm, пречник обода: 4,5 cm, пречник дна: 6,5 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 1288

Друга половина II – прва половина III века

Крчаг са две дршке, врећасте форме, уљебљеног обода, прстенасто профилисане стопе. Црвене боје печења, спољне површине бојене црвеном бојом.

Необјављено.

2. Југ

Viminacium, Pećine

Ceramic, pottery wheel

Height: 19.5 cm, rim diameter: 4.5 cm, bottom diameter: 6.5 cm

The second half of the II century – first half of the III century

Documentation Center Viminacium, A: 1288

A jug with two handles, ovoid shape, with grooved rim and ring-shaped base. Red fired, with red colour coated surface.

Not published.

3. Крчаг

Виминацијум, Више гробља, Г-2101

Керамика, витло

Висина: 19 cm, пречник обода: 5 cm, пречник дна: 5,7 cm

Документациони центар Виминацијум, С-11879

Друга половина II – почетак III века

Крчаг са једном дршком, лоптасте форме, купасто профилисаног уљебљеног обода. Црвене боје печења, црвено бојене површине.

Необјављено.

3. Југ

Viminacium, Više grobalja, G-2101

Ceramic, pottery wheel

Height: 19 cm, rim diameter: 5 cm, bottom diameter: 5.7 cm

The second half of the II century – first half of the III century

Documentation Center Viminacium, C-11879

A jug with one handle circular in section, and with cone grooved rim. Red fired, with red colour coated surface.

Not published.

4. Крчаг

Виминацијум, Пећине

Керамика, витло

Висина: 24 cm, пречник обода: 11 × 7,5 cm, пречник дна: 8 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 262

Друга половина II – почетак III века

Крчаг са једном дршком, тролисног отвора, биконичне форме, прстенасто профилисане ниске стопе. Декорисан је канелурама по целој површини посуде. Црвене боје печења, црвено бојене површине.

Необјављено.

4. Jug

Viminacium, Pećine

Ceramic, pottery wheel

Height: 24 cm, rim diameter: 11 x 7.5 cm, bottom diameter: 8 cm

Documentation Center Viminacium, A: 262

The second half of the II century – the first half of the III century

A jug with one handle, treefold opening, biconical shape, with ring-shaped base. The surface is net-like incised. Red fired, with red colour coated surface.

Not published.

5. Пехар

Виминацијум, Над Клепечком, сонда 45

Керамика, витло

Висина: 11,5 cm, пречник обода: 8,5 cm, пречник дна: 4,7cm

Документациони центар Виминацијум, А: 91

Прва половина II века

Пехар овалне форме, искошеног ужљебљеног обода и прстенасто профилисаног дна. Украшавање је изведено барботином и радлом. Црвене боје печења, спољне површине бојене тоновима црвене боје.

Необјављено.

5. Beaker

Viminacium, Nad Klepečkom, trench 45

Ceramic, pottery wheel

Height: 11.5 cm, rim diameter: 8.5 cm, bottom diameter: 4.7 cm

Documentation Center Viminacium, A: 91

The first half of the II century

Beaker with ovoid shape, slope grooved rim and ring-shaped base. The decoration was made with barbotine and roulette tool. Red fired, with red colour coated surface.

Not published.

6. Пехар

Виминацијум, Пећине, Г₁-149

Керамика, витло

Висина: 8 cm, пречник обода: 9 cm, пречник дна: 3,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-2071

Прва половина II века

Пехар биконичне форме, кратко извученог обода, прстенасто профилисаног дна, горњи конус украшен барботином. Црвене боје печења, спољне површине црвено бојене.

Необјављено.

6. Beaker

Viminacium, Pećine, G-149

Ceramic, pottery wheel

Height: 8 cm, rim diameter: 9 cm, bottom diameter: 3.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-2071

The first half of the II century

Beaker with biconical recipient, short elongated rim, and ring-shaped base. The upper cone is decorated with barbotine. Red fired, with red colour coated surface.

Not published.

7. Пехар

Виминацијум, Више гробља

Керамика, витло

Висина: 8 cm, пречник обода: 9 cm, пречник дна: 3,5 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 2151

Прва половина II века

Пехар са две дршке, овалне форме и прстенасто профилисане стопе. Црвене боје печења, спољна површина бојена тоновима црвене боје.

Необјављено.

7. Beaker

Viminacium, Više grobalja

Ceramic, pottery wheel

Height: 8 cm, rim diameter: 9 cm, bottom diameter: 3.5 cm

Documentation Center Viminacium, A: 2151

The first half of the II century

A jug with two handles, ovoid in shape, with ring-shaped base. Red fired, with red colour coated surface.

Not published.

8. Пехар

Виминацијум, Пиривој, Г-47

Керамика, витло

Висина: 11 cm, пречник обода: 8,5 cm, пречник дна: 4,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-126

Друга половина III века

Пехар са две дршке које прелазе висину обода, биконичне форме, на високој стопи. Црвене боје печења, спољне површине глеђосане маслинастом глеђи.

Необјављено.

8. Beaker

Viminacium, Pirivoj, G-47

Ceramic, pottery wheel

Height: 11 cm, rim diameter: 8.5 cm, bottom diameter: 4.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-126

The second half of the III century

A beaker with two handles risen above the level of the opening, biconic in shape, on a tall stand. Red fired, with applied olive-green glaze.

Not published.

9. Касица

Виминацијум, Амфитеатар запад, кв. А/6

Керамика, витло

Висина: 9 cm, пречник обода: 3,5 × 1,5 cm, пречник дна: 3,7 cm

Документациони центар Виминацијум, С-8381

Последње деценије II века

Касица биконичне форме, равног уског дна, са перфорацијом на горњем делу. Црвене боје печења, спољне површине необрађене.

Необјављено.

9. Saving box

Viminacium, Amphitheatre West, sq A/6

Ceramic, pottery wheel

Height: 9 cm, rim diameter: 3.5 x 1.5 cm, bottom diameter: 3.7 cm

Documentation Center Viminacium, C-8381

Final decades of the II century

Saving box biconic in shape, flat narrow bottom, with a perforation in the upper part. Red fired, without surface treatment.

Not published.

10. Просопоморфна посуда

Виминацијум, Више гробаља, сонда 52

Керамика, витло, калуп

Висина: 12 cm, пречник обода: 9 cm, пречник дна: 4,8 cm

Документациони центар Виминацијум, С-2355

Од средине II – средина III века

Посуда овалне форме са једном тракасто профилисаним дршком. На трбуху је аплициран пластично изведен лик. Црвене боје печења, спољне површине необрађене.

Литература: Nikolić, Raičković 2008, 141.

10. Prosopomorphic vessel

Viminacium, Više grobalja, trench 52

Ceramic, pottery wheel, mould

Height: 12 cm, rim diameter: 9 cm, bottom diameter: 4.8 cm

Documentation Center Viminacium, C-2355

The mid II – mid III century

Vessel of ovoid shape, with one ribbon-like handle. On the front side of the vessels facial features are applied. Red fired, without surface treatment.

Bibliography: Nikolić, Raičković 2008, 141.

11. Здела

Виминацијум, Више гробаља, Г-534

Керамика, витло

Висина: 7,5 cm, пречник обода: 15 cm, пречник дна: 6,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-3801

II – средина III века

Здела калотасте форме, прстенасте стопе. Површина је бојена мркоцрвеним фирнисом, док је украшавање изведено жљебљењем. У унутрашњости посуде утиснут је печат флоралног мотива око ког је радлом изведен концентрични круг. Црвене боје печења.

Литература: Богдановић 2017, 270.

11. Bowl

Viminacium, Više grobalja, G-534

Ceramic, pottery wheel

Height: 7.5 cm, rim diameter: 15 cm, bottom diameter: 6.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-3801

II – mid III century

Bowl of semi-spherical form with ring-shaped base. Red fired, the surface is red colour coated, while the decoration of the outer surface is done by grooving. Interior of the vessel is decorated with stamped floral motif and roulette ornament.

Bibliography: Богдановић 2017, 270.

12. Здела

Виминацијум, Над Клепечком, сонда 45

Керамика, витло, калуп

Висина: 7 cm, пречник обода: 15 cm, пречник дна: 6,5 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 152

Друга четвртина II века – последње деценије II века

Калотаста здела, прстенастог дна. Црвене боје печења, спољна површина је рељефно орнаментисана, бојена црвеном бојом и глачана. Локална варијанта импортованог облика Drag. 37.

Необјављено.

12. Bowl

Viminacium, Nad Klepečkom, trench 45

Ceramic, pottery wheel, mould

Height: 7 cm, rim diameter: 15 cm, bottom diameter: 6.5 cm

Documentation Center Viminacium, A: 152

The second quarter of the II century – the last decades of the II century

Bowl with semi-spherical recipient and ring-shaped base. Red fired, red colour coated surface and polished, decorated with relief ornaments. The local variant of the *terra sigillata* form Drag. 37.

Not published.

13. Здела

Виминацијум, Више гробаља, Г-1988

Керамика, витло

Висина: 7,5 cm, пречник обода: 14,5 cm, пречник дна: 9 cm

Документациони центар Виминацијум, С-11102

II – III век

Здела конкавне форме, равног наглашеног дна. Спољне површине бојене црвено и углачане. Орнаменти су изведени аплицирањем у виду медаљона. На унутрашњој страни дна изведени су печати у виду *planta pedis*.

Необјављено.

13. Bowl

Viminacium, Više grobalja, G-1988

Ceramic, pottery wheel

Height: 7.5 cm, rim diameter: 14.5 cm, bottom diameter: 6.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-11102

II – III century

A concave shaped bowl, with the flat emphasised bottom. Red colour coated surface and polished. The decorations are made by applied medallion. The inner side of the bottom is decorated by stamps in the form of *planta pedis*.

Not published.

14. Здела

Виминацијум, Више гробаља, Г-1355

Керамика, витло

Висина: 6 cm, пречник обода: 19 cm, пречник дна: 16,7 cm

Документациони центар Виминацијум, С-9452

Крај II – почетак III века

Здела са две дршке, уљебљеног обода, заобљене форме, широког равног дна. Жућкасто беличасте боје печења, необрађене површине.

Необјављено.

14. Bowl

Viminacium, Više grobalja, G-1355

Ceramic, pottery wheel

Height: 6 cm, rim diameter: 19 cm, bottom diameter: 16.7 cm

Documentation Center Viminacium, C-9452

The end of II – the start of III century

A bowl with two handles and grooved rim, spherical form and wide flat bottom. Yellowish-white fired, untreated surface.

Not published.

15. Троножац

Виминацијум, Над Клепечком, сонда 45

Керамика, витло

Висина: 14,5 cm, пречник обода: 22,5 cm, пречник дна: 15 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 24

Друга трећина II века

Трипод калогасте форме. Жућкасто беле боје печења, спољне површине необрађене.

Необјављено.

15. Tripod

Viminacium, Nad Klepečkom, trench 45

Ceramic, pottery wheel

Height: 14.5 cm, rim diameter: 22.5 cm, bottom diameter: 15 cm

Documentation Center Viminacium, A: 24

The second third of the II century

A calotte shaped tripod. Yellowish-white fired, the outer surfaces untreated.

Not published.

16. Патера

Виминацијум, Пећине, сонда 335

Керамика, витло, калуп

Висина: 4,5 cm, пречник обода: 22 cm, пречник дна: 10,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-7963

Трећа четвртина III века

Патера коничне форме, са кружном дршком која се купасто завршава. Средишњи део реципијента рељефно је орнаментисан експлицитном сценом, док се на крају дршке налази представа Медузе. Црвено печена и црвено бојена, глачана површина.

Необјављено.

16. Patera

Viminacium, Pećine, trench 335

Ceramic, pottery wheel, mould

Height: 4.5 cm, rim diameter: 22 cm, bottom diameter: 10.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-7963

The third quarter of the III century

A conical patera, with a handle circular in section, ending in a cone. The middle part of the recipient is decorated with an explicit scene in relief, while a representation of Medusa is at the end of the handle. Red fired and red colour coated and polished surface.

Not published.

17. Тањир

Виминацијум, Над Клепечком, сонда 81

Керамика, витло

Висина: 4 cm, пречник обода: 19,5 cm, пречник дна: 6,5 cm

Документациони центар Виминацијум

Друга половина II – почетак III века

Тањир калотасте форме, лучно изведеног обода, прстенасто профилисаног дна, површине црвено бојене, црвене боје печења. Развијен је по узору на импортовану форму Drag. 36.

Необјављено.

17. Plate

Viminacium, Nad Klepečkom, trench 81

Ceramic, pottery wheel

Height: 4 cm, rim diameter: 19.5 cm, bottom diameter: 6.5 cm

Documentation Center Viminacium

The second half of II – the first half of III century

Plate with calotte-shaped recipient, sloped rim and ring-shaped base. Red fired and red colour coated surface. The local variant of the *terra sigillata* form Drag. 36.

Not published.

18. Тањир

Виминацијум, Ланци, кв. Г IV

Керамика, витло

Висина: 5 cm, пречник обода: 26 cm, пречник дна: 11 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 259

II век

Тањир плитке калотасте форме, хоризонтално изведеног обода, прстенастог дна. Површина је црно бојена, сиве боје печења, док је унутрашњост печатно орнаментисана.

Литература: Богдановић 2017, 273.

18. Plate

Viminacium, Lanci, sq. G/4

Ceramic, pottery wheel

Height: 5 cm, rim diameter: 26 cm, bottom diameter: 11 cm

Documentation Center Viminacium, A: 259

II century

Plate with calotte-shaped recipient horizontally stretched rim and ring-shaped base. Grey fired, black colour coated surface, while the inside of the vessel is decorated with stamps.

Bibliography: Богдановић 2017, 273.

19. Лонац

Виминацијум, Код бреста, Г₁-8

Керамика, витло

Висина: 19,5 cm, пречник обода: 18,5 cm, пречник дна: 8,5 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 3405

III век

Лонац овалне форме, ужљебљеног обода, равног дна. Сивомрке боје печења, необрађене површине.

Необјављено.

19. Pot

Viminacium, Kod bresta, G-8

Ceramic, pottery wheel

Height: 19.5 cm, rim diameter: 18.5 cm, bottom diameter: 8.5 cm

Documentation Center Viminacium, A: 3405

III century

Ovoid pot, with grooved rim and flat bottom. Greyish-brown fired and untreated surface.

Not published.

20. Лонац

Виминацијум, Пећине, Г-3390

Керамика, витло

Висина: 16,5 cm, пречник обода: 13 cm, пречник дна: 6 cm

Документациони центар Виминацијум, С-10040

Прва половина III века

Лонац биконичне форме, ужљебљеног обода са малом тракастом дршком. Сиве боје печења, необрађене површине.

Необјављено.

20. Pot

Viminacium, Pećine, G-3390

Ceramic, pottery wheel

Height: 16.5 cm, rim diameter: 13 cm, bottom diameter: 6 cm

Documentation Center Viminacium, C-10040

The first half of III century

A biconical pot with grooved rim and small ribbon-like handle. Grey fired and untreated surface.

Not published.

21. Лонац

Виминацијум, Амфитеатар, кв. К/7

Керамика, витло

Висина: 18 cm, пречник обода: 15 cm, пречник дна: 8 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 6603

I – IV века

Лонац са две дршке, сферичне форме, хоризонтално изведеног обода, цилиндричног врата, прстенастог дна. На врату је изведен натпис урезивањем. Црвено је бојен и црвено печен.

Необјављено.

21. Pot

Viminacium, Amphitheatre, sq. K/7

Ceramic, pottery wheel

Height: 18 cm, rim diameter: 15 cm, bottom diameter: 8 cm

Documentation Center Viminacium, A: 6603

I – IV century

A spherical pot with two handles, horizontally stretched rim and with a cylindrical neck and ring-shaped base. There is an inscription on the neck made by carving. Red fired and red colour coated surface.

Not published.

22. Лонац

Виминацијум, Више гробаља, сонда 152

Керамика, витло

Висина: 16 cm, пречник обода: 11 cm, пречник дна: 5,7 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 329a

Средина III – крај III века

Лонац са две дршке, сферичне форме. Црвене боје печења, бојен црвеном бојом. Украшавање изведено канелурама.

Необјављено.

22. Pot

Viminacium, Više grobalja, trench 152

Ceramic, pottery wheel

Height: 16 cm, rim diameter: 11 cm, bottom diameter: 5.7 cm

Documentation Center Viminacium, A: 329a

Mid III – the end of III century

A spherical pot with two handles. Red fired and red colour coated surface. The surface is net-like incised.

Not published.

23. Кадионица

Виминацијум, Амфитеатар, кв. Ј/9–10

Керамика, витло

Висина: 18,5 cm, пречник обода: 21 cm, пречник дна: 10 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 8381

Крај II – средина III века

Кадионица коничне форме, са профилисаним шупљом стопом. Црвене боје печења, са премазом од непостојане енгобе.

Необјављено.

23. Censer

Viminacium, Amphitheatre, sq. J/9-10

Ceramic, pottery wheel

Height: 18.5 cm, rim diameter: 21 cm, bottom diameter: 10 cm

Documentation Center Viminacium, A: 8381

The end of II – mid III century

A conical shaped censer with elaborated stand. Red fired, with the coating of inconstant slipware.

Not published.

24. Балсамаријум

Виминацијум, Пећине Г₁-14

Керамика, витло

Висина: 21,5 cm, пречник обода: 4,5 cm, пречник дна: 4 cm

Документациони центар Виминацијум, С-238

Крај I – прва половина II века

Балсамаријум издужене врећасте форме, коничног врата. Црвене боје печења и спољне површине бојене тоновима црвене боје.

Литература: Nikolić, Raičković 2006, 329.

24. Balsamaria

Viminacium, Pećine, G-14

Ceramic, pottery wheel

Height: 21.5 cm, rim diameter: 4.5 cm, bottom diameter: 4 cm

Documentation Center Viminacium, C-238

The end of I – the first half of II century

An elongated baggy balsamaria with conical neck. Red fired, red colour coated surface.

Bibliography: Nikolić, Raičković 2006, 329.

25. Амфориска

Виминацијум, Пиривој Г-262

Керамика, витло

Висина: 16,5 cm, пречник обода: 2,5 cm, пречник дна: 3 cm

Документациони центар Виминацијум, С-789

II – III век

Амфориска са две мање дршке кружног пресека, вретенасте форме, прстенасто профилисаног дна. Црвене боје печења, необрађене спољне површине.

Необјављено.

25. Amphoriskos

Viminacium, Pirivoj, G-262

Ceramic, pottery wheel

Height: 16.5 cm, rim diameter: 2.5 cm, bottom diameter: 3 cm

Documentation Center Viminacium, C-789

II – III century

Amphoriskos with two smaller handles circular in section, elongated shape with the ring-shaped base. Red fired and untreated surface.

Not published.

26. Амфора

Виминацијум, Амфитеатар, кв. Ф/2

Керамика, витло

Висина: 28 cm, пречник обода: 11 cm, пречник дна: 8,5 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 8131

Крај II – друга трећина III века

Амфора са две дршке кружног пресека, лоптасте форме, благо увученог дна. Црвене боје печења, црвено бојене спољне површине.

Литература: Raičković Savić, Bogdanović 2017, 150.

26. Amphora

Viminacium, Amphitheatre, sq. F/2

Ceramic, pottery wheel

Height: 28 cm, rim diameter: 11 cm, bottom diameter: 8.5 cm

Documentation Center Viminacium, A: 8131

The end of II – second third of III century

Amphora with two handles circular in section, spherical in shape and with mildly indented bottom. Red fired and red colour coated surface.

Bibliography: Raičković Savić, Bogdanović 2017, 150.

27. Амфора

Виминацијум, Амфитеатар, кв. Ф/2

Керамика, витло

Висина: 40 cm, пречник обода: 10,5 cm, пречник дна: 11 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 8132

Друга половина II – прва половина III века

Амфора са две тракасто профилисане дршке, овалне форме, благо увученог дна. Сиве боје печења, бојена тоновима црне боје.

Литература: Raičković Savić, Bogdanović 2017, 150.

27. Amphora

Viminacium, Amphitheatre, sq. F/2

Ceramic, pottery wheel

Height: 40 cm, rim diameter: 10.5 cm, bottom diameter: 11 cm

Documentation Center Viminacium, A: 8132

The second half of II – the first half of III century

An amphora with two ribbon-like handles, oval in shape, mildly indented bottom. Grey fired and black colour coated surface.

Bibliography: Raičković Savić, Bogdanović 2017, 150.

28. Амфора

Виминацијум

Керамика, витло

Висина: 40 cm, пречник обода: 4,5 cm, пречник дна: 3,3 cm

Документациони центар Виминацијум

Крај II – почетак III века

Амфора са две дршке, овалне форме, ужег шпицастог дна. Црвене боје печења, спољне површине глачане и бојене црвено.

Необјављено.

28. Amphora

Viminacium

Ceramic, pottery wheel

Height: 40 cm, rim diameter: 4.5 cm, bottom diameter: 3.3 cm

Documentation Center Viminacium

The end of II – the start of III century

Amphora with two handles, oval in shape, and with a narrower pointed bottom. Red fired, red colour coated and polished surface.

Not published.

29. Здела – мортаријум

Виминацијум, Више гробаља

Керамика, витло

Висина: 6,5 cm, пречник обода: 32 cm, пречник дна: 15,5 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 21

II – средина III века

Тарионик – мортаријум коничне форме, са изливником на ободу, равнoг широког дна. Унутрашњост површине је огрубљена ситним каменчићима. Црвене боје печења и спољне површине необрађене.

Необјављено.

29. Mortarium

Viminacium, Više grobalja

Ceramic, pottery wheel

Height: 6.5 cm, rim diameter: 32 cm, bottom diameter: 15.5 cm

Documentation Center Viminacium, A: 21

II – mid III century

Conically shaped mortarium with spout on the rim and with flat wide bottom. The inner surface is covered with minute stones. Red fired and untreated outer surface.

Not published.

30. Здела

Виминацијум, Више гробаља, Г-2290

Керамика, витло

Висина: 15,5 cm, пречник обода: 34,5 cm, пречник дна: 14 cm

Документациони центар Виминацијум, С-13051

Крај I – друга половина II века

Здела коничне форме, разгнутаг обода, широког равног дна. Црвене боје печења и необрађене спољне површине.

Необјављено.

30. Bowl

Viminacium, Više grobalja, G-2290

Ceramic, pottery wheel

Height: 15.5 cm, rim diameter: 34.5 cm, bottom diameter: 14 cm

Documentation Center Viminacium, C-13051

The end of I – the second half of II century

A conically shaped bowl, with horizontally stretched rim and wide flat bottom. Red fired and untreated outer surface.

Not published.

31. Лонац

Виминацијум, Амфитеатар, кв. К/9 – Л/10–11

Керамика, витло

Висина: 23 cm, пречник обода: 34 x 25,5 cm, пречник дна: 13 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 8541

Крај II – средина III века

Лонац са две аплициране дршке, коничне форме, равног, увученог дна. Црвене боје печења и необрађене спољне површине.

Необјављено.

31. Pot

Viminacium, Amphitheatre, sq. K/9, L/10-11

Ceramic, pottery wheel

Height: 23 cm, rim diameter: 34 x 25.5 cm, bottom diameter: 13 cm

Documentation Center Viminacium, A: 8541

The end of II – mid III century

A pot with two applied handles, conical in shape and with a flat base. Red fired and outer surface untreated.

Not published.

32. Пехар

Виминацијум, Пиривој, Г-102

Керамика, витло

Висина: 10,5 cm, пречник обода: 7,5 cm, пречник дна: 4 cm

Документациони центар Виминацијум, С-273

Крај I – прва половина II века

Пехар са једном дршком, сферичне форме танких зидова. Рађен од фино пречишћене глине беле боје печења, украшен техником барботина.

Необјављено.

32. Beaker

Viminacium, Pirivoj, G-102

Ceramic, pottery wheel

Height: 10.5 cm, rim diameter: 7.5 cm, bottom diameter: 4 cm

Documentation Center Viminacium, C-273

The end of I – the first half of II century

A thin walled spherically shaped beaker with one handle. It was made of refined clay, white fired, decorated with barbotine.

Not published.

33. Здела

Виминацијум, Више гробаља, Г-2204

Керамика, витло

Висина: 4 cm, пречник обода: 11 cm, пречник дна: 5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-12244

II век

Здела биконичне форме, прстенасто профилисаног дна. Рађена од добро пречишћене глине бело жућкасте глине и спољне површине глеђосане жућкасто зеленом глеђу. Трбух је украшен фасетирањем.

Необјављено.

33. Bowl

Viminacium, Više grobalja, G-2204

Ceramic, pottery wheel

Height: 4 cm, rim diameter: 11 cm, bottom diameter: 5 cm

Documentation Center Viminacium, C-12244

II century

A biconically shaped bowl, with ring-shaped base. Made of refined clay, yellowish-white fired, with applied yellowish-green glaze. The outer surface is decorated with melon-shaped wall facets.

Not published.

34. Здела

Виминацијум, Више гробаља, изнад кулине

Керамика, витло

Висина: 7 cm, пречник обода: 14 cm, пречник дна: 5,5 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 40

Друга половина II – почетак III века

Здела калотасте форме рађена у техници *terra sigillata*, облик Drag. 38.

Необјављено.

34. Bowl

Viminacium, Više grobalja, above the ritual surface

Ceramic, pottery wheel

Height: 7 cm, rim diameter: 14 cm, bottom diameter: 5.5 cm

Documentation Center Viminacium, A: 40

The second half of II – the beginning of III century

A calotte shaped bowl made in *terra sigillata* technique, form Drag. 38.

Not published.

35. Здела

Виминацијум, Амфитеатар, кв. А/7

Керамика, витло, калуп

Висина: 10 cm, пречник обода: 19,5 cm, пречник дна: 8 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 11828

Друга половина II века

Здела калотасте форме, рађена у техници *terra sigillata*, облик Drag. 37.

Необјављено.

35. Bowl

Viminacium, Amphitheatre, sq. A/7

Ceramic, pottery wheel, mould

Height: 10 cm, rim diameter: 19.5 cm, bottom diameter: 8 cm

Documentation Center Viminacium, A: 11828

The second half of II century

A calotte shaped bowl made in *terra sigillata* technique, form Drag. 37.

36. Тањир

Виминацијум, Клепечка

Керамика, витло

Висина: 4,2 cm, пречник обода: 19 cm, пречник дна: 9,5 cm

Документациони центар Виминацијум

Почетак II – прва половина III века

Тањир коничне форме, са малом прстенастом стопом. Црвене боје печења и спољне површине мраморизирани, облик Consp: Form. 1

Необјављено.

36. Plate

Viminacium, Klepečka,

Ceramic, pottery wheel

Height: 4.2 cm, rim diameter: 19 cm, bottom diameter: 9.5 cm

Documentation Center Viminacium

The beginning of II – the first half of III century

A conically shaped plate, with a small ring-shaped base. Red fired, while the outer surface is marbled.

Not published.

37. Минијатурна посуда

Виминацијум, Више гробаља, сонда 60

Керамика, витло

Висина: 3,2 cm, пречник обода: 6,5 cm, пречник дна: 3 cm

Документациони центар Виминацијум, С-1693

Друга половина II – почетак III века

Посуда биконичне форме, рађена у техници *terra sigillata*.

Необјављено.

37. Miniature vessel

Viminacium, Više grobalja, trench 60

Ceramic, pottery wheel

Height: 3.2 cm, rim diameter: 6.5 cm, bottom diameter: 3 cm

Documentation Center Viminacium, C-1693

The second half of II – the beginning of III century

A biconically shaped vessel, made in *terra sigillata* technique.

Not published.

38. Амфора

Виминацијум, Амфитеатар, кв. Ф/8, Г-61

Керамика, витло

Висина: 74 cm, пречник обода: 10 cm, пречник дна: 0,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-4243

Прва половина IV – почетак V века

Амфора са две дршке, вретенасте форме, благо шпицастог дна. Црвене боје печења, спољне површине необрађене.

Необјављено.

38. Amphora

Viminacium, Amphitheatre, sq. F8, G-61

Ceramic, pottery wheel

Height: 74 cm, rim diameter: 10 cm, bottom diameter: 0.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-4243

The first half of IV – the beginning of V century

Amphora with two handles, elongated shape, with mildly pointed bottom. Red fired and the outer surface untreated.

Not published.

39. Амфора

Виминацијум, Брест – Корабе, сонда 2

Керамика, витло

Висина: 62,5 cm, пречник обода: 10 cm, пречник дна: 12,5 cm

Документациони центар Виминацијум, А: 5861

Крај I – до средине II века

Амфора са две дршке тракасте профилације, овалне форме, прстенасто профилисаног дна. Црвене боје печења, глачане спољне површине.

Необјављено.

39. Amphora

Viminacium, Brest – Korabe, trench 2

Ceramic, pottery wheel

Height: 62.5 cm, rim diameter: 10 cm, bottom diameter: 12.5 cm

Documentation Center Viminacium, A: 5861

The end of I – mid II century

Amphora with two ribbon-like handles, oval in shape and with ring-shaped base. Red fired and the outer surface polished.

Not published.

40. Тањир

Сингидунум, Кнез Михаилова 30

Керамика, витло

Висина: 5,6 cm, пречник обода: 24 cm, пречник дна: 9,6 cm

Научноистраживачки пројекат за београдску тврђаву, А: 1373

II век

Тањир са две дршке, калотасте форме, прстенасто профилисаног дна. Жућкасте боје печења, спољне површине превучене жутом глеђи. Импортована форма из галских радионица.

Литература: Nikolić-Đorđević 2000, 106

40. Plate

Singidunum, Knez Mihailova 30, Belgrade Fortress Research Project, A: 1373

Ceramic, pottery wheel

Height: 5.6 cm, rim diameter: 24 cm, bottom diameter: 9.6 cm

II century

A plate with two handles and semi-spherical recipient, ring-shaped base. Yellowish fired, with applied yellow glaze. Imported form from Gallic workshops.

Bibliography: Nikolić-Đorđević 2000, 106

41. Пехар

Виминацијум, Пиривој Г-163

Керамика, витло

Висина: 11,5 cm, пречник обода: 8,5 cm, пречник дна: 4,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-442

III – IV век

Пехар са три дршке, сферичне форме, на краткој пуној стопи. Црвене боје печења, спољне површине маслинастозелено глеђосане.

Необјављено.

41. Beaker

Viminacium, Pirivoj, G-163

Ceramic, pottery wheel

Height: 11.5 cm, rim diameter: 8.5 cm, bottom diameter: 4.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-442

III – IV century

A beaker with three handles, spherical form, on a short full stand. Red fired, with applied olive-green glaze.

Not published.

42. Тегула

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Дужина: 57 cm, ширина: 41,5 cm, дебљина: 2,5 cm

Документациони центар Виминацијум, D-29

Прва половина II – крај III века

Кровна опека формата тегуле. Окер боје печења. На горњој површини жиг, димензија 14,2 × 2,7 cm, са рељефним натписом LEGVIICL унутар удубљене правоугаоне картуше.

Необјављено.

42. Tegula

Viminacium, Amphitheatre

Ceramic, mould

Length: 57 cm, width: 41.5 cm, height: 2.5 cm

Documentation Center Viminacium, D-29

The first half of II – the end of III century

A roof tile – tegula. The firing colour is ochre. There is a stamp on the upper surface, with the inscription LEGVIIICL in relief, inside of a convex rectangular cartouche.

Not published.

43. Тегула

Виминацијум, Пиривој, сонда 42, Г₁-73

Керамика, калуп

Дужина: 57 cm, ширина: 44 cm, дебљина: 3 cm

Документациони центар Виминацијум, D-1

Прва половина II – крај III века

Кровна опека формата тегуле. Светло браон боје печења. На горњој површини жиг у облику табуле ансате са рељефним натписом LEGVIIICL. На горњој површини урез у облику латиничног слова С.

Необјављено.

43. Tegula

Viminacium, Pirivoj

Ceramic, mould

Length: 57 cm, width: 44 cm, height: 3 cm

Documentation Center Viminacium, D-1

The first half of II – the end of III century

A roof tile – tegula. The firing colour is light brown. There is a stamp on the upper surface in the shape of a *tabula ansata*, with the relief inscription LEGVIIICL. On the upper surface there is a finger drawing in the form of a letter S.

Not published.

44. Имбрекс

Виминацијум, Амфитеатар, кв. Ф/2

Керамика, калуп

Дужина: 46,5 cm, ширина: 20–15 cm

Документациони центар Виминацијум

Прва половина II – крај III века

Кровна опека формата имбрекс. Светло црвене боје печења. На горњој површини жиг са рељефним натписом LEGVIIICL унутар удубљене правоугаоне картуше.

Необјављено.

44. Imbrex

Viminacium, Amphitheatre

Ceramic, mould

Length: 46.5 cm, width: 20-15 cm

Documentation Center Viminacium

The first half of II – the end of III century

A roof tile – imbrex. The firing colour is red. There is a stamp on the upper surface with the relief inscription LEGVIIICL, inside of a convex rectangular cartouche.

Not published.

45. Опека

Виминацијум, Рит, сонда 14, Г-9

Керамика, калуп

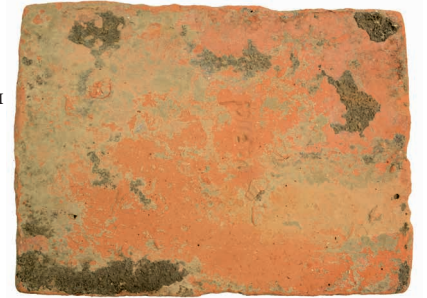
Дужина: 40,5 cm, ширина: 29 cm, дебљина: 6 cm

Документациони центар Виминацијум, D-10

Почетак II – крај III века

Опека формата лидион. Светло браон боје печења. На горњој површини жиг са утиснутим натписом LEGVIICL без картуше.

Необјављено.

45. Brick

Viminacium, Rit

Ceramic, mould

Length: 40.5 cm, width: 29 cm, height: 6 cm

Documentation Center Viminacium, D-10

The beginning of II – the end of III century

A Lydian type brick. The firing colour is light brown. There is a stamp on the upper surface with the impressed inscription LEGVIIC without cartouche.

Not published.

46. Опека

Виминацијум, Пећине, сонда 642, Г-9566

Керамика, калуп

Дужина: 40,5 cm, ширина: 28 cm, дебљина: 5 cm

Документациони центар Виминацијум, D-52

Почетак II – крај III века

Опека формата лидион. Црвене боје печења. На горњој површини жиг са рељефним натписом LEGIII унутар удубљене картуше у облику табуле ансате. На горњој површини отисци псећих шапа.

Необјављено.

46. Brick

Viminacium, Pećine

Ceramic, mould

Length: 40.5 cm, width: 28 cm, height: 5 cm

Documentation Center Viminacium, D-52

The beginning of II – the end of III century

A Lydian type brick. The firing colour is red. There is a stamp on the upper surface in the shape of a *tabula ansata*, with the relief inscription LEGIII. There are imprints of a dog paws on the upper surface.

Not published.

47. Опека

Виминацијум

Керамика, калуп

Дужина: 39,5 cm, ширина: 28,2 cm, дебљина: 4 cm

Документациони центар Виминацијум

Опека формата лидион. Црвене боје печења. На горњој површини отисци људских стопала.

Необјављено.

47. Brick

Viminacium

Ceramic, mould

Length: 39.5 cm, width: 28.2 cm, height: 4 cm

Documentation Center Viminacium

A Lydian type brick. The firing colour is red. There are human footprints on the upper surface.

Not published.

48. Тегула

Виминацијум, Пећине, сонда 481, Г-5709

Керамика, калуп

Дужина: 53 cm, ширина: 42 cm, дебљина: 2,2 cm

Документациони центар Виминацијум, С-13692

Кровна опека формата тегуле. Тамно црвене боје печења. На горњој површини натпис ABCDEFMNRQHХ у једном реду.

Необјављено.

48. Tegula

Viminacium, Pećine

Ceramic, mould

Length: 53 cm, width: 42 cm, height: 2.2 cm

Documentation Center Viminacium, C-13692

A roof tile – tegula. The firing colour is dark red. There is a one lined inscription ABCDEFMNRQHХ on the upper surface.

Not published.

49. Опека

Виминацијум, Амфитеатар, кв. Ј/6

Керамика, калуп

Дужина: 25,3 cm, ширина: 20,3 cm, дебљина: 4,6 cm

Документациони центар Виминацијум, С-3494

Уломак опеке формата лидион. Светло црвене боје печења. На горњој површини урезана шрафура која формира поља за игру.

Необјављено.

49. Brick

Viminacium, Amphitheatre

Ceramic, mould

Length: 25.3 cm, width: 20.3 cm, height: 4.6 cm

Documentation Center Viminacium, C-3494

A part of the Lydian type brick. The firing colour is red. There is a grid carved on the upper surface forming board game fields.

Not published.

50. Цев

Виминацијум

Керамика, витло

Дужина: 46 cm, пречници: 13,5 cm – 10,2 cm

Документациони центар Виминацијум

Уломак водоводне цеви, унутрашњег пречника 9,5 cm на ширем крају, односно 8 cm на ужем крају. Браон боје печења.

Необјављено.

50. Pipe

Viminacium

Ceramic, pottery wheel

Length: 46 cm, diameters: 13.5 - 10.2 cm

Documentation Center Viminacium

Fragmented ceramic pipe, with inner diameter of 9.5 cm on the wider end, and 8 cm on the narrow end. The firing colour is brown.

Not published.

51. Опека

Сингидунум, Велики Калемегдан, сонда 2, хипокауст

Керамика, калуп

Дужина: 20 cm, ширина: 19,3 cm, дебљина: 9,5 cm

Пројекат за Београдску тврђаву

Прва половина II века

Опека формата *bessalis*. Црвене боје печења. На горњој површини жиг са рељефним натписом LEGIIIIFF унутар удубљене картуше у облику табуле ансате.

Необјављено.

51. Brick

Singidunum, Veliki Kalemegdan, trench 2, hypocaust

Ceramic, mould

Length: 20 cm, width: 19.3 cm, height: 9.5 cm

Belgrade Fortress Research Project

The first half of II century

A brick of the *bessalis* format. The firing colour is red. There is a stamp in the shape of a *tabula ansata* on the upper surface with the relief inscription LEGIIIIFF.

Not published.

52. Опека

Велики Калемегдан, сонда 2, хипокауст

Керамика, калуп

Дужина: 20,6 cm, ширина: 19,8 cm, дебљина: 6,5 cm

Пројекат за Београдску тврђаву

Прва половина II века

Опека формата бесалис. Тамно црвене боје печења. На горњој површини жиг са рељефним натписом LEGVIICPF унутар удубљене правоугаоне картуше.

Необјављено.

52. Brick

Singidunum, Veliki Kalemegdan, trench 2, hypocaust
Ceramic, mould

Length: 20.6 cm, width: 19.8 cm, height: 6.5 cm

Belgrade Fortress Research Project

The first half of II century

A brick of the *bessalis* format. The firing colour is dark red. There is a stamp on the upper surface with the relief inscription LEGVIICPE, inside of a convex rectangular cartouche.

Not published.

53. Уломак опеке

Сирмијум, лок. 85/12

Керамика, калуп

Дужина: 21 cm, ширина: 17 cm, дебљина: 4,5 cm

Музеј Срема, С-91

IV век

Уломак опеке нејасног формата. Тамно црвене боје печења. На горњој површини жиг са рељефним натписом LEGII унутар удубљене картуше у облику табуле ансате.

Необјављено.

53. A part of a brick

Sirmium, site 85/12

Ceramic, mould

Length: 21 cm, width: 17 cm, height: 4.5 cm

The Museum of Srem, C-91

IV century

Fragmented brick of unclear format. The firing colour is dark red. There is a stamp in the shape of a *tabula ansata* on the upper surface with the relief inscription LEGII.

Not published.

54. Уломак опеке

Сирмијум, лок. 85/12

Керамика, калуп

Дужина: 22,7 cm, ширина: 27 cm, дебљина: 5,4 cm

Музеј Срема, С-138

IV век

Уломак опеке формата лидион. Светло црвене боје печења. На горњој површини жиг са рељефним натписом LEGVIICLPS унутар удубљене правоугаоне картуше.

Необјављено.

54. A part of a brick

Sirmium, site 85/12

Ceramic, mould

Length: 22.7 cm, width: 27 cm, height: 5.4 cm

The Museum of Srem, C-138

IV century

Fragmented brick of the Lydian format. The firing colour is light red. There is a stamp on the upper surface with the relief inscription LEGVIICLPS, inside of the convex rectangular cartouche.

Not published.

55. Опека

Сирмијум, лок. 85/04

Керамика, калуп

Дужина: 41,2 cm, ширина: 25,8 cm, дебљина: 4,1 cm

Музеј Срема, А-5388

IV век

Опека формата лидион. Црвено мрке боје печења. На горњој површини жиг са утиснутим натписом LEGIIIPLPC без картуше.

Необјављено.

55. Brick

Sirmium, site 85/12

Ceramic, mould

Length: 41.2 cm, width: 25.8 cm, height: 4.1 cm

The Museum of Srem, A-5388

IV century

A Lydian type brick. The firing colour is red brown. There is a stamp on the upper surface with the impressed inscription LEGIIIPLPC without a cartouche.

Not published.

ОД ДЕВОЈЧИЦЕ ДО *MATRONAE*: ЖИВОТНИ ТОК ЖЕНА НА ЛИМЕСУ

Илија ДАНКОВИЋ, Бебина МИЛОВАНОВИЋ,
Милица МАРЈАНОВИЋ

FROM A GIRL TO A *MATRONA*: THE LIFE COURSE OF THE WOMEN ON THE LIMES

Ilija DANKOVIĆ, Bebina MILOVANOVIĆ, Milica MARJANOVIĆ

1. Огрлица од разноврсних привезака – *crepundia*

Виминацијум, Више гробаља, Г-2250

Стакло, бронза, кост

Дужина: од 0,9 до 5,3 cm

Документациони центар Виминацијум, С- 12524–12525, 12528–12536, 125376

II век

Дечја огрлица – амулет (*crepundia*). Чини је више предмета од различитих материјала: шест лоптастих и ребрастих перли од стакла и камена, плочаста коштана перла, две бронзане алке тракастог пресека, коштани привезак, перфорирани морски пуж, перфорирани животињски зуб, бронзана була са тракастом петљом и зракасто назубљеном ивицом, 20 љуштура шкољки.

Библиографија: Milovanović 2016, 107–116, sl. 4, 9.

1. Necklace made of various pendants – *crepundia*

Viminacium, Više grobalja, G-2250

Glass, bronze, bone

Length: 0.09–5.3 cm

Documentation Center Viminacium

II century

A child's necklace – amulet (*crepundia*). It consists of several items made of different materials: six round and ribbed glass and stone beads, a flat bone bead, two bronze ribbon-like rings, a bone pendant, perforated winkle, perforated animal tooth, bronze bulla with a ribbon loop and radially notched edge, 20 shells.

Bibliography: Milovanovic 2016, 107–116, fig. 4.9.

2. Огрлица од разноврсних привезака – *crepundia*

Виминацијум, Више гробља, Г-2267

Стакло, бронза, кост

Дужина: од 1,1 до 6 cm

Документациони центар Виминацијум, С-12583–12586, 12588

II–III век

Дечја огрлица – амулет (*crepundia*). Чини је више предмета од различитих материјала: 24 љуштуре шкољки, перфорирани морски пуж, две ребрасте перле од жућкастог и тамноплавог стакла, ливени бронзани предмет у облику алке елипсоидног пресека са четири квржице (грануле или бобице) на спољном делу, перфорирани бронзани новац (II–III век).

Библиографија: Milovanović 2016, 107–116, slika 10.

2. A necklace made of various pendants – *crepundia*

Viminacium, Više grobalja, G-2267

Glass, bronze, bone

Length: 1.1–6 cm

Documentation Center Viminacium, C-12583–12586, 12588

II–III century

A child's necklace – amulet (*crepundia*). It consists of several items made of different materials: 24 shells, perforated winkle, two ribbed beads made of yellow and dark blue glass, moulded bronze item shaped like an elliptic ring with four bulbs (granules or berries) on the outer part, perforated bronze coins (II–III century).

Bibliography: Milovanovic 2016, 107–116, fig. 10.

3. Апликација

Виминацијум, Више гробља, Г-2267

Рог, резање, урезивање

Димензије: 6,7 × 5,6 cm

Документациони центар Виминацијум, С-12587

II–III век

Фрагментована кружна апликација израђена од базе јелењег рога са приказом фалуса на средини и уметнутим бронзаним клиновима са обе стране приказа. На оштећеном ободу су три кружне перфорације.

Библиографија: Milovanović 2016, 115–116, slika 11.

3. Casket ornament

Viminacium, Više grobalja, G-2267

Antler, cutting, engraving

Dimensions: 6.7 × 5.6 cm

Documentation Center Viminacium, C-12587

II–III century

Fragmented round casket ornament made of a deer antler base with a phallic representation in the middle and embedded bronze pistons on the both sides of it. There are three circular perforations on the rim.

Bibliography: Milovanovic 2016, 115–116, fig. 11.

4. Привезак-фалус

Виминацијум, Пећине, Г-5719

Сребро, искуцавање

Дужина: 1,9 cm

Документациони центар Виминацијум, С-13688

III–IV век

Сребрни привезак у облику фалуса, са тракастом петљом за качење.

Необјављено.

4. Phallic pendant

Viminacium, Viminacium, Pećine, G-5719

Silver, casting

Length: 1.9 cm

Documentation Center Viminacium, C-13688

III century

A silver phallic pendant with a ribbon loop.

Not published.

5. Привезак-*bullā*

Виминацијум, Рит, Г-130

Злато, искуцавање

Димензије: 1,8 × 1,4 cm

Документациони центар Виминацијум, С-2459

III век

Bulla – привезак од златног лима, који се састоји од два спојена калотаста дела и тракасте петље за качење.

Необјављено.

5. Pendant (*bullā*)

Viminacium, Rit, G-130

Gold, hammering

Dimensions: 1.8 × 1.4 cm

Documentation Center Viminacium, C-2459

Bulla pendant made of gold foil, consists of two linked calotte-shaped parts and a ribbon loop.

Not published.

6. Привезак-*lunula*

Виминацијум, Пећине, Г-5719

Сребро, искуцавање

Дужина: 1,8 cm

Документациони центар Виминацијум, С-13688

III–IV век

Привезак у облику лунуле, израђен од сребрног лима. Састоји се од полумесечастог дела и тракасте петље за качење.

Необјављено.

6. Pendant (*lunula*)

Viminacium, Pećine, G-5719

Silver, hammering

Length: 1.8 cm

Documentation Center Viminacium, C-13688

III–IV century

A lunular pendant made of silver foil. It consists of a crescent shaped part and a ribbon loop.

Not published.

7. Тубулус-капсула

Виминацијум, Пиривој, Г-304

Сребро, искуцавање

Дужина: 4,1 cm

Документациони центар Виминацијум, С-882

II–III век

Привезак-амулет од сребрног лима, цилиндричног облика, са две тракасте петље за качење и два кружна дела за затварање са обе стране.

Необјављено.

7. Tubular container

Viminacium, Pirivoj, G-304

Silver, hammering

Length: 4.1 cm

Documentation Center Viminacium, C-882

II–III century

A cylindrical pendant amulet, made of silver foil, with two ribbon loops and two circular parts for closing on both ends.

Not published.

8. Ламела са магијским текстом – *lamella*

Виминацијум, Рит, Г-51

Злато, искуцавање

Димензије: 4,5 × 2,8 cm

Документациони центар Виминацијум, С-1672

III век

Златна фолија правоугаоног облика, са урезаним магијским текстом на старогрчком језику. Фолија је пронађена у цилиндричном привеску-тубулусу од бронзаног лима, увијена у свитак.

Библиографија: Korać, Ricl 2017, 164–170.

8. Tablet with magical inscription – *lamella*

Viminacium, Rit, G-51

Gold, hammering

Dimensions: 4.5 × 2.8 cm

Documentation Center Viminacium, C-1672

III century

A rectangular golden foil with a magical inscription in old Greek. The foil was found folded into a scroll inside of a bronze tubular container.

Bibliography: Korać, Ricl 2017, 164–170.

9. Ламеле са магијским текстом – *lamellae*

Виминацијум, Пећине, Г-5754

Бронза, сребро, злато, искуцавање

Димензије: 3 × 3,7 cm

Документациони центар Виминацијум, С-13732

Око 350. године н. е.

Сребрна и златна фолија правоугаоног облика, са низом магијских симбола непознатог значења (χαρακτήρες). Пронађене су у бронзаном тубулусу петоугаоног пресека, једна преко друге, увијене у свитак.

Библиографија: Korać, Ricl 2017, 170–174.

9. Tablets with magical inscriptions – *lamellae*

Viminacium, Pećine, G-5754

Bronze, silver, gold, hammering

Dimensions: 3 × 3.7 cm

Documentation Center Viminacium, C-1672

Around 350 AD

A silver and gold rectangular foils with unknown magical symbols (χαρακτήρες). They were found folded in a scroll, one over another, inside a bronze tubulus of a pentagonal cross-section.

Bibliography: Korać, Ricl 2017, 170–174.

10. Гема од ћилибара

Виминацијум, Рит, Г-3

Ћилибар, урезивање

Димензије: 1,2 × 1 cm

Документациони центар Виминацијум, С-407

II–III век

Ћилибарска гема елипсоидног облика, са представом птице (петла?).

Библиографија: Danković, Petaković 2014, 62; Sl. 3.

10. Intaglio

Viminacium, Rit, G-3

Amber, engraving

Dimensions: 1.2 × 1 cm

Documentation Center Viminacium, C-407

II–III century

An elliptically shaped amber intaglio with the representation of a bird (rooster?)

Bibliography: Danković, Petaković 2014, 62; fig. 3.

11. Гема од карнеола

Виминацијум, Рит, Г-3

Драги камен (карнеол?), урезивање

Димензије: 1,5 × 1,1 cm

Документациони центар Виминацијум, С-408

II–III век

Гема елипсоидног облика са представом две наспрамно постављене људске фигуре у стојећем ставу. Камен је црвене боје, могуће карнеол.

Библиографија: Danković, Petaković 2014, 62; Sl. 3.

11. Intaglio

Viminacium, Rit, G-3

Gemstone (carnelian), engraving

Dimensions: 1.5 × 1.1 cm

Documentation Center Viminacium, C-408

II–III century

An elliptically shaped intaglio with the representation of two standing human figures facing each other. The stone is red, possibly carnelian.

Bibliography: Danković, Petaković 2014, 62; fig. 3

12. Гема од ахата

Виминацијум, Рит, Г-3

Ахат, урезивање

Димензије: 1,2 × 1 cm

Документациони центар Виминацијум, С-409

II–III век

Гема елипсоидног облика са представом Викторије са венцем у руци. Израђена је од црно-белог ахата.

Библиографија: Danković, Petaković 2014, 62; Sl. 3.

12. Intaglio

Viminacium, Rit, G-3

Agate, engraving

Dimensions: 1.2 × 1 cm

Documentation Center Viminacium, C-409

II–III century

An elliptically shaped intaglio with the representation of Victoria with a wreath in her hand. It is made of black and white agate.

Bibliography: Danković, Petaković 2014, 62; fig. 3

13. Гема од ахата

Виминацијум, Рит, Г-3

Ахат, урезивање

Димензије: 1,4 × 1,1 cm

Документациони центар Виминацијум, С-410

II–III век

Гема елипсоидног облика са представом хипокампа и крилатог коњаника. Израђена је од црно-белог ахата.

Библиографија: Danković, Petaković 2014, 62; Sl. 3.

13. Intaglio

Viminacium, Rit, G-3

Agate, engraving

Dimensions: 1.4 × 1.1 cm

Documentation Center Viminacium, C-409

II–III century

An elliptically shaped intaglio with the representation of a hippocampus and a winged horseman. It is made of black and white agate.

Bibliography: Danković, Petaković 2014, 62; fig. 3.

14. Перле

Виминацијум, Рит, Г-3

Стакло, ћилибар, камен

Пречник: 0,4 до 2,0 cm

Документациони центар Виминацијум, С-411

II–III век

Група од 19 перли (14 од стакла, 3 од ћилибара и по једна од камена и гагата). Перле су разнобојне (плаве, зелене и браон) и различите по облику (лоптасте, хексагоналне, јајасте). Необјављено.

14. Beads

Viminacium, Rit, G-3

Glass, amber, jet, stone

Diameter: 0.4–2 cm

Documentation Center Viminacium, C-411

II–III century

A total of 19 beads, 14 made of glass, 3 made of amber and 2 made of jet and stone, respectively. The beads are colourful (blue, green and brown) and vary in shape (round, hexagonal, elliptic).

Not published.

15. Игла-укосница

Виминацијум, Над Клепечком, Г1–20

Бронза, ливење

Дужина: 14,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-127

II – прва половина III века

Бронзана игла-укосница са главом у облику шаке која између палца и кажипрста држи лоптасти предмет (Венерина шака). Глава игле је профилисаним жлебом одвојена од вретенастог тела.

Необјављено.

15. Hairpin

Viminacium, Nad Klepečkom, G1–20

Bronze, casting

Length: 14.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-127

II– the first half of the III century

A bronze hairpin with a head in form of a hand holding a round item between the thumb and the pointing finger (Venus' hand). The head of the hairpin is separated from the spindle-shaped body by a groove.

Not published.

16. Игла-укосница

Виминацијум, Више гробаља, Г-83

Кост, токарски струг

Дужина: 16,3 cm

Народни музеј, Пожаревац, С-839

Крај I века

Коштана игла-укосница са главом у облику женске бисте са урезаним детаљима лица и фризури (царице из династије Флавијеваца). Глава је од тела одвојена профилисаним жлебовима.

Библиографија: Zotović-Jordović 1990, T.XX, 10.

16. Hairpin

Viminacium, Više grobalja, G-83

Bone, lathe

Length: 16.3 cm

National Museum Požarevac, C-839

The end of the I century

A bone hairpin, with a head shaped as a woman's bust with carved face details and haircut (of the empress from the Flavian dynasty). The head of the pin is separated from the body by grooves.

Bibliography: Zotović-Jordović 1990, T.XX, 10.

17. Игла-укосница

Виминацијум, Амфитеатар, кв. Ф/9

Кост, токарски струг

Дужина: 10,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-6607

II–III век

Коштана игла-укосница са главом у облику стилизоване пиније, коју је од вретенастог тела деле четири профилисана прстена.

Необјављено.

17. Hairpin

Viminacium, Amphitheatre, F/9

Bone, lathe

Length: 10.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-6607

II–III century

A bone hairpin, with a head shaped as a stylised pinecone, separated from the body with four grooved rings.

Not published.

18. Прстен-кључ

Виминацијум, Рит, сонда 10

Бронза, ливење/проламање

Пречник: 1,9 cm

Документациони центар Виминацијум, С-338

III век

Бронзани прстен-кључ са затвореном кариком тракастог пресека. На карици је плочаста, хоризонтално постављена глава са меандром.

Библиографија: Миловановић, Мрђић 2016, 245–247, слика 1.

18. Key ring

Viminacium, Rit, trench 10

Bronze, casting/piercing

Diameter: 1.9 cm

Documentation Center Viminacium, C-338

III century

A bronze key ring with closed ribbon link. A plate-like, horizontally placed head with a meander is on the link.

Bibliography: Миловановић, Мрђић 2016, 245–247, fig. 1.

19. Игла-укосница

Виминацијум, Код Кораба, Г1–23

Бронза, ливење

Дужина: 14,3 cm

Документациони центар Виминацијум, С-76

II – прва половина III века

Бронзана игла-укосница са телом кружног пресека и главом у виду минијатурног прстена-кључа. Перо кључа је са три зупца, а тело кључа је украшено урезима.

Необјављено.

19. Hairpin

Viminacium, Kod Koraba, G1–23

Bronze, casting

Length: 14.3 cm

Documentation Center Viminacium, C-76

II – the first half of the III century

A bronze hairpin with a circular body and a head shaped like a miniature key ring. The key head is decorated with three cogs and the body with notches.

Not published.

20. Палета

Виминацијум, Над Клепечком, сонда 49, укоп 3

Камен, клесање

Димензије: 10,9 × 6,4 cm

Документациони центар Виминацијум, С-773

Правоугаона палета од сивкастог камена.

II–III век

Необјављено.

20. Palette

Viminacium, Nad Klepečkom, trench 49, pit 3

Stone, masonry

Dimensions: 10.9 × 6.4 cm

Documentation Center Viminacium, C-773

II–III century.

Rectangular palette made of grey stone.

Not published.

21. Палета

Виминацијум, Код Кораба, Г1–132

Мермер, клесање

Димензије: 9,2 × 7 cm

Документациони центар Виминацијум, С-483

II – прва половина III века

Правоугаона палета од ружичастобелог мермера. Удубљење са траговима употребе се налази у средишњем делу реципијента.

Необјављено.

21. Palette

Viminacium, Kod Koraba, G1-132

Marble, masonry

Dimensions: 9.2 × 7 cm

Documentation Center Viminacium, C-483

II– the first half of the III century

Rectangular palette made of white rose marble. Indentation with traces of use can be seen in the middle.

Not published.

22. Спатула

Виминацијум, Више гробаља, сонда 268, укуп 2

Кост, токарски струг

Дужина: 14,5 cm

Документациони центар Виминацијум, C-13008

II–III век

Коштана козметичка спатула са малим кружним реципијентом. Тело је вретенасто, кружног пресека, украшено са три паралелна урезана жлеба.

Необјављено.

22. Spatula

Viminacium, Više grobalja, trench 268, pit 2

Bone, lathe

Length: 14.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-13008

II–III century

A cosmetic bone spatula with a small circular recipient. The body is spindle shaped, round and decorated with three parallel notches.

Not published.

23. Спатула

Виминацијум, Амфитеатар, кв. И/7

Кост, токарски струг

Дужина: 19 cm

Документациони центар Виминацијум, C-3946

II–III век

Коштана козметичка спатула са плитким реципијентом у облику заобљеног правоугаоника, који има дубљи „V“ жлеб по средини. Тело спатуле је овалног пресека, спојено са реципијентом и сужава се ка врху.

Необјављено.

23. Spatula

Viminacium, Amphitheatre, I/7

Bone, lathe

Length: 19 cm

Documentation Center Viminacium, C-3946

II–III century

A cosmetic bone spatula with a shallow recipient of a curved rectangular shape, with a deeper ‘V’ cut in the middle. The body of the spatula is oval, and connected with the recipient and narrows to the top.

Not published.

24. Пиксида

Виминацијум, Више гробаља Г1-1828

Кост, токарски струг, урезивање

Висина: 7,3 cm, обим поклопца: 4,9 cm, обим дна: 4,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-12821

II век

Коштана пиксида цилиндричног облика, са дводелним поклопцем и равним дном. Поклопац је вишеструко профилисан, а са унутрашње стране је обложен кружним бронзаним лимом. Реципијент и поклопац су украшени паралелним жлебовима, док је дно на средини украшено урезаним „окцем“.

Необјављено.

24. Pyxis

Viminacium, Više grobalja, G1-1828

Bone, lathe, engraving

Height: 7.3 cm, the lid diameter: 4.9 cm, the bottom diameter: 4.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-12821

II century

A cylindrical bone pyxis, with a two-part lid and flat bottom. The lid is multiple-grooved and covered with a round bronze plate on the inner side. The recipient and the lid are decorated with parallel notches and the bottom had an engraved 'eyelet' in the middle.

Not published.

25. Стаклена посуда

Виминацијум, Више гробаља Г1-1828

Стакло, слободно дување

Пречник обода: 5,3 cm, пречник дна 4 cm

Документациони центар Виминацијум, С-12820

II век

Посуда косо разгрнутог и прстенасто задебљаног обода, сферичног реципијента и благо увученог дна. Израђена је од зеленкастог стакла.

Необјављено.

25. Glass vessel

Viminacium, Više grobalja, G1-1828

Glass, hand-blown

Diameter of the edge: 5.3 cm, diameter of the bottom: 4 cm

Documentation Center Viminacium, C-12820

II century

A vessel with an expanding and thickened rim, spherical recipient and slightly concave bottom. It is made of green glass.

Not published.

26. Стаклена посуда

Виминацијум, Пећине, Г-5937

Стакло, дување у калуп

Висина: 10,4 cm, пречник обода: 1,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-14243

III век

Стаклени балсамаријум благо прстенасто задебљаног обода, дугог цилиндричног врата и заобљеног дна; реципијент је призматичан, рашчлањен елипсоидним удубљењима. Израђен је од безбојног стакла.

Необјављено.

26. Glass vessel

Viminacium, Pećine, G-5937

Glass, mold-blown

Height: 10.4 cm, the rim diameter: 1.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-14243

III century

A glass *balsarium* with a slightly thickened rim, long cylindrical neck and rounded bottom, the recipient is prismatic and divided by elliptic indentations. It is made of transparent glass.

Not published.

27. Преслица

Виминацијум, Више гробаља, Г1-398

Кост, токарски струг

Дужина: 16,8 cm

Народни музеј, Пожаревац, С-3404

Друга половина II века

Ручна преслица са прстенастим завршетком. Тело преслице је тордирано, а врх профилисан и украшен урезивањем.

Библиографија: Korać, Golubović 2009, 139.

27. Distaff

Viminacium, Više grobalja, G1-398

Bone, lathe

Length: 16.8 cm

National Museum Požarevac, C-3404

The second half of the II century

Hand distaff with ring ending. The body of the distaff is torded and the tip profiled and decorated by carving.

Bibliography: Korać, Golubović 2009, 139.

28. Преслица

Виминацијум, Над Клепечком, Г1-20

Стакло, слободно дување

Дужина: 17,1 cm

Документациони центар Виминацијум, С-129

II век

Ручна преслица са оштећеним прстенастим завршетком. Тело преслице је тордирано, а врх је моделован у виду сфере са „бодљикама“. Рађена је од стакла тамноплаве боје.

Необјављено.

28. Distaff

Viminacium, Nad Klepečkom, G1-20

Glass, hand-blown

Length: 17.1 cm

Documentation Center Viminacium, C-129

II century

Hand distaff with damaged ring ending. The body is torded and the tip modelled like a sphere with 'thorns.' It is made of dark blue glass.

Not published.

29. Вретено

Виминацијум, Пећине, Г1-1181

Кост, камен, токарски струг, резање

Дужина: 11,2 см, пречник пршљенка: 2,2 см

Документациони центар Виминацијум, С-14190

II век

Вретено са телом израђеним од кости и калотастим пршљенком од камена.

Необјављено.

29. Spindle

Viminacium, Pećine, G1-1181

Bone, stone, lathe, cutting

Length: 11.2 cm, the spindle whorl diameter: 2.2 cm

Documentation Center Viminacium, C-14190

II century

A spindle with the body made of bone and calotte-shaped stone spindle whorl.

Not published.

30. Пршљенак

Виминацијум, Више гробаља, сонда 267, укоп 1

Кост, токарски струг

Пречник: 2,8 см

Документациони центар Виминацијум, С-13001

II-III век

Калотаста пршљенакод кости са урезаним кружницама око централно бушеног отвора.

Необјављено.

30. Spindle whorl

Viminacium, Više Grobalja, trench 267, pit 1

Bone, lathe

Diameter: 2.8 cm

Documentation Center Viminacium, C-13001

II - III century

A calotte-shaped bone spindle whorl with engraved circles around the centric pierced opening.

Not published.

31. Пршљенак
Виминацијум, Пећине, Г-5937
Стакло, ливење
Пречник: 2,15 cm
Документациони центар Виминацијум, С-14242
II–III век
Прстенасти пршљенак од зеленкастог стакла.
Необјављено.

31. Spindle whorl
Viminacium, Pećine, G-5937
Glass, casting
Diameter: 2.15 cm
Documentation Center Viminacium, C-14242
II – III century
Ring spindle whorl made of green glass.
Not published.

32. Ткачке плочице
Виминацијум, Амфитеатар, кв. Д/9
Кост, резање
Висина: 4,2 cm
Документациони центар Виминацијум, С-7336
II–III век
Две ткачке плочице троугаоног облика, са по три перфорације.
Необјављено.

32. Weaving tablets
Viminacium, Amphitheatre, D/9
Bone, cutting
Height: 4.2 cm
Documentation Center Viminacium, C-7336
II – III century
Two triangular weaving tables, with three perforations on each of them.
Not Published.

33. Огледало
Виминацијум, Више гробаља, Г1–607
Бронза, сребро, злато, ливење, полирање, искуцавање на матрици
Пречник: 12,2 cm
Народни музеј, Пожаревац, С-4953
Друга половина II века
Кружно бронзано огледало које је посребрено и полирано. На полеђини је аплициран по-
злаћени бронзани лим на коме је искуцавањем изведена представа *Venerae Victrix*.
Библиографија: Спасић-Ђурић 2001, 165–166, Сл. 4.

33. Mirror

Viminacium, Više grobalja, G1-607

Bronze, silver, gold, casting, polishing, matrix hammering

Diameter: 12.2 cm

National Museum Požarevac, C-4953

The second half of II century

Round bronze silver and polished mirror. On its back a golden bronze metal sheet is applied, with the representation of *Venerae Victrix* made by hammering.

Bibliography: Спасић-Ђурић 2001, 165-166, Fig. 4.

34. Огледало

Виминацијум, Над Клепечком, сонда 45, објекат 16

Бронза, ливење

Пречник огледала: 7,55 cm, дужина дршке: 6,85 cm

Документациони центар Виминацијум, C-486 и C-504

II век

Кружно бронзано огледало са перфорацијама дуж руба и концентричним кружницама на полеђини. Бронзана дршка огледала се у горњем делу завршава са три крака.

Необјављено.

34. Mirror

Viminacium, Nad Klepečkom, trench 45, building 16

Bronze, casting

Mirror diameter: 7.55 cm, handle length: 6.85 cm

Documentation Center Viminacium, C-486, C-504

II century

Round bronze mirror with perforations along the edge and with concentrated circles on the back. The bronze handle ends with three rays in the upper part.

Not published.

35. Прстен

Виминацијум, Рит, Г1-64

Гвожђе, камен, ливење, урезивање

Пречник: 2,35 cm

Документациони центар Виминацијум, C-2414

II век

Прстен са тракастом алком од гвожђа, која се шири према плочастој глави елипсастиг облика у коју је уметнута елипсаста гема од драгог камена смеђе боје. На геми је урезана представа Меркура.

Необјављено.

35. Ring

Viminacium, Rit, G1-64

Iron, stone, casting, engraving

Diameter: 2.35 cm

Documentation Center Viminacium, C-2414

II century

An iron ring with ribbon link, which widens towards the elliptic plate head where an elliptic intaglio made of brown gemstone is embedded. There is an engraved representation of Mercury on the intaglio.

Not published.

36. Прстен

Виминацијум, Рит, Г-163

Злато, камен, ливење, урезивање

Пречник: 1,8 cm

Документациони центар Виминацијум, С-440

II век

Прстен са кружном алком, украшеном хоризонталним урезима и главом у облику елиптичне касете, у коју је уметнута гема од драгог камена црвене боје. На геми је урезана шематизована представа *dextrarum iunctio*.

Необјављено.

36. Ring

Viminacium, Pirivoj, G-163

Gold, stone, casting, engraving

Diameter: 1.8 cm

Documentation Center Viminacium, C-440

II century

A ring with a round link, decorated with horizontal notches and a head in the shape of an elliptic cassette with a red gemstone intaglio embedded. A schematic representation of *dextrarum iunctio* is engraved.

Not published.

37. Огрлица

Виминацијум, Пиривој, Г-134

Злато, стакло, ливење

Дужина: 37,7 cm

Документациони центар Виминацијум, С-349

III век

Огрлица формирана од омчастиг ланца, перли од стакла и привеска. Перле су тамноплаве и тамноцрвене боје, са привеском од златне жице у облику срца на коме је мања хексагонална перла од зеленог стакла.

Библиографија: Raičković, Milovanović 2010, 97, Fig. 44.

37. Necklace

Viminacium, Pirivoj, G-134

Gold, glass, casting

Length: 37.7 cm

Documentation Center Viminacium, C-349

III century

A necklace made of looped chain, glass beads and a pendant. The beads are dark blue and red with a heart-shaped pendant made of gold wire and a smaller hexagonal green glass bead on it.

Bibliography: Raičković, Milovanović 2010, 97, Fig. 44.

38. Огрлица

Виминацијум, Пиривој, Г-134

Гагат, кост, ћилибар, резање

Дужина перли: 0,3–2,6 cm

Документациони центар Виминацијум, С-350

III век

Огрлица од 323 перле различитог облика (цевасте, плочасте, лоптасте). Најбројније су перле од гагата (285 комада) и кости (36 комада). На огрлици се налазе и по једна перла од стакла и ћилибара.

Необјављено.

38. Necklace

Viminacium, Pirivoj, G-134

Jet, bone, amber, cutting

Length of beads: 0.3–2.6 cm

Documentation Center Viminacium, C-350

III century

A necklace made of variously shaped 323 beads (cylindrical, discoid and round). The most numerous ones are the ones made out of jet (285) and bone (36). There are also one glass and one amber bead on the necklace.

Not published.

39. Привезак-медаљон

Виминацијум, Пиривој, Г-134

Злато и драги камен (опал), ливење, жлебљење, проламање и урезивање.

Дужина: 2,2 cm, ширина: 1,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-352

III век

Медаљон се састоји од камеје уметнуте у овалну касету од златног лима са хоризонталним оквиром, орнаментисаним палметама, изведеним жлебљењем и проламањем. На камеји од плаво-белог полудрагог камена (опал), у високом рељефу представљена је глава Медузе. Коса је приказана урезаним линијама. На врху медаљона налази се већа жлебљена алка за качење.

Библиографија: Milovanović, Anđelković Grašar 2017, 174, Fig. 15.

39. Pendant-medallion

Viminacium, Pirivoj, G-134

Gold and a precious stone (opal), casting, fluting, piercing and engraving

Length: 2.2 cm, width: 1.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-352

III century

The medallion consists of a cameo embedded in the oval cassette made of gold metal sheet with a horizontal frame, decorated with palmettes made by fluting and piercing. There is a Medusa head on the cameo made of blue and white gemstone (opal) in high relief. The hair is represented by engraved lines. A bigger ribbed link for buckling is on the top of the medallion.

Bibliography: Milovanović, Anđelković Grašar 2017, 174, Fig. 15.

40. Алка

Виминацијум, Пиривој, Г-134

Злато, ливење, урезивање

Пречник: 1 cm

Документациони центар Виминацијум, С-353

III век

Мања зракаста алка од злата, украшена урезима.

Необјављено.

40. Loop

Viminacium, Pirivoj, G-134

Gold, casting, engraving

Documentation Center Viminacium, C-353

III century

A smaller radial loop made of gold and decorated with notches.

Not published.

41. Привесак-медаљон
Виминацијум, Пиривој, Г-134
Сребро, бронза, ливење, урезивање
Дужина: 2,8 cm, ширина: 2,4 cm
Документациони центар Виминацијум, С-354
III век

Кружни сребрни медаљон са тракастом жлебљеном алком. Оквир је украшен попречним урезима и у њему је уметнут новац од бронзе. Новац је нечитак.
Необјављено.

41. Pendant-medallion
Viminacium, Pirivoj, G-134
Silver, bronze, casting, engraving
Length: 2.8 cm, width: 2.4 cm
Documentation Center Viminacium, C-354
III century

A round silver medallion with ribbon crocheted link. The frame is decorated with transversal notches, with an embedded bronze coin inside. The coin is not legible.
Not published.

42. Привесак
Виминацијум, Пиривој, Г-134
Сребро, камен, ливење, урезивање
Дужина: 1,4 cm, ширина: 0,9 cm
Документациони центар Виминацијум, С-358
III век

Фрагментован сребрни привесак овалног облика, са љубичастим каменом. Део петље недостаје.
Необјављено.

42. Pendant
Viminacium, Pirivoj, G-134
Silver, stone, casting, engraving
Length: 1.4 cm, width: 0.9 cm
Documentation Center Viminacium, C-358
III century

A fragmented silver oval shaped pendant with a purple stone. A part of the loop is missing.
Not published.

43. Наушница
Виминацијум, Пиривој, Г-134
Злато, ливење
Дужина: 1,6 cm
Документациони центар Виминацијум, С-359
III век

Наушница са кукицом од златне жице, савијене у облику латиничног слова S. На доњем крају жице фиксирана је пуноливена кружна глава од злата.
Необјављено.

43. Earring

Viminacium, Pirivoj, G-134

Gold, casting

Length: 1.6 cm

Documentation Center Viminacium, C-359

III century

An earring with a hook made of gold wire, folded in the shape of the letter 'S'. On the bottom end of the wire, a spherical head made of gold is attached.

Not published.

44. Наруквица

Виминацијум, Пиривој, Г-205

Гагат, урезивање, полирање

Дужина перли: 2,3–3,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-738

III век

Дванаест полкружних и једна кришкаста перла (мелонен типа) од гагата са по две перфорације по средине. Перле су чиниле наруквицу сегментног типа.

Необјављено.

44. Armlet

Viminacium, Pirivoj, G-205

Jet, carving, polishing

Length of beads: 2.3–3.5 cm

Documentation Center Viminacium, C-738

III century

A total of 12 jet beads and one melon glass bead with two transverse holes in the middle of each of them. The beads made a segmented armlet.

Not published.

45. Огрлица

Виминацијум, Пиривој, Г-205

Гагат, урезивање

Дужина: 0,2–3,8 cm

Документациони центар Виминацијум, С-739

III век

Огрлица од 97 зупчастих перли, две цевасте и једне кружне перле од гагата. Перле цевастог облика се налазе уз механизам за копчање, који није сачуван.

Необјављено.

45. Necklace

Viminacium, Pirivoj, G-205

Jet, engraving

Length: 0.2–3.8 cm

Documentation Center Viminacium, C-739

III century

A necklace made of 97 different chevroned beads, two cylindrical and one spherical jet bead. The buckling mechanism has not been saved.

Not published.

46. Огрлица

Виминацијум, Пиривој, Г-205

Злато, ливење

Дужина: 0,3–0,4 cm

Документациони центар Виминацијум, С-740

III век

Огрлица од 21 шупљоливане лоптасте перле са центрично бушеном перфорацијом.

Необјављено.

46. Necklace

Viminacium, Pirivoj, G-205

Gold, casting

Length: 0.3–0.4 cm

Documentation Center Viminacium, C-740

III century

A necklace made of 21 hollow molten beads with centric pierced perforation.

Not published.

47. Пар наушница

Виминацијум, Пиривој, Г- 205

Злато, ливење

Пречник: 1,8 cm

Документациони центар Виминацијум, С-741

III век

Две златне наушнице типа каричице, са петљом на једном и кукицом на другом крају. Жица код петље је два пута намотан око карике.

Необјављено.

47. Earrings

Viminacium, Pirivoj, G-205

Gold, casting

Diameter: 1.8 cm

Documentation Center Viminacium, C-741

III century

A pair of earrings with a looped buckle on one and a hook on the other end. The wire next to the buckle is coiled twice around the link.

Not published.

48. Наруквица

Виминацијум, Над Клепечком, сонда 58, објекат 36

Бронза, ливење

Пречник: 6,8 cm

Документациони центар Виминацијум, С-1263

II – прва половина III века

Бронзана наруквица од дебље жице кружног пресека, украшена гранулама.

Необјављено.

48. Bracelet

Viminacium, Nad Klepečkom, trench 58, building 26

Bronze, casting

Diameter: 6.8 cm

Documentation Center Viminacium, C-1263

II – first half of the III century

A bronze bracelet made of round thicker wire decorated with granules.

Not published.

49. Наруквица

Виминацијум, Код Кораба, Г1– 3

Бронза, ливење, искуцавање

Пречник: 9,6 cm

Документациони центар Виминацијум, С-9

III век

Бронзана наруквица од дебље жице ромбоидног пресека, са стањеним и пребаченим крајевима који су спирално увијени, формирајући волуте на супротним крајевима. На наруквици је пет алки од бронзане жице кружног пресека, са превученим и вишеструко намотаним крајевима око карике. Само на једној алци је сачуван привесак од искуцаног лима листоликог (срцоликог) облика.

Необјављено.

49. Bracelet

Viminacium, Kod Koraba, G1– 3

Bronze, casting, hammering

Diameter: 9.6 cm

Documentation Center Viminacium, C-9

III century

A bronze bracelet made of rhombic shaped thicker wire with thinned and crossed ends spirally twisted, thus making volutes on the opposite ends. There are five links on the bracelet, made of round bronze wire with coated and ends coiled around the link multiple times. There is only one pendant saved on a link, made of hammered metal sheet in the shape of a leaf (heart).

Not published.

50. Наруквица

Виминацијум, Над Клепечком, Г1–98

Бронза, ливење, искуцавање

Пречник: 8,3 cm

Документациони центар Виминацијум, С-1399

III век

Наруквица од бронзане жице ромбоидног пресека, са стањеним и пребаченим крајевима који се на супротним странама завршавају навојима око тела наруквице.

Необјављено.

50. Bracelet

Viminacium, Nad Klepečkom, G1-98

Bronze, casting, hammering

Diameter: 8.3 cm

Documentation Center Viminacium, C-1399

III century

A bracelet made of rhombic shaped thicker wire with thinned and crossed ends, which end in coils wrapped around the bracelet body on opposite ends.

Not published.

51. Наруквица

Виминацијум, Пиривој, Г-248

Бронза, тордирање

Пречник: 5,8 cm

Документациони центар Виминацијум, С-722

III век

Бронзана наруквица затвореног типа, израђена од уплетене жице спојене алкама на крајевима.

Необјављено.

51. Bracelet

Viminacium, Pirivoj, G-248

Bronze, twisting

Diameter: 5.8 cm

Documentation Center Viminacium, C-722

III century

A closed bronze bracelet, made of entwined wire connected with links on the ends.

Not published.

52. Пар наушница

Виминацијум, Пиривој, Г-363

Сребро, ливење

Пречник: 1,4 cm

Документациони центар Виминацијум, С-994a

III век

Пар наушница од танке сребрне жице у облику карика са петљом и куком на крајевима.

Крај који формира петљу намотан је у густим навојима на рамену карике.

Необјављено.

52. Earrings

Viminacium, Pirivoj, G-363

Silver, casting

Diameter: 1.4 cm

Documentation Center Viminacium, C-994a

III century

A pair of earrings made of thin silver wire link-shaped with the loop and a hook on the ends. The end that forms the loop is thickly coiled on the shoulder of the link.

Not published.

53. Прстен

Виминацијум, Над Клепечком, Г1-98

Бронза, ливење, урезивање

Пречник: 1,9 cm

Документациони центар Виминацијум, С-1394

II – прва половина III века

Прстен са алком од танке бронзане жице која се шири према плочастој глави елипсастог облика, на којој је урезана представа лава.

Необјављено.

53. Ring

Viminacium, Nad Klepečkom, G1-98

Bronze, casting, engraving

Diameter: 1.9 cm

Documentation Center Viminacium, C-1394

II– the first half of the III century

A ring with the link made of thin bronze wire widened towards its flat elliptic head with the lion representation engraved on it.

Not published.

54. Огрлица

Виминацијум, Над Клепечком, сонда 49

Бронза, ливење

Дужина: око 44 cm

Документациони центар Виминацијум, С-702

III век

Бронзани ланац стубастог типа од двоструко уpletене жице са петљом и кукицом за за-
копчавање.

Необјављено.

54. Necklace

Viminacium, Nad Klepečkom, trench 49

Bronze, casting

Length: around 44 cm

Documentation Center Viminacium, C-702

III century

A bronze pillar type chain made of double entwined wire with the buckle and a hook.

Not published.

РИМСКЕ УЉАНЕ ЛАМПЕ – ПРОФАНА И САКРАЛНА НАМЕНА

Снежана НИКОЛИЋ, Милица МАРЈАНОВИЋ

ROMAN OIL LAMPS – PROFANE AND SACRAL USE

Snežana NIKOLIĆ, Milica MARJANOVIĆ

1. Калуп за лампу

Виминацијум, Каструм

Керамика

Димензије: 10 × 8,5 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-640

II век.

Калуп за горњу половину лампе са угластим кљуном и волутама. На диску је представа дивље свиње у трку. Калуп је црвено печен.

Необјављено.

1. Lamp mould

Viminacium, Castrum

Ceramic

Dimensions: 10 × 8.5 cm.

Documentation Center Viminacium, C-640

2nd century

Mould for the upper half of the lamp with an angled nozzle and volutes. The disc bears the image of a running wild boar. The mould is red fired.

Unpublished.

2. Калуп за лампу
Виминацијум, Каструм
Керамика
Димензије 10,3 × 8 cm.
Документациони центар Виминацијум, С-1924

Калуп за горњу половину лампе. На дискује централни део одвојен прстенастим жљебом који се у виду канала наставља до кљуна. Око жљеба су три удубљења за брадавичасте украсе. У центру диска, на месту отвора, је удубљење за медаљон са зооморфном представом (глава лава). Калуп је црвено печен.

Необјављено.

2. Lamp mould
Viminacium, Castrum
Ceramic
Dimensions: 10.3 × 8 cm.
Documentation Center Viminacium, C-1924

Mould for the upper half of a lamp. Central part of the discus is separated with a grooved ring that runs along the nozzle in the shape of a canal. Around the groove there are three recesses for bulges. In the middle of the discus, at the filling hole, there is a indentation for a medallion with a zoomorphic image (lion's head). The mould is red fired.

Unpublished.

3. Калуп за лампу
Виминацијум, Амфитеатар
Керамика
Димензије 18,3 × 14,3 cm.
Документациони центар Виминацијум, С-8388
Друга половина II века.

Калуп за горњу половину лампе са три кљуна и листоликом дршком. На диску је нарецкани кружни медаљон око кога је радијално распоређен овоидни украс. Калуп је црвено печен.

Необјављено.

3. Lamp mould
Viminacium, Amphitheater
Ceramic
Dimensions: 18.3 × 14.3 cm.
Documentation Center Viminacium, C-8388
Second half of the 2nd century.

Mould for the upper half of a lamp with three nozzles and a leaf-shaped handle. The discus bears a jagged, circular medallion surrounded with radially positioned ovoid ornament. The mould is red fired.

Unpublished.

4. Калуп за лампу
Виминацијум, Амфитеатар
Керамика
Димензије 10,8 × 8 cm.
Документациони центар Виминацијум, С-9194
Друга половина II века.

Калуп за горњу половину лампе. На рамену су три удубљења за брадавичаста испупчења.

Калуп је црвено печен.
Необјављено.

4. Lamp mould

Viminacium, Amphitheater

Ceramic

Dimensions: 10.8 × 8 cm.

Documentation Center Viminacium, C-9194

Second half of the 2nd century.

Mould for the upper half of a lamp. The shoulder bears three indentations for bulges. The mould is red fired.

Unpublished.

5. Калуп за лампу

Сингидунум, непознато налазиште

Керамика

Димензије 9,4 × 6,1 cm.

Музеј града, Београд, Инв. бр. АА/2714

II – III век.

Калуп за горњу половину лампе са волутама, чије је раме украшено гранулама. У удубљењу за вертикалну дршку су три жљеба. Калуп је црвено печен.

Литература: Крунић 2011, 293, кат. 441.

5. Lamp mould

Singidunum, unknown site

Ceramic

Dimensions: 9.4 × 6.1 cm.

Belgrade City Museum, Inv. No. AA/2714

2nd – 3rd century.

Mould for the upper half of a lamp with volutes and a shoulder decorated with granules. There are three grooves in the indentation for a vertical handle. The mould is red fired.

Literature: Крунић 2011, 293, cat. 441.

6. Лампа

Виминацијум, Каструм

Керамика, калуп

Димензије: 8,6 × 6,4 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-415

Последње деценије I – почетак II века.

Лампа са угластим кљуном са волутама и равним дном. На конкавном кружном диску се налази представа главе коња. Лампа је црвено печена и премазана мркоцрвеним фирнисом.

Необјављено.

6. Lamp

Viminacium, Castrum

Ceramic, mould

Dimensions: 8.6 × 6.4 cm.

Documentation Center Viminacium, C-415

Last decades of the 1st and beginning of the 2nd century.

Lamp with an angled nozzle, volutes and a flat base. The concave, circular disc bears the image of a horse head. The lamp is red fired and coated with brown-red firnis.

Unpublished.

7. Лампа

Сингидунум, Тадеуша Кошћушка 28–30

Керамика, калуп

Димензије 9,5 × 5,5 cm.

Музеј града Београда, Инв. бр. АА/5047

прва половина или средина II века

Лампа у облику два спојена стопала са рељефно наглашеним сандалама. Изнад глежњева су два отвора за уље; испред њих је мала клинаста дршка. Полукружни кљун се налази на врху стопала. На задњем делу лампе је још једна, вертикална дршка са перфорацијом. Лампа је црвено печена и бојена.

Литература: Nikolić, Pop-Lazić 2005, 13, 14, sl. 1/14; Крунић 2011, 278, кат. 418.

7. Lamp

Singidunum, Tadeuša Koščuška 28–30

Ceramic, mould

Dimensions: 9.5 × 5.5 cm.

Belgrade City Museum, Inv. No. AA/5047

First half or middle of the 2nd century.

Lamp in the shape of two feet put together, sandals depicted in relief. Two filling holes are above the ankles, while a cuneiform handle is in front of them. Another handle, vertical with a perforation, is placed on the back side of the lamp. The lamp is red fired and red coloured.

Literature: Nikolić, Pop-Lazić 2005, 13, 14, sl. 1/14; Крунић 2011, 278, кат. 418.

8. Лампа

Сингидунум, Кнез Михаилова 30

Керамика, калуп

Димензије: 11 × 8,5 cm.

Музеј града Београда, Инв. бр. АА/5062

Прва половина III века.

Лампа конкавног диска са кратким заобљеним кљуном, равним дном и вертикалном перфорираном дршком. На диску је зракаст украс, док је на рамену приказана винова лоза са гроздовима. На дну лампе се налазио урезан печат ΠΡΕΙΜΟΣ, од кога је сачуван мањи део. Лампа је светломрчко бојена.

Литература: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 122,123, sl. 48/1; Крунић 2011, 198, кат. 314.

8. Lamp

Singidunum, Kneza Mihaila 30

Ceramic, mould

Dimensions: 11 × 8.5 cm.

Belgrade City Museum, Inv. No. AA/5062

First half of the 3rd century.

Lamp with a concave disc and a short rounded nozzle, flat base and a vertical, perforated handle. The disc has radial ornament, while the shoulder is decorated with representation of grapevine with grapes. There is a stamp ΠΡΕΙΜΟΣ on the base of the lamp, only its small part being preserved. The lamp is coloured light-brown.

Literature: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 122,123, sl. 48/1; Крунић 2011, 198, кат. 314.

9. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 7,6 × 4,8 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-7294

Средина II века.

Лампа са кружним благо удубљеним диском, срцоликим кљуном, вертикалном дршком и равним дном. На диску је приказан кантарос, уоквирен гранулама; отвор је ексцентрично постављен. Лампа је црвено печена и светломрко бојена.

Необјављено.

9. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 7.6 × 4.8 cm.

Documentation Center Viminacium, C-7294

Middle of the 2nd century.

Lamp with a round, slightly sunken discus, heart-shaped nozzle, vertical handle, flat bottom. On the discus there is an image of a cantharos framed with granules; the filling hole is eccentrically positioned. The lamp is red fired and light-brown coloured.

Unpublished.

10. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 7,3 × 6,4 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-9205

II век.

Лампа дубоког биконичног реципијента на краткој прстенастој стопи. Диск је кружан, са већим отвором у средишту и три вертикалне ушице за качење на ободу. Лампа је црвено печена и црвеномрко бојена.

Необјављено.

10. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 7.3 × 6.4 cm.

Documentation Center Viminacium, C-9205

2nd century.

Lamp with a deep, biconical body on a short annular foot. The discus is round, with a larger filling hole in the middle and three vertical loops along the shoulder, intended for hanging. The lamp is red fired and red-brown coloured.

Unpublished.

11. Лампа

Виминацијум, Над Клепечком

Керамика, калуп

Димензије 9,5 × 6,9 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-1409

Лампа са купастим диском и тракастом дршком на врху; дно је равно. Диск је украшен радијално распоређеним канелурама, а на рамену су три двострука брадавичаста испупчења. Лампа је црвено печена и бојена.

Необјављено.

11. Lamp

Viminacium, Nad Klepečkom

Ceramic, mould

Dimensions: 9.5 × 6.9 cm.

Documentation Center Viminacium, C-1409

Lamp with a conical discus and a ribbon-shaped handle on top. The base is flat. The discus is decorated with radially positioned canelures. Three double bulges are located on the shoulder. The lamp is red fired and red coloured.

Unpublished.

12. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8,5 × 6,5 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-2851

II век.

Лампа са кружним конкавним диском, угластим кљуном и равним дном. На диску је мотив цвета са осам латица, а на дну је мотив границе. Лампа је црвено печена и бојена.

Необјављено.

12. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8.5 × 6.5 cm.

Documentation Center Viminacium, C-2851

2nd century.

Lamp with a circular, concave discus, angled nozzle and a flat base. The discus bears the ornament of an eight-petaled flower, while the motif of a branch is on the base. The lamp is red fired and red coloured.

Unpublished.

13. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8 × 6,7 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5566

Друга половина II века.

Лампа са кружним равним диском и конкавним дном. На диску је приказана маска поред које је ексцентрично постављен отвор за уље, а на рамену су три брадавичаста испупчења. На дну је печат *EVLIC*, уоквирен концентричним круговима. Лампа је црвено печена и бојена.

Необјављено.

13. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8 × 6.7 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5566

Second half of the 2nd century.

Lamp with a circular flat discus and a concave base. The discus bears the image of a theatrical mask and an eccentrically positioned filling hole. There are three bulges on the shoulder. There is a stamp *EVLIC* framed with concentric circles on the base of a lamp. The lamp is red fired and red coloured.

Unpublished.

14. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8,3 × 6,3 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5599

II век.

Лампа са кружним конкавним диском и равним дном. На диску је је представа Луне на бигама и ексцентрично постављен отвор за уље. Лампа је црвено печена и премазана црвеним фирнисом.

Литература: Korać 2018, 149.

14. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8.3 × 6.3 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5599

2nd century.

Lamp with a circular, concave disc and a flat base. The disc bears the image of Luna on a biga and eccentrically positioned filling hole. The lamp is red fired and coated with red firnis..

Literature: Korać 2018, 149.

15. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8,5 × 7,1 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-607

Прва половина II века.

Лампа са кружним конкавном диском, заобљеним кљуном и дном на ниској прстенастој стопи. Диск је одвојен од рамена венчићем; на рамену је издужен овоидни украс. Лампа је окер печена и мрко бојена.

Необјављено.

15. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8.5 × 7.1 cm.

Documentation Center Viminacium, C-607

First half of the 2nd century.

Lamp with a circular, concave disc, rounded nozzle and a short annular foot. The disc is separated from the shoulder with a small wreath. The shoulder bears a elongated ovoid ornament. The lamp is ochre fired and brown coloured.

Unpublished.

16. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 6,8 × 5,4 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5137

Прва половина II века.

Лампа са кружним конкавним диском, равним дном и вертикалном дршком. Диск је одвојен од рамена танким пластичним тракама, док је раме украшено ситним гранулама. Лампа је црвено печена и бојена.

Литература: Korać 2018, 222.

16. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 6.8 × 5.4 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5137

First half of the 2nd century.

Lamp with a circular, concave discus, flat base and a vertical handle. The discus is separated from the shoulder with thin plastic ribbons. The shoulder is decorated with small granules. The lamp is red fired and red coloured.

Literature: Korać 2018, 222.

17. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 9,9 × 6,5 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5518

Друга половина II века.

Лампа са равним, кружним диском, издуженим заобљеним кљуном и равним дном. Око диска је пластична трака, а на рамену су три брадавичаста испупчења. На дну је печат FESTI, уоквирен концентричним круговима. Лампа је црвено печена и бојена.

Необјављено.

17. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 9.9 × 6.5 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5518

Second half of the 2nd century.

Lamp with a flat, circular discus, long rounded nozzle and a flat base. The discus is circled with a plastic ribbon, while the shoulder has three bulges. The base has a stamp FESTI framed with concentric circles. The lamp is red fired and red coloured.

Unpublished.

18. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 6 × 3,9 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-606

II – до средине III века.

Мања лампа са равним кружним диском и равним дном. На рамену су два наспрамно постављена брадавичаста испупчења, а на дну печат FORTIS уоквирен концентричним круговима. Лампа је црвено печена и бојена.

Необјављено.

18. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 6 × 3.9 cm.

Documentation Center Viminacium, C-606

2nd century until the middle of the 3rd century.

Smaller lamp with a flat circular discus and a flat base. There are two opposed bulges on the shoulder. The base has the stamp FORTIS framed with concentric circles. The lamp is red fired and red coloured.

Unpublished.

19. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8,4 × 6,1 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-5361

Друга половина II века

Лампа са кружним конкавним диском, заобљеним кљуном, равним дном и вертикалном тракастом дршком. На диску је мотив грозда и ексцентрично постављен отвор. Лампа је окер печена и мрко бојена.

Литература: Korać 2018, 229.

19. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8.4 × 6.1 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5361

Second half of the 2nd century.

Lamp with a circular, concave disc, rounded nozzle, flat base and a vertical, ribbon-shaped handle. The disc has a motif of a grapevine and an eccentrically positioned filling hole. The lamp is ochre fired and brown coloured.

Unpublished: Korać 2018, 229.

20. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8 × 6,1 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-5537

Друга половина II века

Лампа са кружним конкавном диском, срцоликим кљуном, равним дном и вертикалном дршком. На диску је цвет са десет латица, уоквирен двоструким медаљоном. Лампа је црвено печена и бојена.

Литература: Korać 2018, 199.

20. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8 × 6.1 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5537

Second half of the 2nd century.

Lamp with a circular, concave disc, heart-shaped nozzle, flat base and a vertical handle. The disc is decorated with a ten-petaled flower, framed with a double medallion. The lamp is red fired and red coloured.

Literature: Korać 2018, 199.

21. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8,3 × 5,1 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-5130

Друга половина II века.

Лампа крушколиког реципијента, са равним дном и вертикалном дршком. У средишту конкавног диска је цвет са једанаест латица, уоквирен ситним гранулама. Раме је украшено вегетабилним орнаментом. Лампа је светлорвено печена.

Литература: Korać 2018, 360.

21. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8.3 × 5.1 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5130

Second half of the 2nd century.

Lamp with a pear-shaped body, flat base and a vertical handle. The middle of the concave disc is decorated with an eleven-petaled flower framed with small granules. The shoulder is decorated with vegetable motifs. The lamp is light-red fired.

Unpublished: Korać 2018, 360.

22. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8,6 × 4,9 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-3448

II век.

Лампа издуженог овалног реципијента, са равним дном, заобљеним кљуном и шематизованом листоликом дршком. На благо конкавном диску су четири кружна отвора. Лампа је мркоцрвено печена и бојена.

Необјављено.

22. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8.6 × 4.9 cm.

Documentation Center Viminacium, C-3448

2nd century.

Lamp with a long, oval body, flat base, rounded nozzle and a schematized, leaf-shaped handle. Slightly concave disc has four round openings. The lamp is brown-red fired and brown-red coloured.

Unpublished.

23. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 9,5 × 5,4 cm

Документациони центар Виминацијум, C-70

Лампа крушколиког реципијента, са проширеним угластим кљуном, равним дном и вертикалном дршком. На рамену су два наспрамно постављена брадавичаста испупчења, а на дну су концентрични кругови. Лампа је црвено печена и бојена.

Необјављено.

23. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 9.5 × 5.4 cm.

Documentation Center Viminacium, C-70

Lamp with a pear-shaped body, a widened angled nozzle, flat base and a vertical handle. The shoulder has two opposed bulges, while the base is decorated with concentric circles. The lamp is red fired and red coloured.

Unpublished.

24. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 17,4 × 9,1 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-5820

II век.

Већа лампа са изразито удубљеним кружним диском, издуженим кљуном, равним дном и листоликом дршком. На диску је мотив глоговог листа, док су на равном рамену наизменично поређани мотиви глоговог листа и стилизованих гроздова. Дно је украшено рељефно изведеним листом. Лампа је црвеномрко печена и бојена.

Литература: Korać 2018, 363, 364.

24. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 17.4 × 9.1 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5820

2nd century.

Larger lamp with a sunken circular disc, elongated nozzle, flat base and a leaf-shaped handle. The disc has a motif of a hawthorn leaf, while the flat shoulder bears alternating motifs of hawthorn leaves and stylized grapes. The base is decorated with a relief-shaped leaf. The lamp is red-brown fired and coloured.

Literature: Korać 2018, 363, 364.

25. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 14 × 6,5 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-5439

Друга половина II века

Лампа са угластим реципијентом, широким угластим кљуном, равним дном и листоликом дршком. Око диска је медаљон са нарецканим линијама, док је на рамену оvoidни орнамент. Лампа је црвено печена и премазана црвеномрким фирнисом.

Литература: Korać 2018, 29.

25. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 14 × 6.5 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5439

Second half of the 2nd century.

Lamp with an angled body, wide angled nozzle, flat base and a leaf-shaped handle. The disc is encircled with a medallion with jagged lines, while the shoulder has an ovoid ornament. The lamp is red fired and coated with red-brown firnis.

Literature: Korać 2018, 29.

26. Лампа
Виминацијум, Амфитеатар
Керамика, калуп
Димензије: 13 × 5 cm.
Документациони центар Виминацијум, С-1114
Друга половина II века.

Лампа издуженог крушколиког реципијента, са угластим кљуном, прстенастим дном и листоликом дршком. Лампа је светломрчко печена и мркоцрвено бојена.

Необјављено.

26. Lamp
Viminacium, Amphitheater
Ceramic, mould
Dimensions: 13 × 5 cm.
Documentation Center Viminacium, C-1114
Second half of the 2nd century.

Lamp with a long, pear-shaped body, with angled nozzle, annular foot and a leaf-shaped handle. The lamp is light-brown fired and brown-red coloured.

Unpublished.

27. Лампа
Сингидунум, Студентски трг 9
Керамика, калуп
Димензије: 18,6 × 7,5 cm.
Музеј града Београда, Инв. бр. АА/5031
Друга половина II века.

Лампа издуженог, крушколиког реципијента, са угластим кљуном и ниском прстенастом стопом. Дршка недостаје. Између отвора за уље и за фитиљ је мањи кружни отвор за ваздух. Лампа је црвено печена, маслинасто глеђосана.

Литература: Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 195, 196, sl. 9; Крунић 2011, 262, кат. 410.

27. Lamp
Singidunum, Studentski trg 9
Ceramic, mould
Dimensions: 18.6 × 7.5 cm.
Belgrade City Museum, Inv. No. AA/5031
Second half of the 2nd century.

Lamp with an elongated, pear-shaped body, angled nozzle and a short, annular foot. The handle is missing. A smaller, circular air-hole is placed between the filling hole and wick hole. The lamp is red fired, with applied olive green glaze.

Literature: Bikić, Nikolić-Đorđević, Simić 2002, 195, 196, sl. 9; Крунић 2011, 262, кат. 410.

28. Лампа
Виминацијум, Амфитеатар
Керамика, калуп
Димензије: 12,7 × 6,6 cm.
Документациони центар Виминацијум, С-5774
Прва половина II века.

Лампа са кружним конкавним диском, равним дном и листоликом дршком. На диску је, у кружном чланковитом медаљону мотив шкољке, у оквиру које је отвор за уље; на дну су концентрични кругови. Лампа је црвено печена и премазана мркоцрвеним фирнисом.

Литература: Korać 2018, 281.

28. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 12.7 × 6.6 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5774

First half of the 2nd century.

Lamp with a circular, concave disc, flat base and a leaf-shaped handle. A circular, segmented medallion on the disc contains the representation of a shell, with a filling hole within it. The base is decorated with concentric circles. The lamp is red fired and coated with brown-red firnis.

Literature: Korać 2018, 281.

29. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8,6 × 4,9 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5165

Друга половина II века.

Лампа са кружним равним диском, издуженим заобљеним кљуном, равним дном и листоликом дршком. Око диска је пластична трака, а на рамену два брадавичаста испупчења. Лампа је црвено печена и бојена.

Литература: Korać 2018, 561, 562.

29. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8.6 × 4.9 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5165

Second half of the 2nd century.

Lamp with a circular, flat disc, elongated rounded nozzle, flat base and a leaf-shaped handle. A plastic ribbon is placed around the disc, while the shoulder is decorated with two bulges. The lamp is red fired and red coloured.

Literature: Korać 2018, 561, 562.

30. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 13,1 × 9,3 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5146

Прва половина II века.

Лампа са кружним конкавним диском, заобљеним кљуном и листоликом дршком. На диску је, у наречканом медаљону, мотив цвета са двадесетпет латица; раме је украшено оvoidним орнаментом, а дно концентричним круговима. Лампа је црвено печена и премазана непостојаним мркоцрвеним фирнисом.

Литература: Korać 2018, 145.

30. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 13.1 × 9.3 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5146

First half of the 2nd century.

Lamp with a circular, concave discus, rounded nozzle and a leaf-shaped handle. A flower with twenty-five petals is represented in a jagged medallion on the discus; the shoulder is decorated with an ovoid ornament, while the base contains concentric circles. The lamp is red fired and coated with impermanent brown-red firnis.

Literature: Korać 2018, 145.

31. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 11,1 × 5,5 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-3998

Друга половина II века.

Лампа са два кљуна, равним дном и листоликом дршком. Лампа је црвено печена и премазана црвеним фирнисом.

Литература: Korać 2018, 96.

31. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 11.1 × 5.5 cm.

Documentation Center Viminacium, C-3998

Second half of the 2nd century.

Lamp with two nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. The lamp is red fired and coated with red firnis.

Literature: Korać 2018, 96.

32. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 11,6 × 6,9 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5801

Друга половина II века.

Лампа угластог реципијента, са два угласта кљуна, равним дном и листоликом дршком. Око конкавног диска је нарецкани медаљон, а на рамену је овоидни орнамент. На дну украс изведен печачењем. Лампа је црвено печена и мркоцрвенобојена.

Литература: Korać 2018, 113.

32. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 11.6 × 6.9 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5801

Second half of the 2nd century.

Lamp with an angled body, two angled nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. A jagged medallion is around the concave discus, while ovoid ornament is placed on the shoulder. A stamped decoration is on the base. The lamp is red fired and brown-red coloured.

Literature: Korać 2018, 113.

33. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 8,9 × 4,8 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-5697

Прва половина II века.

Лампа угластог реципијента, са кружним равним диском, два кљуна, равним дном и листоликом дршком. Лампа је црвено печена и бојена.

Литература: Korać 2018, 110.

33. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 8.9 × 4.8 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5697

First half of the 2nd century.

Lamp with an angled body, circular flat disc, two nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. The lamp is red fired and red coloured.

Literature: Korać 2018, 110.

34. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 12,7 × 7,3 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-5435

Друга половина II века.

Лампа угластог реципијента, са кружним конкавним диском, два кљуна, равним дном и листоликом дршком. Диск је пластичном траком одвојен од рамена, које је украшено гранулама и вегетабилним мотивом. Лампа је црвено печена и бојена.

Литература: Korać 2018, 104.

34. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 12.7 × 7.3 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5435

Second half of the 2nd century.

Lamp with an angled body, circular concave disc, two nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. The disc is separated from the shoulder with a plastic ribbon. The shoulder is decorated with plastic granules and floral motifs. The lamp is red fired and red coloured.

Literature: Korać 2018, 104.

35. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 12,2 × 6,8 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-77

II век.

Лампа угластог реципијента, са кружним конкавним диском, два кљуна, равним дном и листоликом дршком. На диску је, у нарецканом медаљону нејасан украс, док је раме украшено оовидним и ромбоидним орнаментом. На дну је мотив укрштених гранчица, уоквирен пластичном траком. Лампа је црвено печена и бојена.

Необјављено.

35. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 12.2 × 6.8 cm.

Documentation Center Viminacium, C-77

2nd century.

Lamp with an angled body, circular concave disc, two nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. Indistinct decoration is covering the disc and medallion, while shoulder has ovoid and rhombic ornaments. A motif of intersected branches framed with a plastic ribbon is located on the base of the lamp. The lamp is red fired and red coloured.

Unpublished.

36. Лампа¹⁶

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије 14,8 × 11,5 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5157

Друга половина II века.

Лампа са кружним конкавним диском, три кљуна, равним дном и листоликом дршком. Диск је венчићем одвојен од рамена, на коме је овоидни орнамент; на дну је мотив урезане границе. Лампа је црвено печена и бојена.

Литература: Korać 2018, 300.

36. Lamp¹⁷

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 14.8 × 11.5 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5157

Second half of the 2nd century.

Lamp with a circular, concave disc, three nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. The disc is separated from the shoulder with a small wreath bearing ovoid ornament. A motif of engraved branch is at the base of the lamp. The lamp is red fired and red coloured.

Literature: Korać 2018, 300.

37. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије 11,5 × 8,5 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5331

Прва половина II века

Лампа са кружним равним диском, три кљуна, равним дном и троугаоном дршком. Око диска су пластичне траке, а на дну је, у пластичном оквиру, нечитак печат. Лампа је црвено печена и премазана непостојаним црвеномрким фирнисом.

Литература: Korać 2018, 302, 303.

¹⁶ Лампа је направљена у калупу - кат. 3

¹⁷ The lamp was made in the mold cat. 3.

37. Lamp

Viminacium, Amphitheater
Ceramic, mould

Dimensions: 11.5 × 8.5 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5331

First half of the 2nd century.

Lamp with a circular, concave discus, three nozzles, flat base and a triangular handle. The discus is circled with plastic ribbons, while an illegible stamp is within a plastic frame at the base. The lamp is red fired and coated with impermanent red-brown firnis.

Literature: Korać 2018, 302, 303.

38. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 11 × 6,8 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-5876

Друга половина II века.

Лампа угластог реципијента, кружног конкавног диска, са три кљуна, равним дном и листоликом дршком. На диску је у кружном медаљону шематизован цвет са девет латица, а на рамену – поред кљунова грануле. Лампа је црвено печена и премазана непостојаним црвеномрким фирнисом.

Литература: Korać 2018, 114.

38. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 11 × 6.8 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5876

Second half of the 2nd century.

Lamp with an angled body, circular concave discus, three nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. A schematic flower with nine petals is located within a circular medallion on the discus and shoulder is decorated with granules, right next to the nozzles. The lamp is red fired and coated with impermanent red-brown firnis.

Literature: Korać 2018, 114.

39. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије 10,8 × 7,3 cm

Документациони центар Виминацијум, C-4200

Средина II века.

Лампа са кружним конкавним диском, три кљуна, равним дном и листоликом дршком. На диску је, око ексцентрично постављеног отвора мотив розете, док је раме украшено глоговим листом. Лампа је црвено печена и премазана непостојаним црвеномрким фирнисом.

Литература: Korać 2018, 298.

39. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 10.8 × 7.3 cm.

Documentation Center Viminacium, C-4200

Middle of the 2nd century.

Lamp with a circular concave discus, three nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. The discus has a motif of a rosette and an eccentrically positioned filling hole. The shoulder is decorated with a hawthorn leaf. The lamp is red fired and coated with impermanent red-brown firnis.

Literature: Korać 2018, 298.

40. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије: 13,5 × 10,2 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-5861

Друга половина II века

Лампа кружног конкавног диска, са пет кљунова, прстенастим дном и листоликом дршком. Око отвора за уље је мотив розете, док је око диска двоструки венац. Лампа је црвено печена и премазана тамноцрвеним фирнисом.

Литература: Korać 2018, 321.

40. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 13.5 × 10.2 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5861

Second half of the 2nd century.

Lamp with a circular concave disc, five nozzles, annular base and a leaf-shaped handle. The representation of a rosette is around the filling hole, while a double wreath encircles the disc. The lamp is red fired and coated with dark red firnis.

Literature: Korać 2018, 321.

41. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије 15 × 11,1 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-5371

Друга половина II века

Лампа кружног конкавног диска, са пет кљунова, равним дном и листоликом дршком. Око диска је нарецкани кружни медаљон, док је на рамену овоидни орнамент. Лампа је црвено печена и премазана мркоцрвеним фирнисом.

Необјављено.

41. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 15 × 11.1 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5371

Second half of the 2nd century.

Lamp with a circular concave disc, five nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. A jagged circular medallion is around the disc, while ovoid ornament is on the shoulder. The lamp is red fired and coated with brown-red firnis.

Unpublished.

42. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије 12,2 × 11,7 cm

Документациони центар Виминацијум, С-5505

Друга половина II века

Лампа кружног конкавног диска, са девет кљунова, равним дном и дршком у облику орла раширених крила. На диску је плитко отиснут мотив розете, око које су две пластичне траке и овоидни украс. Лампа је црвено печена и премазана мркоцрвеним фирнисом.

Литература: Korać 2018, 323.

42. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 12.2 × 11.7 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5505

Second half of the 2nd century.

Lamp with a circular concave discus, nine nozzles, flat base and a handle modeled in the shape of an eagle with spread wings. The discus has a shallow imprint of a rosette, surrounded by two plastic ribbons and ovoid ornament. The lamp is red fired and coated with brown-red firnis.

Literature: Korać 2018, 323.

43. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије 11 × 9,8 cm

Документациони центар Виминацијум, C-75

II век.

Лампа четвороугаоног реципијента, са три кљуна, равним дном и листоликом дршком. На диску се, у правоугаоном оквиру, налазе два отвора за уље, између којих је приказан орао раширених крила. Раме је украшено овоидним орнаментом, а изнад пламеника нарежданом траком. На дну је, у правоугаоном оквиру, украс изведен печећањем. Лампа је црвено печена и премазана непостојаним црвеномрким фирнисом.

Необјављено.

43. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 11 × 9.8 cm.

Documentation Center Viminacium, C-75

2nd century.

Lamp with a rectangular body, three nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. Two filling holes are placed within a rectangular plastic frame on the discus, and between them is a representation of an eagle with spread wings. The shoulder is decorated with an ovoid ornament and a jagged ribbon upon the nozzles. The base has stamped ornament in a rectangular plastic frame. The lamp is red fired and coated with impermanent red-brown firnis.

Unpublished.

44. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије 6,8 × 6,1 cm

Документациони центар Виминацијум, C-5865

Друга половина II века.

Лампа четвороугаоног реципијента, са три кљуна, равним дном и листоликом дршком. Око отвора за уље је српаста орнамент. Лампа је црвено печена и бојена.

Литература: Korać 2018, 345.

44. Lamp
Viminacium, Amphitheater
Ceramic, mould
Dimensions: 6.8 × 6.1 cm.
Documentation Center Viminacium, C-5865
Second half of the 2nd century.

Lamp with a rectangular body, three nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. A crescent-shaped ornament is around the filling hole. The lamp is red fired and red coloured.

Literature: Korać 2018, 345.

45. Лампа
Виминацијум, Амфитеатар
Керамика, калуп
Димензије 8,1 × 6,8 cm
Документациони центар Виминацијум, C-5529
Друга половина II века.

Лампа четвороугаоног реципијента, са пет кљунова, равним дном и листоликом дршком. На диску су, у правоугаоним оквирима два отвора за уље. Лампа је црвено печена и премазана непостојаним мркоцрвеним фирнисом.

Литература: Korać 2018, 342.

45. Lamp
Viminacium, Amphitheater
Ceramic, mould
Dimensions: 8.1 × 6.8 cm.
Documentation Center Viminacium, C-5529
Second half of the 2nd century.

Lamp with a rectangular body, five nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. The discus has two filling holes within rectangular frames. The lamp is red fired and coated with impermanent brown-red firnis.

Literature: Korać 2018, 342.

46. Лампа
Виминацијум, Амфитеатар
Керамика, калуп
Димензије 10,5 × 9,8 cm
Документациони центар Виминацијум, C-5158
Друга половина II века

Лампа четвороугаоног реципијента, са пет кљунова, равним дном и листоликом дршком. Око диска је нареџкана пластична трака. Лампа је црвено печена и премазана мркоцрвеним фирнисом.

Литература: Korać 2018, 337.

46. Lamp
Viminacium, Amphitheater
Ceramic, mould
Dimensions: 10.5 × 9.8 cm.
Documentation Center Viminacium, C-5158
Second half of the 2nd century.

Lamp with a rectangular body, five nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. A jagged plastic ribbon is surrounding the discus. The lamp is red fired and coated with brown-red firnis.

Literature: Korać 2018, 337.

47. Лампа

Виминацијум, Амфитеатар

Керамика, калуп

Димензије 10,9 × 8,5 cm

Документациони центар Виминацијум, С-5480

Друга половина II века.

Лампа четвороугаоног реципијента, са седам кљунова, равним дном и листоликом дршком. На диску су, у правоугаоним оквирима два отвора за уље и крупније грануле. Лампа је црвено печена и оранжцрвено бојена.

Литература: Korać 2018, 341 – 342.

47. Lamp

Viminacium, Amphitheater

Ceramic, mould

Dimensions: 10.9 × 8.5 cm.

Documentation Center Viminacium, C-5480

Second half of the 2nd century.

Lamp with a rectangular body, seven nozzles, flat base and a leaf-shaped handle. Two filling holes and larger granules are placed on the discus, within rectangular frames. The lamp is red fired and orange-red coloured.

Literature: Korać 2018, 341 – 342.

48. Лампа

Виминацијум, Каструм

Керамика, калуп

Димензије: 11 × 6,7 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-2267

IV век.

Лампа са кружним благо удубљеним диском, издуженим овалним кљуном, ниском равном стопом и вертикалном дршком. Око отвора за уље је прстенасто задебљања, док је реципијент украшен паралелним жљебовима. Лампа је мркосиве боје печења, без премаза.

Необјављено.

48. Lamp

Viminacium, Castrum

Ceramic, mould

Dimensions: 11 × 6.7 cm.

Documentation Center Viminacium, C-2267

4th century.

Lamp with a circular, slightly sunken discus, elongated oval nozzle, short annular foot and a vertical handle. A ring-shaped thickening is formed around the oil opening, and the recipient is decorated with parallel grooves. The lamp is brown-grey fired, without coating.

Unpublished.

49. Лампа
 Виминацијум, Каструм
 Керамика, калуп
 Димензије: 11 × 7 cm.
 Документациони центар Виминацијум, С-2362
 IV век.

Лампа са кружним диском наглашеног обода, овалним кљуном, ниском равном стопом и вертикалном дршком. Ивица отвора за уље је вертикално извучена; на диску су по два наспрамно постављена отвора за ваздух. Лампа је мркосиво печена и зеленомрко глеђосана. Необјављено.

49. Lamp
 Viminacium, Castrum
 Ceramic, mould
 Dimensions: 11 × 7 cm.
 Documentation Center Viminacium, C-2362
 4th century.

Lamp with a circular discus with a thickened rim, oval nozzle, short flat foot and a vertical handle. The edge of the filling hole is vertically modeled. Two opposed air holes are on the discus. The lamp is brown-grey fired with applied green-brown glaze. Unpublished.

50. Лампа
 Сингидунум, Булевар револуције
 Керамика, калуп
 Димензије: 10,3 × 7,5 cm.
 Музеј града Београда, Инв. бр. АА/2930
 Друга половина IV века

Лампа крушколиког реципијента, са равним диском, прстенастим дном и вертикалном дршком. На диску, у кружном медаљону, је портрет брадавог мушкарца (император Јулијан Апостата?) и два отвора за уље. Око медаљона је украс са наизменично постављеним концентричним круговима и троугластим мотивима испуњеним ситним гранулама. Лампа је црвено печена и бојена.

Литература: Тодоровић, Кондић, Бирташевић 1956, 84, сл. 20; Крунић 2011, 315, кат. 474.

50. Lamp
 Singidunum, Bulevar revolucije
 Ceramic, mould
 Dimensions: 10.3 × 7.5 cm.
 Belgrade City Museum, Inv. No. AA/2930
 Second half of the 4th century.

Lamp with a pear-shaped body, flat discus, annular foot and a vertical handle. The discus has a portrait of a bearded man (Emperor Julian the Apostate?) within a circular medallion, as well as two filling holes. An ornament made of alternating concentric circles and triangular motifs filled with small granules is surrounding the medallion. The lamp is red fired and red coloured. Literature: Тодоровић, Кондић, Бирташевић 1956, 84, сл. 20; Крунић 2011, 315, кат. 474.

51. Лампа

Виминацијум, Над Клепечком

Бронза, ливење

Димензије: 5,3 × 3,5 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-1049

Лампа у облику седам латица, са угластим кљуном, ниском равном стопом, и двојном дршком. Кружни отвор за уље је вертикално наглашен. Дршку чини листолики део на вертикално постављеном прстену.

Необјављено.

51. Lamp

Viminacium, Nad Klepečkom

Bronze, casting

Dimensions: 5.3 × 3.5 cm.

Documentation Center Viminacium, C-1049

Lamp in the shape of seven petals, with an angled nozzle, short flat foot and a double handle. The circular filling hole is vertically modeled. The handle consists of a leaf-shaped part placed upon a vertical ring.

Unpublished.

52. Лампа

Виминацијум, Рит

Бронза, ливење

Димензије: 9,8 × 6,3 cm.

Документациони центар Виминацијум, С-580

Лампа са кружним благо удубљеним диском угластим кљуном, ниском прстенастом стопом и двојном дршком. Кружни отвор за уље је вертикално наглашен. Дршку чини оштећен листолики део на вертикалној прстенастој траци; дршка је срцоликим проширењем спојена са реципијентом. Између рамена и дршке је дугметасти украс.

Необјављено.

52. Lamp

Viminacium, Rit

Bronze, casting

Dimensions: 9.8 × 6.3 cm.

Documentation Center Viminacium, C-580

Lamp with a circular, slightly sunken disc, angled nozzle, short annular foot and a double handle. The circular filling hole is vertically modeled. The handle consists of a damaged leaf-shaped part upon a vertical ring-shaped ribbon. The handle is attached to the body with a heart-shaped widening. There is a button-shaped ornament between the shoulder and the handle.

Unpublished.

53. Лампа

Виминацијум, Рит

Бронза, ливење

Димензије: 13,9 cm, висина 5,6 cm.

Документациони центар Виминацијум, C-1750

II век.

Лампа у облику десног стопала у сандали. Изнад чланка је отвор за сипање уља, док се отвор за фитиљ налази на врху стопала. Иза глежња је двојна дршка, коју чине листолики део и вертикална алка. На листоликом делу су остаци шарке за поклопац, који недостаје.

Необјављено.

53. Lamp

Viminacium, Rit

Bronze, casting

Dimensions: 13.9 cm, height 5.6 cm.

Documentation Center Viminacium, C-1750

2nd century.

Lamp in the shape of a right foot in a sandal. The filling hole is above the ankle, while the wick hole is placed on top of the foot. A double handle is above the ankle; it consists of a leaf shaped part and a vertical ring. The leaf-shaped part has two hinges for the lid, which is now missing.

Unpublished.

МЕДИЦИНСКИ ИНСТРУМЕНТИ

Снежана ГОЛУБОВИЋ

MEDICAL INSTRUMENTS

Snežana GOLUBOVIĆ

1. Сонда (*Spathomela*)

Виминацијум, Над Клепечком, гроб Г1-8

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 17 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-69

II век

Горњи део инструмента је плочаст и завршава се полукружно. Дршка је у горњем делу правоугаона, потом овална и завршава се маслинастим задебљањем.

Необјављено.

1. Spatula Probe (*Spathomela*)

Viminacium, Nad Klepečkom, grave G1-8

Bronze, cast, hammered

Length 17 cm

Documentation Centre Viminacium, C-69

II century

The upper part of the instrument is flat and ends semi-circular. The handle is in the upper part rectangular, then oval and ends with olivary point.

Unpublished.

2. Цилиндрична кутија за медицинске инструменте (*Theca vulneraria*)

Виминацијум, Над Клепечком, гроб Г1–8

Бронза, ливење, урезивање

Дужина: 20,5 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-70

II век

Цилиндрична кутија украшена, у правилним размацима, са четири поља концентричних кругова.

Необјављено.

2. Cylindrical carrying case for medical instruments (*Theca vulneraria*)

Viminacium, Nad Klepečkom, grave G1–8

Bronze, cast, engraving

Length 20.5 cm

Documentation Centre Viminacium, C-70

II century

Cylindrical box decorated with the series of engraved concentric circles arranged in four squares.

Unpublished.

3. Сонда (*cyathiscomela*)

Виминацијум, Над Клепечком, гроб Г1–8

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 15,5 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-70а

II век

Сонда са кашикастим делом у облику дуге овалне кашичице полукружног пресека, са дршком кружног пресека, која се завршава вретенастим задебљањем. На дршци су украси у виду кружних прстенова.

Необјављено.

3. Spoon Probe (*Cyathiscomela*)

Viminacium, Nad Klepečkom, grave G1–8

Bronze, cast, hammered

Length 15.5 cm

Documentation Centre Viminacium, C-70a

II century

The probe with spoon-like part in the form of oval scoop of semicircular cross section. The handle is of circular cross section ending in spindle-like thickening. The handle has an ornament of circular rings.

Unpublished.

4. Сонда (*Auriscalpium*)

Виминацијум, Над Клепечком, гроб Г1–8

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 17,7 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-70б

II век

Сонда са телом кружног пресека, које је у горњем делу дебље, а затим се постепено стањује и завршава шпицем. Горњи крај је кружног облика, плочастог пресека, косо постављен у односу на вертикалну дршку.

Необјављено.

4. Probe (*Auriscalpium*)

Viminacium, Nad Klepečkom, grave G1-8

Bronze, cast, hammered

Length 17.7 cm

Documentation Centre Viminacium, C-70b

II century

Probe with thin handle that terminate in blunt point on one end, whilst the utility ending has a small, flat small circular head slanted in relation to the vertical handle.

Unpublished.

5. Зделица

Виминацијум, Над Клепечком, гроб Г1-8

Бронза, ливење, урезивање

Пречник: 4,64 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-72

II век

Калотаста посуда украшена концентричним круговима.

Необјављено.

5. Bowl

Viminacium, Nad Klepečkom, grave G1-8

Bronze, cast, engraving

Length 4.64 cm

Documentation Centre Viminacium, C-72

II century

Spherical bowl decorated with concentric circles.

Unpublished.

6. Кутија за лекове

Виминацијум, Над Клепечком, гроб Г1-8

Бронза, позлата, ливење, искуцавање, урезивање

Димензије: 9 × 5 × 1,9 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-73

II век

Кутија у облику квадра, из три дела: унутрашњег са касетама, језгра и оплате. Израђена је од танког позлаћеног бронзаног лима. Унутрашњост је подељена са три преграде, а свака касетица је имала свој поклопац са дршком у облику омеге. Поклопци су украшени паралелим искуцаним линијама. Кутија се затварала поклопцем који се увлачи у жлебове. Поклопац је украшен урезаном представом Ескулаповог штапа.

Необјављено.

6. Medical Box

Viminacium, Nad Klepečkom, grave G1-8

Gilded Bronze, cast, hammered, incision

Dimensions: 9 × 5 × 1.9 cm

Documentation Centre Viminacium, C-73

II century

A box in the shape of a square consisted of three parts: inner with cassettes, core and formwork. It is made of thin gilded bronze sheet. The interior was divided into three compartments, and each cassette had its lid with a handle in the form of the letters "omega". They were decorated with parallel hammered lines. It was closing in with a lid that slid into the grooves. The lid is decorated with incised image of the Rod of Aesculapius.

Unpublished.

7. Палета

Виминацијум, Над Клепечком, гроб Г1-8

Ахат, клесање, глачање

Димензије: 10 × 6 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц -74

II век

Фрагментована правоугаона палета од браонкастог камена (мермера?).

Необјављено.

7. Pallet

Viminacium, Nad Klepečkom, grave G1-8

Agate, carving, polishing

Dimensions: 10 × 6 cm

Documentation Centre Viminacium, C-74

II century

Fragmented rectangular pallet of marble stone (marble?).

Unpublished.

8. Сонда (*Auriscalpium*)

Виминацијум, Пиривој, гроб Г-412

Сребро, ливење, искуцавање

Дужина: 14,3 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-1294

II век

Сонда са телом кружног пресека, које је у горњем делу дебље, а затим се постепено стањује и завршава шпицем. Испод косо постављене кружне и плочасте главе, на дршци кружног пресека налазе се два јајолика украса, између којих је један полигоналан, а између њих је више кружних прстенова.

Необјављено.

8. Probe (*Auriscalpium*)

Viminacium, Pirivoj, grave G-412

Silver, cast, hammered

Length 14.3 cm

Documentation Centre Viminacium, C-1294

II century

Probe with thin handle that terminate in blunt point on one end, whilst the utility end has a small, flat small circular head slanted in relation to the vertical handle. Below the circular head, there are two eggshells, one of which is polygonal, and among them there are several circular rings.

Unpublished.

9. Сонда (*Cyathiscomela*)

Виминацијум, Пиривој, квадрат 3

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 16,7 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц -594

II век

Сонда са кашикастим делом у облику танког листа, са дршком кружног пресека, која се завршава вретенастим задебљањем. На дршци су украси у виду кружних прстенова.

Необјављено.

9. Spoon Probe (*Cyathiscomela*)

Viminacium, Pirivoj, square 3

Bronze, cast, hammered

Length 16.7 cm

Documentation Centre Viminacium, C-594

II century

The probe with spoon-like part in the form of a leaf. The handle is of circular cross section ending in spindle-like thickening. The handle has an ornament of circular rings.

Unpublished.

10. Сонда (*Cyathiscomela*)

Виминацијум, Рит, гроб Г1-48

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 15,2 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-1887

II век

Сонда чији је горњи део плочаст, са заобљеним крајем, док се дршка кружног пресека завршава маслинастим задебљањем.

Необјављено.

10. Spoon Probe (*Cyathiscomela*)

Viminacium, Rit, grave G1-48

Bronze, cast, hammered

Length 15.2 cm

Documentation Centre Viminacium, C-1887

II century

A probe whose upper part is plate with a rounded end while the handle of the circular cross-section ends with olive thickening.

Unpublished.

11. Сонда (*Cyathiscomela*)

Виминацијум, Рит, сонда 50

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 15,9 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-1638

II век

Сонда са овалним плочастим делом на једном крају и ромбоидним проширењем које прелази у дршку кружног пресека и завршава се маслинастим задебљањем.

Необјављено.

11. Spoon Probe (*Cyathiscomela*)

Viminacium, Rit, trench 50

Bronze, cast, hammered

Length 15.9 cm

Documentation Centre Viminacium, C-1638

II century

A probe with oval plating part on one end and a rhomboidal extension that passes into the handle of the circular section which ends with olive thickening.

Unpublished.

12. Сонда (*Cyathiscomela*)

Виминацијум, Амфитеатар, квадрат К/6

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 17,3 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-3520

II век

Сонда са овалним кашикастим делом на једном крају и дршком кружног пресека, која се завршава маслинастим задебљањем.

Необјављено.

12. Spoon Probe (*Cyathiscomela*)

Viminacium, Amphitheatre, square K/6

Bronze, cast, hammered

Length 17.3 cm

Documentation Centre Viminacium, C-3520

II century

A probe with an oval spoonlike part on one end and a circular cross-section ending with olive thickening.

Unpublished.

13. Сонда (*Cyathiscomela*)

Сингидунум, Велики Калемегдан, истраживања 2009, сектор 2

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 10 cm

Археолошки институт – Пројекат за Београдску тврђаву, Ц-284

II век

Фрагментована сонда са овалним кашикастим делом на једном крају и дршком кружног пресека.

Необјављено.

13. Spoon Probe (*Cyathiscomela*)

Singidunum, Veliki Kalemegdan, excavations 2009, sector 2

Bronze, cast, hammered

Length 10 cm

Institute of Archaeology – Project for Belgrade Fortress, C-284

II century

Fragmented probe with an oval spoonlike part on one end and a circular cross-section.

Unpublished.

14. Сонда (*Spathomela*)

Београд, Кнез Михаилова 48, ископавања 1992, сонда 4, јама VI

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 15,8 cm

Музеј града Београда, Инв.бр. АА/4649

III век

Сонда са горњим плочастим делом правоугаоног облика и пресека и са дршком прво правоугаоног пресека који прелази у овални и завршава се маслинастим задебљањем.

Литература: Bikić 1997, 162, Sl. 5/10.

14. Spoon Probe (*Spathomela*)

Belgrade, Knez Mihailova 48, excavations 1992, trench 4, pit VI

Bronze, cast, hammered

Length 15.8 cm

Belgrade City Museum, Inv.no. AA/4649

III century

Probe with plate part upper of rectangular shape with stem first of rectangular cross-section that passes into the oval and ends with olive thickening.

Literature: Bikić 1997, 162, Sl. 5/10.

15. Сонда (*Spathomela*)

Сингидунум, Кнез Михаилова 30, ископавања 1992, сонда 4

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 13,8 cm

Музеј града Београда, Инв.бр. AA/4629

III век

Сонда са горњим плочастим делом троугластог облика и оштром горњом ивицом. Дршка овалног пресека се завршава шпицем.

Литература: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, Sl. 55/29.

15. Spoon Probe (*Spathomela*)

Singidunum, Knez Mihailova 30, excavations 1992, trench 4

Bronze, cast, hammered

Length 13.8 cm

Belgrade City Museum, Inv.no. AA/4629

III century

Probe with flat upper part of triangular shape and sharp upper edge. The handle of the oval cross section ends with a spike.

Literature: Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, Sl. 55/29.

16. Сонда (*Spathomela*)

Сингидунум, Рајићева улица, ископавања 2004, сонда 7, ров

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 11,6 cm

Археолошки институт – Пројекат за Београдску тврђаву, Ц-434

III–IV век

Сонда са овалним листоликим делом на једном крају и дршком кружног пресека.

Необјављено.

16. Spoon Probe (*Spathomela*)

Singidunum, Rajičeva street, excavations 2004, trench 7, ditch

Bronze, cast, hammered

Length 11.6 cm

Institute of Archaeology – Project for Belgrade Fortress, C-434

III–IV century

Probe with oval leaf part at one end and a circular cross-section.

Unpublished.

17. Сонда (*Auriscalpium*)

Сингидунум, Велики Калемегдан, ископавања 1980, сонда 4

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 11,9 cm

Археолошки институт – Пројекат за Београдску тврђаву, Ц-37

III век

Сонда са телом кружног пресека, које је у горњем делу дебље, а затим се постепено стањује и завршава шпицем. Испод косо постављене кружне и плочасте главе, на дршци кружног пресека налазе се два јајолика украса, између којих је више кружних прстенова.

Литература: Крунић 1992, Т.III/21, XIXI/21

17. Probe (*Auriscalpium*)

Singidunum, Veliki Kalemegdan, excavation 1980, trench 4

Bronze, cast, hammered

Length 11.9 cm

Institute of Archaeology – Project for Belgrade Fortress, C-37

III century

Probe with thin handle that terminate in blunt point on one end, whilst the utility ending has a small, flat small circular head slanted in relation to the vertical handle. Below the circular head, the handle is decorated with two eggshells among which are several circular rings.

Literature: Крунић 1992, Т.III/21, XIXI/21

18. Сонда (*Auriscalpium*)

Сингидунум, Велики Калемегдан, ископавања 2009, јама М

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 9,8 cm

Археолошки институт – Пројекат за Београдску тврђаву, Ц-87

III век

Деформисана сонда са телом кружног пресека, које је у горњем делу дебље, а затим се постепено стањује и завршава шпицем. Испод косо постављене кружне и плочасте главе, на дршци кружног пресека налазе се три јајолика украса, између којих је више кружних прстенова.

Необјављено.

18. Probe (*Auriscalpium*)

Singidunum, Veliki Kalemegdan, excavations 2009, pit M

Bronze, cast, hammered

Length 9.8 cm

Institute of Archaeology – Project for Belgrade Fortress, C-87

III century

Deformed probe with thin handle that terminate in blunt point on one end, whilst the utility ending has a small, flat small circular head slanted in relation to the vertical handle. Below the circular head, the handle is decorated with three eggshells among which are several circular rings.

Unpublished.

19. Игла – кука (*Acus – Hamus*)

Војка, Брестове међе, ископавања 1966

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 8,6 cm

Музеј града Београда, Инв.бр. 3513

III–IV век

Инструмент правоугаоног пресека са средишњим тордираним делом чији се један крај завршава шпицем, а други кукицом.

Литература: Крунић 1992, Т.VI, XXI/56

19. Needle – Hook (*Acus – Hamus*)

Vojka, Brestove međe, excavations 1966

Bronze, cast, hammered

Length 8.6 cm

Belgrade City Museum, Inv.no. 3513

III–IV century

A rectangular cross sectional instrument with a central twisted portion which ending ends with a spike, and the other ending with a hook.

Literature: Крунић 1992, Т.VI, XXI/56

20. Игла – кука (*Acus – Hamus*)

Непознато налазиште, десна обала Дунава

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 11,4 cm

Музеј града Београда, Инв.бр. 4335

III–IV век

Инструмент правоугаоног пресека на крају са шпицем, а овалног на супротном крају са кукицом. У највећем делу између крајева је тордиран.

Литература: Крунић 1992, Т.VI, XXI/54

20. Needle – Hook (*Acus – Hamus*)

Provenance unknown, right bank of the Danube

Bronze, cast, hammered

Length 11.4 cm

Belgrade City Museum, Inv.no. 4335

III–IV century

A rectangular cross sectional instrument with a spike, and an oval on the opposite end with a hook. For the most part, it is twisted between the ends.

Literature: Крунић 1992, Т.VI, XXI/54

21. Скалпел (*Scalper, scapellus*)

Виминацијум, Амфитеатар, квадрат J/10

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 8,3 cm

Документациони центар Виминацијум, С-5393

II век

Скалпел конвексног сечива, са телом правоугаоног пресека, тип са двоструким сечивом.

Необјављено.

21. Scalpel (*Scalper, scapellus*)

Viminacium, Amphitheatre, square J/10

Bronze, cast, hammered

Length 8.3 cm

Documentation Centre Viminacium, C-5393

II century

Scalpel of convex blade with rectangular cross-section body. Type with double blades.

Unpublished.

22. Скалпел (*Scalper, scapellus*)

Ушће, Обреновац, случајан налаз

Бронза, ливење, искуцавање, урезивање, инкрустација

Дужина: 7,3 cm

Музеј града Београд, Инв.бр. 4270

III век

Скалпел конвексног сечива, са телом правоугаоног пресека, тип са двоструким сечивом. Дршка скалпела је на ширим странама украшена урезаним вегетабилним орнаментима који су техником инкрустације посребрени.

Литература: Крунић 1992, 51, Т. I/1, Т. XVIII/1, 1а.

22. Scalpel (*Scalper, scapellus*)

Ušće, Obrenovac, random finding

Bronze, cast, hammered, engraving

Length 7.3 cm

Belgrade City Museum, Inv.no. 4270

III century

Scalpel of convex blade with rectangular cross-section body. Type with double blades. The scalpel handle is on the wider sides decorated with incised vegetable ornaments and then silver-plated in the inlay technique.

Literature: Крунић 1992, 51, Т. I/1, Т. XVIII/1, 1а.

23. Скалпел (*Scalper, scapellus*)

Ушће, Пантажа, ископавања 1967. год.

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 6,1 cm

Музеј града Београд, Инв.бр. 2056

II–III век

Скалпел конвексног сечива, са телом правоугаоног пресека, тип са двоструким сечивом.

Литература: Крунић 1992, 51, Т. I/2, Т. XVIII/2.

23. Scalpel (*Scalper, scapellus*)

Ušće, Plantaža, excavation 1967

Bronze, cast, hammered

Length 6.1 cm

Belgrade City Museum, Inv.no. 2056

II–III century

Scalpel of convex blade with rectangular cross-section body. Type with double blades.

Literature: Крунић 1992, 51, Т. I/2, Т. XVIII/2.

24. Тучак или дршка ножа

Непознато налазиште

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 6,35 cm

Музеј града Београд, Инв.бр. 2859

III век

Дршка ваљкастог облика, у једном делу правоугаоног, а затим и кружног пресека. На једном крају се завршава равном плочицом квадратног облика (тучак?), а на другом са два раздвојена крака.

Литература: Крунић 1992, 23, Т. XXIII/104.

24. Pestle or handle of the knife

Provenance unknown

Bronze, cast, hammered

Length 6.35 cm

Belgrade City Museum, Inv.no. 2859

III century

The handle of the cylindrical-shaped scalpel is in one part of the rectangular, and then of the circular cross-section. At one ending it ends with a flat plate of a square shape (pestle?) and on the other with two separated prongs.

Literature: Крунић 1992, 23, Т. XXIII/104.

25. Пинцета (*Vulsella, volsella*)

Виминацијум, Амфитеатар, квадрат К/10

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 6,3 cm; ширина: 3,8 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-6111

II век

Глава пинцете је кружно савијена, а краци се лезасто шире и на крајевима су зупчато нарежани.

Необјављено.

25. Forceps (*Vulsella, volsella*)

Viminacium, Amphitheatre, square K/10

Bronze, cast, hammered

Length 6.3 cm; width 3.8 cm

Documentation Centre Viminacium, C-6111

II century

The head of the forceps is circularly bent with wider arms and toothed ends.

Unpublished.

26. Пинцета (*Vulsella, volsella*)

Сингидунум, Доњи град, ископавања 1978, квадрат Е/XXV

Бронза, ливење, искуцавање

Дужина: 15,2 cm

Археолошки институт – Пројекат за Београдску тврђаву, Ц-24

III век

Испод главе пинцете листоликог облика украшене урезима је дршка декорисана концентричним круговима. Краци правоугаоног пресека постепено се сужавају и пресек на крајевима је са спољне стране заобљен, а са унутрашње раван.

Литература: Крунић 1992, 18, Т. IV/34, Т. XX/34.

26. Forceps (*Vulsella, volsella*)

Singidunum, Donji grad, excavations 1978, quadrant E/XXV

Bronze, cast, hammered

Length 15.2 cm

Institute of Archaeology – Project for Belgrade Fortress, C-24

III century

Beneath the head of the forceps of the leafy shape decorated with incisions is a handle decorated with concentric circles. The prongs of the rectangular section gradually narrow and the cross-section at the ends is rounded from the outside, and flat from the inside.

Literature: Крунић 1992, 18, Т. IV/34, Т. XX/34.

27. Кашичица (*Pistillus*)

Виминацијум, Више гробаља, сонда 265

Кост, токарење, урезивање, глачање

Дужина: 7,8 cm

Документациони центар Виминацијум, Ц-12909

II–III век

Кашичица кружног и плитког реципијента, са дршком профилисаном у облику грифона.

Необјављено.

27. Spoon (*Pistillus*)

Viminacium, Više Grobalja, trench 265

Bone, turning, engraving, polishing

Length 7.8 cm

Documentation Centre Viminacium, C-12909

II–III century

A spoon of circular and shallow recipient with a handle shaped like a griffon.

Unpublished.

28. Печат очног лекара (*Signacula oculariorum*)

Сингиднум, Доњи град, ископавања 1983, квадрат Д/IV

Камен, тесање, урезивање

Димензије: 4,9 × 4,8 × 1 cm

Археолошки институт – Пројекат за Београдску тврђаву, Ц-17

III век

Фрагментовани печат очног лекара квадратног облика од зеленкастог камена. Име лекара је урезано на све четири уже стране печата у два реда и у негативу.

Литература: Крунић 1992, 23, Т. XVI/105, Т. XXIV/105.

28. The seal of an oculist (*Signacula oculariorum*)

Singidunum, Donji grad, excavations 1983, quadrant D/IV

Stone, cutting, engraving

Dimensions: 4.9 × 4.8 × 1 cm

Institute of Archaeology – Project for Belgrade Fortress, C-17

III century

A fragmented oculist seal of a square-shaped from greenish stone. The name of the doctor is engraved on all four sides of the seal in two lines and in the negative.

Literature: Крунић 1992, 23, Т. XVI/105, Т. XXIV/105.

АНТРОПОЛОШКИ ТИПОВИ СА ВИМИНАЦИЈУМА И ПОКУШАЈ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ ЊИХОВИХ ЛИЦА

Илија МИКИЋ

ANTHROPOLOGICAL TYPES OF VIMINACIUM AND THE ATTEMPT TO RECONSTRUCT FACES

Илија МИКИЋ

1. Реконструкција лица мушкарца, медитерански антрополошки тип, према лобањи G-343, Виминацијум, некропола Више Гробаља.

1. Reconstruction of the face of a man, Mediterranean anthropological type, towards the skull G-343, Viminacium, Više Grobalja necropolis.

2. Реконструкција лица жене, медитерански антрополошки тип, према лобањи G-4661, Виминацијум, некропола Пећине.

2. Reconstruction of the face of a woman, Mediterranean anthropological type, towards the skull G-4661, Viminacium-Pecine necropolis.

3. Реконструкција лица мушкарца негроидног антрополошког типа према лобањи G-595, Виминацијум-некропола Више Гробаља.

3. Reconstruction of the face of a man, Negroid anthropological type, towards the skull G-595, Viminacium- Više Grobalja necropolis.

4. Реконструкција лица мушкарца према лобањи са вештачком деформацијом, нордијски антрополошки тип, G-1318, Виминацијум, Више гробаља.

4. Reconstruction of the face of man, Nordic anthropological type, towards the skull with artificial deformation G-1318, Viminacium,Više gtrobalja.

ЉУДИ И ЖИВОТИЊЕ НА ГОРЊОМЕЗИЈСКОМ ЛИМЕСУ: АРХЕОЗООЛОШКА СВЕДОЧАНСТВА

Соња ВУКОВИЋ-БОГДАНОВИЋ

PEOPLE AND ANIMALS ON THE UPPER MOESIAN LIMES: ARCHAEOZOOLOGICAL TESTIMONIE

Sonja VUKOVIĆ-BOGDANOVIĆ

1. Лобања домаћег говечета

Виминацијум, Амфитеатар

Дужина: 47,5 cm, ширина: 18 cm, висина: 10 cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. AMF/CD56/1/1

IV век

Фрагментована лобања домаћег говечета (*Bos taurus*), са траговима ножа на фронталној кости, који су начињени током драња коже.

Необјављено.

1. Cattle skull

Viminacium, Amphitheatre

Length: 47.5 cm, width: 18 cm, height: 10 cm

Documentation Centre Viminacium, Archaeozoological Laboratory, File No. AMF/CD56/1/1

IV century

A fragmented skull of a domestic cattle (*Bos taurus*), with the traces of knife on the frontal bone made during skinning.

Unpublished

2. Лопатица домаћег говечета

Виминацијум, Амфитеатар

Дужина: 29,2 cm, ширина: 15 cm, висина: 5cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. AMF/JK563/1/7

II–III век

Десна лопатица (*scapula*) домаћег говечета (*Bos taurus*), са траговима сечења какви су карактеристични за римски период: на зглобној површини налазе се трагови сатаре, који упућују на раздвајање лопатице од рамене кости, а одсечена *spinae scapulae* и перфорација на телу лопатице указује на праксу сушења усељеног меса. Трагови ножа на медијалној површини тела лопатице начињени су током одвајања меса од кости.

Необјављено.

2. Cattle scapula

Viminacium, Amphitheatre

Length: 29.2 cm, width: 15 cm, height: 5cm

Documentation Centre Viminacium, Archaeozoological Laboratory, File No. AMF/JK563/1/7

II–III century

The right shoulder blade (*scapula*) of a domestic cattle (*Bos taurus*), with the butchery marks which are characteristic for the Roman period: on the joint surface, there are cleaver traces which indicate that the shoulder blade was separated from the shoulder bone, while the cut off *spinae scapulae* and the perforation on the shoulder blade body indicate the practice of drying salted meat. The traces of knife on the medial surface of the scapula body were made when the meat was separated from the bone.

Unpublished

3. Лобања коња

Виминацијум, Амфитеатар

Дужина: 60 cm, ширина: 20,8 cm, висина: 14,3 cm.

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. AMF/B56/1/1

II век

Лобања мужјака коња (*Equus caballus*) која је пронађена поред скелета пса, испод улаза у Амфитеатар.

Необјављено.

3. A horse skull

Viminacium, Amphitheatre

Length: 60 cm, width: 20.8 cm, height: 14.3 cm.

Documentation Centre Viminacium, Archaeozoological Laboratory, File No. AMF/B56/1/1

II century

The skull of a male horse (*Equus caballus*) found next to a dog skeleton, below the entrance of the Amphitheatre.

Unpublished

4. Лобања јелена

Виминацијум, околина Амфитеатра

Дужина: 20,7 cm, ширина: 17 cm, висина: 10 cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. AMF/AB67/4/9
II–III век

Фрагментована лобања мужјака јелена (*Cervus elaphus*), са траговима ножа на фронталној кости, начињеним током драња коже и одсецања рогова.

Необјављено.

4. Red deer skull

Viminacium, Amphitheatre surroundings

Length: 20.7 cm, width: 17 cm, height: 10 cm

Documentation Centre Viminacium, Archaeozoological Laboratory, File No. AMF/AB67/4/9
II–III century

A fragmented skull of male red deer (*Cervus elaphus*), with the traces of skinning and antler removal.

Unpublished

5. Рог јелена

Виминацијум, каструм

Дужина: 24,2 cm, ширина: 8,3cm, висина: 8cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. CAST/S18/1/1
III век

Фрагмент руже, стабла и чеоног парошка рога јелена (*Cervus elaphus*). Стабло је одсечено близу базе. Може се претпоставити да су стабло и остали парошци били искоришћени као сировина за израду употребних или украсних предмета.

Необјављено.

5. Red deer antler

Viminacium, castrum

Length: 24.2cm, width: 8.3cm, height: 8cm

Documentation Centre Viminacium, Archaeozoological Laboratory, File No. CAST/S18/1/1
III century

A fragment of burr, beam and brow tine of red deer antler (*Cervus elaphus*). The beam was cut close to the pedicle. It can be assumed that the beam and other antler tines were used as a raw material for manufacturing decorative objects or objects for everyday usage.

6. Лакатна кост камиле

Виминацијум, Амфитеатар

Дужина: 34,5cm, ширина: 14,7cm, висина: 9,4cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. AMF/D5/1/12
IV век

Проксимални крај десне лакатне кости камиле (*Camelus dromedarius* × *Camelus bactrianus*), чији је фрагментовани скелет пронађен у арени Амфитеатра. На дијафизи ове кости налазе се трагови удараца тупим предметом, којим је кост поломљена док је била свежа, како би из ње била извађена коштана срж.

Литература: Vuković, Bogdanović 2013.

6. A camel humerus

Viminacium, Amphitheatre

Length: 34.5cm, width: 14.7cm, height: 9.4cm

Documentation Centre Viminacium, Archaeozoological Laboratory, File No. AMF/D5/1/12

IV century

The proximal end of the right elbow bone of a camel (*Camelus dromedarius* x *Camelus bactrianus*), whose fragmented skeleton was found in the Amphitheatre arena. On the diaphysis of the bone, there are traces showing that it was hit with a blunt object which broke the bone while it was still fresh, so that the bone marrow could be removed.

Literature: Vukovic, Bogdanovic 2013

7. Лобања домаћег пса

Виминацијум, Пиривој

Дужина: 22,8cm, ширина: 11,6cm, висина: 7cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. S29/29/111

II–III век

Лобања домаћег пса крупније расе (*Canis familiaris*), чији је скелет пронађен на простору источне некрополе Виминацијума, заједно са лобањом коња. На основу дужине дугих костију, претпостављена просечна висина гребена овог пса износи 64,5 cm.

Литература: Vuković, Jovičić 2015.

7. A domestic dog skull

Viminacium, Pirivoj

Length: 22.8cm, width: 11.6cm, height: 7cm

Documentation Centre Viminacium, Archaeozoological Laboratory, File

No. S29/29/111

II–III century

The skull of a domestic dog of a larger breed (*Canis familiaris*), the skeleton of which was found in the territory of Eastern necropolis of Viminacium, together with a horse skull. Based on the length of long bones, the assumed average height of the withers of this dog is 64.5cm.

Literature: Vuković, Jovičić 2015.

8. Дентална кост моруње

Виминацијум, Амфитеатар

Дужина: 1,72 cm, ширина: 2,5 cm, висина: 2 cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. AMF/B6/5/113

II–III век

Дентална кост моруње (*Huso huso*), са трагом ножа који је начињен током декапитације или одстрајивања језика. Дужина моруње, на основу регресивне једначине,¹⁸ процењена је на око 3,8 m. Необјављено.

8. Beluga sturgeon dental bone

Viminacium, Amphitheatre

Length: 1.72 cm, width: 2.5 cm, height: 2 cm

Documentation Centre Viminacium, Archaeozoological Laboratory, File No. AMF/B6/5/113

II–III century

Dental bone of beluga sturgeon (*Huso huso*) with the traces of a knife made during the process of decapitation or tongue removal. The estimated length of this fish, based on the regression equation,¹⁹ is approximately 3.8 m.

Unpublished

18 Živaljević et al. in press.

19 Živaljević et al. in press.

9. Љуштуре острига

Виминацијум, Амфитеатар

Дужина: 7,5–9,5 cm, ширина: 6,2–7,5, висина: 2–2,5 cm

Документациони центар Виминацијум, Археозоолошка лабораторија, инв. бр. AMF/V7/23/1, AMF/GH8/1/20, AMF/A6/6/1, AMF/A7/9/1

II–IV век

Љуштуре морских шкољки, острига (*Ostrea edulis*), са траговима вађења меса на унутрашњим странама капака.

Необјављено.

9. Oyster shells

Viminacium, Amphitheatre

Length: 7.5–9.5 cm, width: 6.2–7.5, height: 2–2.5 cm

Documentation Centre Viminacium, Archaeozoological Laboratory, File No. AMF/V7/23/1, AMF/GH8/1/20, AMF/A6/6/1, AMF/A7/9/1

II–IV century

The shells of oysters (*Ostrea edulis*) with the traces of shellfish removal.

Unpublished

РИМСКА РЕЛИГИЈА И КУЛТОВИ НА ДУНАВСКОМ ЛИМЕСУ У СРБИЈИ

Надежда ГАВРИЛОВИЋ ВИТАС, Стефан ПОП-ЛАЗИЋ

ROMAN RELIGION AND CULTS ON THE DANUBE LIMES IN SERBIA*

Nadežda M. GAVRILOVIĆ VITAS, Stefan POP-LAZIĆ

I

1. Фигурина Аполона
Бронза
Непознато налазиште, МГБ АА/1027
Висина: 16.5 цм

Стојећа, нага мушка фигура има истурену десну ногу на коју се ослања, лева нога је повучена уназад. На глави је коса подвезана у чвор, од којег три прамена падају уназад. Тоболац, окачен на каиш, пребачен је преко леђа. Десна рука је опружена, док део испружене леве руке недостаје. Петровић, Б. 1997, 33, kat. 2.

1. Apollo figurine
Bronze
From an unknown site, MGB AA/1027
Height: 16.5 cm

Standing, naked male figure, leaning onto his right leg, brought to front, while the left leg is behind. On his head, his hair is tied into a knot, with three strands falling backwards. The quiver, hanging on a strap, is on his back. The right hand is relaxed, while a part of the left outstretched hand is missing. Петровић, Б. 1997, 33, kat. 2.

2. Фигурина Фортуне

Бронза

Непознато налазиште, МГБ АА/1658

Висина: 15.5 цм

Стојећа женска фигура обучена је у дугачки хитон, са химатионом пребаченим преко леве надлактице и подвезаним у пределу бедара. На глави је дијадема, а коса је везана у чвор на потиљку. Десна рука је испружена, док је у левој рог изобиља.

Петровић, Б. 1997, 38, kat. 23.

2. Fortuna figurine

Bronze

From an unknown site, MGB AA/1658

Height: 15.5 cm

A standing female figure, dressed in a long *chiton*, with the *himation* over her left upper arm and tied in the thigh region. She has a diadem on her head, and her hair is tied into a knot on the nape. The right hand is outstretched, and the left one holds a *cornucopia*.

Петровић, Б. 1997, 38, kat. 23.

3. Фигурина Сомнуса (?)

Бронза

Ушће код Обреновца, МГБ АА/2976

Висина: 16.5 цм

Нага, крилата, мушка фигура левом ногом стоји на глобу, док је десна повучена уназад. Фигура на глави има косу везану у чвор и фригијску капу забачену уназад. У десној испруженој и левој положеној руци поред тела, фигура држи предмете.

Петровић, Б. 1997, 37, kat. 20.

3. Somnus (?) figurine

Bronze

Ušće, near Obrenovac, MGB AA/2976

Height: 16.5 cm

Naked male figure with wings; his left foot is placed upon a globe, while the right one is in the back. The figure has his hair tied into a knot and a Phrygian cap, thrown back. In the right hand, which is outstretched, and in the left one, relaxed beside his body, the figure holds some objects.

Петровић, Б. 1997, 37, kat. 20.

4. Фигурина Венере

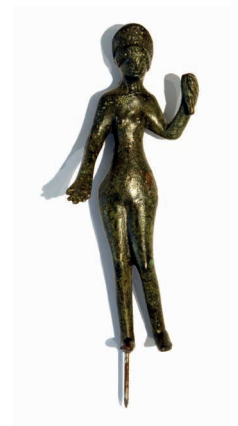
Бронза

Непознато налазиште, МГБ АА/3327

Висина: 12 цм

Стојећа нага фигура има дијадему на глави. Десна рука је испружена док у левој савијеној руци држи предмет. На лицу су веома шематизовано приказани очи, нос и уста.

Петровић, Б. 1997, 34, kat. 5.

4. Venus figurine

Bronze

From an unknown site, MGB AA/3327

Height: 12 cm

Standing naked figure, with a diadem on the head. The right hand is outstretched, while the left one, bended, holds an object. There is a very roughly sketched representation of the eyes, nose and lips on the face.

Петровић, Б. 1997, 34, kat. 5.

5. Фигурина Меркура

Бронза

Непознато налазиште, МГБ АА/3329

Висина: 9 цм

Нага фигура Меркура, заогрнута плаштом, држи у десној руци марсупиум, а у левој кадучеј. На глави је петасос, док су стопала одломљена изнад чланака.

Петровић, Б. 1997, 35, kat. 10.

5. Mercury figurine

Bronze

From an unknown site, MGB AA/3329

Height: 9 cm

Naked figure of Mercury, cloaked; in his right hand there is a *marsupium*, and a *caduceus* in his left one. There is a *petasos* on his head, while his feet were broken, above the ankles.

Петровић, Б. 1997, 35, kat. 10.

6. Фигурина Сатира са младим Дионисом

Бронза

Непознато налазиште, МГБ АА/4572

Висина: 9 цм

Нага фигура Сатира је приказана у покрету, како у левој уздигнутој руци држи младог Диониса, док је десна опуштена поред тела, држећи назубљени предмет. На леђима је представљен реп.

Петровић, Б. 1997, 39, kat. 27.

6. Figurine of Satyr with baby Dionysus

Bronze

From an unknown site, MGB AA/4572

Height: 9 cm

Naked figure of a Satyr, depicted in motion, holding baby Dionysus in his left, raised hand, while the right one is relaxed beside his body, holding a dented object. He has a tail on his back.

Петровић, Б. 1997, 39, kat. 27.

7. Фигурина Дијане

Бронза

Непознато налазиште, МГБ АА/1027

Висина: 8.5 цм

Стојећа фигура богиње у кратком хитону приказана је у ходу, како се десном руком маша за стрелу из тоболца окаченом на леђа.

Петровић, Б. 1997, 36, kat. 15.

7. Figurine of Diana

Bronze

From an unknown site, MGB AA/1027

Height: 8.5 cm

Standing figure of the goddess in a short *chiton*, depicted in stride, reaching with her right hand for an arrow from the quiver, hanging on her back.

Петровић, Б. 1997, 36, kat. 15.

8. Фигурина Венере

Олово

Виминацијум, ИМС 473

Оловна фигурина стидљиве Венере, која на грудима има укрштен ланац. На лицу су невешто приказани очи, нос и уста. На глави је бисерна дијадема.

Pop-Lazić 2012, 156, Fig. III/10.

8. Figurine of Venus

Lead

Viminacium, IMS 473

Lead figurine of shy Venus, with a crossed chain on her breasts. There is an unskilled rendering of the eyes, nose and lips on her face. She has a pearl diadem on her head.

Pop-Lazić 2012, 156, Fig. III/10.

9. Фигурина Амора, Виминацијум, ИМС 477

Олово

Виминацијум, ИМС 477

Једноставно моделовано људско тело приказано је са рукама спојеним на боковима. Недостају глава и делови ногу фигурине.

Pop-Lazić 2012, 154, Fig. I/2.

9. Figurine of Amor

Lead

Viminacium, IMS 477

A simply modelled human body, shown with hands connected on the hips. The head and parts of the legs of the figurine are missing.

Pop-Lazić 2012, 154, Fig. I/2.

10. Оловна икона подунавског коњаника

Олово

Сингидунум, ВК 80, АИБТ

Правоугаона икона је начињена у форми едикуле са забатом и акротеријама на угловима. У средини забата су афронтиране две рибе око младог месеца. Представе су уоквирене дуплим профилисаним рамом. Представе су подељене у три основне зоне. У горњој зони су приказане бисте Сола и Луне и орао, које уоквирују две афронтиране змије. Око биста је неправилно распоређено седам звезда. У средишњој зони је приказана стојећа женска фигура у дугачком хитону између два коњаника окренута налево. Коњаници у рукама држе лабрисе, док је испод сваког коња приказана по једна људска фигура опружена на стомаку. Испод женске фигуре је приказана риба. Иза десног коњаника је представљена фигура која држи у руци венац. По један венац је представљен изнад глава коња. Иза левог коњаника приказана је стојећа женска фигура у хитону са уздигнутом десном руком. У доњој зони приказани су здесна налево: посуда са дршкама, лав, трножац, петао и бик, и испод њих три лампе и три зделе (?).

Бојовић 1981, 80, Т- I.

10. Lead icon of a Danubian horseman

Lead

Singidunum, VK 80, AIBF

The rectangular icon was made in the form of *aedicule*, with a *tympanum* and *acroteria* at the corners. In the middle of the *tympanum*, there are two fish, affronted, around the crescent moon.

Those representations are framed with a double profiled frame. The representations are split into three basic zones. The upper zone contains the busts of Sol and Luna and an eagle, framed by two affronted snakes. Seven stars are placed, in an irregular pattern, around the busts. In the middle zone, a standing female figure is represented, in a long *chiton*, between two horsemen, facing left. The horsemen have *labryses* in their hands, while a human figure, laying on the stomach, is depicted in front of each of the horses. A fish is depicted beneath the female figure. Behind the right horseman, there is a figure holding a wreath. A wreath is placed above the head of each of the horses. Behind the left horseman there is a standing female figure in a *chiton*, raising her right hand. In the bottom zone, from the right to the left, there are representations of: a vessel with handles, a lion, a three-legged chair, a rooster and a bull, and, beneath them, three lamps and three bowls (?).

Бојовић 1981, 80, Т- I.

II Јупитер долихен 1b *Iupiter Dolichenus*

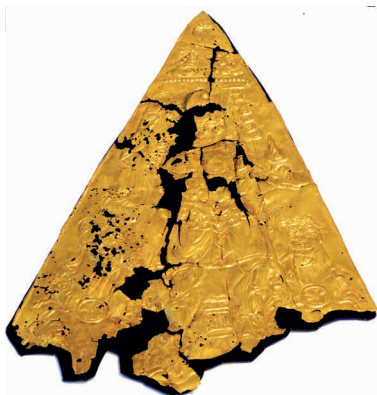
1. Вотивна икона Јупитера Долихена,
Позлаћени бронзани лим
Непознато налазиште, ИМС 379
Димензије: 38 x 24 cm

Златна фолија је делимично оштећена у средишњем делу и у потпуности у доњем делу. Представе су приказане у неколико зона троугаоног оквирног поља. У највишој зони је представљен орао који држи у кљуно змију. Испод њега су афронтиране бисте Сола и Луне. Средишњим пољем доминира стојећа, брадата фигура Јупитера Долихена са фригијском капом на глави и снопом муња у левој и лабрисом у уздигнутој десној руци. Са леве стране иза Јупитера је приказан вексилум. Божанство носи на грудима оклоп (*lorica musculata*) и заогрнут је преко рамена огртачем. На ногама су приказане кнемиде са представама снопова муња. Између ногу је приказан жртвеник. Јупитер стоји на бику окренутом на леву страну, од којег су видљиви само делови главе са роговима. Лево и десно од ногу Јупитера представљене су брадате мушке фигуре у двоколицама. Десна фигура држи у једној руци сунчев диск (?) а у другој грану, док лева фигура држи грану у левој уздигнутој руци и испружену десну руку. У доњем оштећеном десном углу уочљива је брадата глава са фригијском капом која има уздигнуту десну руку, док се већи сноп муња налази испред саме фигуре.

Pop-Lazić 1977, 41.

1. Votive icon of *Iupiter Dolichenus*
Gilded bronze sheet
From an unknown site, HMS 379
Dimensions: 38 x 24 cm

The golden foil is partially damaged in the middle part and completely damaged in the lower part. The representations are depicted in several zones of a triangular framed field. In the uppermost zone, an eagle is depicted, with a snake in his beak. Affronted busts of Sol and Luna are shown beneath it. The middle sections is dominated by a standing, bearded figure of *Iupiter Dolichenus*, with a Phrygian cap on his head, a bundle of lightning bolts in his left hand and a *labrys* in his raised right hand. On the left side, behind Jupiter, a *vexillum* is depicted. The God has an armour on his chest (*lorica musculata*) and his shoulders are covered with a cloak. On his feet, he has greaves with depictions of bundles of lightning bolts. An altar is shown between his legs. Jupiter is standing on a bull facing left, out of which only parts of the head, with horns, are visible. To the left and right from Jupiter's feet, bearded male figures are shown in ox chariots. The figure on the

right is holding the Sun disc (?) in one hand, and a branch in the other, while the figure on the left is holding a branch in his raised left hand, with the outstretched right hand. In the lower, damaged right corner, we may see a bearded head with a Phrygian cap with the outstretched right hand, while a large bundle of lightning bolts is placed in front of that figure.

Pop-Lazić 1977, 41.

2. Држач вотивне иконе,

Бронза

Брза Паланка (Егета), МКН 750

Димензије: 31x17 цм

Држач се састоји од попречне греде и усадника ојачаних са две закривљене траке. На попречној греди уочљив је плитко урезан натпис:

AUR(elius) CAIUS CEN(turio) C(o)HOR(tis) I CRETVM. M(illiariae?)

Pop-Lazić 1977, 42.

2. Votive icon holder

Bronze

Brza Palanka (Egeta), MKN 750

Dimensions: 31 x 17 cm

The holder consists of a crossbeam and an implant, fortified with two curved bands. On the crossbeam, a shallow, carved-in inscription can be seen:

AUR(elius) CAIUS CEN(turio) C(o)HOR(tis) I CRETVM. M(illiariae?)

Pop-Lazić 1977, 42.

3. Апликација облика табуле ансате са натписом,

Бронза

Брза Паланка (Егета) МКН 746

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) DOLI/CHENI C(o)HOR(s) I CRETVM(m)

Вучковић-Тодоровић 1966, 176.

3. Attachment in the shape of *tabula ansata* with an inscription, MKN 746

Bronze

Brza Palanka (Egeta), MKN 46

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) DOLI/CHENI C(o)HOR(s) I CRETVM(m)

Вучковић-Тодоровић 1966, 176.

ПОРФИРНЕ СКУЛПТУРЕ ИЗ СРПСКОГ ДЕЛА РЕГИЈЕ ЛИМЕСА, КАО СВЕДОЧАНСТВО О ЊЕНОМ СТРАТЕШКО-ПРОПАГАНДНОМ ЗНАЧАЈУ У ДОБА КАСНЕ АНТИКЕ

Ивана ПОПОВИЋ

PORPHYRY SCULPTURES FROM THE SERBIAN PART OF LIMES REGION AS TESTIMONY OF ITS STRATEGIC-PROPAGANDA SIGNIFICANCE IN THE LATE ROMAN PERIOD

Ivana POPOVIĆ

1. Портрет тетрарха, фрагментован

Порфир

Сирмијум, Сремска Митровица, лок. 85 Музеј Срема, А/ 5833

Димензије: 12,50 x 7,30 x 6,40 cm

Крај III – почетак IV века

Од главе су сачуване средишње партије лица – доњи делови очију, делимично обијен нос и усне. На основу сачуваног фрагмента и његових пропорција, може се закључити да је висина главе била сса. 18,00 cm, а ширина сса. 12,50 cm. Ширум отворене очи, тешких доњих капака, пластично моделованих рожњача и бушених зеница, сведоче да је поглед приказаног лика био уперен у даљину, док је лице било лишено сваке експресије. Глава је кубичног облика, глатких образа без браде, са носем широких ноздрва и устима пуних, али стиснутих усана. Иконографска решења на представи лица фигуре, пре свега обрада очију, јасно показују да је реч о портрету из времена тетрархије, по свој прилици царском.

Библиографија: Popović 2016, 374–375, fig. 1; Поповић, 2017, 119–120, сл. 3; Popović 2017, 114–115, n. 1; Popović 2018, 172, cat. 16.

1. Head of a tetrarch, fragmented

Sremska Mitrovica (*Sirmium*), site 85, Museum of Srem (inv. A/ 5833)

Material: porphyry

Dimensions: 12.5 x 7,3 x 6.4 cm

Date: end of the 3rd – beginning of the 4th century

From the head are preserved the middle parts of the face – lower part of the eyes, partly damaged nose and lips (a). On the basis of the preserved fragment and its proportions it can be concluded that the height of the head was cca 18, cm, and width cca 12, 50 cm (b). The eyes wide open, heavy lower eyelids, graphically modeled corneas and drilled pupils give evidence that the look of the represented person was aiming into the far distance, while the face was lacking any expression. The head has a cubic form, smooth cheeks without beard, nose with wide nostrils and mouth with full, but compressed lips. The iconographic solutions in representing the figure's face, in the first place the treatment of the eyes, clearly show that this is a portrait from the time of the First Tetrarchy, most probably the imperial one.

Bibliography: Popović 2016, 374–375, fig. 1; Поповић (2016), 2017, 119–120, сл. 3; Popović 2017, 114–115, n. 1; Popović 2018, 172, cat. 16.

2. Глава Констанција II, (?), фрагментована

Порфир

Сремска Митровица (*Sirmium*), лок. 85, Музеј Срема инв. А/ 5834

Димензије: 10 x 10 x 3,5 cm

Средина IV века

На сачуваном делу чеоне и потиљачне кости главе представљена је коса која у дебелим вертикалним праменовима пада на чело. У коси се налази дијадема, састављена од два реда елипсоидних перли. У доњем низу дијадеме сачувано је пет, а у горњем низу четири перле. На основу сачуваног фрагмента и његових пропорција, може се закључити да је висина главе чији је део била сса. 25,00 cm, а ширина сса. 17,00 cm. Дијадеме начињене од два низа перли први пут се појављују на Константиновом новцу из 330. године, а после Константина, ову инсигнију су носили његови синови и наследници. Судећи не само по облику дијадеме већ и по фризури цара који је носи, највероватније је реч о фрагменту главе Констанција II, о чему сведоче његови портрети на новцу и гемама. Овај цар је током шесте деценије IV века дуже боравио у Сирмијуму, подстичући изградњу града, у коме је организовао више црквених сабора.

Библиографија: Popović 2016, 376–377, fig. 3; Поповић 2017, 123–125, сл. 5; Popović 2017, 118–119, n. 3; Popović 2018, 172–173, cat.

2. Head of an emperor (Constantius II ?), fragmented

Sremska Mitrovica (*Sirmium*), site 85, Museum of Srem (inv. A/ 5834)

Material: porphyry

Dimensions: 10 x 10 x 3.5 cm

Date: middle of the 4th century

On the preserved part of the frontal and occipital bone of the head is represented the hair, falling in the thick vertical locks on the forehead, and somewhat thinner, horizontally placed locks are combed towards the back of the head. In the hair there is a diadem, composed of two rows of ellipsoidal beads. In the lower row of the diadem are preserved 5, and in the upper 4 beads (a). On the basis of the preserved fragment and its proportions it can be concluded that the height of the head to which it belongs was cca 25 cm, and width cca 17 cm (b). The diadems made of strings of beads appear for the first time on Constantine's coins. Since 330 came into use the diadem made of two strings of beads and a central medallion, the form of insignia which will, after Constantine,

wear his sons and heirs. According not only to the shape of diadem, but also to the hairstyle of the emperor wearing it, this is, most probably, a fragment of the head of Constantius II. His portraits on coins and gems bear witness to this. This emperor during the sixth decade of the 4th century spent more time in Sirmium, initiating the building of the city in which he organized more ecclesiastical synods.

Bibliography: Popović 2016, 376–377, fig. 3; Поповић (2016), 2017, 123–125, сл. 5; Popović 2017, 118–119, n. 3; Popović 2018, 172–173, cat. 17.

3. Тихе Сирмијума

Сремска Митровица (*Sirmium*), лок. 85, Музеј Срема, инв. А 5831

мермер

висина 19,5 cm, димензије лица 11,5 x 8 cm

IV век

Глава жене откривена је у секундарном положају током археолошких истраживања северног дела палатијалног комплекса Сирмијума, септембра 2005. године. Приказана је жена зреле доби, високо подигнуте браде и главе забачене у назад. Лице је правилно, без посебних индивидуалних карактеристика. Очи су широм отворене, са наглашеним дужицама и бушеним зеницама. Нос је већим делом одломљен. Коса је подељена на средини главе и на затиљку скупљена у лабаву пунђу. На темену се налази круна, на предњој и левој бочној страни делимично оштећена. Правилно распоређене вертикалне профилијације на чеоном делу круне по свој прилици представљају куле на бреду. Највероватније је реч о градској круни (*corona muralis*), какву носе богиње заштитнице градова. Судећи по градској круни на глави, нађена глава је припадала скулптури која је представљала заштитницу, Тихе (*Tyche*) Сирмијума, односно персонификацију овог града. На основу третмана лица, посебно широм отворених очију са бушеним зеницама, закључујемо да је глава градске богиње Сирмијума моделована током Касне антике.

Библиографија: Popović, 159–162, fig. 4; Popović, 2009, 709–710, fig. 2; Popović 2012, 110–11, cat. 36; Popović 2018a, 180–181, cat. 36.

3. Tyche of *Sirmium*

Sremska Mitrovica (*Sirmium*), site 85, Museum of Srem (inv. A/ 5831)

Material: marble

Height: 19.5 cm, dimensions of face 11.5 x 8 cm

Date: 4th century

The woman's head was discovered in the secondary position during the archaeological excavations of *Sirmium* palatial complex in September 2005. A mature woman with the highly raised chin and back-thrown head is represented. The face is symmetrical, without distinctive individual characteristics. The wide-open eyes have emphasized irises and drilled pupils. The largest part of the nose is broken off. The mouth is symmetrical and the tip of the chin is damaged. The hair is parted in the middle of the head. On the top of the head there is a crown, partially damaged at the front and on the left side. Symmetrically arranged vertical mouldings on the frontal segment of the crown represent the turrets of a wall. It was a mural crown (*corona muralis*) of the type usually worn by goddesses, protectresses of the cities. Judging by the mural crown on the head, the discovered head probably belonged to a statue representing the protectress, Tyche of *Sirmium*, i.e. the personification of this city. The treatment of face and, especially, of wide-open eyes with incised pupils, shows that the head of the goddess of *Sirmium* was made during the period of Late Antiquity.

Bibliography: Popović, 159–162, fig. 4; Popović, 2009, 709–710, fig. 2; Popović 2012, 110–11, cat. 36; Popović 2018a, 180–181, cat. 36.

4. Глава Венере

Сремска Митровица (*Sirmium*), лок. 85, Музеј Срема, инв. А 5830

мермер

висина 17 cm, димензије лица 9,5 x 7 cm

друга половина I века, реупотребљена током прве половине IV века

Глава младе особе од млечно белог ситнозрнастог мермера, изразито fine фактуре, пореклом са Пентеликона, откривена је октобра 2003. године у слоју шута и римске керамике, испод касноантичког пода у просторији 7 источног анекса резиденцијалног објекта. Глава, благо нагнута на десно, и део врата, су скоро у потпуности очувани. Приказана је особа правилних црта лица, изузетне, идеализоване лепоте. Крупне бадемасте очи су широм отворене, али дужице и зенице нису означени. Нос је правиљан, одломљеног веха. Уста су мала, полуотворених усана, што лицу даје меланхоличан израз. Глаткој површини лица контраст представља коса, приказана у пуном волумену. Раздељена је на средини, уоквирујући лице у благим таласима. Праменови изнад чела су повучени ка темену, где су везани у велики чвор облика машине, кробилос (*krobylos*), на коме су увијени праменови означени урезима. Око главе, испод праменова везаних у чвор, налази се трака (*taenia*). Глава из Сирмијума је скулпторско ремек-дело, моделовано у уметничком стилу јулијевско-клаудијевске епохе, у исто време рефлектујући најбоље традиције хеленистичког уметничког израза. Ова представа Венере је највероватније у IV веку реупотребљена и, из политичко-пропагандних разлога, постављена у комплекс царске палате Сирмијума.

Библиографија: Поповић, 2008, 153–159, fig. 2; Поповић, 2009, 707–709, fig. 1; Поповић 2012, cat. 9; Поповић 2018 a, 180, cat. 35.

4. Head of Venus

Sremska Mitrovica (*Sirmium*), site 85, Museum of Srem (inv. A/ 5830)

Material: marble

Height: 17 cm, dimensions of face 9.5 x 7 cm

Date: second half of the 1st century, re-use in first half of 4th century

The head of a young person, made of milky white, fine-grained marble of exceptionally fine texture and originating from Pentelicon, was discovered in October 2003 in the layer of building rubble and fragments of Roman pottery, in the east annex of the late antique structure. The head, slightly inclined to the right, and the part of the neck are almost completely preserved. The person with symmetrical features of the face, of exceptional, idealized beauty is represented. The large eyes of almond shape are wide open, with modeled eyelids, but without denoted irises and pupils. The nose is symmetrical, with the tip broken off. The mouth is small, with full, half-open lips, giving to the face a melancholic expression. The hair, represented in full volume, is in contrast to the smooth surface of the face. It is parted in the middle, framing the face in gentle waves modeled in relief and with locks emphasized by incisions. On the back of the head the side locks combed over the ears are gathered into a ponytail, which is bent and attached creating a low bun, which looks in profile like a fish tail. The locks above the forehead are pulled towards the back and tied into a big knot (*krobylos*), with curled locks marked by incisions. Around the head and under the locks tied into a knot on the back of the head there is a band (*taenia*). The head from *Sirmium* is the work of a first-class sculptor, made in the artistic style of Julio-Claudian epoch, but at the same time relying on the best traditions of Hellenistic artistic expression. Most probably this is the representation of Venus, re-using in the 4th century within the context of the imperial palace of *Sirmium* for the reasons of political propaganda.

Bibliography: Поповић, 2008, 153–159, fig. 2; Поповић, 2009, 707–709, fig. 1; Поповић 2012, cat. 9; Поповић 2018 a, 180, cat. 35.

19. ФЕЛИКС РОМУЛИЈАНА (ГАМЗИГРАД)

Ивана ПОПОВИЋ, Стефан ПОП-ЛАЗИЋ

19. *FELIX ROMULIANA* (GAMZIGRAD)

Ivana POPOVIĆ, Stefan POP-LAZIĆ

1. Портрет Галерија

Гамзиград (*Felix Romuliana*), сектор терми – слој шута, Народни музеј Зајечар, инв. 1447

Порфир

Висина: 34 cm

Почетак IV века

Глава императора моделована у „умекшаном“ стилу уметности Прве тетрархије, са донекле индивидуализованим цртама лица. На глави се налази инсигнија која представља спој тријумфалне круне са медаљонима за драгуље (*corona triumphalis*) и круне царских свештеника, карактеристичне по представама бисти божанстава. Њихов највећи број је нађен у Малој Азији. На царској инсигнији главе из Гамзиграда налазе се бисте тетрарха – земаљских заступника Јупитера и Херкула. Глава представља портрет Галерија, који је после победе над Персијанцима 297. године и потоњег тријумфа у Антиохији прихватио неке видове источњачких обичаја.

Библиографија: Srejović 1994a, 41–47, Fig. 1–9; Srejović 1994b, 143–152, Fig. 10–13; Laubscher 2000, 242–251, fig. 18–21; Del Bufalo 2012, 106–107, Н 26; Popović 2013, 290, cat. 24; Popović 2017, 130–131, n. 15; Popović 2018, 175–176, cat. 24.

1. Portrait of Emperor Galerius

Gamzigrad (*Felix Romuliana*), sector of thermae – layer of rubble, National Museum, Zaječar (inv. 1447)

Material: porphyry

Height 34 cm

Date: beginning of the 4th century

Head of the emperor, modeled in the «softened» style of the art of First Tetrarchy, with somewhat individualized features of the face. On his head there is an insignia which represents the mixture of a triumphal crown with medallions for jewels (*coronatriumphalis*) and a crown of imperial priests, on which are represented busts of deities (a). Most of them are found in Asia Minor. On the im-

perial insignia of the head from Gamzigrad there are the busts of tetrarchs, the earthly representatives of Jupiter and Hercules. Unfortunately, their heads are damaged (b). The right female hand on the back of the composite wreath show that emperor is crowned by Victoria (c) The porphyry head is a portrait of Galerius, who, after the victory over Persians in 297 and later triumph in Antioch, accepted some forms of the Oriental customs, as evident on representation of crown with busts.

Bibliography: Srejović 1994 a, 41–47, Fig. 1–9; Srejović 1994 b, 143–152, Fig. 10–13; Laubscher 2000, 242–251, fig. 18–21; Del Bufalo 2012, 106–107, H 26; Popović 2013, 290, cat. 24; Popović 2017, 130–131, n. 15; Popović 2018, 175–176, cat. 24.

2. Глава Херкула

Гамзиград (*Romuliana*), Народни Музеј, Зајечар, инв. 554

Мермер

Висина 30 cm

III–IV век

Херкул је представљен као младић коврцаве косе и браде, великих бадемастих широм отворених очију, плитких бора на челу и пуних, сензуалних усана. Бог је приказан као снажан и немоћан у исто време. Изузетно добро моделована глава је део веће скулптуре Херкула, подигнуте заједно са Јупитеровом, у складу са поставком тетрархијске идеологије по којој су тетрарси земаљски заступници Јупитера и Херкула. Монументалне главе оба бога нађене су недалеко од великог храма. Херкул је сљвљен као родоначелник божанске фамилије Херкулија.

Библиографија: Срејовић 1983, кат./cat. 5; Živić, 116, fig. 72; Popović 2013, 174–183, fig. 98; Cvjetičanin 2018, 179, cat. 32.

2. Head of Heracle,

Gamzigrad (*Romuliana*), National Museum Zaječar (inv. 554)

Material: marble

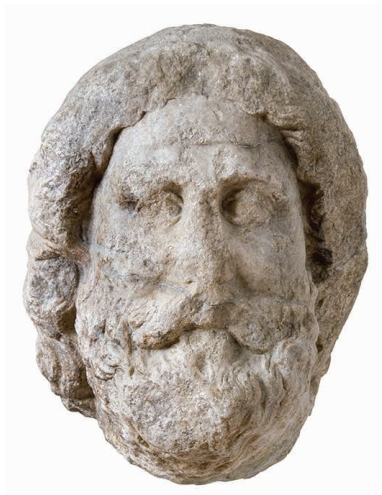
Height 30 cm

Date: 3rd– 4th century

Hercules is represented as a young man, with thick curly hair and beard, large almond-shaped wide-open eyes, with slight wrinkles on forehead and full, sensual lips. God is depicted both as strong and insightful. Splendidly executed head is part of a larger impressive statue of Hercules, erected together with the Jupiter's one, in accordance with the ideological concept after which the tetrarchs were the earthly representatives of Jupiter and Hercules. The heads of both deities were found near the great temple. Hercules was celebrated as the progenitor of the divine family of Herculians.

Bibliography: Срејовић 1983, кат./cat. 5; Živić, 116, fig. 72; Popović 2013, 174–183, fig. 98; Cvjetičanin 2018, 179, cat. 32.

3. Глава Јупитера

мермер

Феликс Ромулијана, простор великог храма, НМЗ 966

висина: 47 цм

Глава мушке фигуре у натприродној величини делимично је оштећена у пределу лица и потиљка. Густа брада и бркови прекривају уста. На челу су детаљно моделован и крупни увојци. Коса је раздељена траком.

Литература: Живић 2003, 12, 79.

3. Head of Iupiter

marble

Felix Romuliana, NMZ 966

Height: 47 cm

Head of a male figure whose face and nape are partially damaged. The thick beard and mustache cover the mouth. Curly hair divided by strap decorates the forehead.

Literature: Živić 2003, 12, 79.

Votive sculpture of Aesculapius standing on a rectangular base. The head and the part of the right arm are missing. Aesculapius is wearing himation, thrown over the left shoulder, covering lower part of the body, and gathered in folds on his left arm, bent in the elbow; in the hand, discovered during the archaeological excavations in 2011, there is a globe (egg?). The cloak is wrapping the lower part of the body. Sandals are on his feet. Right foot with a part of sandal was also discovered in 2011, during the archaeological excavations. Greek inscription, in four rows, dedicated to Aesculapius is on the base: *Σωτήρι Ἀσκληπίω Ῥοί / μητάλκης καὶ ἡ σύμ / βιος Φιλίππαι εὐ / ξάμενοι ἐνέθηκ[αν]* (*To the Savior Aesculapius, Rhoimetalces and his wife Philippa, grateful, have placed the monument*).

Bibliography: Јовановић 1975, 57, Т. II, Fig. 2; Vasić et al. 2016, 84, n. 1; Popović 2017, 148, n. 30; Popović 2018, 178–179, cat. 30.

2. Статуета Хигије

Медијана (*Mediana*), западни трем виле са перистилом, просторија w-4, Народни музеј Ниш, инв. 986/R

Порфир

Висина: 49 cm

Последње деценије III – почетак IV века

Вотивна статуета Хигије на правоугаоној бази. Глава недостаје. Богинја је обучена у хитон, који покрива стопала, преко којег је пребачен химатион. У левој руци држи патеру и пружа је змији, обмотаној око десне руке. На бази је грчки натпис у четири реда, посвећен Хигији: *Ἑγεία Ῥοιμητάλκης / ὁ διαση(μότατος) καὶ ἡ σύμβιος / Φιλίππα εὐξάμενο / ι ἐνέθηκ[αν]* (*Χιῦνι, Роиметалик, диасемотајтос, и њејова жена Филиппа, захвални њој дижу сјоменик*).

Библиографија: Јовановић 1975, 57–58, Т. III, Fig. 3; Vasić et al. 2016, 85, n. 2; Popović 2017, 150, n. 31; Popović 2018, 179, cat. 31.

2. Votive sculpture of Hygiea

Mediana (*Mediana*), western portico of the villa with peristyle, room w-4, National Museum Niš (inv. 986/R)

Material: porphyry

Height 49cm

Date: last decades of the 3rd – beginning of the 4th century

Votive sculpture of Hygiea is standing on a rectangular base. The head is missing. The goddess is wearing *chiton*, covering her feet, and above is thrown himation. She is offering *patera*, held in her left arm, to a snake, twisted around her right arm. Greek inscription dedicated to Hygiea, in four rows, is on the base: *Ἑγεία Ῥοιμητάλκης / ὁ διαση(μότατος) καὶ ἡ σύμβιος / Φιλίππα εὐξάμενο / ι ἐνέθηκ[αν]* (*To Hygiea, Rhoimetalces, diasemotatos, and his wife philippa, grateful, placed the monument*).

Bibliography: Јовановић 1975, 57–58, Т. III, Fig. 3; Vasić et al. 2016, 85, n. 2; Popović 2017, 150, n. 31; Popović 2018, 179, cat. 31.

3. Портрет дијарха

Порфир

Ниш (*Naissus*), Нишка тврђава, Народни музеј Ниш, инв.180/P

Висина: 17 cm, ширина: 15 cm

Друга деценија IV века.

Глава мушкарца којој недостају доње партије лица. Испод ниске цилиндричне капе (*pileus pannonicus*) су кратка, праволинијски моделована коса и широм отворене очи наглашених зеница. Судећи по моделацији потиљачног дела главе и стилским особинама приказаног лика, глава припада херми са представама Лицинија и Константина, насталој у време њихове заједничке владавине, највероватније 315. године.

Библиографија: Vasić 2001, 245–251; Popović 2013, 291, cat. 26; Popović 2017, 146–147, n. 29; Popović 2018, 178, cat. 29.

3. Portrait of a dyarch

Niš (*Naissus*), the Fortress of Niš, National Museum Niš (inv.180/R)

Material: porphyry

Height 17 cm, width 15 cm

Date: second decade of the 4th century

Head of a man which lacks the lower parts of the face (a). Under the low cylindrical cap (*pileus pannonicus*) there is short hair modeled in straight lines and wide open eyes, with stressed pupils. According to the modelation of the back side of the head (b) and to the stylistical characteristics of the represented face, the head belongs to the herms with representations of Licinius and Constantine, made at the time of their co-ruling, most probably in 315.

Bibliography: Vasić 2001, 245–251; Popović 2013, 291, cat. 26; Popović 2017, 146–147, n. 29; Popović 2018, 178, cat. 29.

4. Лантернариус, роб који носи фењер

мермер

Медијана (*Mediana*), NMN 990/P

висина 52 cm

Статуи недостају глава, обе руке до лаката и десна нога. Младић седи на постољу са подигнутом левом ногом савијеном у колену. Може се претпоставити да је младићева лева рука била ослоњена на леву ногу, док је десна рука била спуштена поред десне ноге. Младић је обучен у кратак хитон, а преко леђа има пребачен химатион. Скулптура се датује у период 3.-4. века.

Библиографија: Davidov, Pešić, Jocić 2004, 162, kat. 81.

4. Lanternarius (a slave who carries a lantern)

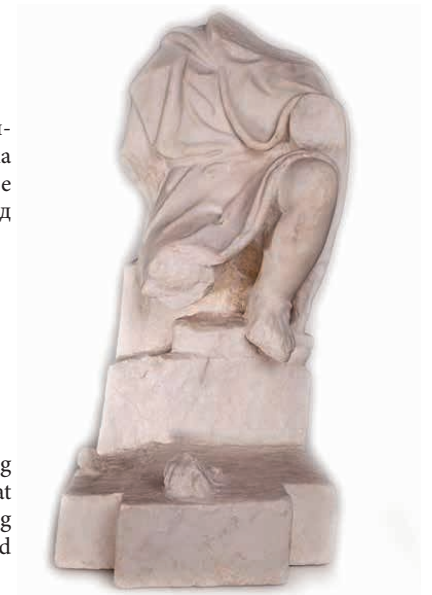
marble

Mediana (*Mediana*), NMN 990/R

Height 52 cm

The sculpture misses a head, both arms up to the elbows and right leg below the knee. The young man is sitting on a stylized base with his left leg raised, bent at the knee. It can be presumed that his left hand was resting on his left leg, while his right hand was laid beside his right leg. The young man is dressed in short chiton, with a long himation thrown over his back. The sculpture is dated to the period between 3rd and 4th century.

Bibliography: Davidov, Pešić, Jocić 2004, 162, cat. 81.

5. Асклепије са Телесфором

мермер

Медијана (*Mediana*), NMN 987/P, 988/P и 988a/P

висина 52 cm,

Статуи недостају десна рука, лева шака и готово цела фигура Телесфора (очувано само десно стопало дечака). Фигура бога стоји у положају контрапоста, са тежином тела на левој ноzi, док је десна нога савијена у колену. Глава бога, фрагментована у горњем делу лица, показује да је Асклепије имао дугу косу која се спушта на рамена и кратку браду подељену по средини. Бог је обучен у дугачак, наборани химатион, а обнажени део торза божанства указује на складно обликовано тело. На постољу је грчки натпис: „Спасиоцу Асклепију, Сим – свештеник.“ Скулптура припада опште познатом иконографском типу скулптура Асклепија са Телесфором, где је бог приказан као зрео, брадати мушкарац са штапом око кога је змија и патером у руци, док поред њега стоји мања дечачка фигура Телесфора. Скулптура се датује у прву половину 4. века.

Davidov, Pešić, Jocić 2004, 157, kat. 75.

5. Asclepius with Telesphoros

marble

Mediana (*Mediana*), NMN 987/R, 988/R and 988a/R

height 52 cm

The statue is missing the right arm, left hand and almost whole figure of Telesphoros (only his right foot is preserved). The figure of the god stands in contraposto position, weight of the body is on the left leg while the right leg is bent in knee. The head of the god, fragmented in upper part of his face, shows that Asclepius had long hair coming down to his shoulders and short beard, parted in the middle. Asclepius is dressed in long, pleated himation and his naked part of the torso implies harmoniously shaped body. On the base there is a greek inscription “To Asclepius the Savior, Sim – a priest.” The sculpture belongs to the known iconographical type of Asclepius with Telesphoros sculptures, where the god is represented as a mature, bearded man with a stick around which a snake is coiled and a patera in his hand, while beside him there is a small, boyish figure of Telesphoros. The sculpture is dated in the first half of the 4th century.

Davidov, Pešić, Jocić 2004, 157, cat. 75.

6. Хигија

мермер

Медијана (*Mediana*), NMN 999/P

висина 35 cm

Статуи недостају глава и шака леве руке. Хигија стоји у положају контрапоста, са тежином тела на десној ноzi, док је колена леве ноге благо савијено. Тело богиње је одевено у дугачак, наборан хитон и огрнута је дугачким химатионом. Обе руке су савијене у лактовима, при чему десном руком богиња придржава огртач, а у левој руци је вероватно држала патеру. У питању је уобичајен тип представа богиње Хигије. Скулптура се датује у прву половину III века.

Davidov, Pešić, Jocić 2004, 159, kat. 78.

6. Hygeia

Marble

Medijana (*Mediana*), NMN 999/P

height 35 cm

The statue is missing the head and left hand. Hygeia stands in contraposto, with her body weight on her right leg, while the knee of her left leg is slightly moved back. The body of the goddess is dressed in long, pleated chiton and she is draped with a long himation. Her arms are bent at the elbows, with her right hand the goddess holds her gown, while in her left hand she probably held a patera. The iconographic type of the goddess Hygeia representations. The sculpture is dated to the first half of the 3rd century.

Davidov, Pešić, Jocić 2004, 159, kat. 78.

II

1. Јупитер на престолу

Бронза

Ниш, NMN 121/P

Висина 25 цм

Статуета бога Јупитера од бронзе је пронашена 1938. године у реци Нишаве, сада у Народном музеју у Нишу. На фигури недостају атрибути из руку, задња нога престола. Статуета бога Јупитера у седећем положају на престолу представља зрелог, полунагог бога у химатиону који му открива предео торза. Главе неприметно окренуте у десну страну, Јупитер гледа ка напред. Богато набрани химатион прекрива доњи део торза божанства и једним делом му је пребачен преко левог рамена. Бог седи на престолу облика трonoшца, са двоструком стилизованом палметом и розетом. Десна рука божанства је савијена у лакту и испружена ка напред, са полуотвореном шаком у којој се налазио вероватно сноп муња. У левог уздигнутој руци у лакту, недостаје атрибут скиптра. Лице божанства је минуциозно представљено – валовита коса му се спушта ка раменима, док густа брада и бркови уоквирују његово зрело лице. Статуета Јупитера се датује у крај 1. века.

Davidov, Pešić, Jocić 2004, 167, kat. 91.

1. Jupiter on throne

Niš, NMN 121/R

Bronze

Height 25 cm

The bronze statue of god Jupiter was found in year 1938., in river Nišava. The attributes from the god's hands are missing (thunder of bolts, sceptre), as one throne's foot. The statue of god Jupiter seating on the throne represents mature, half naked god in himation, which uncovers a part of god's torso. With his head slightly turned to the right, Jupiter looks ahead. Richly plated himation covers the lower part of the god's body and one part of it is thrown over his left shoulder. The god seats on the throne shaped as a three leg table, with stylized palmette and rosette. The right hand of Jupiter is bent on the elbow with half open hand in which was a thunderbolt. In his left hand, the figure of the god probably held a sceptre. The face of the deity is very carefully modelled – his wavy hair and beard and moustache surround his face of a mature man. The statue of god Jupiter is dated at the end of the 1st century.

Davidov, Pešić, Jocić 2004, 167, kat. 91.

РИМСКИ ЛИМЕС И ГРАДОВИ НА ТЛУ СРБИЈЕ
ROMAN LIMES AND CITIES ON THE TERRITORY OF SERBIA

Превод / Translation

Милица Тапавички Илић / Milica Tapavički Ilić
Татјана Поповић-Дугалић / Tatjana Popović-Dugalić
Јелена Витезовић / Jelena Vitezović

Фотографије / Photographs

Документација Археолошког института - Београд /
Documentation of Archaeological institute -Belgrade

Графички дизајн и техничко уређење / Graphic Design and Prepress

Досије студио, Београд / Dosije studio, Belgrade

Графички дизајн корица / Front cover design

Ивана Зорановић / Ivana Zoranović

Штампа /Printed and bounded by

Digital Art

Тираж /Print Run

500

ISBN 978-86-7025-793-1 (САНУ)

ISBN 978-86-6439-042-2 (АИ)

Изложбу приређују / Exhibition organized by

Археолошки институт - Београд/ Archaeological institute - Belgrade
Галерија Српске академије наука и уметности / Gallery of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Организација изложбе / Exhibition organized by

Стефан Поп – Лазич (Археолошки институт -Београд) /
Stefan Pop-Lazić (Archaeological institute -Belgrade)
Рада Малковић (САНУ) / Rada Maljković (SASA)
Јелена Межински Миловановић (САНУ)/ Jelena Mežinski Milovanović (SASA)

Техничка реализација / Technical realization

Техничка служба Галерије САНУ / Technical service of SASA Gallery

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд
904:725.182“652“(497.11)
94(37)

РИМСКИ Лимес и градови на тлу Србије /
[уредници Миомир Кораћ, Стефан Поп-Лазих] ; [превод
Милица Тапавички Илић, Татјана Поповић-Дугалић,
Јелена Витезовић] = Roman limes and cities on the territory of
Serbia / [editor-in-chief Dušan Otašević] ; [translation Milica
Tapavički Ilić, Tatjana Popović-Dugalić, Jelena Vitezović]. –
Београд : САНУ : Археолошки институт = Belgrade : Serbian
Academy of Sciences and Arts : Archaeological institute, 2018
(Beograd : Digital art). – 389 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Галерија
Српске академије наука и уметности = Gallery of the Serbian
Academy Sciences and Art ; 145)

Упоредо срп. текст и енгл. превод. – Тираж 500. –
Библиографија: стр. 191–207.

ISBN 978-86-7025-793-1 (САНУ)

ISBN 978-86-6439-042-2 (АИ)

а) Археолошки налази, римски – Србија – Зборници

б) Римска држава – Лимес – Србија

COBISS.SR-ID 272072460